

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKACI OЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

*Ўзбекистон Республикаси
давлат мустақиллигининг
30 йиллигига бағишланади*

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ ОДИМЛАРИ

Ўқув қўлланма

ТОШКЕНТ – «МАЪНАВИЯТ» – 2021

УЎК:323:33(575.1)
КБК: 66.3(5Ўзб)
Ў 32

Янги Ўзбекистон: ижтимоий-иқтисодий ривожланиш одимлари. Ўқув қўлланма. – Т.: «Маънавият», 2021. – ..... бет.

ISBN 978-9943-04-414-2

Эътиборингизга тақдим этилаётган ушбу ўқув қўлланмада жамият ва давлатни барқарор ривожлантириш бўйича устувор дастурий ҳужжат бўлган Ҳаракатлар стратегияси доирасида бошланган, мамлакатимиз равнақини сифат жиҳатдан мутлақо янги босқичга кўтариш ва янги Ўзбекистонни барпо этиш, Учинчи Ренессансга мустаҳкам асос яратишга қаратилган кенг қўламли ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ҳолати ва ривожланиш истикболлари, реал далиллар ҳамда таҳлилий маълумотлар асосида атрофлича баён этилган.

Ўқув қўлланма мамлакатимиз таълим тизимида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар, илмий тадқиқотчилар, магистрантлар, талаба ва ўқувчи ёшлар ҳамда кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Нашр учун масъул ижодий гуруҳ:

проф. А.Х. Тошқулов, проф. К.А. Шарипов, проф. М.П. Эшов

Тақризчилар:

Қ.Х. Абдурахмонов – Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор;

Н.Х. Жумаев – Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутаты, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор.

ISBN 978-9943-04-414-2

© «Маънавият», 2021

МУНДАРИЖА

КИРИШ 6

1 - БОБ.

ЎЗБЕКИСТОНДА БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

проф. М.П. Эшов, проф. Б.Б. Беркинов, доц. Л.Ф. Амиров, доц. М.Т. Асқарова

- 1.1. Ўзбекистон иқтисодиётининг институционал таркиби ва уни ривожлантириш йўналишлари .....
- 1.2. Институтлар ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий тизимлар ривожланишидаги роли .....
- 1.3. Хусусий мулкчилик ва улар ривожланишининг институционал механизмлари .....
- 1.4. Маҳалла институтида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун кластер механизмини жорий этиш .....
- 1.5. Мактабгача таълим тизимида давлат-хусусий шериклик институти лойиҳа концепцияларини ишлаб чиқиш хусусиятлари .....

2 - БОБ.

МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИК – ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ МУСТАҲКАМ ПОЙДЕВОРИ

доц. М.Т. Асқарова, проф. Н.М. Махмудов, ассист. Ж.Ж. Жамолов

- 2.1. Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суратларини сақлаш .....
- 2.2. Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш йўналишлари .....
- 2.3. Макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим шартлари.....
- 2.4. Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда фискал ва монитар сиёсатини мувофиқлаштириш зарурати .....
- 2.5. Инфляцион таргетлаш режимини қўллаш макроиқтисодий барқарорлик ва аҳоли фаравонлигини таъминлашнинг зарурий шarti .....

3 - БОБ.

ПУЛ-КРЕДИТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ, БАНК-МОЛИЯ ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲАМДА ХАЛҚАРО КРЕДИТЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

проф. Б.Т. Бердияров, доц. И.Р. Тоймухамедов, PhD Хайдаров У.А.

- 3.1. Пул-кредит сиёсатини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари .....
- 3.2. Ўзбекистон банк тизимининг барқарорлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари .....
- 3.3. Ўзбекистонда валюта сиёсатини эркинлаштириш ва валютани тартибга солиш йўналишлари .....
- 3.4. Хорижий инвестициялардан самарали фойдаланиш .....

4 - Б О Б.

МАМЛАКАТДА ФИСКАЛ СОҲАДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИСЛОҲОТЛАР ВА БЮДЖЕТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

проф. А.У. Бурханов, доц. Б.К. Тухлиев, проф. М.И. Алимарданов, доц. Х.А. Қурбонов, доц. Қ.Т. Базаров, доц. Х.Х. Худойқулов, доц. Б.А. Рахматуллаев

- 4.1. Бюджет даромадларини шакллантиришда солиқларнинг аҳамияти ва кейинги йилларда олиб борилган ислоҳотлар.....
- 4.2. Бюджет харажатлари .....
- 4.3. Бюджет – солиқ соҳасидаги ислоҳотлар.....
- 4.4. Солиқ маъмурчилигини такомиллаштириш .....
- 4.5. Бюджетлараро муносабатларни такомиллаштириш .....

5 - Б О Б.

ХУДУДЛАР ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ҲАМДА МАҲАЛЛИЙЛАШТИРИШНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ АСОСИДА ЮҚОРИ ҚЎШИМЧА ҚИЙМАТЛИ ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШ

проф.М.А. Юсупов, доц. Б.Д. Хажиев, доц. Б.Э. Мамарахимов

- 5.1. Худудларнинг иқтисодий салоҳияти ва ундан самарали фойдаланиш .....
- 5.2. Худудий ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни рағбатлантириш ва унинг ўзига хос хусусиятлари .....
- 5.3. Маҳаллийлаштириш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш .....

6 - Б О Б.

ИҚТИСОДИЁТДА СОҒЛОМ РАҚОБАТНИ ТАЪМИНЛАШ ҲАМДА ДАВЛАТ КОМПАНИЯЛАРИНИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ҚИЛИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

доц. И.С. Хотамов, доц. М.С. Юсупов, доц. М.М. Абдурахмонова

- 6.1. Соғлом рақобатни таъминлаш ва монополияни чеклаш – иқтисодий ислоҳотларнинг устувор йўналишлари сифатида .....
- 6.2. Давлат компанияларини хусусийлаштириш ва трансформация қилишнинг зарурияти, тамойиллари ва тартиби .....
- 6.3. Давлат улуши мавжуд бўлган корхоналарни хусусийлаштириш босқичлари ва эришилган натижалар .....
- 6.4. Давлат корхоналарини хусусийлаштириш ва трансформация қилишни жадаллаштириш истиқболлари: муаммо ва ечимлар .....
- 6.5. Монополияга қарши комплаенс назорат тизимини жорий этиш .....

7 - Б О Б.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ҚУЛАЙ ИШБИЛАРМОНЛИК МУҲИТИНИ ЯРАТИШ

доц. Б.Д. Хажиев, проф. У.В. Гафуров, PhD Қ.Б. Шарипов

- 7.1. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши.....
- 7.2. Қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш орқали кичик бизнес субъектлари фаолиятининг қўллаб-қувватланиши .....
- 7.3. Янги Ўзбекистон: Президент Мурожаатномаси ва Ҳаракатлар стратегиясида қулай ишбилармонлик муҳитини янада кучайтириш йўналишлари .....

- 7.4. Коронавирус пандемияси даврида Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш йўналиши ва чоралари .....
- 7.5. Иқтисодиётда эркин рақобат муҳитини шакллантириш ҳамда тадбиркорлик фаолиятида тенг имкониятлар яратиш – давр талаби .....

8 - Б О Б.

РАҚОБАТБАРДОШ МАҲСУЛОТЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШДА ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ВА КИЧИК САНОАТ ЗОНАЛАРИ ҲАМДА ТЕХНОПАРКЛАР ИМКОНИЯТЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

проф. Б.Т. Салимов, доц. И.С. Хотамов, ассист. М.К. Олимов

- 8.1. Эркин иқтисодий зона, технопарк ва кичик саноат зоналарининг моҳияти ва вазифалари .....
- 8.2. Ўзбекистонда кичик саноат зоналарини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари.....
- 8.3. Республикада фаолият кўрсатаётган кичик саноат зоналарининг ҳозирги ҳолати таҳлили .....
- 8.4. Тошкент шаҳрида технопаркларни яратиш шарт-шароитлари ва омиллари.....
- 8.5. Ўзбекистонда эркин иқтисодий зоналар ташкил этилишининг зарурати ва меъёрий-ҳуқуқий асослари .....
- 8.6. Мамлакатимизда фаолият юритаётган эркин иқтисодий зоналар ва уларни ривожлантириш истиқболлари.....

9 - Б О Б.

САНОАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ЮҚОРИ ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТГА ЭГА БЎЛГАН РАҚОБАТБАРДОШ МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ КЕНГАЙТИРИШ

доц. А.А.Ядгаров, доц. М.Ф.Махмудов, катта ўқит. Ф.Т. Юлдашев

- 9.1. Мамлакат иқтисодий ўсишини таъминлашда саноатда юқори қўшилган қийматга эга бўлган рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг ўзига хос хусусиятлари .....
- 9.2. Рақобатбардош саноат занжирларини яратиш ҳамда инвестицион лойиҳаларни кўпайтиришнинг иқтисодий-ижтимоий аҳамияти.....
- 9.3. Яшил иқтисодиётга ўтиш шароитида саноат тармоқларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари .....
- 9.4. Рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантиришда саноат кластерларини ташкил этилиши.....
- 9.5. Худудларда саноатни ривожлантиришда ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш йўналишлари .....

10 - Б О Б.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ ТАРМОҒИНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ИСЛОҲОТЛАР САМАРАСИ

PhD Л.Ф. Амиров, доц. С.Р. Топилдиев, доц. Қ.Б. Шарипов

- 10.1. Аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг аҳамияти ва бу борада Ўзбекистоннинг глобал рейтингларда ўз мавқеини яхшилаб бориши .....
- 10.2. Мамлакатимиз иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги тармоғининг ўрни ва аграр соҳада амалга оширилган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий натижалари .....
- 10.3. Аграр соҳага тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилиш механизмининг такомиллаштириш .....

- 10.4. Ўзбекистон ташқи савдо айланмасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти улушини ошириш йўллари .....
- 10.5. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат тармоғининг рақобатбардошлигини ошириш йўналишлари .....

11 - Б О Б.

КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ ВА АҲОЛИНИНГ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯСИНИ ЯНАДА КУЧАЙТИРИШ

доц. А.Б. Хайитов, катта ўқит. Н.Р. Саидов, Х.Ш. Эгамов

- 11.1. Мамлакатда камбағал аҳоли мавжудлиги расман қайд этилишининг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти .....
- 11.2. Давлат дастурлари доирасида аҳоли таркибида камбағалликни қисқартиришнинг фаол йўналишлари .....
- 11.3. Глобал пандемия даврида кафолатли иш билан бандлик – камбағалликни қисқартиришнинг самарали йўли .....
- 11.4. Минтақавий муаммолар ва аҳолини иш билан билан таъминлашни тартибга солиш ва турмуш даражасини ошириш .....
- 11.5. Камбағалликни қисқартиришнинг хорижий тажрибалари .....

12 - Б О Б.

ЯНГИ ТЕХНОЛОГИЯ ВА ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ДАВРИДА ИНСОН РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ

проф. Г.Қ. Абдурахманова, доц. И.А. Бакиева, катта ўқит. С.П. Қурбонов

- 12.1. Инсон ресурсларини бошқаришнинг иқтисодий инновацион ривожланиш имкониятлари .....
- 12.2. Рақамли трансформациялашув жараёнида инсон ресурсларига қўйилаётган янги талаблар .....
- 12.3. Инсон ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш йўналишлари .....

13 - Б О Б.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУРИЗМ САЛОҲИЯТИ ИМКОНИАТЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ЙўНАЛИШЛАРИ

доц.М. Амонбоев, PhD С.Халилов

- 13.1. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг имкониятлари ва самарали бошқариш механизми .....
- 13.2. Янги Ўзбекистон – туризм имкониятларининг ўзига хос хусусиятлари .....
- 13.3. Ҳудудларда туризм индустриясини ривожлантириш истиқболлари .....

14 - Б О Б.

ТРАНСПОРТ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БОРАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИСЛОҲОТЛАР ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

проф. Б. Каланов

- 14.1. Ўзбекистонда транспорт тизимини ривожлантириш истиқболлари .....
- 14.2. Транспорт соҳасини ривожлантиришга оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар .....
- 14.3. Транспорт инфратузилмасини ривожлантиришда чет эл инвестицияларининг аҳамияти .....

- 14.4. Транспорт ва логистика хизматлари бозорини ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар .....
- 14.5. Автомобиль транспорти инфратузилмасини ривожлантириш истиқболлари .....

15 - Б О Б.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИ: ГЛОБАЛ ТЕНДЕНЦИЯЛАР, ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИК, ИМКОНИАТ ВА ХАВФ-ХАТАРЛАР

доц. Н.С. Исмаилова, доц. Д.Ю. Хужамкулов, доц. Д. Эргашев, доц. У. Дадабаев, доц. Б. Қурбонов

- 15.1. Глобаллашув шароитида Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятининг асосий йўналишлари, ривожланишининг ҳуқуқий, институционал ва иқтисодий асослари .....
- 15.2. Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолияти ривожланишининг асосий тенденциялари, уни таъминлашнинг миллий, минтақавий ва халқаро ҳамкорлик муносабатлари .....
- 15.3. Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятининг ривожланишида минтақавий ва халқаро молиявий-иқтисодий ташкилотлар билан ҳамкорлик имкониятлари ва истиқболлари .....
- 15.4. Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолияти ривожланишига глобал таҳдидлар ва уларни ҳамкорлик асосида бартараф этиш имкониятлари .....

16 - Б О Б.

ЎЗБЕКИСТОНДА УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ДАВРИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАР

доц. Б.Д. Хажиев, доц. М.К. Абдуллаева, ўқит. У.М. Зокирова

- 16.1. Шарқий ренессанс ва Марказий Осиё .....
- 16.2. Иккинчи Шарқий Ренессанс .....
- 16.3. Ўзбекистон - уйғониш даври бошланиши .....
- 16.4. Илм-фаннинг глобал миқёсда рақобатдошлигини ошириш имкониятлари .....

ГЛОССАРИЙ .....

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ .....

КИРИШ

Бугунги кунда янги Ўзбекистон ибораси халқимизнинг кундалик кадриятига айланмоқда. Чунки мамлакатимизда Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуслари ва бевосита раҳбарлигида ишлаб чиқилган, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси давлат дастури доирасида амалга оширилаётган кенг қўламли ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жамият ҳаётининг барча соҳасида янгиланиш ҳамда ривожланишига олиб келди.

Бундан беш йил муқаддам мамлакатимизда бошланган кенг қўламли ва шиддатли ислохотлар жамиятимиз ҳаётидаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий муносабатларни тубдан ўзгартириб, Ўзбекистонни жаҳонга янги қиёфада намоён қилди. «Янги Ўзбекистон» ибораси пайдо бўлгани, у халқаро майдонда реал ижтимоий ҳодиса сифатида эътироф этилаётгани, юритилаётган сиёсатнинг нақадар тўғри ва пухта эканини яққол тасдиқлайди.

Ўқув қўлланмада жамият ва давлатни барқарор ривожлантириш бўйича устувор дастурий ҳужжат бўлган Ҳаракатлар стратегияси доирасида бошланган, мамлакатимиз равнақи сифат жиҳатидан мутлақо янги босқичга кўтариш ва янги Ўзбекистонни барпо этиш, Учинчи Ренессансга мустаҳкам асос яратишга қаратилган туб демократик ислохотлар ҳолати ва истиқболлари мақсад ва вазифалар ҳар томонлама ёритилган.

Давлатимиз раҳбари таклифига кўра, 2021 йил Ўзбекистон тараққиётида «тарихий бурилиш нуқтаси» бўлган, мамлакатимиз мустақиллигининг 30 йиллиги «Янги Ўзбекистонда эркин ва фаровон яшайлик!» деган эзгу ғоя асосда нишонланади.

Ислохотларнинг беш йиллик дастури бўлган Ҳаракатлар стратегияси шундай пухта ўйланган, ўзаро манфаатли ва конструктив ташқи сиёсатни рўёбга чиқариш вазифасини қўйди-ки, у давлатимиз мустақиллиги ва суверенитетини янада мустаҳкамлаш, Ўзбекистон атрофида хавфсизлик, барқарорлик ҳамда яхши қўшничилик камарини яратиш, унинг халқаро имиджини яратишга йўналтирилгандир.

Президентимизнинг бевосита ташаббуси билан ишлаб чиқилган ва бугун ижобий натижаси яққол кўринаётган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси босқичма-босқич, тадрижийлик тамойилига қатъий риоя этган ҳолда амалга оширилаётгани халқимизнинг ёрқин далилидир. Буни нуфузли халқаро экспертлар ҳам эътироф этмоқда. Уларнинг фикрича, янги Ўзбекистондаги янги ислохотлар том маънода изчиллик ва уйғунлик пойдеворига қурилган.

Мамлакатимизда иқтисодиёт ва инфратузилмани ривожлантириш, долзарб лойиҳаларни маблағ билан таъминлаш мақсадида фаол инвестициявий сиёсат олиб борилмоқда. 2017 йилдан бошлаб барча манбалар ҳисобидан 716 триллион сўм (83 миллиард доллар) ёки олдинги даврга нисбатан 2 баробардан зиёд инвестициялар ўзлаштирилган. Шундан қарийб 27 миллиард долларини хориждан жалб қилинган маблағлар ташкил этади.

Ўзлаштирилган инвестицияларнинг деярли 65 фоизи саноат ва инфратузилма лойиҳаларига тўғри келади. Натижада, сўнги 4 йилда мамлакат ЯИМ таркибида саноатнинг улуши 25 фоиздан 33 фоизга, саноат маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми эса 1,3 баробарга ўсган.

Ушбу даврда 441 триллион сўмлик 47 мингдан зиёд йирик, ўрта ва кичик лойиҳалар ишга туширилиб, 680 мингдан ортиқ доимий янги иш ўринлари яратилган.

Хизматлар соҳасининг мамлакатимиз иқтисодиётидаги улушини кўпайтириш, жойларда хизматлар соҳасидаги мавжуд имкониятларни тўлиқ ишга солиш, хизматлар турларини кенгайтириш ва сифатини ошириш бўйича ўз ечимини кутаётган муаммоли масалаларни ҳал қилиш, мазкур йўналишда тадбиркорлик субъектларини янада қўллаб-қувватлаш ишлари амалга оширилмоқда.

Мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасига қаратилаётган эътибор туфайли мазкур йўналишда ҳам ривожланиш кузатилмоқда. Хусусан, 2020 йилда кўрсатилган жами хизматларнинг 112 триллион 743,5 миллиард сўми ёки 51,5 фоизи кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан амалга оширилди.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга қаратилаётган доимий эътибор туфайли уларнинг сони йилдан-йилга ошиб бормоқда. Чунончи, 2021 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, юртимизда фаолият юритаётган кичик корхона ва микрофирмалар (фермер ва деҳқон хўжаликларисиз) 411 203 тага етиб, 2017 йилга нисбатан 181203 тага ёки 178,8 фоизга кўпайган.

2020 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг мамлакатимиз ялпи ички маҳсулот ҳажмидаги улуши 53,9 фоизни ташкил этди.

Кичик тадбиркорлик субъектлари мамлакатимиз экспортида ҳам муҳим ўрин тутиб, улар томонидан 2020 йилда 3 миллиард 100,6 миллион АҚШ доллари миқдорига маҳсулот (товар, ишлар ва хизматлар) экспорти амалга оширилди ва 2017 йилга нисбатан 341,3 миллион долларга кўпайди.

Айтиш жоизки, мамлакатимиз аҳоли бандлигини таъминлаш борасида ҳам кичик тадбиркорлик субъектларининг ўрни ниҳоятда сезиларли ва аҳамиятли бўлиб бормоқда. Хусусан, бугунги кунда жами банд аҳолининг 75,1 фоизи айнан шундай субъектлар томонидан иш билан таъминланганини алоҳида қайд этиш лозим.

Юртимизда ҳукуқий давлат, фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлидаги саъй-ҳаракатларимизнинг бош мақсади, яъни «Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари» ғоясини амалга ошириш давр талабига айланди. Кейинги йилларда юртимизда илм-фанга муносабат тубдан ўзгарди. Таълим соҳасини ислоҳ этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга қаратилган ислохотларга кенг йўл очилди. Сифатли таълим хизматлари кўрсатиш, ишчи кучи бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш янгиланишларнинг пировард мақсадига айланди.

Таркибий ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бири давлатнинг иқтисодиётдаги иштирокини камайтиришга қаратилган. Давлат активларини очик-ошкора ва самарали сотиш учун халқаро молиявий ва ҳукуқий маслаҳатчиларни жалб этган ҳолда, қатор корхоналарни хусусийлаштиришга оид кенг қамровли ишлар олиб борилмоқда.

Бизнес юритиш шарт-шароитларини янада яхшилаш, тадбиркорликни ривожлантиришга оид ислохотларни изчил давом эттириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш механизмларини кенгайтириш, уларни зарур молиявий ва инфратузилмавий ресурслар билан таъминламоқда.

Ёшларни қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш, уларнинг бандлигига кўмаклашиш, тадбиркорлик ғоя ва ташаббусларни рағбатлантириш, уларни муносиб даромад олиши учун қўшимча шароитлар яратиш, бу борада олиб борилаётган ишларни янги босқичга олиб чиқилди.

Бугун камбағаллик даражасини аниқлаш ва уни қисқартириш, ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларни белгилаш, ишсиз фуқаролар бандлигини таъминлаш мамлакатимиздаги ислохотларнинг бош мақсад ва вази-

фаларидан бирига айланди. Бу ишлар кўр-кўрона, рақам ва қоғозбозлик учун эмас, балки уйма-уй, маҳаллама-маҳалла юриб, ҳар бир фуқаронинг дардига қулоқ тутган ҳолда амалга оширилаётгани ўз натижасини бeryпти.

2020 йилдан бошлаб давлат бюджети қонун шаклида қабул қилиниб, халқ вакиллари томонидан назоратга олинди. Ушбу қонунга кўра, 2020 йилдан бошлаб давлат бюджети устидан назорат, уни шакллантириш, тақсимлаш ва тасдиқлаш ваколатлари Олий Мажлис палаталарига ўтди. Бу эса, ўз навбатида, вазирлик ва идораларнинг парламентга ҳисобдорлигини оширишга хизмат қилди. Зеро, давлат бюджети-халқ маблағлари. Парламент аъзолари-сенаторлар ва депутатлар халқ вакиллари сифатида эндиликда бу маблағларни тақсимлаш, вазирлик ва идораларнинг уларнинг сарфланиши ва фойдаланиши ҳақида ҳисоботларни олиш ҳукуқига эга бўлдилар.

Мураккаб пандемия шароитида давлатимиз томонидан иқтисодиёт тармоқларини ва тадбиркорларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш натижаси сифатида иқтисодий барқарорликни, ишлаб чиқариш кўрсаткичларини ҳамда иш ўринларини сақлаб қолишга эришилди.

Умид қиламизки, мазкур ўқув қўлланмада ёритилган мавзулар билан танишиш натижасида ўқувчи янги Ўзбекистонни барча соҳалари ҳамда тармоқларини янада ривожлантириш бўйича сўнги беш йилда изчил равишда амалга оширилаётган кенг қўламли ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг ҳолати ва истиқболлари, мақсад ҳамда бажарилиши лозим бўлган вазифалар ҳақида тўлақонли тасаввурга эга бўлади.

I B O B

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИҚТИСОДИЁТНИ ИНСТИТУЦИОНАЛ РИВОЖЛАНТИРИШ

1.1. ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ТАРКИБИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙўНАЛИШЛАРИ

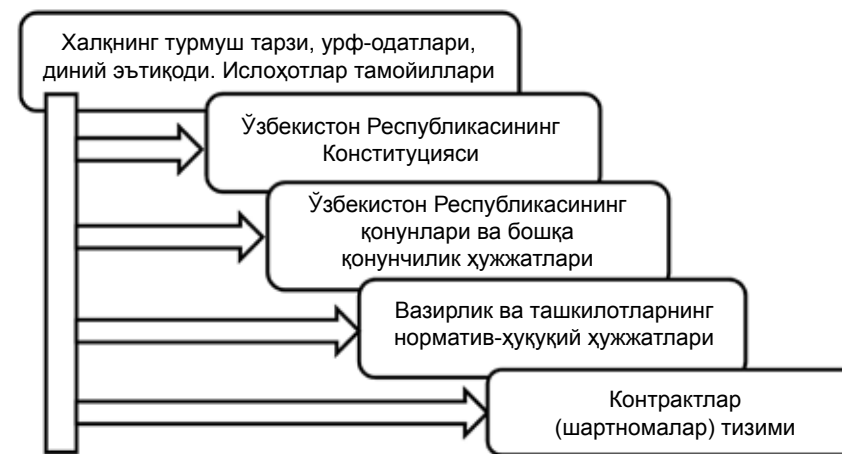
Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб босқичма-босқич амалга оширилган ислохотлар жараёнида ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча соҳаларида ўзгаришларга эришилди, иқтисодиётнинг янги хўжалик юритувчи субъектлари – йирик акциядорлик жамиятлари, холдинг компаниялар ва хусусий мулкчиликнинг турли шаклларидаги корхоналар ташкил этилди. Шу билан бирга улар фаолият юритиши шартларини белгилаб берувчи расмий қоидалар (конституция, қонунлар, фармонлар ва бошқалар) ҳамда миллий кадриятлар, урф-одатлар ва бошқа норасмий нормаларни ўз ичига олган институционал муҳит ҳамда мамлакат иқтисодиётининг институционал таркиби шаклланди. Шакланган институционал муҳитнинг базавий таркибининг асосини халқнинг турмуш тарзини, урф-одатларини, диний эътиқодларни ҳисобга олувчи Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлар, вазирлик ва идораларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ташкил қилади (1.1-расм). Бу жамиятда мулкчилик, ишлаб чиқариш ва тақсимот муносабатларининг бозор иқтисодиётига ўтиши, моддий, табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишга кучли таъсир кўрсатди.

Шу билан бир қаторда, ислохотларнинг ҳозирги босқичида иқтисодиётни институционал ривожлантириш йўналишида ҳал этилиши лозим бўлган, ўз ечимларини кутаётган, янги Ўзбекистонни тараққий этишига тўсқинлик қилаётган муаммолар, вазифалар мавжуд. Гап шундаки, ҳар қандай давлат ва жамият, унинг иқтисодий агентлари маълум бир институтлар доирасида фаолият юритади ва ривожланиб боради. Вақт ўтиши билан ўша институтлар ички ривожланиш талаблари ва ташқи омиллар таъсири остида «эскиради», улар тараққийга тўсик бўлиб қолади. Шундай ҳолатларда мавжуд институтлар ва институционал нормаларни такомиллаштириш ёки улар ўрнига янгиларини киритиш лозим бўлади. Шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, мамлакатимизда Ўзбекистон

Президенти Шавкат Мирзиёев Фармонлари, Қарорлари орқали институционал нормалар ҳамда механизмлар такомиллаштирилди ва янги институтлар жорий қилинди. Шу билан бир вақтда хўжалик фаолиятини юритиш ҳамда ривожланишини белгилаб берувчи расмий қоидалар ва нормаларни ўз ичига олувчи янги институционал муҳит шаклланди. Янги институционал муҳитда Ўзбекистон иқтисодиёти ривожланишини белгиловчи умумий институционал модель сифатида мулкчилик, ишлаб чиқариш ва тақсимот муносабатларига ҳамда янги бошқариш тизимини барпо этилишига моддий, табиий, меҳнат ва бошқа ресурслардан самарали фойдаланиш билан биргаликда иқтисодий тараққийни тезлаштирмоқда. Натижада мамлакатимиз иқтисодий ривожланиши босқичма-босқич барқарорлашди ва юқори иқтисодий ўсиш суръатлари таъминланмоқда [1].

Институционал нормалар ва механизмлар иқтисодий ривожланишга таъсир этувчи омиллар самарадорлигини оширишга асос яратиши билан бирга, узоқ истиқболда иқтисодий ўсишга янада кенг шароит очиб бермоқда. Институционал муҳитни шаклланиши билан боғлиқ муаммолар ҳамда институционал чекловларни юзага келиши ёки институционал нормаларнинг «эскириши» жараёнлари тўхтади.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, «2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»да давлат ва жамият қурилиши тизимини янада такомиллаштириш бўйича 7 та янги қонун қабул қилиш, 15 та амалдаги қонунларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш орқали давлат ва жамият бошқарувида янги институционал – ҳуқуқий нормалар кирити-

1.1-расм. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг институционал таркиби
М а н б а : муаллифлар ишланмаси

лган ҳам мавжудлари такомиллаштирилган. Шу билан бир вақтда, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрьда Олий Мажлис ва халқимизга йўллаган Мурожаатномасида таъкидлаганидек, «Сўнгги тўрт йилда барча соҳаларда кенг қўламли ўзгаришларни амалга ошириш бўйича 150 та қонун, 2 мингга яқин фармон ва қарорлар қабул қилинди. Лекин жойларда барча раҳбарлар ҳам ушбу ҳужжатлар мазмун-моҳиятини тушуниб, берилган имкониятлардан фойдаланмоқда, аҳоли ва тадбиркорларга зарур шарт-шароит яратмоқда, деб айта оламиз»¹. Ўзбекистон Президентининг ушбу йўналишда билдирган фикрлари Янги Ўзбекистон ривожланишининг муҳим устувор вазифаларидан бири сифатида мамлакат иқтисодиёти институтларини янада ривожлантиришни кўзда тутди. Ушбу йўналишдаги вазифаларни самарали ҳал этиш, мавжуд институционал муҳитни янада такомиллаштирилишига, амалдаги назорат тизимини ҳар бир инсон ўз ҳаётида ҳис этиши ва сезишига имконият яратади.

Шу билан бирга, ўрта ва узоқ истиқболда иқтисодий ривожланишнинг барқарор ўсиш суръатларини сақлаб қолиш ҳамда аҳоли турмуш сифатини юксалиб боришга ижобий таъсир этувчи иқтисодий ривожланишнинг янги жиҳатлари намоён бўлишини билиш муҳим ҳисобланади. Шуларни ҳисобга олганда мамлакатимизда шаклланган институционал муҳит сифатини иқтисодий ривожланишга ҳамда институционал ўзгаришларни иқтисодий ўсишга таъсирини баҳолаш ҳамда барқарор иқтисодий ривожланишни рағбатлантирувчи институционал нормаларни такомиллаштириш ўта долзарб ва янги иқтисодий ривожланиш нуқталарини топиш ва модернизациялашни кенгайтириш учун зарур ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан, мавжуд институционал нормалар ва механизмларни бир – бири билан ўзаро боғлиқлиги, улар ўртасида юзага келган номутаносибликлар, узилишларни аниқлаш ва янги ёки таркибий жиҳатдан такомиллашган институтлар, институционал қоидалар ва механизмларни амалга киритиш зарур ҳисобланади. Шуни алоҳида таъкидлаш ўринлики, ҳозирги кунда айрим шаклланган, кундалик ҳаётда фойдаланилаётган, аммо такомиллига етмаган, нисбатан мураккаб бўлган институтлар мамлакатимизни янада барқарор ривожланишига ҳалақит бераётган тўсиқлардан ҳисобланади, қайсики улар орқасида яшириниб турган аниқ таркибга эга, мутаносиб, қарама-қаршиликларсиз институтлар мавжуд, ана шундай институтларни амалга киритиш иқтисодий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига 29-декабрь 2020 йилдаги Мурожаатномаси. Электрон манба: <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

ўсишга янги туртки беради ҳамда ўзаро иқтисодий муносабатларни тезлаштиради ва соддалаштиради, халқаро майдонда Ўзбекистон обрўсини янада оширади.

Аммо ҳар қандай янги институт ёки институционал нормалар, қоидалар тезда пайдо бўлмайди, ёки уларни амалга киритиш бирдан юз бермайди. Аксинча, айрим институтлар қанчалик жозибали бўлмасин, уларни қонунчиликка киритиш ҳамisha ҳам мақсадга мувофиқ ҳисобланмайди, ёки бундай ҳаракат ривожланишга тўсиқ бўлиб, мавжуд институционал мутаносибликни бузиши мумкин. Шуларни ҳисобга олганда, Ўзбекистонда ислохотларни босқичма–босқич амалга ошириш тамоилига амал қилган ҳолда, ўзини оқлаган институционал норма ва механизмларни ривожлантиришнинг стратегик мақсадларига мувофиқ такомиллаштириш талаб этилади.

Шуларни инобатга олганда, институционал иқтисодиёт ривожланишини белгилаб берувчи усуллар ва амалий воситалар зарур ва улар қуйидаги йўналишларни ўз ичига олади:

- янги институтлар шаклланиши тамоиллари, жамиятдаги расмий ва норасмий институционал-ҳуқуқий нормаларни мувофиқлаштириш ҳамда институционал таҳлил қилиш усуллари;
- институтлар ва уларнинг жамият ҳамда иқтисодиёт ривожланишидаги роли ва механизмлари;
- иқтисодий муносабатларда шартномаларнинг турлари ҳамда ушбу жараёнларда юзага келадиган трансакция харажатларини таҳлил қилиш ва камайитириш усуллари;
- хуфиёна иқтисодиёт келиб чиқилишининг институционал сабаблари, уларни турлари ва баҳолаш усуллари;
- хусусий мулкчилик ва мулкдорлар ҳуқуқларининг институционал назарияси ва таҳлилий усуллари;
- ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) корхонасини бошқаришда топшириқ берувчи («принципиал») ва топшириқни бажарувчи («агент») ўртасидаги ўзаро муносабатлар муаммосини ечиш усуллари, корхоналар турлари ва улар институтларини ривожлантириш йўналишлари;
- институционал ташкилот сифатида давлатнинг мулкчилик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ахборот тармоқларини ривожлантириш, ўлчаш стандартларини яратиш, инфратузилмани ривожлантириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, соф ижтимоий фаровонликни таъминлаш вазифалари ва уларни баҳолаш усул ва меъзонлари;
- оила ва уй ҳўжалиги институтларининг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш институцио-

нал-ҳуқуқий нормаларини ҳамда оилани инсон капиталини асраш ва ривожлантириш функцияларини такомиллаштириш йўллари;

- инновацион ривожланишнинг институционал назарияси ва инновациялар яратувчи субъектларнинг қиёсий таҳлили усули;
- институтларнинг вақтга кўра ўзгаришини асосий қоидалари ва Ўзбекистон иқтисодиётини ва ижтимоий муносабатларни институционал-ҳуқуқий ривожлантириш йўналишлари.

Шуни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг маърузалари ва асарларида белгилаб қўйилган барқарор иқтисодий ривожланишни қўллаб-қувватлашнинг устувор вазифаларини амалда ижросини таъминлаш билан боғлиқ йўналишларда изчил ишлар бажарилмоқда. Бундай йўналишларга қуйидагиларни киритиш мумкин.

Институционал ривожланиш нуқтаи назардан, давлатнинг асосий функцияларидан бири – бу хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳисобланади. Хусусий мулк – иқтисодий рақобатни ҳаракатга келтирувчи асосий куч ҳамда иқтисодий ўсишни, янги иш ўринларини яратишнинг самарали механизмидир. Шу нуқтаи назардан мулкчилик муносабатларида юзага келаётган муаммовий ҳолатларга иқтисодий ривожланишнинг муҳим омили сифатида институционал нормалар таъсирини баҳолаш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва шартномалар бажарилишига давлат кафолатининг институционал механизмларини такомиллаштириш зарурдир. Тадбиркорлик корхоналарини айниқса, кичик бизнесни ҳимоя қилиш,

улар ривожланишини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш меъзонлари бўйича институционал нормалар ҳамда механизмлар шулар жумласига киради (1.2-расм).

Ислохотларнинг ҳозирги босқичида Ўзбекистон иқтисодиётининг институционал таркиби ва унинг иқтисодий ўсиш учун зарурий шароитлар (имкониятлар) яратишдаги ролини баҳолаш, иқтисодий ривожланишга салбий таъсир этаётган институционал чекловларни аниқлаш муҳим ҳисобланади. Шуни ҳисобга олиб, йирик корпоратив тузилмалар (корхоналар) ривожланишида институционал омилларни таҳлил қилиш, ва институционал чекловларни бартараф этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш зарур.

Рақобат шароитида иқтисодий ўсиш кўп жиҳатдан трансакциялар бажарилишига ва улар учун сарфланаётган харажатларга боғлиқ ҳисобланади. Ушбу муаммо юзасидан амалга оширилаётган тадқиқотлар назарий таснифга эга бўлиб, улар иқтисодий ривожланишнинг трансакция харажатларининг амалий жиҳатларини ҳисобга олмаган. Шу нуқтаи назардан, бозор тузилмаларида трансакция харажатларини оптималлаштиришнинг йўллари ва институционал механизмларини такомиллаштириш долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик устувор мавқега эга. Шуни ҳисобга олиб, кичик бизнес фаолиятини, айниқса, унинг оила тадбиркорлиги шаклини институционал ривожланиш босқичлари самарадорлигини баҳолаш ҳамда уларни истиқболда иқтисодий ўсишни таъминлашдаги ролини оширишнинг институционал – ҳуқуқий нормалари ва механизмларини такомиллаштириш юзасидан илмий тадқиқотларини кенгайтириш лозим.

Мамлакатимизда иқтисодий ўсишнинг барқарор суръатларини таъминлашнинг ўтган йилларда тўпланган тажрибаларидан келиб чиқиб, иқтисодиётнинг реал сектори тармоқларида институционал нормаларни такомиллаштириш ва шу орқали меҳнат унумдорлигини ошириш зарур.

Шу нуқтаи назардан мамлакатимизда, ЯИМ ҳажмини оширишнинг прогноз вариантлари ташқи шароитларга боғланмаслиги, инерцион хусусиятга эмас, балким инновацион-инвестицион тавсифга эга бўлиш ҳамда тегишли давлат ва нодавлат институтлари иши самарадорлигининг асосий мезонига айланиши керак.

Шунингдек, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари, айниқса саноат ва қишлоқ хўжалигида иқтисодий ўсишни ресурслардан фойдаланишни кенгайтириш ҳисобига эмас, балким сифат жиҳатда такомиллаштириш

1.2-расм. Корхоналарни институционал қўллаб-қувватлаш меъзонлари тизими
Ма н б а : муаллифлар ишланмаси

лган институционал норма ва ишлаб чиқариш омилари ҳисобига эришиш лозим.

Ўзбекистонда институционал муҳитни ҳозирги ҳолати, унинг таркибий тузилиши ҳамда иқтисодий ўсиш суръатларини кутилгандан ортда қолишининг институционал сабабларини аниқлаш, шунингдек, янги қиймат яратишга йўналтирилган инвестицияларни ЯИМ ўсиш суръатлари ва самарадорлигининг статистик боғлиқлигини эконометрик моделларга институционал омилларни киритиш орқали баҳолаш талаб этилади. Шу билан бир вақтда, ижтимоий – иқтисодий тизимнинг барқарор ривожланишининг асосий омили сифатида инсон капиталини шакллантириш ва ундан фойдаланиш, профессионал таълим институтини ривожлантириш нормаларини ишлаб чиқиш лозим.

Умуман олганда, Ўзбекистон иқтисодиётини истиқболда институционал ривожланишини таъминлашнинг юқорида қайд этилган муаммолари, коронавирус пандемияси даврида Ўзбекистонда ЯИМ ҳажмини барқарор ўсишини таъминлаш сиёсатининг муҳим йўналиши сифатида хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва оилавий тадбиркорликни устувор ривожлантиришни ажратиш лозим. Шунинг ҳисобга олиб, «2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»да белгиланганидек, бизнеснинг янги институтларининг пайдо бўлиши ва ривожланишини ҳар томонлама рағбатлантириш, аграр соҳанинг нуфузини, экинлар ҳосилдорлигини ошириш, аҳолини қўллаб-қувватлашни фаоллаштириш ҳамда ҳимоя қилишнинг институционал нормаларини янада такомиллаштириш зарур.

1.2. ИНСТИТУТЛАР ВА УЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМЛАР РИВОЖЛАНИШИДАГИ РОЛИ

Институтлар жамият ҳаётида муҳим ўрин тутди. Агар бир дақиқага барча институтлар йўқ бўлиб кетишини тасаввур қиладиган бўлсак, у ҳолда тартибсизлик бошланиб кетган бўларди ва бу ҳол, ўз навбатида, абадий давом этмас эди. Чунки инсонларнинг ўз ҳаётини тартибга келтиришга уринишлари янги институтларнинг пайдо бўлишига олиб келган бўларди.

Институтлар табиатини янада чуқурроқ таҳлил қилиш глобал хусусиятларга эга қатор саволларга, хусусан, нима учун бозорлар «ишлайди» ёки «ишламайди»? Иқтисодий сиёсатнинг у ёки бу тадбирлари нима

учун самарали ёки самарасиз бўлди? Иқтисодиётдаги қайси ўзгаришлар ички сабабларга кўра ёхуд ҳукуматнинг у ёки бу қарори туфайли юзага келди, деган саволларга жавоб топиш имконини беради.

Турли даврлар тадқиқотчилари институтлар моҳияти ва уларнинг фаолият юритиш механизмини ёритувчи бир неча таърифларни асослаганлар. Масалан, хорижий олимлардан Т.Веблен¹ институтларни куйидагича таърифлаган: «*Институтлар* – бу инсонлар уларга амал қилган ҳолда турмуш кечирадиган одатий тафаккур тарзи» ёки «Институтлар ўтмишда содир бўлган жараёнлар натижаси бўлиб, улар ўтмиш шароитларига мослашган ва, ўз навбатида, ҳозирги вақт талабларига тўлиқ мослашмаган». Е.Эрдвард² томонидан «*Институтлар* кўплаб индивидуумлар улардан ҳамма жойда ва ҳар куни фойдаланадиган ва асосан ўз ноёблиги билан тавсифланадиган ижтимоий неъматлар. Институтлар алмашув жараёнини соддалаштиради. Улар – қарорлар қабул қилиш жараёнининг яқка тартибдаги қарорларни ижобий қарорларга айлантирувчи ажралмас қисми», дея таърифланган. Ж.Ходжсоннинг таърифлашича³, «*Институтлар* – анъана, урф-одат ёки қонунчилик чеклови орқали узок муддатли ва барқарор ҳулқ-атвор намуналарининг яратилишига олиб келувчи ижтимоий ташкилот».

Институтларни кўз билан кўриб, уларни жисмонан ҳис этиб ёки ўлчаб бўлмайди. Бу инсон онги билан яратилган ўзига хос конструкциялар, кўзга кўринмайдиган механизмлардир. Институтлар инсонларнинг муайян жамоасига хос бўлган тафаккур тарзини акс эттиради.

Институтларнинг яна бир таърифи Б.З.Милнер томонидан Д.Норт⁴ ёзган сўз бошида келтирилган: «институтлар – инсонлар томонидан ишлаб чиқилган чекловлар ҳамда уларнинг ўзаро ҳамкорлигини таркиблантирувчи мажбурлаш омиллари. Буларнинг барчаси биргаликда жамият ва иқтисодиётнинг ундовчи таркибини ҳосил қилади».

Илмий адабиётларда «институт» тушунчасига уларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳамда кўплаб таърифлар берилган. Муаллифлар «институт» тушунчасининг айрим белгиларига ёки ушбу белгига мос келадиган алоҳида шакллари урғу беришган. Адабиётларда келтирилган барча таърифларни қайта такрорланувчи ҳолатларини олиб

¹ Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: «Прогресс», 1987.

² On Economic Institutions: Theory and Applications. Alder-shot: Edrdward Elgar, 1995.

³ Ходжсон Джеффри. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. /Пер. с англ. – М.: «Дело», 2003.

⁴ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начало», 1997.

ташлаган ҳолда улар бир бутун тизимга бирлаштирилса, у ҳолда ушбу тушунча (институт) эга бўлган белгилар йиғиндисини ҳосил қилиш мумкин.

Институтнинг бундай тавсифи ва белгиларини ажратиш учун манба бўлиб адабиётлардаги мавжуд таърифлар хизмат қилади. Бизнинг тадқиқотимизнинг асосий мақсади – таърифларнинг моҳияти орқали унинг белгиларини аниқлашдан иборат бўлиб, «институт» тушунчасида мужассамлашган ташқи янги фикрларини жамлаш ҳисобланади.

1. Институт – бу ижтимоий тузилма бўлиб, ижтимоий муҳитга тегишлидир. Бу биринчидан шуни англатадики, «институт» тушунчасининг белгиси бўлиб кишилар ўртасидаги ижтимоий алоқанинг мавжудлигини билдиради. «Ҳар қандай институт ижтимоий ўзаро алоқадорлик билан боғлиқдир», деб таъкидлаган Ходжсон.¹ Дж. Норт «Ижтимоий институтлар ҳар доим индивидлар биргаликда яшаш ва ишлашга ҳаракат қилишларида тарқалган», деб ёзади. «Биз ўзимизнинг ижтимоий ҳаётимизни олиб боришда уни (институтни) яратамиз»². Ёки бошқача айтганда – «институт» тушунчаси меҳнатнинг ижтимоий тавсифини ўзида акс этади. Институтлар, шундай қилиб, ижтимоий ҳаётнинг мазмунини ўзида ифода этади.

2. Институт – бу ташқи (келиб чиқиши жиҳатидан ижтимоий) тартибга солувчи куч бўлиб, индивидга қарши туради, унинг танловини ва хўжалик юритишни чегаралайди. Институтлар тўғридан-тўғри таъсир қилувчи объектлар–иқтисодий агентларнинг индивидуал хатти-ҳаракати ҳисобланади. Институт индивидга қарши туриб, келиб чиқиши жиҳатидан ижтимоий саналган, унинг хатти-ҳаракати асоси ҳисобланган ташқи муҳитдир. «Кишилар эркинлигига нисбатан институт қонун ҳамда кадриятлар билан боғланса, нима қилиш керак ва нима қилмасликни ўргатадиган ташқи муҳитдир»³.

«Жамият индивидларга институт орқали таъсир кўрсатиб, улар «ижтимоий чегара» каби намоён бўлади», деб таъкидлайди Т.Эггертссон⁴. Бунда институт томонидан бериладиган ижтимоий чегаралар иқтисодий назариядаги тушум ва технология каби таниш чегаралар билан бирлаша-

ди ҳамда инсон мотивига таъсир қилади ва улар танловини шакллантиради. Институтлар индивидлар хатти-ҳаракатларини таркиблаштиради, чегаралайди ҳамда индивидуал хулқ рағбатларини яратади. «Институционал иқтисодий назария – деб ёзилади Фурутон ва Рихтер, – индивидларнинг мумкин бўлган хатти-ҳаракатларини чегаралайдиган тизим билан иш кўради»¹. Д.Норт фикрича, бу каби ҳар қандай институтларнинг мақсади индивидуал хатти-ҳаракатларни зарурий оқимга йўналтириш ҳисобланади. Институт кундалик фаолиятнинг таркибий чегарасини таъминлаб беради. Бу – «инсон томонидан яратилган чегара сатҳидир»². У «жамиятдаги, хусусан иқтисодиётдаги рағбатлар таркибини аниқлаб беради. Дюркгейм фикрича эса, институтлар – бу индивидлар хатти-ҳаракатини чегараловчи фикр, ҳаракат ва ҳисларни ҳар қандай кўринишидир.³ «Институтлар хатти-ҳаракатларини чегаралайди ва уни таъминлайди», – деб фикр билдиради Ходжсон⁴. Институтлар, деб таъкидлайди у, рационал ҳисоб-китобли индивид ҳаракатига бўйсунувчи аниқ ва аниқ белгиланмаган чегаралар тарзида ифода этилади.⁵

3. Институт – индивидлар ўзаро алоқадорлигининг маълум бир таркибий тузилмасини яратади. Институтлар ажралган, муваққат индивидлар билан иш кўрмайди. Улар нафақат индивидуал хатти-ҳаракатларга таъсир қилиб ва чегаралабгина қолмай, балки бир индивиднинг бошқасига нисбатан муносабатини ҳам чегаралайди. Шундай қилиб, институтни кишилар ўртасидаги ўзаро хатти-ҳаракатларни таркиблаштирадиган, яъни ушбу ўзаро хатти-ҳаракат билан бериладиган маълум бир барқарор такрорланувчи шаклдаги ижтимоий назорат механизми сифатида қараш мумкин.

4. Институт – бу қоида, яъни «жамиятда намоён бўладиган ва X шартларда Y ни келтириб чиқарувчи шароит каби меъёрий эгилувчанлик (чегара) одатига мос келишидир»⁶. Индивидуал ҳаракат ёки ижтимоий ўзаро ҳаракатнинг мумкин бўлган (кутилувчи) модели индивид томонидан

¹ **Фуруботн Э.Г., Рихтер Р.** Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории. – СПб.: Издат. Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2005. – С. 702.

² **Норт Д.** Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – 1997. – №3. – С.7.

³ **Кузьминов Я.И., Бендукидзе К.А., Юдкевич М.М.** Курс институциональной экономики: институты, сети, трансакционные издержки, контракты. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 44 2 с.

⁴ **Ходжсон Дж.** Что такое институты? // Вопросы экономики. – 2007. №8. – С. 28–48.

⁵ **Ходжсон Дж.** Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории – М.: Изд-во «Дело», 2003. – С. 464.

⁶ **Ходжсон Дж.** Что такое институты? // Вопросы экономики. 2007. – №8. – С. 28–48.

маълум бир чегара ёки ўзини тута билишликнинг меъёрий модели кўри-нишида берилди. Шундай қилиб, институт белгиси у ёки бу шаклдаги коидалар (коидалар тизими)нинг мавжудлигидир.

5. Институт – бу таъсир қилувчи кучдир. Д.Норт фикрича, «институт» тушунчаси ўзида фақатгина расмий чегараларни (қоида, қонун, конституция) мужассам этибгина қолмай, балки норасмий чегараларни (ўзини тута билишлик, битишувлар меъёрлари ва ўзини тута билишликнинг ўз хоҳиши билан қабул қилинадиган кодекслари) ҳам, шунингдек, «у ёки бунинг бажарилишига мажбур этувчи маълум бир тавсиялар» ни ҳам мужассам этади.¹

6. Институт – назорат бўйича ҳаракат ёки ҳокимиятдир. Мажбурлаш умумий асосга эга қоида ва механизмлар бўлиб, бутун бир унсурнинг, айнан у ёки бу ижтимоий субъектларнинг фаоллиги пайдо бўлиши, улар хатти-ҳаракати натижасини ўзида мужассам этади. Қисқача айтганда, институт – бу ҳаракат, ушбу ҳаракат мазмуни эса – ҳокимият (назорат)дир.

7. Институт – бу реал ҳулқ-атвор (ўзини тута билишлик) ёки ҳаракатдаги қоидадир. Қоида амал қилиш натижаси, шунингдек, унинг бажарилишидаги мажбурлаш механизми ёки умуман, индивидуал ҳулқ-атвор устидан ўрнатиладиган назоратдаги ҳаракат реал ҳулқ саналиб, у ёки бу тарзда амалдаги қоида ёки «ҳаракатдаги қоида»дир. «Институтлар, – деб ёзади Одинцова, – ҳаракатдаги коидаларнинг йиғиндиси сифатида аниқланиши мумкин»².

8. Институт – бу ижтимоий тартибдир. Амалдаги институтлар (қоидалар) ва хатти-ҳаракатнинг реал кетма-кетлиги асосида маълум бир ижтимоий тартиб шаклланади. Шундан қилиб, институтни маълум бир ижтимоий тартиб ёки институт – қоида асосида пайдо бўладиган кишилар ўртасидаги ўзаро хатти-ҳаракатни тартиблаштириш тарзида қараб чиқиш мумкин.

9. Институт – бу ташкилотдир. Кишилар фаолиятини йўналтирувчи ва бўйсундирувчи ҳамда тенг тарзда ижтимоий хатти-ҳаракатларини тартиблаштирувчи омиллар ҳисобланади.

Юқорида келтирилган таърифлар институтларнинг асосий хусусиятларини қамраб олган ҳолда, уларнинг асосий вазифаларини ҳамда ривожланиш қонунларини акс эттиради ҳамда жамиятни ривожлантириш учун институтларнинг муҳимлигини таъкидлайди. Юқорида кўрсатилган бар-

¹ Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – 1997. – №3. – С. 7.

² Одинцова М.И. Институциональная экономика. – М.: Изд.дом ГУ ВШЭ, 2008. – С. 397.

ча ҳолатларни умумлаштирган ҳолда, институтчиликнинг ҳозирги замон талқинларига асосан институт тушунчасига бизнинг фикримизча қуйидагича таърифлаш мумкин.

Институт – жамият аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни белгилаб берувчи расмий коидалар ва норасмий нормалар тизими. Институтлар асосини унинг таркибий қисмлари ҳисобланган нормалар ташкил этади.

Норма – институционал муҳитда индивидларнинг ўз танловини амалга оширишда фойдаланиладиган асосий унсур ҳисобланади. Ушбу унсур: тартибни сақлаш вазифасига эга; ўзаро ҳамкорликлар тизимида мажбурий хатти-ҳаракат бажарилишини талаб этади; шахслар хатти-ҳаракатидаги ижтимоий, иқтисодий, юридик санкцияга таянувчи мунтазамлик ҳамда муқаррарликни акс эттиради; шахснинг турли вазиятларда ўзини қандай тутиши лозимлигини белгилайди. Норма амал қилиши учун талаб этиладиган таркиб беш унсурдан иборат:

- индивидларнинг (инсонларнинг) гуруҳланиш белгилари;
- муқаррарлик омили (керак ёки керак эмас);
- мақсад;
- норма ҳаракатда бўлган шарт-шароитлар;
- санкциялар.

Ажратилган ушбу 5 та унсур нормалар турлари, яъни ҳамкорлик стратегиясини, хусусан, норманинг ўзини (тор маънода) ва коидаларни чеклаш имконини беради. Норма турлари қуйидагилардан иборат:

Ўзаро ҳамкорлик стратегияси = белги + мақсад + шарт-шароит;

Норма = белги + муқаррарлик омили + мақсад + шарт-шароит;

Ўзаро ҳамкорлик қоидаси = белги + муқаррарлик омили + мақсад + шарт-шароит + санкция.

Шаҳарда ёки супермаркетда бир-бирларини йўқотган киришларни қидиришдаги ҳамкорлик стратегиясига мисол бўлади. Бунда: индивидларнинг гуруҳланиш белгиси – бир-бирини йўқотганлик факти; мақсад – бир-бирини топиш; шарт-шароит – учрашиш эҳтимоли яқин бўлган кўзга ташланувчи нарса ёки буюмнинг мавжудлиги бўлади. Шундай мисолларни иқтисодий ҳамкорлик соҳасида ҳам кўплаб келтириш мумкин.

Торроқ маънода норма келишув тушунчасига мос келади. Чунки келишув кўрсатмасини бажариш ўта ихтиёрий хусусиятга эга. Қоидага ўтишда кўрсатмаларни бажаришнинг ихтиёрий хусусияти йўқолади, яъни бунда санкция ишга тушади.

Норманинг инсон хатти-ҳаракатига таъсири ҳақидаги мунозара социология ва иқтисодий назария ўртасидаги чуқур тарихий илдизга эга

қарама-қаршилик билан боғлиқ. Социологлар нормада инсонлар хатти-ҳаракатининг уларга ташқаридан берилган ва экзоген хусусиятга эга мутлақ натижасини кўрадилар. Homo sociologicus хатти-ҳаракати умуман жамиятнинг норматив таркиби билан аниқланади. Нормаларнинг ўзлари эса, социологларнинг фикрига кўра, жамият хусусиятларидан ҳосил бўлган ва уни такрор ишлаб чиқариш вазифасини кўзлайди.

Иқтисодчилар эса классик сиёсий иқтисод давридан буён нормаларнинг бундай талқин этилишига қўшилмайдилар. Чунки норма танлаш эркинлигини истисно этади. Homo economicus ўз танловида, шу жумладан, норма томонидан қўйиладиган чекловлардан холи. Иқтисодчилар шахс танловининг институционал чекловчиси сифатида нормаларнинг мавжуд бўлишини умуман инкор этади. Ёки нормаларга оқилона изоҳ беришга, аниқроғи, уларда ташқаридан берилган хатти-ҳаракат натижасини эмас, балки *англаб этилган танлов натижасини* кўришга интилади.

Умуман, ижтимоий танлов назариясида нормалар: оқилона танлаш натижаси сифатида қаралади. Келишувлар иқтисодётида эса нормалар оқилона хатти-ҳаракат омили сифатида таҳлил қилинади.

Ижтимоий танлов назариясибиринчи галда сиёсий танлов натижасини акс эттирувчи ва *ҳуқуқда* қайд этиладиган юридик нормани ўрганайди. Юридик нормаларни изоҳлаш учун оқилона танловнинг неоклассик моделидан фойдаланилади. Хусусан, шу нарса назарда тутиладики, Бьюкенен учун сиёсат – инсонлар бозорда фақат ўз афзалликларига амал қилган ҳолда товарни харид қилгани сингари, у асосида улар турли муқобил вариантларни ўз кадр-қимматлари билан қиёслаган ҳолда, танлайдиган мураккаб институционал жараён ҳисобланади. Бошқача айтганда, норма ва қоидалар сиёсат бозорида шахслар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик натижасида пайдо бўлади. Бундан нормаларни баҳолашнинг навбатдаги мезони – уларнинг самарадорлиги келиб чиқади. Нормалар фақат улар ўзига хос кадр-қимматга асосланганда самарали бўлиб, яқка манфаатларни ўзаро фойдали тарзда амалга оширишга кўмаклашади.¹

Ижтимоий танлов назариясига хос бўлган оқилона танлов модели ёрдамида нормаларни талқин қилишдан фарқли ўлароқ, келишувлар иқтисоди нормаларга амал қилишда (бунда нормалар ташқаридан берилган) экзоген ҳисобланишига қарамай, оқилона хатти-ҳаракатнинг омилини кўришни таклиф этади. Бундай бир қарашда ўзига хос хусусиятга эга оқилона танлов натижаси ҳисобланмаган нормаларни бажа-

¹ Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2009.

риш, оқилона хатти-ҳаракатнинг шартига айланади. Аммо бозордаги битимлар иштирокчиларининг оқилоналик талаби ушбу ўзига хосликни изоҳлаш имконини беради.

Келишувлар иқтисоди нормани бозорда иштирокчилар томонидан истаклар ва афзалликларнинг ўзаро талқин этилиши учун замин сифатида кўриб чиқишни таклиф этади (1.1-жадвал). Шу нуқтаи назардан нормага амал қилиш шахс учун ўз мақсадлари (signaling) ҳақидаги хабарларни контрагентгача етказиш усулига айланади. Шахслар ўз хатти-ҳаракатига нисбатан бир-бирини истисно этувчи талабларни мувофиқлаштириш ва ўз томонларининг ҳаракатларига нисбатан ишончли фикрларни билдиришга қодир бўлмай қолади. Кўриб чиқиладиган ҳамкорлик ёндашуви доирасида келишувлар нисбатининг қуйидаги вариантларини таҳлил қилиш мумкин.

1. **Экспансия** – унда ўзаро ҳамкорликни ташкил қилиш илгари бошқа келишувлар устуворлик қилган соҳалардаги келишувлардан бирининг нормалари асосида амалга ошадиган келишувлар нисбати. Масалан, сиёсий соҳа сиёсий бозорга айланиши мумкин, бунда фуқаролик келишуви нормалари бозор келишуви нормалари томонидан сиқиб чиқарилади.

Бозор келишувининг экспансияси ўта хавфли, у бойликнинг ўта ному таносиб тақсимланишига ва ундан сиёсий ҳокимият омили сифатида фойдаланишга олиб келган ҳолда жамият ривожланишини барқарорликдан маҳрум этади.

2. **Уриниш** – унда бир ўзаро ҳамкорликнинг ўзи бир-бирини истисно этувчи нормалар асосида амалга оширилиши мумкин бўлган келишувлар нисбати. Шу нуқтаи назардан илк бор К.Эрроу¹ томонидан тадқиқ этилган қон топшириш бунга айнан мос мисол бўлади. Гап шундаки, қон одатда пулга (бозор келишуви) ёки бирдамлик нуқтаи назардан бепул (фуқаролик келишуви) топширилади. Ушбу ному таносиблик шахсларнинг қон топшириш юзасидан ўзаро ҳамкорлигида ноаниқликнинг юқори даражасини белгилаб беради.

3. **Муроса** – унда турли келишувлар талаблари ўртасидаги зиддиятга барҳам берувчи эгилувчан нормалар намоён бўладиган келишувлар нисбати.

Масалан, ҳар қандай реклама кампанияси бозор келишуви ва ижтимоий фикр талаблари ўртасидаги муросани топишни назарда тутаяди. Ушбу икки келишув ўртасидаги муросага бошқа мисол – кўр-кўрона истеъмол, бунда шахс ўз истеъмол танловида товар ёки хизматни истеъмол

¹ Эрроу К. Развитие экономической теории с 1940 года: взгляд очевидца. Вопросы экономики. 2010;(4):4-23. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2010-4-4-23>

1.1 - ж а д в а л

Бозор иштирокчиларининг ўзаро келишувлар бўйича хатти-ҳаракатлари нормаси*.

Келишувлар хили	Хатти-ҳаракатнинг асосий нормаси	Келишув предмети	Ахборот манбаи	Вақт (ҳозир, ўтмиш ва келажак)	Фаолият соҳаси (мисол)
Бозор Саноатга хос	Бошқа шахслар эҳтиёжларини қондириш орқали фойдалиликни ошириш	Товар ва пул	Нарх	Ҳозирги вақтни назарда тутиш	Классик бозор
Индустриал	Ишлаб чиқариш узлуксизлиги, ҳамкорликни технология талабларига бўйсундириш орқали таъминлайди	Технологик жиҳозлар	Стандартлар	Битимлар келгусини ҳозирги даврга акс эттириш	Ҳарбий саноат мажмуи
Анъанавий	Анъаналарнинг такрорланишини таъминлайди; катталик тамойили	Ўтмишга хос бўлган буюмлар	Одатлар, анъаналар	Битимлар ўтган даврни акс эттириш ҳисобланади	Оила
Фуқаролик	Жамоавий манфаатларга бўйсунуш, мўлжал – Парето оптимум	Ижтимоий бойлик	Қонун	Ҳозирги даврни назарда тутиш	Сиёсий ҳаёт
Ижтимоий фикр	Машҳурликка эришиш, жамоат эътиборини жалб этиш	Нуфузли буюмлар	Дув-дувлар	Ҳозирги даврни назарда тутиш	Оммавий ахборот воситалари
Ижодий фаолият	Ўхшаши йўқ, бетакрор натижага эришиш	Ихтиро	Иқтидор	Дискрет вақт	Ижодий фаолият
Экологик	Табиат билан уйғунлашув, экология талабларига бўйсундириш	Табиат объектлари	Атроф-муҳит ҳақидаги ахборот	Вақтнинг даврийлиги: табиий даврийлик	Табиат муҳофазаси

* М а н б а: Олейник А. Норма как базовый элемент институтов / Вопросы экономики. – М.: 2004, №2, – С. 142.

қилишдан фойдалиликни оширишни эмас, балки у истеъмол қилиш туфайли қўлга киритадиган ҳурматга эришишни кўзлайди.

Институционал институтлар таркибида уларни уч асосий қисмга ажратади:

- расмий қоидалар (конституциялар, қонунлар, суд қарорлари, маъмурий ҳужжатлар ва бошқалар.);
- норасмий нормалар (анъаналар, урф-одатлар, ижтимоий шартлилик);
- қоидаларга амал қилинишини таъминловчи (судлар, полиция ва ҳаказолар) мажбурлаш механизмлари (масалан, жазолаш тизими).

«Институт»нинг юқорида келтирилган таърифидан келиб чиқиб, институтлар инсон томонидан онгли равишда яратилган турли ҳужжатлар (конституциялар, қонунлар ва ҳаказолар) кўринишидаги расмий, «ёзилган» қоидаларда ифодаланиши мумкин. Шу билан бирга улар умумий қабул қилинган шартлилик, хатти-ҳаракат кодекслари, яъни норасмий, «ёзилмаган» нормаларда намоён бўладиган, жамиятнинг барча

соҳаларига кириб бориб, анъаналар, урф-одатлар кўринишида ёки бошқа шаклда амал қилинадиган инсон онгининг маҳсулини ўзида намоён этиши мумкин.

Агар расмий қоидалар тизими инсонлар (давлат)нинг қонун ижодкорлиги фаолиятини ўзида акс эттирсин, у ҳолда норасмий нормалар тизими қай тарзда шаклланади, деган савол туғилади.

Ғарб олимларидан Т.Вебленнинг¹ концепциясига кўра, «институтларнинг ўзгариши табиий танлаб олиш қонунига мувофиқ равишда кечади. Инсоннинг жамиятдаги ҳаёти, худди бошқа турдаги ҳаёт каби – бу яшаш учун курашиш ва, ўз навбатида, танлаб олиш ва мослашиш». Унинг фикрича, ижтимоий тузум эволюцияси ижтимоий институтларни табиий танлаб олиш жараёни бўлди. Институтлар – инсон жамияти ва инсон табиатининг ривожланишда давом этиши ва шу нуқтаи назарда эришилган тараққиётни умумий кўринишда энг кўп мослашган тафаккур тарзини табиий равишда танлаш ва индивидларни жамият ривожланиши билан изчил ўзгариб турадиган янги шароитларга мажбурий мослаштириш жараёни, дейиш мумкин. Шундай қилиб, Т.Вебленнинг талқинида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш («ижтимоий тузум эволюцияси») турли хилдаги институтларни «табиий танлаш» жараёнини амалга ошириш сифатида намоён бўлади.

Т.Вебленнинг нуқтаи назари Ф.Хайек²нинг қарашларига яқин. Хайекнинг фикрича, жамиятда қарор топган ахлоқ қоидалари ва нормаларини танлашни биологик танловга қиёслаш мумкин. Унинг фикрича, расмий қоидалар билан бир қаторда (анъаналар ва урф-одатлар кўринишида) норасмий нормаларнинг мавжуд бўлиши шу билан шартланганки, «танлаб олиш жараёнида, шаклланган урф-одатлар ва ахлоқда ҳақиқий ҳолатлар сони ҳисобга олиниши мумкин – индивидлар қабул қилиши мумкин бўлган нарсалардан кўпроқ; бунинг оқибатида, анъана маълум жиҳатларда инсон онгидан устун туради». Жамият қанчалик кўп хилма-хилликка йўл қўйса, ижтимоий мақсадга мувофиқ институтларни танлаб олиш шунчалик самарали кечади.

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқадикки, агар расмий қоидалар сунъий тарзда ўйлаб топилиши ва мажбуран жорий этилиши мумкин бўлса, Ф.Хайекнинг таъкидлашича, норасмий нормалар «маълум ўтмишдаги воқеалар билан белгиланади, лекин бирор-бир тузилма ёки модел (институционал матрица)нинг онгсиз тарзда ўзини

¹ Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: «Прогресс», 1987.

² Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибка социализма. – М.: Новости, 1992, – С. 133.

ўзи ташкил этиши жараёнининг таркибий қисми сифатида шаклланади»¹. Бошқача айтганда, норасмий институтлар – шартлилик, ўзини-ўзи қўллаб-қувватловчи, учинчи томон (давлат)нинг аралашувисиз, ўз-ўзидан бажариладиган қоидалардир.

Таъкидлаш лозимки, «эволюция» атамасидан фойдаланилса-да, табиий танлов назарияси изчил институционал ўзгаришларга нисбатан ҳамма вақт ҳам қўлланилмайди. Чунки энг «яхши» институт ҳамма вақт ҳам яшовчан бўлмайди. Иккинчи томондан, институтларнинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга доимий равишда ўтиши ҳамма вақт ҳам ташқи омиллар таъсири остида кечмайди. Баъзи институтлар норматив тарзда мустақамланиб, норасмий турдан расмий институтларга айланади, бошқалари эса, расмий институтлар сифатидаги аввалги аҳамиятини йўқотиб ва ҳуқуқий тизимдан чиқарилган ҳолда норасмий кўринишга эга бўлиши мумкин.

Амалиётга кўра, кўп ҳолатларда норасмий нормалар жамиятда «тартибни» таъминлашда расмий қоидаларга нисбатан ғоят катта роль ўйнайди. Бунга қатор омиллар хизмат қилади:

1. Ҳар қандай жамиятда фаолиятнинг алоҳида соҳалари расмий қоидалар мавжуд бўлмаганда фақат норасмий нормалар билан тартибга солинадиган вазиятни кузатиш мумкин. Хўжалик юриштишнинг жамоа шакли пайдо бўлиши даврида уруғдошлик ва улар аъзолари ўртасидаги муносабатлар ёки мафия (криминал) гуруҳлар ўртасидаги муносабатлар, Ўзбекистонда маҳаллада яшовчи аҳоли орасида кенг тарқалган одатлар ва қоидалар бунга мисол бўлиб хизмат қилади.

Қоидаларга зарурат ҳамма вақт, биттадан кўп субъект мавжуд бўлиб, улар ўртасида баъзи муносабатлар юзага келган тақдирда, туғилади. Бунда субъектларнинг турли гуруҳларидаги қоидалар бир хил бўлиши ҳам, ўзаро яққол фарқ қилиши ҳам мумкин. Алоҳида оила ёки алоҳида жамоа доирасидаги муносабатлар ана шундай қоидаларга энг оддий мисол бўлиб хизмат қилади. Оила доирасидаги муносабатлар норасмийлигича қолади, жамоанинг қариндошлар бўлмаган аъзолари ўртасидаги муносабатлар эса, аксарият ҳолларда шартнома ёки бошқа ҳужжат кўринишида (фуқаролик кодексида давлат доирасида) расмий тарзда мустақамланди.

2. Норасмий нормалар жамиятда расмий қоидаларга нисбатан анча олдин пайдо бўлиб, кўп жиҳатдан расмий, қонунчилик билан мустақамланган нормалар учун асос бўлиб хизмат қилди. Норасмий норма-

ларнинг расмий қоидалар сифатида мустақамланишига исталган мамлакатнинг тарихида кўплаб мисолларни учратиш мумкин.

Институционал иқтисодиёт ривожланиш қонуниятларини билишда институционал матрица тушунчаси алоҳида ўринга эга. Концепция жамиятнинг барча соҳаларида, шу жумладан, иқтисодиётда ҳамда ҳуқуқий жараёнларни таҳлил қилишда қўлланилиши мумкин. Шунинг ҳисобга олиб, институционал матрицанинг нисбатан янги концепциясида институционал матрицанинг назарий ғояси жамиятни таҳлил қилишга нисбатан таркибий-тизимли ёндашувни амалга оширади.

Институционал матрица – тарихан барқарор шаклланган, дастлабки давлатларнинг пайдо бўлиши ва барча кейинги институционал тузилмаларнинг ривожланишини белгилаб берган, ўз навбатида, моҳияти ҳамон сақланиб қолган бирламчи моделни такрор яратишга хизмат қилувчи асосий ижтимоий институтлар тизими ҳисобланади.

Бу ерда институтлар одамлар яшовчанлигининг ташқи шароитлари билан шартланган жамият аъзолари ўртасидаги муайян ва муқаррар алоқалар тизими сифатида тушунилади. Ушбу ҳолатда гап инсоннинг такрор шаклланишини тартибга солувчи ижтимоий институтлар (улар жумласига оила, саломатлик ва бошқа институтлар қиради) ҳақида эмас, балки давлатларнинг такрор шаклланиши ва ижтимоий ҳаётнинг асосий соҳаларини тартибга солувчи ижтимоий институтлар ҳақида бормоқда.

Институтлар жамиятнинг унинг тарихий барқарорлиги ва ижтимоий яхлитликнинг такрор шаклланишини таъминловчи ўзига хос тузилишини (қобирғасини) ҳосил қилади. Институционал матрица чизма кўринишида жамиятда тенг аҳамиятли мавқени эгаллаб турган ягона учта: сиёсий, иқтисодий ва ҳуқуқий соҳаларни бирлаштирувчи ижтимоий шакл сифатида намоён этилган (1.3-расм). Асосий матрицалар¹ С.Кирдинанинг

1.3-расм. Жамиятнинг институционал матрицаси.
М а н б а : муаллифлар ишланмаси

¹ Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибка социализма. – М.: Новости, 1992, – С. 20.

¹ Кирдина С.Г. К00 Институциональные матрицы и развитие России: введение в X-Y-теорию. Издание 3-е, переработанное, расширенное и иллюстрированное. – СПб.: Нестор-История, 2014. – 468 с. <http://kirdina.ru/doc/book/XYbook3.pdf>

«Институционал матрицалар ва Россиянинг ривожланиши» китобидан олинган. Бироқ уларга айрим ўзгартиришлар киритилган, хусусан, сиёсий ва мафкуравий соҳалар бирлаштирилган, чунки жамиятда мафкура кўп жиҳатдан бошқарувчи сиёсатчиларга боғлиқ бўлиб, улар фаолиятининг натижаларидан бири ҳисобланади. Матрицада ижтимоий соҳа алоҳида ажратилган ва институционал тизимни шакллантиришда у катта роль ўйнайди.

Институтлар, унинг расмий ва норасмий қоидалари қандай ишлаётганлигини, нима учун улар асрлар мобайнида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, уларнинг «ҳаётийлиги» ёки барқарорлигини тушуниш учун институционал ўзгаришларга олиб келувчи сабабларни ўрганиб чиқиш лозим.

Жамиятнинг ривожланиш жараёнида институтлар шаклининг ўзгариши рўй беради. Агар расмий қоидаларни у ёки бу қонун, фармонни қабул қилиб ўзгартириш мумкин бўлса, анъаналар ва урф-одатларда ифодаланадиган норасмий чекловларни бир кунда ўзгартириб ёки тугатиб бўлмайди. Улар яна узоқ вақт амал қилишда ва жамият ривожига таъсир кўрсатишда давом этади. Бироқ институционал тизимнинг ўзида доимий равишда ўзгаришларга эҳтиёж сезилиб туради.

Юқорида (1.1.) таъкидлаганимиздек, институционал ўзгаришларнинг асосий сабаби шаклланган институтлар билан ўзгарган шароитлар, ташқи муҳит ўртасидаги ўзаро номувофиқлик ҳисобланади.

Шуни инобатга олганда, институционал ўзгаришлар субъекти сифатида якка тартибдаги тадбиркорни, институционал ўзгаришлар манбаи сифатида эса нархлар нисбатидаги фундаментал силжишларни ажратиш мумкин.

Ўзгаришлар механизми қуйидагича: нисбий нархлар таркибидаги силжишлар ишлаб чиқариш омилларининг нархлари ўртасидаги нарх улушига, ахборот қиймати ва технологиялардаги ўзгаришларга таъсирни назарда тутаяди. Ушбу ўзгаришлардан айримлари экзоген (ташқи) хусусиятга эга, бироқ аксарият ўзгаришлар эндоген (ички) хусусиятга эга бўлиб, инсонларнинг жорий фаолияти кенгайтиши натижаларини акс эттиради. Нархлар нисбатидаги фундаментал ўзгаришлар вақт ўтиши билан хатти-ҳаракат эски одатларининг ўзгариши ва инсонлар томонидан хатти-ҳаракат стандартларини ҳосил қиладиган омилларнинг аглаб етилишига олиб келади. Бироқ, нархлар ўзгаришининг ғояларга таъсири даражаси тўғрисидаги масала ҳозирча кам ўрганилганлигича қолмоқда.

Хорижий йирик институционал олим Д.Нортнинг фикрича¹, мафкура институционал ўзгаришларнинг яна бир манбаи ҳисобланади. Мафкура деганда, у инсонлар улар орқали атрофдаги оламни қабул қиладиган ва баҳолайдиган субъектив моделни тушунади. Мафкуравий майиллик ҳам иқтисодий ҳисоб-китоблардан ҳоли эмас: оламнинг субъектив манзараси кимнингдир фойдали имкониятларини чегаралаши қанчалик катта бўлса, уни қайта кўриб чиқишдан манфаатдорлик шунчалик кучли бўлади.

Шундай қилиб, институционал ўзгаришлар ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, янги бозорларнинг очилиши, аҳоли сонининг ўсиши ва ҳоказолар, яъни улар натижасида ташкилий ва институционал ўзаро ҳамкорликнинг илгари муваффақиятли фаолият юритган алоҳида шакллари «фойдасиз» бўлиб қоладиган жараёнлар оқибатида юз бериши мумкин. Янги расмий нормалар ўрнига бошқалари қабул қилинади, норасмий нормаларга амал қиладиган инсонлар сони камайиб бориши билан улар аста-секин йўқолиб боради.

Институтлар пайдо бўлишининг ўзига хос жиҳатлари шундаки, улар ўзлари пайдо бўлишидан аввал амал қилган нормалар ва шароитларга боғлиқ ҳисобланади. Шу тарика, ҳар қандай янги институт, мавжуд иқтисодий ёки ижтимоий шароитлар (институционал матрица) томонидан белгилаб берилади. Институционал ўзгаришлар сезиларсиз тарзда кечиши ҳам, ёки ўзгаришлар, жамиятдаги мавжуд ижтимоий-иқтисодий тизимнинг тезда такомиллашувига олиб келиши ҳам мумкин.

Институционал ўзгаришлар эски ва янги институтлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик хусусияти ҳам катта роль ўйнайди. Д.Норт тадқиқотларида ўзаро институционал боғлиқликнинг қуйидаги турларини таъкидлайди:²

Биринчиси – ривожланишнинг аввалги йўлига боғлиқлик – чуқур алоқа, янги институтларнинг фақатгина эски институтлар негизида пайдо бўлишини таъминловчи янги институтларнинг эски институтларга кучли боғлиқлиги.

Иккинчиси – мутлақ янги институтларнинг пайдо бўлишига бўшлиқ мавжудлиги орқали белгиланадиган нисбатан камрок.

Боғлиқликнинг ушбу икки тури эволюцион хусусиятга эга, чунки эски институтлардан янги институтларга ўтишда изчилликка амал қилинади. Эволюцион ўзгаришлар жиддий иқтисодий ларзалар содир бўлмаган ва уларнинг жаҳон ишлаб чиқаришидаги улуши устун бўлган бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларнинг институционал тизимлари-

¹ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начало», 1997.

² Ўша жойда.

га хосдир. Изчиллигига қарамай, эволюцион ўзгаришлар сифат жиҳатдан илгари силжишларни истисно этмайди – миқдорий-сифат ўзгаришлар диалектикаси ўз кучида қолади.

Юқорида ажратилган боғлиқликнинг учинчи тури – эски ва янги институтлар ўртасида яққол алоқа (боғлиқлик)нинг мавжуд эмаслиги – инқилобий хусусиятга эга. Инқилобий ўзгаришлар жамият ва иқтисодий ривожланишнинг аввалги ўзгариш чизиғига амал қилишни назарда тутмайди ва тафаккур тарзи одатлари ва анъаналарининг тубдан ўзгариши билан кузатилиши мумкин.

Шу билан бирга иқтисодий тизим самарадорлигининг ошишига хизмат қилувчи инқилобий ўзгаришлар ҳам аҳолининг кўплаб гуруҳлари учун жиддий ижтимоий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Бунга бир яққол мисол тариқасида Ўзбекистонда йирик пахтачилик ва бошқа хўжаликлар ўрнига фермер хўжаликлари шаклланиши билан боғлиқ институционал ўзгаришларни келтириш мумкин.

Расмий қоидалар ва норасмий нормаларни мувофиқлаштириш. Расмий қоидалар ва норасмий нормаларнинг мувофиқлаштирилиши жамиятда муҳим роль ўйнайди, чунки у институтлар мавжуд тизими фаолиятининг самарадорлигига катта таъсир кўрсатади.

Келишмовчилик натижасида институционал низо келиб чиқиши мумкин. Бир ҳолатда, институционал низо ҳеч бир ўзгаришсиз институтларнинг пайдо бўлишига, бошқа ҳолатда эса самарасиз бўлса-да барқарор ҳосилалар – институционал тузоқларнинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин.

Эски ва янги институтлар ўртасидаги инқилобий боғлиқлик доирасида улар ривожланишининг учта эҳтимолий йўлини таъкидлаш лозим:

- *биринчиси* – мавжуд институционал матрицага қарама-қарши бўлган расмий институтларнинг пайдо бўлиши (одатда, ҳамма жойда чуқур ислохотлар даврида, масалан, ўтиш иқтисодиётида қонунлар, фармонлар кўринишида) ва уларнинг илдиз отиши (кенгайиб бориши) ҳамда қабул қилинган расмий нормаларга мос келувчи янги норасмий нормаларнинг шаклланиши;
- *иккинчиси* – қабул қилинаётган расмий қоидаларнинг норасмий нормаларга тўлиқ мос келмаслиги шунга олиб келадиги, норасмий нормалар анча «ҳаётий» бўлиб чиқади ва натижада янги қабул қилинган расмий қоидаларнинг норасмий институционаллашуви юз беради;
- *учинчиси* – янги расмий қоидалар илдиз отмаслиги мумкин, бу уларнинг йўқолиб кетишига олиб келади.

Институционал тизим самарадорлигига институтлар билан бир қаторда ташкилотлар ҳам таъсир кўрсатади. Институтлар иқтисодий назария билан ёритиладиган стандарт чекловлар билан бир қаторда жамият аъзоларининг имкониятларини ҳам шакллантиради.

Институционал доиралар қайси ташкилотлар (сиёсий органлар, иқтисодий тузилмалар, жамоат муассасалари) ҳосил бўлиши ва ишлашини белгилаб беради. Бошқача айтганда: институтлар – «ўйин қоидалари», ташкилотлар эса – «ўйинчилар». Бироқ бу ҳол ўйинчилар жамиятда ўрнатилган «ўйин қоидалари»га мажбурий тарзда амал қилишини англамайди. Худди институтлар сингари ташкилотлар ҳам инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни таркиблаштиради. «Ташкилотлар аниқ мақсадга йўналтирилган тарзда фаолият юритувчи, ташкилотчилар томонидан бойлик, даромадни кўпайтириш учун ёки бошқа мақсадларда ташкил этилган бирликлар ҳисобланади. Ушбу мақсадларни кўзлаган ҳолда, ташкилотлар аста-секин институционал таркибни ўзгартиради»¹.

Ташкилотлар (корхоналар, фирмалар)нинг институционал жараёндаги роли ҳозирча кам ўрганилган, бироқ институционал иқтисодиёт доирасида ўтказилган сўнгги тадқиқотлар кўрсатдики, ташкилот нафақат товар ва хизматлар ишлаб чиқарувчиси, балки ўзига хос «институт-провайдер» ҳисобланади.

1.3. ХУСУСИЙ МУЛКЧИЛИК ВА УЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ МЕХАНИЗМЛАРИ

Хусусий мулк азал азалдан инсонларни ўзларига бўлган ишончларини оширишда кўмакчи ва янада фаоллигини оширишда муҳим рағбат сифатида қаралади. Мулкдорнинг кайфияти, интилиши, иш юритиши, ўз фаолиятига, умуман, ҳаётга муносабати бошқача бўлади. Мулк эгаси ўз ишини яхшилашга, мулкига мулк кўшишга ҳаракат қилади. Бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат барпо этишда мулкдорларнинг ўрни ниҳоятда катта. Зеро, улар жамиятдаги ўзгаришларга бевосита дахлдор бўлган қатламдир.

Шу сабабли ҳам иқтисодчи олимларимиз томонидан илгари сурилаётган фикрларга қарайдиган бўлсак, мамлакатимизда янги Ўзбекистонни қуриш, демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш учун аввало бозор иқтисодиётининг неги-

¹ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начало», 1997.

зи ҳисобланган хусусий мулкка нисбатан давлат томонидан берилаётган асосий кафолатларни мустаҳкамлашга қаратиш зарурдир. Шунинг ҳисобга олиб мамлакатимизда «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонун қабул қилинганлигини кўришимиз мумкин.

Маълумки, ҳар қандай мамлакатда тарихан хўжалик юрителигининг турли шакллари мавжуд бўлиб, уларни иқтисодиёт намоёндалари ишлаб чиқариш усуллари деб номлашган. Мамлакатда устунлик қилаётган хўжалик юрителиш услуби ижтимоий – иқтисодий ривожланиш босқичларини тавсифлайди. Тегишли ижтимоий муносабатлар билан биргаликда кўриб чиқиладиган хўжалик юрителиш усуллари укладлар деб номланади.

Тадқиқотлар шунинг кўрсатмоқдаки, ҳозирги вақтда Ўзбекистонда мулкнинг кўп укладли шакллари мавжуд. Улар иқтисодий асос сифатида хизмат қилувчи хўжалик юрителиш турли усуллари билан белгилаб беради. Шундан энг асосийлари қуйидагилар:

- табиий ресурсларга умумхалқ мулкчилиги;
- таълим, соғлиқни сақлаш ва қатор бошқа ижтимоий хизматларни кўрсатиш ресурсларига давлат мулкчилиги;
- табиий монополия ресурслари ва маҳсулотларига давлат – корпоратив мулкчилик;
- кичик бизнес соҳасида турли хилдаги хусусий шаклдаги мулкчилик.

Таъкидлаш лозимки, булар мулкнинг иқтисодий шакллари бўлиб, бу мулк ҳуқуқларининг шаклланишини белгилаб беради.

«Мулк» ва «мулк ҳуқуқи» тушунчалари бир – биридан фарқ қилади. Илмий тадқиқотларда «мулк» деганда ишлаб чиқариш воситалари ва маҳсулотларининг муайян шахсларга – инсонлар ёки улар гуруҳига тегишлилиги тушунилади.

Мулк тушунчаси иккита фан: иқтисодиёт ва ҳуқуқ фанларининг chegarасида туради. Ҳар қандай жамиятда мулк муносабатлари юридик жиҳатдан конституция, қонунлар ва кўп сонли бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар (фармонлар, қарорлар, фармойишлар) билан тартибга солинади.

Мулк – ҳуқуқи бир томондан – субъектив ашёвий ҳуқуқ. Ўз мазмунига кўра мулк ҳуқуқи барча ашёвий ҳуқуқлар ичида энг кенг ҳуқуқдир: мулкдор ўз мулкига эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқига эга.

Мулк тушунчаси объектив тарзда учта ўлчовга эга: эгалик қилиш, фойдаланиш ва бошқариш. Мулкдор расман мулкдан олинадиган неъматлардан фойдаланиш ва мулк объектини бошқариш мутлақ ҳуқуқига эга.

Ўзбекистонда мулк ҳуқуқининг асосий манбаи қонунчилик ҳисобланади ва мулк муносабатларини тартибга солишчи меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларнинг қатъий поғонаси мавжуд. Уларнинг асосий манбаларига қуйидагилар киради.

I. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси; Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси; Ўзбекистон Республикасининг Ер Кодекси; Солиқ Кодекси ва бошқалар.

II. «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги; «Мулк тўғрисида»ги; «Давлат уй-жой фондиди хусусийлаштириш тўғрисида»ги; «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги; «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги; «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги; «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунлари ва бошқалар.

III. «Хусусий корхона тўғрисида»ги; «Оилавий тадбиркорлик тўғрисида»ги; «Нодавлат нотижорат ташкилотлар тўғрисида»ги; «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги; «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунлари ва бошқалар.

Ушбу қонунчилик ҳужжатларида мулк шаклларида тенг ҳуқуқчилиги, мулкдор ҳуқуқининг кафолати ва ҳимояланганлиги, турли ташкилий – ҳуқуқий шакллардаги хўжалик юртувчи субъектлар (акциядорлик, масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятлар, хусусий ва қўшма корхоналар, фермер ва юридик шахс мақомига эга бўлган дехқон хўжаликлари ва бошқалар)ни ташкил этиш ва улар фаолият кўрсатиши механизми, ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этиш тамойиллари ва тизими каби меъёрлар ўз аксини топди. Ушбу қонунлар бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида мулк муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий белгиларини мустаҳкамлади.

Ҳозирги вақтда мулк ҳуқуқини ҳимоялаш масалалари муҳим ҳисобланади. Бошқарув тизимидаги хатолар мулкдорлар ҳуқуқларининг тез-тез бузилиб турилиши билан кузатилади.

Мулк ҳуқуқи – миллий ҳуқуқий – институционал тизимни ривожлантиришнинг «таянч нуқталари»дан бири ҳисобланади. Мулк ҳуқуқининг институционал ривожланишига иқтисодий, ижтимоий, тарихий, экологик ва бошқа омиллар таъсир кўрсатади. Фан – техника тараққиёти ва янги ахборот технологиялари (интеллектуал мулк институтининг ривожланиши) мулк ҳуқуқининг ривожланишига алоҳида таъсир этади. Ислохотларнинг ҳозирги босқичи таҳлили ушбу йўналишда ўзига хос қуйидаги тенденциялар билан тавсифланади.

Турли мулк шакллари таркиби ва мулк ҳуқуқи тизими бозор иқтисодиётининг ривожланишига ҳал қилувчи таъсир кўрсатади. Ўзбекистонда иқтисодиётнинг иккита асосий сектори – хусусий (шу жумладан корпоратив) ва умумийликдаги мулк секторлари (давлат ва муниционал мулк) шаклланишда ва уларнинг ҳар бири ўз мулк шакллари асосланади. Иқтисодиётнинг ушбу секторлари ва мулк шакллари ўртасида ўзаро ҳамкорлик ва иқтисодий рақобат муносабатлари ўрнатилган.

Турли мулк шакллари ривожланиши бозор муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг бошқа соҳалари эволюциясига таъсир кўрсатади. Мамлакатимизда хусусий мулк шакллари хилма-хиллиги меҳнатни ташкил қилишнинг мулкдор ва ҳодим ўртасидаги ҳуқуқий алоқалар билан фарқ қилувчи турли шакллари келтириб чиқаришга замин яратмоқда.

Мулк шакллари табақаланиши мулк ҳуқуқи институтининг демократлашувига (субъектлар доирасининг кенгайишига) олиб келмоқда. Мулк ҳуқуқи иккита асосга кўра табақаланиши мумкин: объект бўйича ва субъект бўйича. Турли мулк шакллари ташкил этиш асосида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва уни хусусийлаштириш ётади.

Мулк ҳуқуқи давлат ва жамият манфаатлари йўлида чекланиши мумкин. Оммавий ҳуқуқий манфаатларда мулк ҳуқуқини суиитеъмол қилиш ва ундан фойдаланиш оммавий манфаатларга дахлдор бўлган ўз мулкни йўқ қилишга ҳақли эмас. Мулк ҳуқуқининг амалга оширилиши атроф муҳитга зиён етказмаслиги, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқларини ва қонун билан кўрикланадиган манфаатларини бузмаслиги шарт. Мулк ҳуқуқи институтида оммавий-ҳуқуқий асосларнинг кўпайишига ишлаб чиқаришни умумлаштириш жараёни каби омил ҳам таъсир кўрсатади. Мулкнинг акциядорлик шакли роли ортиб бормоқда. Ушбу мулк шакли ўз табиатига кўра жамоавий хусусиятга эга. Унинг шаклланишида хусусий сармоя билан бир қаторда давлат сармояси ҳам иштирок этмоқда.

Хусусий мулкнинг ҳуқуқ ва ҳимоясини мустаҳкамлашимиз, ҳар қайси хусусий мулкдор қонуний йўл билан қўлга киритган ёки яратган ўз мулкнинг дахлсизлигига асло шубҳа қилмаслигини таъминлайдиган ишончли кафолатлар тизимини яратилиши мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг асосий негизи ҳисобланади. Ҳар бир тадбиркор, аввало, шуни аниқ-равшан билиб олиши керакки, давлат хусусий мулкдор ҳуқуқларининг ҳимоячисидир. Шунинг учун ҳам тадбиркорлар ўз бизнесига беҳавотир инвестиция киритиши, ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириши, маҳсулот ҳажми ва олаётган даромадини кўпайтириши, ўз мулкига ўзи эгалик қилиши, фойдаланиши, тасарруф этиши лозим.

Давлатимиз раҳбарининг жорий йил 13 августдаги Фармонида хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатларини кучайтириш, тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларни ташкил қилиш тизимини тубдан такомиллаштириш, шунингдек, тадбиркорлик субъектларининг молиявий ресурслар ва ишлаб чиқариш инфратузилмасидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш масалалари назарда тутилган.

Фармонга мувофиқ мулкдорларнинг конституциявий ҳуқуқларини ҳимоялаш кафолатларини кучайтириш ва мулк дахлсизлигини бузганлик учун масъул шахсларнинг жавобгарликни оширишга қаратилган чоралар белгиланди.

Эндиликда хусусий мулк билан боғлиқ камчиликларни комплекс ва тезкор ҳал этиш, барча даражадаги давлат органларининг ягона услубий раҳбарлик остида ўзаро мувофиқлаштирилган ҳамкорлик қилиши йўлга қўйилади. Хусусий мулкнинг ишлаши, ер участкаларини реализация қилиш, тендер савдоларини ўтказиш ҳамда давлатга тегишли бўлмаган бино ва иншоотларни бузишга оид аниқ ва лўнда ҳуқуқий нормалар яратилади. Бу эса тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, аҳолининг кенг қатламларини бизнес билан шуғулланишга фаол жалб этишни талаб этади.

Шу нуқтаи назардан, мазкур фармонда Конституциянинг хусусий мулкнинг дахлсизлиги, иқтисодий фаолият ва тадбиркорлик эркинлигини таъминлаш, тажовузлардан ҳимоя қилиш, хусусий мулкни сақлаш ва янада кўпайтириш учун барча зарур шарт-шароитларни яратишга оид нормаларини сўзсиз ижро этиш ва уларга қатъий риоя қилиш бўйича мансабдор шахсларнинг, жумладан, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари шахсан жавобгар эканлиги тўғрисида огоҳлантирилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Ўзбекистон мустақиллиги йилларида хусусий мулкни ҳимоя қилиш, унинг ҳуқуқий асосларини яратиш бўйича кенг-миқёсли чора-тадбирлар амалга оширилди. Мулк муносабатлар амалдаги бир қанча қонун ҳужжатлари ва бошқа бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида тартибга солинади. Бундай қонунчилик ҳужжатларида хусусий мулк ва мулкдорларнинг ҳуқуқлари, яъни ўз мулкига эгалик қилишлари, ундан эркин фойдаланишлари, уни тасарруф этишлари, ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқи ҳамда шу каби бир қатор ҳуқуқ ва эркинликлари белгиланган. Қонунчилик ҳужжатларида белгиланган хусусий мулк ва мулкдорлар ҳуқуқларининг амалга оширилиши, манфаатларига риоя қилинишининг таъминланиши, албатта, давлат томонидан кафолатланиши зарур. Бунда, табиийки, шу

кунларда кенг жамоатчилик томонидан атрофлича муҳокама қилинган «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонун катта аҳамиятга эга. Мутахассислар қонуннинг декларатив эмас, балки амалий ҳуқуқий ҳимояни таъминлашига алоҳида эътибор қаратаётганини таъкидлаш лозим. Зеро, ушбу қонун мулкдорнинг ўзига тегишли мулкдан эркин фойдаланиши ва тасарруф этишини, уни ҳуқуқбузарлардан ҳимоя қилиши, айбдор шахсларга нисбатан жавобгарлик чоралари белгиланишини, мулкдор ҳуқуқларининг аниқ ҳимоя этилишини таъминлаши зарур.

Юқоридагилардан келиб чиқиб кўришимиз мумкинки, Бош прокуратура ва Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакилга ҳам қатор вазифалар юкланди. Жумладан, хусусий мулкдорларга уларнинг ҳуқуқларини бузган ҳолда зарар етказилишига, шу жумладан мулк ҳуқуқини ноқонуний чеклаш ва (ёки) ундан маҳрум қилиш, хусусий мулкка, жумладан, аввал хусусийлаштирилган мулкка тажовуз қилиш, мулкдорга қасддан номақбул шартларни, шу жумладан мулкни ёки мулкнинг ҳуқуқини топширишга доир асоссиз талабларни қўйиш, шунингдек, мулкни олиб қўйиш ёхуд мулк эгасини шахсий мулк ҳуқуқидан воз кечишга мажбур қилишга йўл қўйилмаслиги устидан тизимли назорат ўрнатиш белгиланган. Мансабдор шахслар томонидан суиистеъмол ва қонунбузарлик ҳолатларининг олдини олиш ва бунга йўл қўймаслик юзасидан зарур чораларни кўриш бўйича топшириқ белгиланди.

Қонунчиликка мулкдорларнинг хусусий мулк дахлсизлиги, ўзига тегишли бўлган мол-мулкка мустақил эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш, мулкдорларга давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун олиб қўйилган ер майдонининг бозор қийматида тўлиқ қопланишини назарда тутувчи ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш белгиланган.

Шу билан биргаликда, Фармон билан янги қоидалар ҳам белгиланди. Хусусан, 2020 йил 1 январдан бошлаб Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимларининг қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер участкаларини олиб қўйиш ва бир фермер хўжалигидан бошқасига ўтказиш, шунингдек, жисмоний ва юридик шахслар эгалигида бўлган, улар фойдаланадиган ва мулки бўлган ер участкаларини жамоат ва давлат эҳтиёжлари учун олиб қўйиш бўйича ваколатлари тегишли халқ депутатлари Кенгашларига берилди. 2020 йил 1 мартдан кучга кирган «Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини

хусусийлаштириш тўғрисида»ги қонунни 2020 йил 1 февралга қадар Сирдарё вилоятида апробация қилиш бўйича ҳуқуқий эксперимент ўтказиш белгиланган. Олдин ҳокимларда ер участкаларини аукцион ўтказмасдан тўғридан-тўғри бериш ваколатлари мавжуд эди. Эндиликда 2019 йил 1 октябрдан бошлаб тадбиркорлик ва шаҳарсозлик фаолияти учун қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган бўш ер участкалари республиканинг барча ҳудудларида фақат «E-IJRO AUKSION» савдо майдончасида электрон онлайн-аукцион орқали тақдим этилади. (Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига мувофиқ ер участкалари бериш ҳоллари бундан мустасно, албатта). Электрон онлайн-аукцион натижалари тўғрисидаги баённома асосида ер участкасига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатига олинади.

2019 йил 1 сентябрдан бошлаб фойдаланилмаётган давлат мулки объектларини, шу жумладан, таълим муассасалари (академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари бундан мустасно), соғлиқни сақлаш ва спорт, маданият, хусусан кинотеатрлар, клублар, концерт-томоша кўрсатиш муассасалари ва кинолаштириш объектлари, шунингдек, давлат ташкилотларининг бўш турган ер участкаларидан доимий фойдаланиш ҳуқуқини хўжалик фаолиятига жалб қилиш ва сотиш тартибини жорий этиш белгиланди. Тадбиркорлик субъектларини давлат харидлари жараёнига кенг жалб этиш орқали барча давлат буюртмачилари томонидан давлат харидларининг шаффофлиги ва рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида ягона етказиб берувчидан тўғридан-тўғри харид қилиш амалиёти қатъиян тақиқланади. Хусусий мулк дахлсизлиги, мулкка эгалик қилишнинг шаффоф тизими яратилиши ҳамда ер ажратишда ҳокимларнинг яққоҳимликда қарор чиқариши каби ҳолатларга чек қўйилиши халқимиз манфаатларига хизмат қилади.

Мулкнинг ҳуқуқларни ҳимоя қилишда трансакцияларни бажариш ҳамда трансакция харажатларини оптималлаштириш катта аҳамиятга эга. Трансакция харажатларининг пасайиши мулкдан фойдаланиш самардорлиги ошиши билан кузатилади.

Мулк ҳуқуқи институтининг ривожланишида кўп асрлик анъаналарга таяниш, Ўзбекистон давлатчилиги ва жамиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Бунда давлат ва хусусий мулк шакллари оптимал нисбати чегарасини ишлаб чиқиш зарур. Бундай нисбат ҳар қандай ҳуқуқий давлатга устувор ҳисобланган иқтисодиёт ва ижтимоий соҳанинг қулай ҳолатини таъминлайди. Қачонки мулк ҳуқуқи институти ижтимоий йўналтирилган меъёрга айланса, ана шунда унинг кадри ошади. Чунки хусусий мулк-иқтисодий рақобатни ҳаракатга келтирувчи асосий куч ҳисобланади.

1.4. МАҲАЛЛА ИНСТИТУТИДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УЧУН КЛАСТЕР МЕХАНИЗМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

Мамлакатимизда қисқа давр ичида оилавий тадбиркорликни тартибга солиш ва унинг ривожланишини рағбатлантириш институтлари шаклланди. Тизимнинг асосини оилалар ва уларнинг аъзоларига даромад келтирувчи ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатишда эркин фаолият юритиш ва уни қўллаб-қувватлаш ҳамда ҳимоялаш ҳуқуқини берувчи қонунчилик ҳужжатлари ташкил этади. Ушбу соҳадаги қонунчилик ҳужжатларини амалиётга киритилиши билан республикада кенг миқёсида оилавий тадбиркорликнинг турли шакллари фаолият юрита бошлади. Ҳукумат томонидан кўрилган таъсирчан чоралар туфайли ушбу соҳада аҳоли бандлиги ошди ва оила тадбиркорлигининг иқтисодий ўсишга қўшаётган ҳиссаси ошиб бормоқда.

Шу билан бир вақтда, биз амалга оширган тадқиқотлар кўрсатишича, оила институти тадбиркорликни ривожлантириш учун оилалар салоҳияти унга тўлиқ жалб этилмагани аниқланди. Оилалардаги меҳнат ресурслари, билимга эга мутахассислар, турли соҳаларда вақтинчалик бандлик ва шу каби бошқа оила активлари ҳали яқка тадбиркорлик, уй меҳнати ёки оилавий корхоналар ташкил этишда тўлиқ фойдаланилмапти. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 июнда қабул қилинган ««Ҳар бир оила – тадбиркор» дастурини амалга ошириш тўғрисида»ги Қарори муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у оилавий тадбиркорлик салоҳиятини иқтисодий ўсиш ва аҳоли бандлигини таъминлашга жалб этишда янги босқични бошлаб берди.

Мазкур қарорда белгилаб берилган ўта долзарб, шу билан бир қаторда юқори ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга бўлган вазифаларни ҳал этиш янгича ёндашувларни талаб қилади. Шундай ёндашувлардан бири маҳалла институти ҳудудида оила тадбиркорлигини ривожлантириш ва унинг салоҳиятини оширишда кластер механизмини жорий этиш ҳисобланади.

«Ҳар бир оила – тадбиркор» дастурининг асосий йўналишларининг 5-қисмида «қишлоқ ва маҳаллаларнинг ихтисослашувини (хунармандчилик, тикувчилик, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг айрим турларини етиштириш, ихчам иссиқхоналар ташкил қилиш ва бошқалар) ҳисобга олган ҳолда мазкур соҳада ижобий натижаларга эришган ишбилармонлик тажрибасига эга тадбиркорларни маҳаллаларда янги бизнес фаолияти билан шуғулланишни бошлаган оилаларга бириктириш – мини кластерлар ташкил этиш» вазифаси белгиланган.

Ҳозирги кунда мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларида ушбу механизмни кенг жорий этиш бўйича қатор Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармон ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ҳамда бошқа қонунчилик ҳужжатлари қабул қилинган ва улар амалиётга жорий этилмоқда.¹

Иқтисодиёт тармоқлари ҳамда алоҳида ҳудудларда ишлаб чиқариш кооперациясига асосланган кластерли ёндашув иқтисодий самарали усул эканлиги тажрибада ўз исботини топган. Кластер институти ривожланиш назариясининг асосчиси М.Портер ҳисобланади. Унинг фикрича, кластерлар давлат иқтисодиёти учун ички бозорни ривожлантириш нуқталари ҳисобланади, тобора кўп кластерларнинг ташкил этилиши натижасида мамлакатнинг халқаро рақобатбардошлиги ошади.² Таъкидлаш лозимки, ташкил этишнинг кластер шакли инновациянинг янги шаклини – «умумий инновацион маҳсулотни» яратишга хизмат қилади. Кластер иштирокчилари ўртасида барқарор алоқаларнинг ўрнатилиши ихтироларнинг инновацияга ўтишига, кейинги босқичда эса инновацияларнинг рақобат устунликларига айланишига ёрдам беради, инновацияга йўналтирилганлик – кластернинг энг муҳим фарқли белгиси ҳисобланади.

Ўзбекистонда кластер назарияси бўйича олиб борилган тадқиқотларда³ кластер иштирокчилари бир ҳудуд доирасида тўпланувчи кластер корхоналаридан ташкил этилишига эътибор қаратишган. Ушбу муаллифлар тадқиқотларда саноат корхоналари ҳамда агрокластерларни шакллантириш ва улар фаолиятини ташкил қилиш бўйича таклифлар асослаб берилган. Шу билан бир қаторда, хорижий давлатларда ҳам ҳудуд

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. Сирдарё вилоятида замонавий пахтачилик-тўқимачилик кластерини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида. 2017 йил 15 сентябрь, ПҚ-3279.; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. Ёшлар тадбиркорлик кластерини ташкил этишга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида. 16.10.2017 й., № 834.; Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан. О дополнительных мерах по организации деятельности хлопково-текстильных производств и кластеров. 31.03.2018 г. №253.

² **Портер М.** Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. – С.37.

³ **Қодиров А., Ахмедиева А., Убайдуллаев Д.** Кластер механизми. *Agroiqtisodiyot*, №1, 2017.-Б.38-44.; Носирходжаева Д.С. Формирование стратегии развития промышленных предприятий на отраслевых рынках. Диссертационная работа на соискание ученой степени д.э.н. – Е.: ИЭ АН РУз, 2011, –С. 26.; **Захидов Г.Э.** Ўзбекистон енгил саноатида ишлаб чиқаришни кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш самарадорлиги. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. РУз БМА, 2017. 24-б.

иктисодиёти тармоқларида турли мақсадларга йўналтирилган кластерлар ташкил қилиниб ишга туширилган.

Ҳозирги кунда Россия Федерациясида 177 та кластер институтлари мавжуд бўлиб, уларнинг 27 таси агросаноат, 4 та озиқ-овқат соҳасида ташкил қилинган.¹

Шу билан бирга ривожланган ғарб давлатлари (Германия, Франция, Буюк Британия, Италия, Япония, АҚШ ва бошқалар) тажрибаси шундан далолат берадики, минтақавий ҳамда минтақалараро кластерларни фаол ташкил этиш ва халқаро ўзаро муносабатларни ривожлантириш бизнес ва академик (университет) муҳити ўртасидаги кооперацияси йўли билан амалга оширилмоқда.² Хусусан, Францияда кластерлар локал (кичик) саноат гуруҳлари, университет ва тадқиқот институтлари ўртасида шерикчилик асосида ташкил этилмоқда. Кластер моделлари, шунингдек, ривожланаётган давлатларда, масалан, Ҳиндистон ва Бразилияда ҳам муваффақиятли қўлланилиб, уларда 400 дан зиёд кластерлар фаолият кўрсатмоқда.

Ушбу изоҳланган илмий асослар ҳамда амалий тажрибалар оилавий тадбиркорлик кластерларини ташкил этиш ва улар фаолиятини кластер механизми орқали юритиш мумкин эканлигини кўрсатади.

Маҳалла институтининг кластер механизмини жорий этишга қуйидагилар асос бўлиб ҳисобланади:

1. Маҳаллаларда оилавий тадбиркорлик орқали даромад топиш, иш билан банд бўлиш истагида бўлган аҳолига амалий ёрдам кўрсатиш.

2. Маҳалла аҳолисини оилавий тадбиркорликни ташкил этиш ва юритиш билан боғлиқ турли даражадаги муаммоларни мавжудлиги.

3. Маҳалла аҳолисини оилавий тадбиркорликка фаол даъват этувчи ва қўллаб-қувватловчи бошқариш тузилмаси ва механизми деярли иш-ламаслиги.

4. Маҳалла йиғини таркибидаги тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга қўмаклашиш бўйича Маслаҳат марказига Вазирлар Маҳкамасининг 15.02.2017 йилдаги «Маҳалла институтининг янада самарали фаолият юритишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 117-

¹ М.П. Козлов. Региональные агропромышленные кластеры: методические аспекты формирования и развития в условиях инновационной экономики. // Экономика и социум, №2(21), 2016 г.-С.18-26.; Козлов М.П. Кластерный подход как механизм активизации инновационного развития субъектов агропромышленного производства. // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. М., 2015, № 1(22), с.24-28.

² Щеглинина И.В. Перспективы развития агропромышленных кластеров в России. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. М., 2015, №3, с.51-55.

сонли қарори билан юклатилган вазифаларни амалда ижросини таъминлаш зарурлиги.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ҳар бир оила – тадбиркор» дастурини амалга ошириш тўғрисида»ги Қарори билан ишбилармонлик тажрибасига эга тадбиркорларни маҳаллаларда янги бизнес фаолияти билан шуғулланишни бошлаган оилаларга бириктириш – кичик кластер ташкил этиш вазифаси белгилаб қўйилганлиги.

Оилавий тадбиркорлик кластери алоҳида ҳудудда (туман, шаҳар) жойлашган маҳалла фуқаролар йиғини (МФЙ) ёки қишлоқ фуқаролар йиғини (ҚФЙ) негизида ташкил этилади. Маҳаллада яшовчи оилалар (ёки қишлоқ фуқаролар йиғинида яшовчилар), улар гуруҳлари кластерда якка тадбиркорлик, уй меҳнати ёки оилавий корхона фаолиятини юритувчи шахслар сифатида асосий бўғин бўлиб иштирок этади. Маҳалла институти таркибига кирувчи тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга қўмаклашиш бўйича маслаҳат маркази (жамоатчилик тузилмаси) кластерга кирувчи барча томонлар ишларини мувофиқлаштирувчи ва ишлаб чиқариш (хизматлар кўрсатиш) кооперациясини ташкил қилиш ҳамда якка тадбиркорларга қўмак бериш ва маслаҳат ёрдами кўрсатиш вазифаларини бажаради.¹

Шуларни ҳисобга олиб маҳалла фуқаролар йиғини қошида юридик шахс мақомига эга бўлган тижорат ташкилотлари тузиш мумкин. Бу ташкилотлар юридик шахс мақомига эга бўлган кластер ичида кооперация асосида ёки якка ҳолда маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи (хизматлар кўрсатувчи) оилавий корхоналарни ташкил этиш, якка тадбиркорлар ва ҳунармандларни бирлаштириш имкониятини яратади.

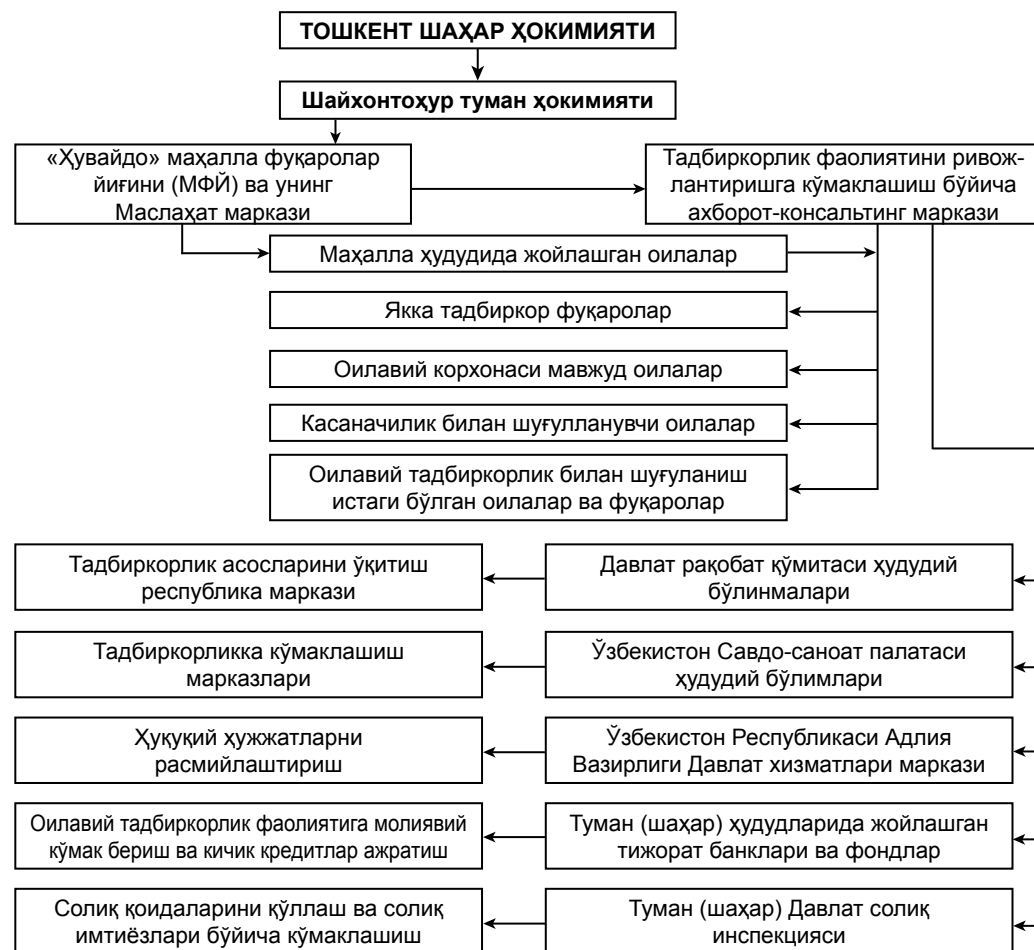
Маҳалла маслаҳат маркази оилавий тадбиркорлик билан шуғулланаётган ва шуғулланмоқчи бўлган оилаларнинг тадбиркорлик лойиҳаларини танлаш, баҳолаш ҳамда уни амалга ошириш вазифаларини бажаришга ёрдамлашади. Ушбу йўналишларда оилавий тадбиркорларга ахборот-консалтинг хизматлари кўрсатувчи марказ ташкил этиш зарур ҳисобланади. Бундай Марказ МФЙ қошида ташкил этилади ва Маҳалла Маслаҳат маркази билан ҳамкорликда иш юритади. Маҳалла институтида кластер ташкил этишдан мақсад – «Хувайдо» маҳалла ҳудудида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш ва оила аъзоларини ўзини-ўзи иш билан банд қилиш салоҳиятини ошириш.

¹ Маҳалла институтининг янада самарали фаолият юритишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. 15.02.2018. №117.

Кластер иштирокчилар:

1. Маҳалла фуқаролар йиғини ва унинг таркибидаги Маслаҳат маркази.
2. Маҳалла оилалари:
  - оилавий корхоналар;   – касаначилар (уй меҳнати);
  - якка тадбиркорлар;   – хунармандлар.
3. Ахборот – консалтинг маркази (янгидан ташкил этилади).
4. Давлат ва нодавлат ташкилотлар (шартнома асосида).

Шуларни ҳисобга олганда оилавий тадбиркорлик кластери таркибига маҳалла ҳудудига кирувчи оилалар, якка тадбиркорлар, оилавий корхоналар, шунингдек, уларга кўмак берувчи, қўллаб-қувватловчи тузилмалар кириши мумкин (1.4-расм).

1.4-расм. Маҳалла институтининг оилавий тадбиркорлик кластерини ташкилий тузилиши.

Ма н б а: муаллифлар изланишлари натижасида тузилган.

Маҳаллада оилавий тадбиркорлик фаолияти кластерининг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланиши мумкин:

- маҳаллада оилавий тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилиш ва уни юритиш иштиёқида бўлганлар рўйхатини тузиш ҳамда истиқболда маҳаллада ушбу фаолият турларини ривожлантириш имкониятларини аниқлаш;
- маҳалла ёки туман ҳудудидан оилавий корхоналарга ер ажратиб бериш ва улардан мақсадли фойдаланиш, янги иш жойларини барпо этиш жараёнларини таҳлил қилиб бериш;
- маҳалла ҳудудида оилавий корхоналар очиш, якка тадбиркорлик, касаначилик, хунармандчилик фаолиятини ташкил этиш бўйича лойиҳаларни асослаш, самарадорлигини баҳолаш ва уларга кредит маблағлари олишда амалий ёрдам бериш;
- шаҳар, туман ҳокимликлари, давлат ва нодавлат ташкилотлар, шунингдек, «Ҳар бир оила – тадбиркор» дастурини амалга ошириш ишларини мувофиқлаштириш бўйича ҳудудий ишчи гуруҳлар билан ўзаро алоқада бўлиш ҳамда юзага келган муаммоларни ҳамкорликда ҳал этиш ва бошқалар.

Кластер институти фаолиятини бошқариш харажатларини унга кирувчи оилавий тадбиркорлик субъектлари ажратмалари (кластер уставида кўрсатилган ҳажмда), хайрия пуллари, хорижий ҳамкорлар маблағлари ва бошқалар ҳисобидан қоплаш мумкин.

1.5. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЛИК ИНСТИТУТИ ЛОЙИҲА КОНЦЕПЦИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Таълим тизимида мактаблар, боғчалар, коллежлар ва олий таълим институтларининг ривожланиш даражаси ҳар қандай мамлакат сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий мақомларининг энг муҳим кўрсаткичлари ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, айнан мактабгача бўлган ёш, шахс шаклланишининг дастлабки даврини қамраб олади ва болаларни янги кўникмаларни эгаллашга ундайди, шунингдек жамиятда умуминсоний қадриятлар ва хатти-ҳаракат қоидаларини одатлантиради. Шунинг учун таълим тизимининг дастлабки пафонаси унинг энг муҳим таркибий қисми бўлиб, у инсон капиталини кўпайтиришга олиб келади. Аҳолиси интеллектуал ривожланган мамлакатнинг янада равнақ топиши бугунги кунда Ўзбекистонда болаларни мактабгача таълим билан қамраб олиш қай даражада амалга оширилганига, республика вилоятларининг шаҳар

ва туманларида мактабгача таълим муассасаларининг (МТМ) сони қанча эканлигига, шунингдек, бюджет маблағлари ва хусусий сектордан жалб этилган инвестицияларнинг қанча миқдори кўзланган мақсадларга эришишга йўналтирилаётганига боғлиқдир. Шу муносабат билан, ушбу соҳага хусусий сектор ва инвесторларни жалб қилиш МТМни ривожлантиришнинг энг муҳим жиҳати ҳисобланади.

Ўзбекистонда мактабгача таълим тизимини ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида мактабгача таълим муассасалари тармоғини кенгайтириш ва ушбу муассасаларда болаларнинг ҳар томонлама интеллектуал, эстетик ва жисмоний ривожланиши учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш, болаларнинг мактабгача таълим билан қамраб олинишини жиддий ошириш ва фойдаланиш имкониятларини таъминлаш, педагог ва мутахассисларнинг малака даражасини юксалтириш зарурлиги таъкидланган.¹

Ҳозирги кунда мамлакатимизда мактабгача таълим тизимини ривожлантириш, унинг ташкилий-ҳуқуқий ва иқтисодий механизмларининг такомиллаштирилиши билан ажралиб туради. Буни таъминлаш учун биргина охириги уч йилда 25 та институционал-ҳуқуқий ҳужжат, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси², «Мактабгача таълим ва тарбия тўғрисида»ги Қонун³ ва бошқа ҳукумат ҳужжатлари қабул қилинди. Мактабгача таълим тизимини янада ислоҳ қилиш ва мазкур соҳадаги барча масалаларни тартибга солишни мамлакатимиз Президентининг Фармони билан ташкил этилган Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги амалга оширади.⁴

Умуман Ўзбекистон бўйича, хусусан унинг ҳудудларида туғилиш даражасининг прогноз қилинган ўсиши, агар қўшимча чора-тадбирлар кўрилмаса, уч ёшдан етти ёшгача бўлган болалар учун мактабгача таълимдан фойдаланиш даражасининг пасайишига олиб келади. Мактабгача

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикаси янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.

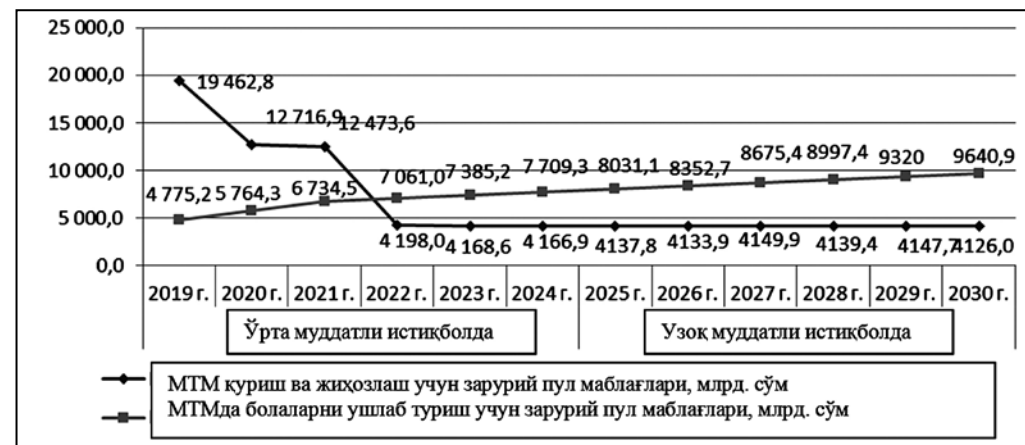
² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4312-сон «Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қарори.

³ «Мактабгача таълим ва тарбия тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 16 декабрдаги ЎРҚ-595-сон Қонуни.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 сентябрдаги ПФ-5198-сон «Мактабгача таълим тизимини бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони.

таълимни янада ривожлантиришнинг стратегик вазифалари Ўзбекистон Республикасининг мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида белгиланган бўлиб, унда келажакда эришиш лозим бўлган кўрсаткичлар мавжуд. Буларга, масалан, болаларни мактабгача таълим билан қамраб олиш кўрсаткичлари, шаҳар ва туманлар кесимида мактабгача таълим муассасаларининг сони киради, шунингдек ушбу кўрсаткичларга эришиш учун зарур бўлган пул маблағларининг миқдори кўрсатилган ҳолда ҳисоб-китоблар келтирилган. Мақсадли кўрсаткичларга кўра, 2021 йилга келиб боғчалардаги жойлар сони 56,8%га, 2030 йилга келиб эса 132,3%га ўсади. Болаларнинг мактабгача таълим билан қамрови 2030 йилга келиб 40,5%дан 80,8%гача ошади.¹

Мактабгача таълим муассасаларини жойлаштириш учун янги объектларни барпо этмасдан туриб уларга бўлган эҳтиёжларни таъминлаш учун зарур миқдорда мактабгача янги жойларни жорий этишнинг иложи йўқ. Амалга оширилиши лозим бўлган харажатлар миқдорининг катталиги туфайли МТМни жойлаштириш учун объектларнинг барпо этилишини бюджет маблағлари ҳисобига молиялаштириб бўлмайди. Республикада МТМни қуриш ва жиҳозлаш учун сарфланадиган пул маблағларининг ҳажми 2019 йилда 19,46 млрд. сўмни; 2021 йилда 12,47 млрд. сўмни; 2024 йилда 4,17 млрд. сўмни ташкил қилиши керак (1.5-расм).

1.5-расм. Ўзбекистонда ўрта ва узоқ муддатли истиқболда мактабгача таълим тизимини ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари.
Ма н б а: муаллифлар томонидан тузилган.²

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4312-сон «Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қарори.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4312-сон «Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қарори.

Бундан ташқари, мактабгача таълим муассасаларида болаларни парвариш қилиш учун зарур бўлган пул маблағларининг ҳажмини 2019 йилдаги 4,77 млрд. сўмдан 2024 йилда 7,70 млрд. сўмгача ошириш лозимлиги белгиланган.¹

Мактабгача таълим соҳасини етарли ва зарур ҳажмда ривожлантириш учун иқтисодиётнинг хусусий секторидан ресурсларни жалб қилиш зарурати юзага келади. Тажриба, энг янги технологиялар, иқтисодиёт хусусий секторининг молиявий маблағлари, шунингдек, таваккалчиликларнинг давлат билан баҳам кўрилиши молиялаштиришнинг янада самарали чизмаларини қўллаш, таълим инфратузилмасини қуриш ёки реконструкция қилиш муддатларини қисқартириш, бошқарувнинг замонавий усуллари ва технологик ечимларни, янги хизматлар ва хизмат кўрсатиш усуллари жорий этиш имконини беради.

Кейинчалик, чет эл тажрибаси исботлаб турганидек, бу таълим соҳасининг ривожига ижобий таъсир кўрсатади, таълим муассасалари оммабоплининг ошишига, хизматлар сифатининг ҳамда таълим жараёнини сақлаб туришни бошқариш сифатининг ошишига олиб келади. Шунинг учун, лойиҳаларни давлат-хусусий шериклик ва концессион битимлар орқали амалга ошириш яқин келажакда ушбу мақсадларни амалга ошириш учун асосий имконият ҳисобланади.

Давлат-хусусий шериклик – хусусий инвестицияларни жалб қилиш, ресурсларини бирлаштириш, таваккалчиликларни тақсимлаш мақсадида мактабгача таълимда амалга ошириладиган давлат ва хусусий шерикликнинг муайян муддатга юридик жиҳатдан расмийлаштирилган ўзаро манфаатли ҳамкорлиги ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, бугунги кунда иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларида давлат-хусусий шериклик (ДХШ) лойиҳаларини ишлаб чиқиш масалалари кўплаб хорижий ва маҳаллий иқтисодчилар томонидан ёритилмоқда. Масалан, ДХШнинг назарий асослари ҳамда давлат ва хусусий бизнеснинг ўзаро шериклигига асосланган лойиҳаларни ривожлантириш муаммолари россиялик муаллифлари, масалан, В.Г.Варнавский, А.В.Клименко, В.А.Королевнинг кўплаб ишларида тақдим этилган.² ДХШ механизмларини ижтимоий соҳада қўллашнинг ҳозирги ҳолати ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4312-сон «Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Қарори.

² Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А. Государственно-частное партнерство: теория и практика: учеб. пособие. М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. – С. 287.

истикболли йўналишлари Д.В.Нюхаев¹ ва М.Ткаченконинг² ишларида тадқиқ этилган.

Ўзбекистонда ДХШни ривожлантириш ва ДХШ лойиҳаларини бошқариш масалалари У.И.Жуманиязов, Ф.Е.Карабаев, А.Е.Шайхов, Н.А.Юсупов, А.Х.Холмирзаев ва бошқаларнинг тадқиқотларида кўриб чиқилган. Бирок, асосан, ушбу тадқиқотлар кўпинча ДХШ механизмидан иқтисодиётнинг турли тармоқларида, шу жумладан, инфратузилмавий тармоқларда фойдаланишга тааллуқли. Маҳаллий олимларнинг фақатгина кичик бир қисми ўз ишларида ижтимоий соҳадаги, шу жумладан мактабгача таълим тизимидаги лойиҳаларни ҳам кўриб чиқади. Масалан, А.Низамов ўз монографиясида таълим муассасаларининг ижтимоий шериклигидаги ДХШ моделини очиб берди.³

Бугунги кунда, Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлигининг маълумотларига кўра, ўтган йили ташкил этилган оила институти таркибидаги мактабгача таълим муассасаларининг сони 4,664 тани ташкил этиб, бу йил олти ой ичида уларнинг сони 6,645 тага кўпайган (1.2-жадвал).

Республикада бугунги кунда иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал қилишда хусусий капиталдан фаол фойдаланиладиган ДХШ меха-

1.2 - ж а д в а л

Ўзбекистонда оилавий мактабгача таълим муассасаларининг сони.

Кўрсаткичлар	01.12.2019 йил ҳолатига кўра	01.03.2020 йил ҳолатига кўра	17.05.2020 йил ҳолатига кўра
Мактабгача таълим ташкилотлари (МТТ), жами	11704	13846	14175
шу жумладан:			
давлат МТТ	5774	5979	5973
нодавлат МТТ	697	826	833
ДХШ механизмли МТТ569	666	724	
ДХШ механизмли оилавий МТТ	4664	6375	6645

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлигининг <https://old.mdo.uz/ru/> расмий сайтидан олинган маълумотлар

¹ Нюхаев Д.В. Государственно-частное партнерство в социальной сфере // Социально-экономические явления и процессы. 2012. № 1(035). - С. 116-119.

² Ткаченко М. Текущая ситуация и перспективные направления применения механизмов государственно-частного партнерства в социальной сфере. Центр развития ГЧП. [Электронный ресурс] <https://mosgortur.ru/uploads/files/5836e0e31f722.pdf> (дата обращения: 22.09.2020 г.).

³ Низамов А. Модель государственно-частного партнерства в социальном партнерстве образовательных учреждений. Монография. Т.: ИЕРС и Институт ИКТ. 2017. – С. 110.

низмини жорий этган ҳолда давлат билан бизнес ўртасидаги ҳамкорлик йўналишларини кучайтириш тенденцияси кузатилмоқда. Мактабгача таълим тизимида бундай шериклик воситаларидан кенг фойдаланиш мактабгача таълим муассасаларига бюджет юкини камайтириш, уларнинг инфратузилмасининг тўлақонли ривожланишини таъминлаш, хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва ушбу соҳадаги таълим хизматларининг сифатини ошириш имконини беради.

Мактабгача таълимда ДХШ куйидаги тўққизта шаклда амалга оширилиши мумкин.¹ Айтайлик, ер участкалари бепул доимий фойдаланиш учун берилган: а) нодавлат мактабгача таълим ташкилотларининг биноларини куриш учун; нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари биноларини куриш учун фаолият юритаётган давлат мактабгача таълим ташкилотларининг ҳудудида; б) мавжуд давлат мактабгача таълим ташкилотларини реконструкция қилиш ва жиҳозлаш, кейинчалик эса уларни оталиққа олиш шarti билан нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари объектларини куриш учун; в) концессия асосида курилиш учун бепул асосда доимий фойдаланишга ер майдонлари тақдим этилади ёки реконструкция қилиш ва жиҳозлаш учун бино ажратилади.

Бундан ташқари, бўш ётган давлат мулки объектлари, шу жумладан фаолият кўрсатмаётган давлат мактабгача таълим ташкилотларининг бинолари «ноль» харид қийматида сотилади. Тўлиқ бутланмай қолган давлат мактабгача таълим ташкилотларининг фойдаланилмаётган хоналари ёки корпуслари узоқ муддатли бепул мақсадли фойдаланиш учун хусусий шерикларга топширилади. Яна куйидагилар мактабгача таълимдаги ДХШ шакллари ҳисобланади: хусусий шерикнинг мол-мулки негизида ташкил қилинган нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини моддий-техник ва молиявий таъминлаш, оилавий нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини моддий-техник ва методик таъминлаш, шунингдек оталиқ шаклидаги хайрия фаолиятини олиб бориш. Кўриб турганимиздек, бугунги кунда МТМ курилиши бўйича ДХШ лойиҳаларини амалга оширишга хусусий шерикларни жалб қилиш учун республикамизнинг турли вилоятларида аҳолини бундай муассасалар билан таъминлаш имконини берувчи турли шакллар мавжуд.

Ҳозирги кунда республикамизда кузатилаётган мактабгача таълим соҳасига бундай жиддий эътибор билан бир қаторда мактабгача таълим тизимида объектлар инфратузилмасини куриш, жиҳозлаш ва янгилашни молиялаштиришга бўлган катта эҳтиёж мавжуд. 2018–2019 йилларда

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 апрелдаги ПҚ-3651-сон «Мактабгача таълим тизимини янада рағбатлантириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори.

мактабгача таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликни янада ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси ҳамда халқаро молия институтларидан эквиваленти 200,0 млн АҚШ доллари миқдоридаги кредитлар жалб қилинди. Ўтган йилнинг охири ҳолатига кўра 140,1 минг ўринли нодавлат мактабгача таълим ташкилотларини ташкил этиш учун имзоланган 1 412 та давлат-хусусий шериклик тўғрисидаги битимлардан 992 таси бўйича имтиёзли кредитлар берилди. 420 та битимларнинг 100 дан ортиғи бўйича хусусий шериклар ишлар ҳажмининг 25 ва ундан ортиқ фоизини бажаришди.

ДХШ асосида МТМ ташкил этиш дастурини давом эттириш мақсадида тузилган битимлар бўйича кредитларни молиялаштириш учун тижорат банкларига қўшимча маблағлар ажратилади.¹ Чунончи, 2019 йил 1 декабрьга қадар мактабгача таълим ташкилотларини ташкил этиш ишлари 25 фоиздан кам бўлмаган ҳажмда бажарилган битимлар бўйича кредитларни молиялаштириш учун зарур бўлган 182 млрд сўм маблағлар Молия вазирлиги томонидан 2020 йил учун Давлат бюджетига ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича харажатлар учун назарда тутилган маблағлар доирасида ажратилади. Бунда, кредитлар 15 йил муддатга, шу жумладан, 3 йиллик имтиёзли давр билан йиллик 1 фоизли ставка бўйича берилади.

2018–2019 йилларда белгиланган тартибда тузилган 300 дан ортиқ битимлар бўйича кредитлар 15 йил муддатга, шу жумладан, уч йиллик имтиёзли давр билан йиллик 12 фоизли ставка бўйича ажратилади. Бундан ташқари, 2021 йил ва келгуси йилларда тузиладиган битимлар бўйича кредитлар тижорат банклари томонидан мустақил белгиланган фоиз ставкаларида берилади. Улар халқаро молия институтларидан жалб этиладиган имтиёзли кредитлар (қарзлар), шунингдек, давлат-хусусий шериклик асосида мактабгача таълим ташкилотларини ташкил этиш учун аввал ажратилган кредитлар бўйича хусусий шерик томонидан қайтариладиган асосий қарзлар ҳисобидан молиялаштирилади.

2018–2019 йилларда имзоланиб, молиялаштирилмаган ҳамда келгуси йилларда тузиладиган битимлар бўйича кредитлар ушбу битимларда назарда тутилган хусусий шерикнинг ўз маблағлари ҳисобидан бажарилиши (сотиб олинishi) лозим бўлган ишлар (товарлар) тўлиқ амалга оширилганидан сўнг, тижорат банклари томонидан молиялаштирилади.

Хусусий томон ҳам, давлат томони ҳам давлат-хусусий шериклик доирасида мактабгача таълим муассасасини ташкил этиш лойиҳасининг

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 январдаги ПҚ-4581-сон «Мактабгача таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори.

ташаббускори бўлиши мумкин. Уларнинг пировард мақсадлари бир-бирдан фарқ қилса-да, амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, ишга тушириш жараёни муваффақиятли бўлиши учун амалга оширилиши зарур бўлган бир қатор ҳаракатлар мавжуд. Лойиҳани муваффақиятли амалга оширишнинг зарур шартларидан бири – бу унинг иштирокчилари яқунда нима олишни исташлари ва жорий босқичда қанақа бошланғич маълумотлар мавжудлиги ҳақида объектив тасаввурга эга. Саволларга жавобларни, одатда, ДХШ доирасида МТМ ташкил этиш лойиҳасининг концепциясини (ДХШ лойиҳасининг концепциясини) тайёрлашда олиш мумкин.

«Давлат-хусусий шериклик тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ¹, ДХШ лойиҳасининг концепцияси – бу давлат шериги ва (ёки) хусусий ташаббускор томонидан тайёрланадиган, давлат-хусусий шериклик лойиҳасини амалга оширишни ҳал этишга доир танловни асослаб берадиган, ушбу лойиҳанинг қийматини ва тавсифини белгилайдиган, уни амалга оширишнинг самарадорлиги ва долзарблиги асосларини, асосий тавсифномалари ва ўзига хос хусусиятларини, шунингдек жалб қилинадиган инвестицияларнинг қайтарилишини таъминлаш механизмларини ўз ичига олган ҳужжат. Лойиҳа концепциясига муайян инвестиция лойиҳаси, унинг ҳаётий цикли ва уни амалга оширишнинг ўзгарувчан шарт-шароитларига қараб тузатишлар киритилиши мумкин.

Ўз моҳиятига кўра ДХШ лойиҳасининг концепцияси – бу қўйилган вазифаларни ҳал этишга нисбатан инновацион ёндашув бўлиб, у лойиҳанинг ҳар икки томони учун ҳам фойдали бўлиши лозим. Унинг мавжуд бўлиши давлат учун ҳам, хусусий томон учун ҳам шунчаки зарур, чунки у ДХШ лойиҳасини амалга оширишнинг кейинчалик битимнинг матнида ўз аксини топадиган асосий шартларини ифодалаш ва келишиб олишга ёрдам беради. ДХШ лойиҳаси концепциясининг мазмунига нисбатан қўйиладиган батафсил талаблар «Давлат-хусусий шериклик тўғрисида»ги қонунда акс эттирилмаган ва ушбу бўшлиқ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 26 апрелдаги 259-сон «Давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори² билан бартараф этилди, унда ДХШ лойиҳаси концепциясининг намунавий шакли келтирилган.

МТМ учун ДХШ лойиҳасини ташаббус қилиш бир неча босқичлардан иборат бўлиб, у ДХШ лойиҳасининг концепциясини ишлаб чиқиш, уни

1.6-расм. МТМ учун ДХШ лойиҳаси концепциясини ташаббус қилиш.
Ма н б а: муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

дастлабки ва якуний танлаш, маъқуллаш, келишиш ва тасдиқлашни ўз ичига олади (1.6-расм).

Ўзимизга яна бир савол берайлик – ҳозирги шароитда республикада қанча лойиҳа ДХШ форматида амалга оширилиши мумкин. Ҳатто, масалан, инфратузилмага бюджетдан ташқари инвестицияларни узоқ вақтдан буён амалиётда қўллаб келаётган бир қатор мамлакатларда ҳам ушбу нисбат кўрсаткичи фақат 1:25 га етади. Яъни, бюджет лойиҳаларининг тўртдан бир қисмига бир ДХШ тўғри келади, ривожланган мамлакатларда эса коэффициент 1:15 ёки 1:20 га етади. Шунинг учун, ҳатто ДХШнинг сони кичик бўлса ҳам, гарчи, амалиёт кўрсатиб турганидек, ДХШ доирасида МТМ ташкил этиш мамлакатимизда анча кенг тарқалган бўлса-да, бундай лойиҳаларни ДХШ лойиҳаси концепциясини ишлаб чиқиш босқичидан тортиб то уларнинг амалга оширилишини мониторинг қилишгача услубий таъминлаш масаласи муҳим бўлиб қолмоқда. Шунинг учун, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 26 апрелдаги 259-сон қарори ни самарали амалга ошириш йўлида МТМ учун ДХШ лойиҳаларини ишлаб чиқиш бўйича услубий тавсиялар билан таъминлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 10 майдаги ЎРҚ-537-сон «Давлат-хусусий шериклик тўғрисида»ги Қонуни.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 26 апрелдаги 259-сон «Давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори.

¹ Еганян А. Инвестиции в инфраструктуру: Деньги, проекты, интересы. ГЧП, концессии, проектное финансирование. ООО «Альпина Паблицер», 2015. – С. 75.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 26 апрелдаги 259-сон «Давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори.

? ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. *Институтлар нима? Уларнинг таърифларини келтиринг.*
2. *Институтлар таркибий қисмларига нималар киради?*
3. *Ўзбекистон иқтисодиётининг институционал таркибига нималар киради?*
4. *Ўзбекистонда 2016–2020 йилларда барча соҳаларда нечта қонун ва фармонлар ҳамда қарорлар қабул қилинган?*
5. *Институтлар «эскириши» нима сабабдан юз беради?*
6. *Расмий ва норасмий нормалар қандай юзага келади?*
7. *Норасмий қоидаларнинг жамиятдаги роли нимада?*
8. *Институционал матрица таърифини келтиринг ва унинг гоёси нимадан иборат?*
9. *Норма асосий институт эканлигини изоҳланг.*
10. *Ўзаро ҳамкорликни қуришда норманинг ўрни қандай тавсифланади?*
11. *Ўзингизнинг одатий кунингизни эрталабдан кечгача келишув (мурося, экспансия, уриниш) лар атамаларида ёритишга уришиб кўринг.*
12. *Трансакция тушунчаси нимани англатади?*
13. *Тансакцияларнинг турларини изоҳлаб беринг.*
14. *Ўзбекистонда трансакция харажатларини пасайтириш ва улар таркибини оптималлаштириш учун қандай чоралар амалга оширилган?*
15. *Мулкчиликнинг қандай шакллари мавжуд?*
16. *Мулкчилик тушунчаси объектив тарзда нечта ўлчовга эга?*
17. *Маҳалла институтида «Ҳар бир оила – тадбиркор» дастури нечта қисмдан иборат?*
18. *Маҳалла институти кластери штирокчилари кимлар ҳисобланади?*
19. *Мактабгача таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепцияси қачон қабул қилинган?*
20. *Мактабгача таълим тизимида давлат-хусусий шерикликни ривожлантиришнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори қайси санада қабул қилинган?*

V ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. **Ўзбекистон Республикасининг институционал таркибига нималар киради?**
  - А. Конституциялар, қонунлар, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, шартномалар.
  - Б. Конституциялар, қоидалар, нормативлар, контрактлар.
  - В. Меъёрий ҳужжатлар, суд қарорлари, урф-одатлар.
2. **Ўзбекистон Республикасининг институционал таркибини белгиловчи омилар қайсилар?**
  - А. Халқнинг турмуш-тарзи урф-одатлар, диний этикод, ислоҳодлар тамоиллари.
  - Б. «Ҳаракатлар стратегияси нинг 5та йўналиши диний этикодлар Президент фармонлари, институционал нормалар.
  - В. Урф-одатлар, институционал муҳит, қонунлар, қарорлар.

3. Институционал иқтисодиётда давлатнинг асосий функцияларидан бири-бу:

- А. Ҳуқуқий мулкни ҳимоя қилиш.
- Б. Мулкни давлатда сотиб олиш.
- В. Янги хусусий мулкни нормаларини мувофиқлаштириш.

4. Хорижий олимлардан бири Т.Веблен тушунчасига қандай раъриф берган:

- А. Институт – бу инсонлар уларга амал қилган ҳолда турмуш кечирадиган одатдаги тафаккур тарзи.
- Б. Институт – бу ижтимоий-иқтисодий тузилма бўлиб ижтимоий муҳитни англади.
- В. Институт – бу инсонларга таъсир кўрсатувчи куч.

5. Норма нима?

- А. Норма-бу институционал муҳитда инсонлар ўз танловини амалга ошириб фойдаланиладиган асосий унсур.
- Б. Норма-бу инсонлар келишувига мос келадиган асосий тушунча.
- В. Норма-бу белги, муқаррарлик омили, мақсад ва шарт-шароит.

6. Мулкдор қандай ҳуқуқларга эга?

- А. Мулкга эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқлари.
- Б. Мулкни бошқа эгалик қилувчига ўтказиш, ижарага бериш орқали сотиш.
- В. Мулкдан фойдаланиш, тасарруфдан чиқаришни ихтиёрий амалга ошириш.

7. «Ҳар бир оила - тадбиркор дастурини амалга ошириш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори қачон қабул қилинган?

- А. 2018 йил 7 июнда
- Б. 2019 йил 17 июлда
- С. 2018 йил 11 июнда

8. Вазирлар Маҳкамасининг «Маҳалла институтининг янада самарали фаолият юритишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 117-сонли қарори қачон қабул қилинган?

- А. 15.02.2017 й.
- Б. 21.03.2017 й.
- В. 15.02.2019 й.

9. Мактабгача таълим тизимида болалар қамрови 2030 йилда неча фоизгача ошади:

- А. 40,5 фоиздан 80,8 фоизгача
- Б. 35,1 фоиздан 66,5 фоизгача
- В. 60,5 фоиздан 100 фоизгача

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 декабрьдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига йўллаган Мурожаатномасида 2021–2022 йилларда олий таълимга ажратиладиган давлат грантлари сони камида неча фоизга оширилади?

- А. 25 %
- Б. 20 %
- В. 30 %

II B O B

МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИК – ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ МУСТАҲКАМ ПОЙДЕВОРИ

2.1. МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ЯНАДА МУСТАҲКАМЛАШ ВА ЮҚОРИ ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ СУРЪАТЛАРИНИ САҚЛАШ

Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларнинг ҳар бир босқичида макро-иқтисодий барқарорликни ва иқтисодий ўсишни таъминлаш асосий устувор вазифа этиб белгилаб келинди. Маълумки, макроиқтисодий барқарорлик мамлакатнинг ЯИМ да намоён бўлади ва у давлатнинг иқтисодий қудратига баҳо беради. Глобал пандемия дунё мамлакатлари иқтисодиётига, шу жумладан, бошқа Марказий Осиё давлатлари қатори Ўзбекистонга ҳам салбий таъсир кўрсата бошлади. Шу сабабдан, Ўзбекистонда ушбу таъсирларни камайтириш ва иқтисодий инқирозни юмшатишга қаратилган тезкор чоралар кўрилди, Президентимизнинг 20 га яқин фармон ва қарорлари қабул қилинди. Инқирознинг салбий оқибатларини юмшатиш мақсадида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга қаратилган, иқтисодий чораларнинг дастлабки ва иккинчи тўпламлари жами қиймати 32,3 трлн. Сўмдан ортиқни ташкил этди. Жумладан, Инқирозга қарши курашиш жамғармаси ташкил этилиб, мазкур маблағлар коронавирус инфекцияси-га қарши кураш бўйича тадбирларга йўналтирилди.

Макроиқтисодий барқарорлик – бу барқарор нарҳлар даражаси, ишсизликнинг паст даражаси, миллий валютани барқарорлиги, капитални эркин ҳаракати. Узоқ муддатли даврда инфляцияни паст даражасида давлат томонидан инвестиция ва жамғармаларни оширишга шароит яратишдир.

Ўзбекистонда ҳукуматмиз томонидан кўрилган чоралар орқали макроиқтисодий мутаносибликни сақлаш, қабул қилинган ўрта муддатли дастурлар асосида таркибий ва институционал ўзгаришларни чуқурлаштириш ҳисобига ялпи ички маҳсулотнинг барқарор ўсиш суръатларини таъминлашга эришилди. Давлат бюджетининг барча даражаларида мутаносиблик таъминланиб, маҳаллий бюджетларнинг даромад

қисмини мустаҳкамлашга қаратилган бюджетлараро муносабатлар такомиллаштирилди, Солиқ ва солиққа тортиш тизими соддалаштирилди. ҳамда солиқ маъмуриятчилиги таъминланди. Илғор халқаро тажрибада қўлланиладиган инструментлардан фойдаланган ҳолда пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштирилди, шунингдек, валютани тартибга солишда замонавий бозор механизмларини босқичма-босқич жорий этиш, миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашга эришилди. Банк тизимини ислоҳ қилиш чуқурлаштирилди ва барқарорлиги таъминланди, банкларнинг капиталлашув даражаси ва депозит базасини ошириш, уларнинг молиявий барқарорлиги ва ишончилигини мустаҳкамлаш, истикболли инвестиция лойиҳалари ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни янада кенгайтириш йўлга қўйилди.

Халқаро иқтисодий ҳамкорликни янада ривожлантириш, жумладан, етакчи халқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқалар кенгайтирилди, пухта ўйланган ташқи қарзлар сиёсатини амалга оширишни давом эттирилиб жалб қилинган хорижий инвестиция ва кредитлардан самарали фойдаланиш йўлга қўйилди.

Янги Ўзбекистон иқтисодиётини янада ривожлантириш иқтисодий ўсишнинг барқарор суръатларини таъминлаш билан узвий боғлиқдир. Бунда иқтисодиётга давлатнинг аралашуви ва тартибга солиш механизмлари зарур ҳисобланади.

Давлатнинг иқтисодиётга аралашуви зарурий талаб ва унинг тартибга солиш усул ва воситалари кўп қиррали ҳисобланади (1.1-расм).

Давлат иқтисодиётни тартибга солиш мақсадларини амалга оширишда – маъмурий, ҳуқуқий, ҳамда иқтисодий тартибга солиш шакллари билан фойдаланади. Иқтисодитёт таркибини мураккаблашув ва унинг микёси кенгайиб бориши, шунингдек, миллий иқтисодиёт ривожланишига таъсир этувчи олдиндан кўра – билиш қийин бўлган омилларнинг юзага келиши, давлатнинг иқтисодиётни тартибга солиш усулларини кенгайишига олиб келмоқда.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлатимиз ривожланишида мутлақо янгича ёндашув ва тамойилларни ўз ичига олган Фармони¹ бекиёс катта ижтимоий – иқтисодий аҳамиятга эга ҳисобланади. Унда аҳоли ва тадбиркорларни ўйлантираётган долзарб масалаларни ҳар томонлама ўрганиш, амалдаги қонунчилик, ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва илғор хорижий тажрибани таҳлил қилиш,

¹ Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 6 февраль ПФ-4274-сонли Фармони. ЎзР Қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 й. 6-сон, 70-модда.

2.1-расм. Давлатнинг иқтисодий тартибга солишнинг асосий шакллари ва усуллари.¹

Маъна: муаллифлар ишланмаси.

шунингдек кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида «2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси» ишлаб чиқилган.

Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштирилишига қаратилган йўналишларда демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилиш, давлат бошқарув тизимини ислоҳ қилиш, давлат хизматларининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожлантириш, фуқаролик жамияти институтлари ва ОАВ ролини кучайтириш бўйича 7

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодий тартибга солиш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2019 йил 8 январдаги ПФ-5614-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси ахборот тизими (www.lex.uz).

та янги қонун қабул қилинади, 15 та амалдаги қонунларда ўзгартишилар киритилади, 5 та дастур ва лойиҳалар ишлаб чиқилади.

Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш йўналишларида 4 та янги қонунлар қабул қилиш, 14 та амалдаги қонунларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек, бир қанча суд-ҳуқуқ тизимининг институционал-ҳуқуқий нормаларини такомиллаштириш белгиланган. Ҳаракатлар стратегиясининг 3– йўналиши Иқтисодий тартибга солиш янада ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларини ўз ичига олган. Унга мувофиқ қуйидагилар амалга оширилиши лозим:

Мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш учун устувор вазифалар қуйидагилар ҳисобланади:

- макроиқтисодий мутаносибликни сақлаш, қабул қилинган ўрта муддатли дастурлар асосида таркибий ва институционал ўзгаришларни чуқурлаштириш ҳисобига ялпи ички маҳсулотнинг барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш;
- харажатларнинг ижтимоий йўналтирилганини сақлаб қолган ҳолда Давлат бюджетининг барча даражаларида мутаносибликни таъминлаш, маҳаллий бюджетларнинг даромад қисмини мустаҳкамлашга қаратилган бюджетлараро муносабатларни такомиллаштириш;
- солиқ юқини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш;
- илғор халқаро тажрибада қўлланиладиган инструментлардан фойдаланган ҳолда пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш, шунингдек валютани тартибга солишда замонавий бозор механизмларини босқичма-босқич жорий этиш, миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш.

Ўзбекистон иқтисодиётида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодийнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш бўйича устувор вазифалар қуйидагилардан иборат:

- миллий иқтисодийнинг мутаносиблиги ва барқарорлигини таъминлаш, унинг таркибида саноат, хизмат кўрсатиш соҳаси, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушини кўпайтириш;
- ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва

ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш;

- иқтисодиёт тармоқлари учун самарали рақобатбардош муҳитни шакллантириш ҳамда маҳсулот ва хизматлар бозорида монополияни босқичма-босқич камайтириш;
- хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматларнинг ўрни ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматлар таркибини, энг аввало, уларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш;
- экспорт фаолиятини либераллаштириш ва соддалаштириш, экспорт таркибини ва географиясини диверсификация қилиш, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва сафарбар этиш;
- йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш, иқтисодиёт, ижтимоий соҳа, бошқарув тизимига ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш.

Мамлакатда қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр ва тайёр озиқ-овқат ҳамда қадоклаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги қайта ишлаш корхоналарини қуриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш кўзда тутилган.

Ўзбекистонда 2017–2021 йилларда иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини тартибга солишда давлат иштирокини камайтириш, давлат бошқаруви тизимини марказлаштиришдан чиқариш ва демократлаштириш, давлат-хусусий шерикликни кенгайтириш, нодавлат, жамоат ташкилотлари ва жойлардаги ўзини ўзи бошқариш органларининг ролини ошириш ҳаракатлар стратегиясининг устувор йўналишлари сифатида эътироф этилган. Шулар билан бир қаторда ижтимоий-иқтисодий ривожланишни жадаллаштириш, халқнинг турмуш даражаси ва даромадларини ошириш учун ҳар бир ҳудуднинг табиий, минерал-хомашё, саноат, қишлоқ хўжалиги, туристик ва меҳнат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш янги саноат корхоналари ва бошқа ишлаб чиқариш объектларини жойлаштиришга қулай шарт-шароитлар

яратиш, хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш ҳамда аҳолининг турмуш шароитини яхшилаш мақсадида ҳудудларнинг ишлаб чиқариш, муҳандис-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма тармоқларини янада ривожлантириш ва модернизация қилиш устувор вазифалар сифатида белгиланган.

Ҳаракатлар стратегиясини ягона умумий мақсадга қаратилган устувор ўзаро боғлиқ йўналишлар, вазифалар ва чораларни амалда ижросини таъминлаш дастурининг тамоиллари орқали рўёбга чиқарилади. Улар қуйидагилардан иборат:

- кўйилган устувор вазифалар ва ягона мақсадга йўналтирилган;
- вазифалар ва чоралар босқичма-босқич, давлат бошқаруви йўли билан амалга оширилиши;
- тадбирларнинг очиклиги ва уларда фуқаролар ва манфаатдор давлат ҳамда нодавлат ташкилотларининг кенг иштирок этиши;
- чора-тадбирлар натижалари бўйича мониторинг олиб бориш ҳамда уларнинг ҳолислиги ва тўлиқлигини таъминлаш.

Ушбу тамоиллар ҳар йили Давлат дастурлари доирасида бажариладиган ишлар (вазифалар) бўйича амалга оширилиб борилади.

Шулардан келиб чиқиб, Ўзбекистонни ривожлантиришнинг ўзаро боғлиқ устувор вазифаларини ҳал этишга қаратилган ёндашувни ифодаладик (2.2-расм).

Таклиф этилаётган ёндашувнинг асосий моҳияти иқтисодий ўсишга иқтисодиётнинг ҳар бир тармоғи ёки соҳасининг мамлакат ЯИМ ҳажми ва унинг ўсиш суръатига қўшаётган улушларини (ҳиссаларини) максималлаштиришга қаратилган. Бунда уларнинг қуйидаги жиҳатлари ҳисобга олинади. Биринчидан, фаолият юритаётган ҳар бир тармоқ ёки иқтисодиёт соҳаси корхоналари ҳозирги кунда ўз ишлаб чиқариш салоҳиятига, яъни табиий ресурсларга, асосий фондларга, иш билан банд меҳнат ресурсларига ҳамда ишлаб чиқариш технологияларига эга. Иккинчидан, тармоқларнинг иқтисодий ўсишга қўшаётган ҳиссалари корхоналарнинг мавжуд салоҳиятидан самарали фойдаланишига шунингдек, унинг асосий капиталини янгилашга жалб этилган инвестициялари ҳажми ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва рағбатлантириш усулларига боғлиқ ҳисобланади. Ва ниҳоят учинчидан, иқтисодиёт тармоқ ва соҳалари мамлакатда макроиқтисодий барқарорлик ҳамда давлатнинг пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсати, таркибий ва институционал ўзгаришларни чуқурлаштиришга қаратилган чора-тадбирларни қанчалик ўз вақтида ва самарали бажарилишига боғлиқ ҳисобланади.

Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлашнинг мазкур жиҳатларини ҳисобга олганда миллий иқтисодиёт тармоқ ва соҳалари

2.2-расм. Барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш жараёнининг модели.
М а н б а: муаллифлар ишланмаси.

ривожланишини алоҳида биз таклиф этаётган ёндашув орқали ўрганиш ва шу асосда улар ҳар бирини истиқболда ЯИМ даги улушини ўзгариши тенденцияларини прогноз қилиш, тармоқларда стратегик режаларни ишлаб чиқиш, шу орқали иқтисодий ўсиш, аҳоли даромадлари ва жамғармалари миқёсини аниқлашга имконият беради. Бу эса ўз навбатида Ҳаракатлар стратегиясида иқтисодиёт тармоқларининг ривожини ҳамда уларнинг экспорт салоҳиятини ошириш юзасидан белгилаб қўйилган устувор вазифаларни самарали ҳал этишга кўмаклашади.

Шу билан бир вақтда Ўзбекистонда Ҳаракатлар стратегияси тамоилларига ва устувор йўналишларига амал қилган ҳолда ривожланишнинг стратегик мақсадлари жаҳон андозаларига мос равишда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Фармонлари, Қарорлари, маърузалари ва чиқишларида белгилаб берилган барқарор иқтисодий ривожланишнинг устувор вазифаларини амалда ижросини таъминлаш, Ўзбекистон иқтисодиёти ва унинг ҳудудлари ривожланишини таъминламоқда.

Миллий иқтисодиётнинг ривожланишини баҳолаш мезонларидан бири сифатида иқтисодий ўсиш кўрсаткичи қабул қилинган. Ушбу кўр-

саткич муайян давр мобайнида реал ЯИМ ҳажмининг ўтган даврдигига нисбатан ошиши, тўлиқ бандлилик шароитига мос келувчи потенциал ишлаб чиқариш даражасини узоқ муддатли кўпайиши тенденциясини аниқлатади. Шунинг ҳисобга олганда, Ўзбекистонда аҳоли турмуш даражасини ошириш, ижтимоий муаммоларни ечиш, мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги иқтисодий ва сиёсий мавқеини мустаҳкамлашга эришиш ва макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсишни таъминлаш, иқтисодий ислоҳотлар стратегиясининг иқтисодий ислоҳотларнинг асосий мақсади қилиб белгилаб олинган.

Шу нуқтаи назардан, мамлакатимиз Президентининг Олий Мажлиси ва халқга мурожаатномасида иқтисодиёт тизимини соғломлаштириш ҳамда иқтисодий ўсишни юқори суръатларини таъминлаш мақсадида қуйидаги масалаларни ҳал этиш лозимлиги қайд этилган.

- очик иқтисодиёт, соғлом рақобат, ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш учун зарур шароитларни яратиш;
- иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий секторни жадал ривожлантириш орқали янги иш ўринларини кўпайтириш;
- иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш, меҳнат унумдорлигини ошириш орқали юқори иқтисодий ўсишни таъминлаш;
- «яширин» иқтисодиётга қарши курашиш, унинг ҳажмини кескин қисқартириш;
- валютани эркинлаштириш сиёсатини изчил давом эттириш, барқарор монетар сиёсатни амалга ошириш;
- иқтисодиётни ривожлантиришга доир стратегик вазифаларни рўёбга чиқаришга қодир малакали кадрларни тайёрлаш.

Ушбу масалаларни самарали ҳал этиш, бизнинг фикримизча мамлакатимизда эришилган макроиқтисодий барқарорликни ва мустаҳкамланиши билан бирга юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлашга кенг имкониятлар яратади.

Макроиқтисодий барқарорлик (macroeconomic stability), бу миллий валюта алмашув курсининг, солиқ ставкалари ва божхона божларининг ва хўжалик соҳаларининг барқарорлигидир. Барқарорлик ишсизликнинг паст даражасини ва иқтисодий ўсишни таъминланиши ҳисобланади. Бу ҳокимиятнинг кучайиши, жамият ҳаётининг ҳар жабҳасида қонунларнинг сўзсиз амал қилиши ва мамлакат олтин – валюта захирасининг ўсиши орқали таъминланади.

«Барқарор иқтисодий ўсиш» макроиқтисодий барқарорлик тушунчаси билан чамбарчас боғлиқ. Барқарорлик – маълум бир тизимнинг

ташки таъсирлар остида жорий ҳолатини сақлаш қобилияти ҳисобланади. Макроиқтисодий барқарорлик эса бу ресурслардан фойдаланиш ва аҳоли турмуш даражаси ўртасидаги узоқ муддатли мувозанатнинг сақланишидир. Илмий манбаларда ушбу тушунчаларнинг турли талқинини учратиш мумкин.

Умуман олганда, илмий адабиётларда «барқарор иқтисодий ўсиш» тушунчасининг қатор таърифлари мавжуд. Хусусан, «Барқарор иқтисодий ўсиш» тушунчаси миллий иқтисодиётнинг шундай бир ҳолатини ифodalаши керакки, унда салбий ёки нолга тенг бўлиши мумкин бўлган реал ўзгарувчан мезон ва кўрсаткичлар узлуксиз мутаносиб суръатда ўсиши лозим.¹

Халқаро экспертлар томонидан мамлакат миқёсида макроиқтисодий барқарорликнинг таъминланганлик даражаси куйидаги омиллар ёрдамида баҳоланади:

- иқтисодий ўсиш;
- тўла бандлик;
- ички нархларнинг барқарорлиги (паст даражада инфляция);
- миллий валютанинг барқарорлиги;
- барқарор тўлов баланси;
- давлат бюджети дефицити ЯИМга нисбатан 3 фоиз дан ошмаганлиги;
- мамлакат аҳолиси орасида даромадларнинг одил тақсимланиш даражаси ва бошқалар.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистонда иқтисодиётни барқарор ривожланишининг муҳим йўналиши сифатида хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни устувор ривожлантиришга асосий эътибор қаратиш лозим. Шунингдек, олиб, кичик бизнеснинг янги субъектларининг ташкил этилиши ва ривожланишини ҳар томонлама рағбатлантириш, кичик бизнес нуфузини ошириш, уларни қўллаб-қувватлашни фаоллаштириш ҳамда ҳимоя қилишнинг институционал нормалари янада такомиллаштириш лозим. Шу билан бирга иқтисодий ўсишни барқарор суръатларини таъминлаш учун иқтисодиётнинг реал сектори тармоқларида меҳнат унумдорлигини ошириш учун бошқариш усуллари такомиллаштириш, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари, айниқса саноат ва қишлоқ хўжалигида иқтисодий ўсиши ресурслардан фойдаланишни кенгайтириш ҳисобига эмас, балки сифат жиҳатда такомиллаштирилган ишлаб чиқариш кооперацияси ва кластер механизмини жорий этиш ҳисобига эриш, самарали йўл бўлиб ҳисобланади.

¹ Словарь современной экономической теории Макмиллана – М.:1997. – С. 471.

Мамлакатимизда ЯИМ ҳажмини оширишнинг прогноз вариатлари инновацион – инвестицион тавсифга эга бўлиб, уни амалга ошириш тегишли давлат ва нодавлат ташкилотлари иши самарадорлигининг асосий мезонига айланиши керак.

Президентимизнинг Олий Мажлисга мурожаатномасида саноат, ишлаб чиқариш инфратузилмаларини ривожлантириш учун йирик тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш ва бунга сармоядорларни қизиқишини орттириш учун мамлакат – ҳудуд – корхона поғоналарида инвестицион жозибadorликни ҳамда давлат бошқарув органлари самарадорлигини ошириш чора-тадбирларини амалга ошириш белгиланган. Шуларни ҳисобга олганда, хорижий инвестициялар тўғрисидаги қонунчиликга инвестицияларни жалб қилиш ва ундан амалда фойдаланиш билан боғлиқ битимларни тузиш ва ижросини таъминлаш жараёнлардаги трансакция харажатларини пасайтириш билан боғлиқ қўшимча ўзгартиришлар киритиш зарур.

Бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига йўналтирилган инвестициялар ҳажмини кўпайтириш ҳисобига соҳада йирик инвесторлар иштирокида чорвачилик кластерларини ташкил қилиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, шаҳар олди ҳудудларида мева, сабзавот ва чорвачилик маҳсулотларини тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишга ихтисослашган йирик агрохолдинглар ташкил этиш, аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотларга бўлган талабларини қондиришда самарали йўл ҳисобланади.

Хорижий инвестицияларни мамлакатимизга фаол жалб қилиш ва ундан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун ҳар бир ҳудуднинг ўз нисбий устунликлари, фойдаланилмаётган имкониятлари, ўсиш захиралари ва салоҳиятидан оқилона фойдаланиш долзарб аҳамиятга эга. Чунки ишлаб чиқариш қувватларини ҳудудларнинг нисбий афзалликларини, улардаги мавжуд ресурслар, инфратузилма, ишчи кучи каби омиллар имкониятларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш капиталдан фойдаланиш самарадорлигини оширади ва охир-оқибатда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардош бўлишини таъминлайди.

Мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, валюта бозорини эркинлаштириш, юқори ликвидли товарларни сотишнинг бозор усуллари жорий этиш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар аҳолининг кенг қатламларини тадбиркорлик фаолиятига фаол жалб қилиш учун қулай шарт-шароитлар ҳамда иқтисодий ислохотларни изчил давом эттириш учун мустаҳкам замин яратди.

Макроиқтисодий барқарорлик ҳамда иқтисодий ўсишни таъминлашда марказий банкнинг маъсулияти улкан эканлигини ҳисобга олиб, уни таъминлашда ўзининг асосий ва муқобил сценарийларни ишлаб чиқди. Иккала сценарийда ҳам Марказий банк пул-кредит сиёсатини юритишда эҳтиёткорона ёндашувдан фойдаланиб, пул-кредит шароитларини бир маромда қатъийлаштириб боришни кўзда тутилган. Бунда муқобил сценарийда янада қатъийроқ чоралардан фойдаланилади.

Унга кўра, истиқболда пул-кредит сиёсатининг муҳим вазифалари сифатида инфляция даражасини пасайтириш ва инфляцион таргетлаш режимида ўтиш учун асос яратиш, шу жумладан пул-кредит сиёсати инструментлари ва трансмиссион механизмларини ривожлантириш зарур.

2.1 - ж а д в а л

Макроиқтисодий барқарорлаштириш чора-тадбирларидан кутилаётган натижалар.¹

Асосий сценарий	Муқобил (хатарли) сценарий
<ul style="list-style-type: none"> • иқтисодий ривожланиш тенденцияларининг давом этиши ва ташқи шароитларнинг сезиларли даражада ўзгармаслиги ҳамда солиқ соҳасида ва таркибий ислохотлар борасида босқичма-босқич кутилган натижаларга эришилиб борилиши назарда тутилган; • солиқ ислохотларининг самарали амалга оширилиши ҳамда иқтисодиётни кредитлаш ҳажмининг ўсиш суръатларининг мақбуллаштирилиши (2021 йилда 25 фоиз) кўзда тутилган; • ЯИМ ўсиш суръати 2018 йил якунига кўра 5,2 фоиз, 2019 йилда эса 5,4 фоиз бўлди. Ўтган ва жорий йилларда инвестицион фаолликнинг ошиши ҳамда иқтисодиётнинг реал секторидан олиб борилаётган ислохотлар натижасида кейинги йилларда иқтисодиётнинг ўсиш суръатлари янада тезлашиши кутилмоқда; • йиллик инфляция даражасининг кўрсаткичлари 2018 йилда 16–17 фоизни, 2019 йилда 13,5–15,5 фоизни ва 2020 йилда 11–12 фоизни ташкил этди; 2021 йилдан бошлаб йиллик инфляция даражаси бир хонали кўрсаткичга пасайиши кутилмоқда. 	<ul style="list-style-type: none"> • ташқи иқтисодий шароитларнинг ёмонлашуви ва амалга оширилаётган таркибий ислохотларнинг секинлашуви тахмин қилинган; • ташқи ва ички шароитларнинг ёмонлашуви ҳамда таркибий ислохотларнинг кутилган натижа бермаслиги ҳисобига 2021 йилда инфляция даражасининг 10–11 фоизгача ўсиши кутилмоқда.

Инфляцияни келтириб чиқарувчи асосий омиллар инвестицион фаолликнинг ошиши натижасида иқтисодиётда вужудга келадиган юқори талаб ва тартибга солинадиган нархларнинг либераллаштирилиш кутилмоқда. Бунда давлат корхоналарининг ислоҳ қилиниши (шу жумладан хусусийлаштирилиши) доирасида капитал қўйилмалар ҳажмининг ўсиши инвестицион фаолликни рағбатлантирувчи асосий омил бўлади.

Иқтисодиёт тармоқларида чуқур таркибий ўзгартиришларни амалга ошириш, товар ва хизматларнинг сифатли бозорини шакллантирган ҳолда рақобатбардош бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнини жадалла-

¹ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотлари.

штириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш ва мустаҳкамлаш, давлат активларини бошқаришда бозор тамоилларини жорий этиш мамлакат иқтисодий тараққиётининг янги босқичида муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда барқарор иқтисодий ўсишнинг йўналишларидан бири сифатида мамлакатимизда ўзлаштирилаётган инвестициялар алоҳида аҳамият касб этади. Инвестицияларнинг мамлакат иқтисодиётига кириши натижасида ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш корхоналарининг фаоллиги ошмоқда. Бунинг натижасида аҳолининг иш билан бандлиги ва аҳоли даромадлари ошмоқда. Бу эса ўз навбатида ЯИМнинг ўсишини таъминлайди. Ушбу вазифаларни самарали амалга оширишда мамлакат ривожланишининг асосий макроиқтисодий кўрсаткичларининг ўзгариш тенденцияларини билиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Қуйидаги 2.2-жадвалда Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг Иқтисодий фаолият турлари кесими таҳлил қилинган. Жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, иқтисодий ўсиш суръати миллий иқтисодиётнинг асосий тармоқларида кузатилган ижобий ўсиш суръатлари билан боғлиқдир. Миллий иқтисодиётнинг 2016 йилда ЯИМ 242 495,5 млрд. сўми, ташкил қилган бўлса, Тармоқларнинг ялпи

2.2 - ж а д в а л

Иқтисодий фаолият турлари кесимида Ўзбекистон Республикасининг ЯИМ ҳажми¹
(жорий нархларда, млрд сўм).

Кўрсаткич номи	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
I. ЯИМ	242495,5	302536,8	406648,5	510 117,2	580 203,2
шу жумладан:					
тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	220064,0	267744,8	361072,7	464 854,5	535 831,0
маҳсулотларга соф солиқлар	22 431,5	34 792,0	45 575,8	45 262,7	44 372,2
II.Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	220064,0	267744,8	361072,7	464 854,5	535 831,0
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	74 779,0	90 983,9	113 660,7	130 306,9	151 251,0
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	58 545,9	74 799,0	117 905,0	166 698,6	190 216,5
саноат	45 397,9	59 570,4	95 803,9	136 103,2	152 728,0
қурилиш	13 148,0	15 228,6	22 101,1	30 595,4	37 488,5
хизматлар	86 739,1	101961,9	129507,0	167 849,0	194 363,5
савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича чизматлар	18 755,4	21 540,6	26 747,9	32 501,7	37 194,4
ташиш ва сақлаш, ахборот ва аълоқа	21 113,0	25 305,5	30 616,0	36 630,4	38 531,5
бошқа хизмат тармоқлари	46 870,7	55 115,8	72 143,1	98 716,9	118 637,6

¹ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотлари

қўшилган қиймати, 220 064,0 млрд. сўми ташкил қилган. 2020 йилда бу кўрсаткичлар, ЯИМ 580 203,2 млрд. сўм, Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати 535 831,0 млрд. сўм Маҳсулотлар учун соф солиқларнинг ЯИМ таркибидаги улуши 44 372,2 млрд.сўм ташкил қилди.

Ўзбекистонда иқтисодиётнинг барқарор ўсиши ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш борасида улкан натижалар кўзланаётган экан, бу вазифаларни бажариш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз:

- иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари учун узоқ муддатли ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш ва унинг изчиллик билан амалга оширилишини таъминлаш;
- мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудуди учун мавжуд салоҳиятни инобатга олган ҳолда махсус ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишни таъминлаш;
- хусусий мулкчиликни ривжлантириш, хусусий тадбиркорликнинг янада жадал ўсишини таъминлаш;
- нархлар барқарорлигини таъминлаш мақсадида банк кредитларини айнан иқтисодиётнинг реал секторига жалб этилишини таъминлаш;
- аҳолининг истеъмоли учун зарур бўлган товар ва хизматларнинг таннархини ошиб кетмаслигини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқариш воситаларини (асбоб ускуналар ва бошқаларни) импорт қилишни аста секинлик билан камайтириб бориш ҳамда уларнинг ишлаб чиқарилишни маҳаллийлаштириш;
- иқтисодиётни модернизациялаш, туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ҳамда ишлаб чиқаришнинг техник ва технологик янгиланиш жараёнларини янада такомиллаштириш;
- ялпи ички маҳсулот ҳажми ошишини таъминлайдиган, бугунги кунда дунёда долзарб масалага айланаётган ахборот-коммуникация хизматларини кескин даражада ўстириш;
- малакатдаги мавжуд илмий ва инновацион салоҳиятлардан унумли фойдаланиш;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таркибини ва сифатини яхшилаб, уларнинг жаҳон бозорларига кўпроқ сотилишини таъминлаш;
- иқтисодиётни янада эркинлаштириш ва институционал модернизация қилиш жараёнларини чуқурлаштириш;
- иқтисодиёт тармоқларида тадбиркорликни кенгайтиришни рағбатлантириш механизмларини янада фаоллаштириш;
- моддий-техника ресурслари ва тайёр маҳсулотларни сотиш ва сотиб олиш тизими институтларида трансакция харажатларини пасайтириш;

- аҳолининг асосий қатламини иқтисодий фаолликка жалб қилиш механизmlарини такомиллаштириш.

Ушбу тадбирлар янада такомиллаштирилиб, зарурий дастурлар ва лойиҳалар ўз вақтида амалга оширилса, Ўзбекистондаги барқарор иқтисодий ўсишнинг узоқ вақт давом этиши таъминланади.

Пандемия даврида иқтисодиётни қўллаб-қувватлашда фискал сиёсат (фискал рағбатлантириш) асосий ўрин тутди. Айни пайтда Марказий банк томонидан банк тизимида амалга оширилган қуйидаги чора-тадбирлар ҳам макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга хизмат қилди:

1. Аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари учун кредит тўловлари муддатининг узайтириб берилиши. Карантин чоралари жорий этилган дастлабки кунлардан Марказий банк томонидан тижорат банкларига аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг кредит тўловлари муддатини узайтириб бериш ва шу орқали карантин даврида даромадлари қисқарган ва пул тушумлари камайган аҳоли ва бизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича тавсиялар берилди.

Натижада иқтисодиёт субъектларининг жами 26,5 трлн. сўмлик (шундан 5,2 трлн. сўмлик жисмоний шахслар ва 21,3 трлн. сўмлик юридик шахслар) кредит тўловлари муддати 2020 йил 1 октябрга қадар узайтириб берилди. Шунингдек, тижорат банкларига мазкур кредитларни таснифлашда кредит сифатини ўзгартирмаслик ва захира шакллантирмаслик имконияти берилди.

2. Кредит тўловлари муддатининг узайтириб берилиши банк тизими ликвидлигига сезиларли таъсир этишини ҳисобга олиб, банк тизими ликвидлигини ва тўлов тизими барқарорлигини таъминлаш борасида ҳам тегишли чоралар кўрилди. Хусусан, 2020 йил 24 февралдан банк тизими ликвидлигини тартибга солиш мақсадида жорий этилган қисқа муддатли пул-кредит сиёсати инструментлари пандемия шароитида ўзининг ижобий самарасини берди ҳамда банкларга РЕПО ва валютавий своп операциялари орқали доимий равишда ликвидлик тақдим этилиб, инқироз шароитида ҳам тўловлар узлуксизлигини таъминлашга эришилди.

Шунингдек, мазкур даврда мажбурий захираларни ўртачалаш коэффициенти 2 маротаба – апрель ойида 25 фоиздан 35 фоизгача ва июнь ойида 35 фоиздан 75 фоизгача оширилди ва натижада тижорат банкларига жами 2,8 трлн. сўмлик ликвидлик қайтариб берилди. Бундан ташқари, Марказий банк Бошқарувининг 2020 йил 11 июндаги қарори билан банкларга ликвидлик беришнинг 2 та янги инструменти жорий этилди:

а) махсус инструментлар механизми - тижорат банкларига 3-6 ойлик муддатга ипотека кредитлари гарови остида кредит ажратиш механизми бўлиб, инқироз шароитида банк тизимини узоқ муддатли ликвидлик билан қўллаб-қувватлаш мақсадида 2020 йил якунига қадар вақтинчалик жорий этилди.

б) қайта тикланувчи кредит линиялари - тижорат банкларининг миллий валютадаги юқори ликвидли активларнинг жами миллий валютадаги активлардаги улуши 3 фоиздан кам бўлган, шунингдек, банкларнинг тўлов қобилияти йўқолган ҳолларда 12 ой муддатга кредит линияси очиш орқали тижорат банкларига Марказий банкдан пул маблағларини жалб қилиш имконияти яратилди.

Айни пайтда банк тизими ликвидлигининг барқарор даражада шаклланиши ва бошқа пул-кредит сиёсати инструментларининг самарали қўлланилиши сабабли бугунги кунга қадар мазкур инструментларга талаб бўлмади.

3. Иқтисодиётда инфляцияни пасайтириш ва иқтисодий фаолликни қўллаб-қувватлаш мақсадлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш вазифаларидан келиб чиқиб, Марказий банк пандемиянинг макроиқтисодий ҳолатга, шу жумладан, ялпи талаб ва таклифга таъсиридан ҳамда инфляциянинг жорий ва прогноз динамикасида келиб чиқиб, асосий ставкани пасайтириб борди.

Хусусан, Марказий банк Бошқарувининг 2020 йил 14 апрелдаги қарори билан асосий ставка 1 фоиз бандга пасайтирилиб, йиллик 15 фоиз даражасида 10 сентябрдаги қарори билан яна 1 фоиз бандга пасайтирилиб, йиллик 14 фоиз даражасида белгиланди.

4. Масофавий банк хизматларини янада ривожлантириш ва кенгайтириш. Март ойининг иккинчи ярмидан бошлаб қатъий карантин чораларининг жорий этилиши, транспорт воситалари, шу жумладан, жамонат транспорти қатновининг чекланиши аҳолининг банкларга бориши ва улар хизматидан фойдаланишида қийинчиликларни юзага келтирди.

Айнан шу сабабли карантиннинг дастлабки кунларидан бошлаб, барча тижорат банклари масофавий банк хизматларини янада ривожлантириш, мобил иловаларини такомиллаштириш, онлайн депозит, кредит ва тўлов хизматларини фаоллаштириш ва банк биносига келмасдан барча турдаги банк хизматларини мижозларга етказиб бериш имкониятларини кенгайтиришга эътибор қаратди. Натижада қисқа муддат ичида онлайн банк хизматларидан фойдаланувчилар сони сезиларли даражада ошди.

2.2. МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида: «Глобал инқироз шароитида иқтисодий ва сиёсий барқарорликни таъминлаш, жойлардаги мавжуд муаммоларни манзилли ҳал этиш, кўмакка муҳтож юрдошларимизни қўллаб-қувватлаш, ёшларимизнинг орзу-умидларини рўёбга чиқариш – Президентдан бошлаб, барча даражадаги раҳбарларнинг бош вазифаси бўлмоғи даркор», деган масалани қўйди.¹

Макроиқтисодий барқарорлаштиришни ҳукуматнинг иқтисодий ўсиш, тўлиқ бандлик ва барқарор нархлар даражасини таъминлашга қаратилган фаолияти сифатида таърифлаш мумкин. Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга очиқ иқтисодиёт шароити нуқтаи назаридан ёндашиш тақозо этилади, чунки ҳозирги глобаллашув шароитида барча мамлакатлар у ёки бу даражада жаҳон иқтисодиётига интеграциялашган. Шунинг учун ҳам макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга ички ва ташқи мувозанатни таъминлаш нуқтаи назаридан ёндашиш лозим. Бу мамлакатда танланган валюта курслари тартиби билан белгиланади. Икки хил валюта курслари тартиби амал қилади:

1. Қайд қилинган валюта курслари тартиби
2. Эркин сузиб юривчи валюта курслари тартиби.

Эркин сузиб юривчи валюта курслари тартибида товарлар ва пул бозоридаги мувозанатни таъминлаш ҳамда мамлакатда хорижий валюта захираларининг етарлигига эътибор қаратиш талаб этилади. Ўзбекистон Республикасида пул-кредит сиёсатининг 2021 йил ва 2022–2023 йиллар даврига мўлжалланган асосий йўналишлари ишлаб чиқилиб, таркибида ташқи ва ички макроиқтисодий вазиятларнинг ўзгариши шароитида соҳада кўриладиган чоралар, қўлланиладиган тамойил ва воситалар қамраб олинган. Асосий йўналишларни ишлаб чиқишда Марказий банк олдида қўйилган нархлар барқарорлигини таъминлаш бўйича мақсадлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 18 ноябрдаги ПФ-5877-сонли «Инфляцион таргетлаш тартибига босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармонида пул-кредит сиёсатини инфляцион таргетлаш стандартларига мувофиқлаштириш, инфляциянинг 2021 йилда 10 фоиздан паст ва 2023 йилда 5 фоизлик таргет кўрсаткичига эришиш бўйича вазифалардан келиб чиқилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2020 йил 29 декабрь.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги ПФ-5177-сонли «Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармонида кўра, республикада валюта бозори эркинлаштирилди. Мазкур Фармон билан юридик ва жисмоний шахслар томонидан чет эл валютаси жорий халқаро валюта операцияларини амалга ошириш учун банкларда эркин сотиб олиниши ва сотилиши кафолатланди. Шунингдек, жорий халқаро операциялар бўйича тўловларни банклардаги ҳисобварақлар орқали амалга оширишда хўжалик юритувчи субъектлар томонидан бозор курсида чет эл валютасини сотиб олиш имкониятининг яратилиши «яширин» иқтисодиётнинг қисқаришига ва пул маблағларини банк айланмасига жалб қилишга хизмат қилди.

Мукаммал капитал ҳаракатига эга бўлган кичик очик иқтисодиёт Манделл-Флеминг модели ёрдамида таҳлил қилиниши мумкин. Р.Манделл ва М.Флеминг ўз тадқиқотларида пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсати ички ва ташқи мувозанатга турли нисбий таъсир ўтказишини аниқлаганлар.

Ўзбекистоннинг эркин сузиб юрвчи валюта курслари тартибига ўтганлигидан келиб чиқсак, шу тартиб шароитида ички ва ташқи мувозанатни таъминлашда бюджет-солиқ сиёсати ташқи савдо ва тўлов балансини тартибга солиш орқали ташқи балансни, пул-кредит сиёсати эса ички балансни таъминлашда нисбий устунликка эга бўлади.

Пул таклифини кенгайтириш фоиз ставкаларини пасайтиради ва харажатларнинг ошишига олиб келади. Маълумки, харажатларнинг ортиши импортнинг ўсишини рағбатлантиради ва савдо балансини ёмонлаштиради. Тўлов балансининг тақчиллиги юзага келишига фоиз ставкасининг пасайиши сабабли капиталнинг мамлакатдан чиқиб кетиши ҳам таъсир кўрсатади. Лекин эгилувчан валюта курси шароитида тақчиллик сақланиб қолмайди. Импортнинг ўсиши ва капиталнинг оқиб кетиши хорижий валютага талаб ошишига олиб келади ва миллий валюта қадрсизланади. Бу қадрсизланиш мамлакат экспортчиларининг рақобатбардошлигини кучайтиради. Оқибатда савдо баланси яхшиланади. Экспортнинг ортиши мамлакатимиз маҳсулотига бўлган талабнинг ўсишини англатади ва пул массасининг дастлабки ўсиши натижасида юзага келган иқтисодий юксалишни янада кучайтиради. Демак, пул-кредит сиёсати ички даромадларга бевосита (пул таклифининг ўсиши орқали) ва билвосита (алмашинув курсининг пасайиши ҳамда экспортнинг ўсиши орқали) таъсир кўрсатади.

Сузиб юрвчи валюта курси шароитида давлат харажатларининг ортиши ички ва ташқи мувозанатга икки йўналишда: даромад орқали ва

фоиз ставкаси орқали таъсир кўрсатади. Даромадларнинг ортиши (мультипликатор самараси орқали) импортни кўпайтиради, савдо балансини ёмонлаштиради ва миллий валютанинг курсини пасайтиради. Давлат харажатларининг ортиши, шунингдек, ҳукумат олаётган қарзларини кўпайтираётганлигини англатади, бу эса фоиз ставкаларининг ортишига олиб келади. Юқорироқ фоиз ставкалари эса хориждан капитал оқиб келишини рағбатлантиради. Бу эса миллий валюта курсини оширади ва капитал ҳаракати ҳисобини яхшилайди. Якуний натижа эса капиталнинг мобиллиги даражасига боғлиқ бўлади.

Коронавирус пандемияси таъсирида бошланган глобал иқтисодий инқирознинг ўзига хослиги, бир вақтнинг ўзида ички ва ташқи иқтисодий шароитларнинг ёмонлашуви, шунингдек, ялпи талаб ва ялпи таклиф шокларининг бир пайтда юзага келганлиги билан изоҳланади. 2020 йил II чорагидан бошлаб жаҳон иқтисодиётида, шу жумладан, асосий савдо ҳамкорларимизда иқтисодий фаолликнинг кескин секинлашиши, хомашё нархларининг тушиб кетиши фонида иқтисодий пасайиш тенденцияси кузатила бошланди. Йилнинг I чорагида иқтисодиётимизда ижобий ўсиш суръатлари кузатилган бўлса, март ойининг иккинчи ярмидан бошлаб коронавирус инфекциясининг тарқалиши ва унга қарши курашиш борасида жорий этилган қатъий карантин чекловлари таъсирида ички иқтисодий фаолликнинг пасайиши, шунингдек, асосий савдо ҳамкорларимиздаги иқтисодий пасайиш ва транспорт-логистика соҳасидаги узилишлар сабабли экспорт товарларимизга бўлган ташқи талабнинг қисқариши кузатилди.

Дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, 2020 йилнинг январь-сентябрь ойларида ялпи ички маҳсулотнинг ижобий ўсиш суръати сақлаб қолинди ва ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 0,4 фоизни ташкил этди. Ушбу кўрсаткич 2018 ва 2019 йилларнинг январь-сентябрида мос равишда 5,7 фоиз ва 5,9 фоизни ташкил этган. Бунда 2020 йилнинг январь-сентябрь ойида ЯИМнинг ижобий ўсиш суръатлари сақланиб қолишига қурилиш ишлари ҳажмининг 8,6 фоизга ўсганлиги асосий ҳисса қўшди. Ушбу даврда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмида 2,7 фоизгача пасайиш кузатилди (2019 йилнинг мос даврида 5,3 фоизга ўсган). Пандемия таъсирида истеъмол ва инвестицион талабнинг пасайиши, асосан, иқтисодиётнинг хизмат кўрсатиш ва айрим истеъмол товарлари ишлаб чиқариш соҳаларига, хусусан, туризм, савдо ва умумий овқатланиш, транспорт соҳаларига салбий таъсир кўрсатди.¹

¹ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотлари

Ўз навбатида, пандемия оқибатларини юмшатиш, коронавирус тарқалишининг олдини олиш, иқтисодий фаолликни тиклаш, аҳоли ва бизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш борасида фискал ва монетар сиёсатда кўрилган чоралар иқтисодий вазиятни юмшатовчи асосий омиллардан бўлди. Шунингдек, ушбу даврда пул-кредит сиёсати чоралари банк тизими ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга қаратилди. «Пандемия оқибатларини юмшатиш ва бартараф этиш учун давлат томонидан жами 82 трлн. сўмлик комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. Жумладан, Инқирозга қарши жамғарма ташкил этилиб, коронавирусга қарши курашиш, аҳоли ва корхоналарни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ тадбирларга бюджетдан 16 трлн. сўмдан ортиқ маблағ йўналтирилди. Шунингдек, давлат корхоналарига ва 500 мингдан зиёд тадбиркорлик субъекти ҳамда қарийб 8 млн. фуқарога жами 66 трлн. сўмлик солиқ имтиёзлари, кредит муддатларини узайтириш ва молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича амалий ёрдамлар берилди. «Саҳоват ва кўмак» умумхалқ ҳаракати доирасида фидойи ва олийжаноб ватандошларимизнинг фаол иштирокида 800 мингдан зиёд эҳтиёжманд оилаларга 1 трлн. сўмдан ортиқ моддий ёрдам кўрсатилди».

Жорий йилнинг 9 ойида давлат бюджети даромадлари 94,5 трлн. сўмни ташкил этган бўлса, харажатлари 102,2 трлн. сўмни ташкил этди. Молия вазирлигининг дастлабки ҳисоб-китобларига кўра, 2020 йил якуни бўйича умумий фискал дефицит ЯИМга нисбатан 7,0-7,3 фоизни ташкил этиши прогноз қилинмоқда.

2020 йилнинг май ва июнь ойларида бўлгани каби август ойининг иккинчи ярмидан карантин чекловларининг юмшатилиши ва кўрилган чоралар натижасида иқтисодий фаолликнинг босқичма-босқич тикланиб бориши кузатилди. Амалга оширилаётган чора-тадбирлар ҳамда иқтисодиёт тармоқларида кутилаётган ўсиш тенденциялари ва 2019 йилнинг IV чорагида олдинги чоракларга нисбатан иқтисодий ўсиш суръатларининг пастроқ бўлганлигини ҳисобга олган ҳолда 2020 йил якуни бўйича ЯИМ ўсиш суръатининг 1–1,5 фоиз атрофида бўлиши кутилмоқда.

Халқаро валюта фонди ва халқаро рейтинг агентликлари таҳлилларига кўра, бу йилги синовларга қарамадан, Ўзбекистон дунёнинг санокли давлатлари қаторида ижобий ўсиш суръатларини сақлаб қолди. Европа Иттифоқи тузилмалари билан яқин ҳамкорликда мамлакатимизга кенгайтирилган савдо преференциялари – GPS+ тизимини татбиқ этиш бўйича муҳим қадамлар ташланди. Бу ўз навбатида, биргина тўқимачилик маҳсулотларининг йиллик экспортини 300 миллион долларга ошириш учун шароит яратади. 2020 йилда мамлакатимизнинг

халқаро молия бозорларига чиқиш имкониятлари янада яхшиланди, илк бор миллий валютада 2 трлн.сўмлик давлат еврооблигациялари паст фоизларда жойлаштирилди. 2020 йилнинг 9 ойида инфляция даражасини оширувчи асосий омиллардан бири – озиқ-овқат маҳсулотлари нархларининг апрель ойидан бошлаб сезиларли даражада ошганлиги бўлди. Шунингдек, ушбу даврда ноозиқ-овқат маҳсулотлари ва хизматлар нархлари динамикасида пасайиш кузатилди. 2020 йил охирига қадар инфляция даражасини кескин оширувчи омилларнинг кутилмаётганлиги, 2019 йилги тартибга солинадиган нархлар оширилиши таъсирларининг тугаб бориши ва бошқа ички шароитларни инобатга олиб, йиллик инфляция даражаси Марказий банкнинг прогноз коридори – 11,0–12,5 фоиз доирасида бўлиши кутилмоқда. Йил бошидан бошлаб ташқи иқтисодий шароитларда ҳам сезиларли ўзгаришлар кузатилди. Хусусан, асосий савдо ҳамкор давлатларимиздаги иқтисодий фаолликнинг пасайиши натижасида мамлакатимиз айрим экспорт товарларига ташқи талаб кескин камайди. Натижада, 2020 йилнинг январь-сентябрь ойларида экспорт ҳажми ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 6 фоизга, импорт ҳажми эса 16,5 фоизга камайди. Дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, 2020 йилнинг 9 ойи учун тўлов балансининг жорий операциялар ҳисоби дефицити ўтган йилнинг 9 ойига нисбатан 63 фоизга камайиб, 663 млн. долларни ташкил қилди. Марказий банк прогнозларига кўра, йил якунигача экспорт ва импорт ҳажмларининг ўзгариш суръатлари манфий даражада сақланиб қолиши, экспорт ҳажмининг ўтган йилга нисбатан 10–14 фоизга, импорт ҳажмининг эса 8–12 фоизга камайиши прогноз қилинмоқда.

Шунингдек, мамлакатимизга трансчегаравий пул ўтказмалар ҳажми 2020 йилнинг март-май ойларида 2019 йилнинг мос даврига нисбатан сезиларли даражада пасайган бўлса, июнь ойидан бошлаб ўсиш трендини намоеън этиб, ўтган йилнинг мос даврига яқин ҳажмларда шаклланди. Жорий йилнинг 9 ойи якуни бўйича жами пул ўтказмалари ҳажми 4,3 млрд. долларни ташкил этиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 4 фоизга пасайди. Ушбу тенденциялар сақланиб қолган ҳолатда, пул ўтказмалари ҳажми 2020 йил якуни бўйича ўтган йилга нисбатан 6-7 фоизга қисқариши кутилмоқда.

Жаҳондаги иқтисодий ноаниқликлар ва молия бозорларидаги кескин тебранишлар ҳисобига олтин нархи 2020 бошидаги ўртача 1511 доллардан (1 троя унцияси учун) 1 октябрь ҳолатига 1883 долларгача етиб, 25 фоизга ўсди. Олтин нархининг бундай кўтарилиши бюджет даромадлари ва ишлаб чиқарувчиларни инвестицион фаолиятини қўллаб-қувватловчи омил бўлмоқда. Хусусан, тоғ-кон саноати корхоналарининг 2020 йил ян-

варь-сентябрь ойларидаги ўртача пул тушумлари ҳажми 2019 йилнинг мос даврига нисбатан қарийб 50 фоизга, бюджетга тўловлари миқдори 53 фоизга ва ўз ихтиёридаги даромадлари эса 43 фоизга ўсди. Хом ашё етиштиришга йўналтирилган иқтисодиётда пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсатининг икки асосий модели амал қилади. Биринчиси ҳозирги вақтда нефть ва газ қазиб чиқаришга жуда юқори боғлиқлик билан тавсифланган айрим Форс кўрфази мамлакатларида амал қилади. Моҳиятан ушбу иқтисодиётларни кўп маҳсулотли, деб номлаш мумкин: Бреттон-Вудск тизими тарқалиб кетгандан кейин улар сузиб юривчи валюта курслари тизимига ўтдилар. Ушбу мамлакатларда нефть нархларининг тебранишларига таяниш бюджет орқали, яъни заҳираларни жамғариш ёки давлат қарзларини жамғариш (1990 йилларда Саудия Арабистони давлат қарзи ЯИМ нинг 100 фоизга яқинлашганда юз берди) орқали юз беради.

Иккинчи модель барча хом ашёга йўналтирилган ва кўплаб ривожланаётган мамлакатларда амал қилади. У инфляцион таргетлаш ва бюджет қоидаларининг уйғунлигини ўзида мужассамлаштиради. Уларнинг қатъийлиги хом ашёга боғлиқлиги ва институтлар сифати билан белгиланади. Канада нефть бозорида йирик ўйинчи ҳисобланишига қарамасдан, иқтисодиётда нефть улуши катта эмас. Унинг учун хом ашёга тобелик муаммоси ҳам бутун мамлакатга қараганда алоҳида минтакалар муаммоси ҳисобланади. Канада – инфляцион таргетлаш тартибини ёқловчи жаҳонда энг кўхна мамлакатлардан биридир. Мамлакат бюджетини шакллантиришда эса нефть нархларига қаттиқ боғлиқликдан фойдаланмайди.

Нефтьга кўпроқ тобелик инфляцион таргетлаш тартиби етарли даражада қаттиқ, нефть нархига боғланган бюджет қоидалари билан тўлдирилган Норвегияда кузатилади. Яъни мамлакат иқтисодиётини Форс кўрфази мамлакатларидаги сингари нефть нархлари тебранишлари асосига қуриш, энг аввало, бюджет заҳираларини ўзгартириш ҳисобига амалга ошади, бу эса нефть нархи тебранишларига қарамасдан, иқтисодий ривожланиш, фаровонлик даражаси ва реал валюта курсининг етарли даражада барқарорлигини таъминлайди.

Россия ва қўшни нефть қазиб чиқарувчи мамлакатлар (Қозоғистон ва Озарбайжон) ҳар икки моделни синаб кўрдилар. Россия 2000–2004 йилларда бошқариладиган валюта курслари сиёсатини қўллади, 2000–2006 йилларда де-факто валюта курси қайд қилинган валюта курсига яқинлашди. Россияда шартлари ҳақиқатан нефть нархининг ўсиши билан бир мунча сусайган бюджет қоидалари киритилган. Қозоғистон ва Озарбайжонда валюта курслари тартиби амалда қайд қилинган ва 2015

йилларнинг бошларигача амал қилди. Россияда 2000–2007 йилларда нефть нархлари жадал ошаётган ва 1990 йилларда ЯИМ пасайгандан сўнг маҳсулот ишлаб чиқариш катта фарқлари мавжудлиги шароитида бу сиёсат бир қатор макроиқтисодий вазибаларни ҳал қилиш имконини берди. ЯИМ нинг жадал ўсиши, молия тизимининг ривожланиши, молиявий тизим ва бутун иқтисодиётни долларлаштириш даражасининг пасайиши шартлари таъминланди, катта олтин-валюта ва бюджет заҳиралари жамғарилди. Ўзбекистонда коронавирус пандемияси даврида жаҳон бозорида олтин нархининг ортиши республика учун қулайлик яратди ва бу имкониятдан фойдаланилганлиги давлат бюджетини барқарорлаштириш ва ташқи савдо мувозанатини таъминлашда муҳим аҳамият касб этди.

Иқтисодиётни, бизнинг ҳолатимизда эса бюджетни доимий мослаштириш истиқболда узоқ муддатли иқтисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатадиган омил ҳисобланади. Шу сабабли макроиқтисодий сиёсат маҳсулот ишлаб чиқариш ва реал валюта курсини барқарорлаштиришнинг кўшимча воситаларини ўз ичига олиши керак. Хом ашёли иқтисодиётда бюджет ана шундай восита бўлиб хизмат қилади. Қатъий бюджет қоидадан фойдаланиш, энг аввало, олтин нархлари тебранишларига боғлиқ бўлмаган ҳолда бюджет харажатларининг барқарорлигини таъминлаш имкониятини беради. Бюджет харажатларини барқарорлаштириш орқали бутун мамлакат ЯИМ ўсиш суръатлари ҳамда реал валюта курси барқарорлиги ошади. Умуман, буларнинг ҳаммаси ЯИМ, аҳоли фаровонлиги ва узоқ муддатли инвестицион ва инновацион лойиҳаларнинг барқарор ўсиши учун асос яратади.

Дунёдаги коронавирус билан боғлиқ вазият мураккаблигича қолаётган шароитда жорий йил якунига қадар олтин нархи 1 троя унцияси учун 1900–2000 доллар атрофида шаклланиши прогноз қилинмоқда. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Халқаро валюта жамғармасининг янгиланган прогнозларига кўра, 2020 йил якуни бўйича дунёнинг деярли барча давлатларида иқтисодий ўсиш потенциал даражасидан паст бўлади. Жумладан, Ўзбекистоннинг асосий савдо ҳамкорлари Россия, Хитой, Қозоғистон ва Туркия давлатларининг барчасида 2020 йилда иқтисодий пасайиш прогноз қилинмоқда. Бу, ўз навбатида, мамлакатимиз учун ташқи шароитларнинг йил охиригача жорий даражада сақланиб қолиши эҳтимолларини оширади.

2020 йилда пандемия сабабли марказлашган бюджет харажатларининг сезиларли ўсиши ва фискал рағбатлантириш чораларининг амалга оширилиши иқтисодий фаоллик ва ялпи талабни қўллаб-қувватлашнинг асосий омилларидан бўлди. Айни пайтда умумий фискал дефицитнинг

узоқ давр давомида юқори даражада сақланиб қолиши маълум бир даражада инфляция босимни юзага келтириши мумкин. Халқаро молия институтларининг ҳисоб-китобларига кўра, ривожланаётган давлатларда фискал дефицитнинг ЯИМга нисбатан 2-3 фоиз атрофида бўлиши иқтисодиётга салбий таъсир кўрсатмайдиган даража сифатида эътироф этилган. Шунингдек, Оксфорд университети тадқиқотчилари томонидан ривожланаётган давлатлар учун фискал дефицитнинг иқтисодий ўсишни рағбатлантурувчи оптимал даражаси ЯИМ га нисбатан 1,5 фоиз эканлиги кўрсатилган.

Бунда узоқ йиллар давомида фискал дефицитнинг юқори кўрсаткичларда сақланиб қолиши (оптимал даражасидан оғиши) давлат ташқи қарзига хизмат кўрсатиш даражасининг ошишига, инфляция босимнинг вужудга келишига, хусусий инвестициялар оқимининг камайишига ва жорий ҳисоблар манфий сальдосининг ўсиб боришига, якунида эса макроиқтисодий барқарорликка салбий таъсир кўрсатиши мумкинлиги таъкидланган.

Хусусан, Осиё мамлакатларида ўтказилган таҳлиллар, ушбу давлатларда инфляция ва фискал дефицит ўртасида узоқ муддатли боғлиқлик мавжудлигини, яъни фискал дефицитнинг ЯИМ га нисбатан 1 фоизга ўсиши инфляцияни 0,5 фоиз бандга оширувчи таъсир кўрсатишини аниқлаган Шунингдек, фискал дефицитнинг ўсиши узоқ муддатда хусусий инвестиция оқимининг камайишига ҳам олиб келган.

Ўзбекистонда узоқ йиллар давомида давлат бюджети профицит билан ижро этилиб келинган. Сўнгги йилларда фискал бюджетни дефицит билан ижро этиш фазасига ўтилди. Хусусан, 2019 йил якунлари бўйича умумий фискал дефицит ЯИМ га нисбатан 3,9 фоизни ташкил этган бўлса, 2020 йилда ушу кўрсаткич 5,5 фоиз атрофида бўлиши кутилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида: «2021 йилда иқтисодиётни камида 5 фоизга ўсишини, бюджет дефицити ялпи ички маҳсулотга нисбатан 5,4 фоиздан ошмаслигини таъминлашимиз зарур. Келгуси 2 йилда эса бюджет дефицитини 2 фоиздан оширмаслик бўйича ҳукумат зарур чора-тадбирларни белгилаши лозим. Мана, валюта бозори эркинлашганига ҳам 3 йилдан ошди. Шу даврда эркин валюта айирбошлаш бўйича юртимизда етарли тажриба тўпланди. Энди иқтисодиётимизнинг хорижий валютага боғлиқлик даражасини босқичма-босқич камайтириш керак. Шу мақсадда, келгуси йилда валюта кредитлари улушини ҳозирги 50 фоиздан 45 фоизга, яъни камида 2 миллиард долларга пасайтириш лозим. Келгуси йилда миллий валютада чиқариладиган халқаро облигациялар

улушини ҳозирги 25 фоиздан камида 40 фоизга ошириш зарур. Шу билан бирга, келаси йили банклараро валюта бозори «онлайн» платформага ўтказилади ва тадбиркорларга валютани бевосита банкнинг ўзидан сотиб олиш учун имконият яратилади. Натижада тадбиркорлар валютани ҳозиргидек 4 кунда эмас, ярим соатда сотиб олиши мумкин бўлади», деб таъкидладилар.

Пандемия даврида иқтисодиётни қўллаб-қувватлашда фискал сиёсат (фискал рағбатлантириш) асосий ўрин тутди. Айни пайтда Марказий банк томонидан банк тизимида амалга оширилган қуйидаги чора-тадбирлар ҳам макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга хизмат қилди:

1. Аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари учун кредит тўловлари муддатининг узайтириб берилиши. Карантин чоралари жорий этилган дастлабки кунлардан Марказий банк томонидан тижорат банкларига аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг кредит тўловлари муддатини узайтириб бериш ва шу орқали карантин даврида даромадлари қисқарган ва пул тушумлари камайган аҳоли ва бизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича тавсиялар берилди. Натижада иқтисодиёт субъектларининг жами 26,5 трлн. сўмлик (шундан 5,2 трлн. сўмлик жисмоний шахслар ва 21,3 трлн. сўмлик юридик шахслар) кредит тўловлари муддати 2020 йил 1 октябрга қадар узайтириб берилди. Шунингдек, тижорат банкларига мазкур кредитларни таснифлашда кредит сифатини ўзгартирмаслик ва захира шакллантирмаслик имконияти берилди.

2. Кредит тўловлари муддатининг узайтириб берилиши. Банк тизими ликвидлигига сезиларли таъсир этишини ҳисобга олиб, банк тизими ликвидлигини ва тўлов тизими барқарорлигини таъминлаш борасида ҳам тегишли чоралар кўрилди. Хусусан, 2020 йил 24 февралдан банк тизими ликвидлигини тартибга солиш мақсадида жорий этилган қисқа муддатли пул-кредит сиёсати инструментлари пандемия шароитида ўзининг ижобий самарасини берди ҳамда банкларга РЕПО ва валютавий своп операциялари орқали доимий равишда ликвидлилик тақдим этилиб, инқироз шароитида ҳам тўловлар узлуксизлигини таъминлашга эришилди.

Шунингдек, мазкур даврда мажбурий захираларни ўртачалаш коэффициенти 2 маротаба – апрель ойида 25 фоиздан 35 фоизгача ва июнь ойида 35 фоиздан 75 фоизгача оширилди ва натижада тижорат банкларига жами 2,8 трлн. сўмлик ликвидлилик қайтариб берилди. Бундан ташқари, Марказий банк Бошқарувининг 2020 йил 11 июндаги қарори билан банкларга ликвидлилик беришнинг 2 та янги инструменти жорий этилди:

а) махсус инструментлар механизми - тижорат банкларига 3-6 ойлик муддатга ипотека кредитлари гарови остида кредит ажратиш механизми бўлиб, инқироз шароитида банк тизимини узоқ муддатли ликвидлик билан қўллаб-қувватлаш мақсадида 2020 йил якунига қадар вақтинчалик жорий этилди.

б) қайта тикланувчи кредит линиялари – тижорат банкларининг миллий валютадаги юқори ликвидли активларнинг жами миллий валютадаги активлардаги улуши 3 фоиздан кам бўлган, шунингдек, банкларнинг тўлов қобилияти йўқолган ҳолларда 12 ой муддатга кредит линияси очиш орқали тижорат банкларига Марказий банкдан пул маблағларини жалб қилиш имконияти яратилди.

Айни пайтда банк тизими ликвидлигининг барқарор даражада шаклланиши ва бошқа пул-кредит сиёсати инструментларининг самарали қўлланилиши сабабли бугунги кунга қадар мазкур инструментларга талаб бўлмади.

3. Иқтисодиётда инфляцияни пасайтириш ва иқтисодий фаолликни қўллаб-қувватлаш мақсадлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш вазифаларидан келиб чиқиб, Марказий банк пандемиянинг макроиқтисодий ҳолатга, шу жумладан, ялпи талаб ва таклифга таъсиридан ҳамда инфляциянинг жорий ва прогноз динамикасида келиб чиқиб, асосий ставкани пасайтириб борди.

Хусусан, Марказий банк Бошқарувининг 2020 йил 14 апрелдаги қарори билан асосий ставка 1 фоиз бандга пасайтирилиб, йиллик 15 фоиз даражасида 10 сентябрдаги қарори билан яна 1 фоиз бандга пасайтирилиб, йиллик 14 фоиз даражасида белгиланди.

4. Масофавий банк хизматларини янада ривожлантириш ва кенгайтириш. Март ойининг иккинчи ярмидан бошлаб қатъий карантин чораларининг жорий этилиши, транспорт воситалари, шу жумладан, жамонат транспорти қатновининг чекланиши аҳолининг банкларга бориши ва улар хизматидан фойдаланишида қийинчиликларни юзага келтирди.

Айнан шу сабабли карантиннинг дастлабки кунларидан бошлаб, барча тижорат банклари масофавий банк хизматларини янада ривожлантириш, мобил иловаларини такомиллаштириш, онлайн депозит, кредит ва тўлов хизматларини фаоллаштириш ва банк биносига келмасдан барча турдаги банк хизматларини мижозларга етказиб бериш имкониятларини кенгайтиришга эътибор қаратди. Натижада қисқа муддат ичида онлайн банк хизматларидан фойдаланувчилар сони сезиларли даражада ошди.

Ички ва ташқи мувозанатни таъминлаш модели ХВФ қарзлари ҳисобига барқарорлаштириш сиёсати ва таркибий қайта қуришларни ўт-

казган қўллаб мамлакатлар томонидан қўлланилган. ХВФ дастурларида бу моделга мувофиқ, бюджет-солиқ сиёсати ички баланс билан, реал валюта курси жорий операциялар ҳисоби билан, пул-кредит сиёсати хорижий валютанинг заҳиралари ҳажми билан боғланган. Бу моделда ташқи баланс мақсади икки таркибий қисмга, яъни жорий операциялар ҳисоби ва валюта заҳиралари даражасига ажратилади. Бунда қуйидаги учта қоида қўлланилади:

1) агар инфляция жуда юқори бўлса, бюджет тақчиллигини камайтириш;

2) агар жорий операциялар ҳисоби тақчиллиги юқори бўлса, реал айирбошлаш курсини пасайтириш;

3) агар хорижий валюта заҳиралари жуда кам ёки жуда тез қисқараётган бўлса, пул-кредит сиёсатини қатъийлаштириш талаб этилади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг берган маълумотларига қараганда, Ўзбекистоннинг давлат ташқи қарзи 2020-йилда 2,8 млрд. долларга ёки йил бошига нисбатан 18 фоизга ошиб, 1 октябрь ҳолатига 18,5 млрд. долларга ёки ЯИМ га нисбатан 32, фоизга етган. Давлат ташқи қарзи асосан:¹

- Ҳукумат номидан жалб қилинган ташқи қарз – 12,7 млрд.доллар;
- Ҳукумат томонидан кафолатланган ташқи қарз – 5,8 млрд.доллар.

Давлат ички қарзи эса дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, 23,6 трлн. сўмни (2,3 млрд.доллар) ёки ЯИМ га нисбатан 4 фоизни ташкил этди. Шундан:

- Ҳукумат номидан жалб қилинган ички қарз – 4,7 трлн.сўм (0,4 млрд. доллар);
- Ҳукумат кафолатлаган ички қарз – 18,9 трлн.сўм (1,9 млрд.доллар)

Давлат қарзининг сўнгги йиллардаги ўсиши динамикасига қарамай, халқаро меъёрларга кўра, Ўзбекистон давлат қарзи (ЯИМ га нисбатан 36,8 фоиз), шу жумладан, давлат ташқи қарзи (ЯИМ га нисбатан 32,8 фоиз) мўътадил даражада сақланиб қолмоқда.

2020 йил 1 октябрь ҳолатига кўра, Ўзбекистоннинг халқаро молия институтларидан жалб қилган ташқи қарз портфели ҳажми 8,9 млрд.АҚШ долларини ташкил этиб, мазкур кредитлар узоқ муддат (30 йилгача) ҳамда имтиёзли фоиз ставкаларида тақдим этилган. Давлат ташқи қарзининг асосий қисми Осиё тараққиёт банки (4,5 млрд. доллар), Жаҳон банки (3,1 млрд.доллар) ва Ислон тараққиёт банки (0,9 млрд.доллар) ҳиссасига тўғри келади. Ўзбекистоннинг асосий кредиторлари Хитой эксим банки,

¹ Ўзбекистон Республикаси статистика маълумотлари

Хитой давлат тараққиёт банки, Япония халқаро ҳамкорлик агентлиги ва ташкилоти ва бошқа мамлакатларнинг хорижий ҳукумат молия ташкилотлари ҳиссасига тўғри келади.

Хусусий секторга хориждан жалб этилган қарзнинг 45%и банк, 44%и эса нефть-ёқилғи секторига тўғри келади. Яъни хусусий ташқи қарзнинг 86%и давлат улушига эга йирик энергетика компаниялари ва банклар томонидан жалб этилган. Давлат ташқи қарзи статистикасини тартибга солишда ҳукумат кафолати бўлган ё йўқлигига эмас, балки уставдаги улуш кимга тегишли эканига эътибор қаратиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида яна бир муҳим масала сифатида «ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг давлат ташқи қарзи Жаҳон банки ва Халқаро валюта жамғармаси мезонларига кўра, хавфсиз ҳисобланишини таъкидлаб ўтди. Жаҳон банки ва Халқаро валюта жамғармасининг қарз барқарорлиги таҳлиliga кўра, ўзининг иқтисодий салоҳияти бўйича Ўзбекистон Республикасининг давлат қарзига хизмат кўрсатиш салоҳияти кучли ҳисобланади ва ушбу мамлакатларда давлат ташқи қарзи учун меъёр ЯИМ нинг 50%и фозигачасини ташкил қилиши мумкин. Халқаро валюта жамғармаси томонидан 2020 йил 19 май куни чоп этилган қарз барқарорлиги ҳисоботида республиканинг қарзга хизмат кўрсатиш салоҳияти юқори, давлат ташқи қарзи эса мўътадил даражадалиги қайд этилган. Шунингдек, мамлакатимизнинг қарзни тўлай олиш салоҳиятининг умумий индикатив кўрсаткичи (CI) 3,1 бирликдан 3,2 бирликка кўтарилди. Қарзни тўлай олиш салоҳиятининг умумий индикатив кўрсаткичи (CI) Жаҳон банкининг мамлакат сиёсий ва институционал салоҳияти баҳоси (CPIA), мамлакатнинг беш йиллик факт ва беш йиллик прогноз макроиқтисодий кўрсаткичлари, жумладан, жаҳон ўсиш суръати, реал ўсиш суръати, пул ўтказмалари ва олтин-валюта захираларини ҳисобга олган ҳолда топилади. Мазкур кўрсаткич орқали мамлакатнинг қарзни тўлай олиш салоҳияти даражаси аниқланади (3,05 бирликдан юқори бўлса, кучли). Ўзбекистон Республикаси 3,2 бирлик индикатив кўрсаткичи (CI) билан қарзни тўлай олиш салоҳияти кучли мамлакатлар сирасига киради.

Шу билан бир қаторда, Мурожаатномада ташқи қарз ҳисобидан ҳудудларда амалга ошириладиган лойиҳалар бундан буён маҳаллий Кенгашлар ва жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилиши, уларнинг натижалари тўғрисида жамоатчиликка ҳисобот бериш тизими йўлга қўйилиши, шунингдек, давлат номидан ташқи қарз олиш камайтирилиб, инвестиция ва инфратузилма лойиҳаларига кўпроқ хусусий капитал жалб эти-

лиши, масалан, кейинги йилда давлат-хусусий шериклик асосида 40 дан ортиқ йирик ва ўрта лойиҳаларни амалга ошириш бошланиши хусусида тўхталиб ўтилди. Марказий банк молия бозорида рақобатни ошириш мақсадида 2020 йил 1 февралга қадар банк бўлмаган кредит ташкилотлари тўғрисида қонун лойиҳасини киритиш, шунингдек, мамлакатимизда ислом молиявий хизматларини жорий этиш бўйича ҳуқуқий базани яратиш, бунга Ислом тараққиёт банки ва бошқа халқаро молия ташкилотлари экспертларини жалб этиш кўзда тутилмоқда.

2.3. МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ МУСТАҲКАМЛАШ БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМ ШАРТЛАРИ

Макроиқтисодий барқарорликка эришиш инфляция, ишсизлик кўрсаткичларининг иқтисодий фаолликка салбий таъсир кўрсатмайдиган даражада бўлиши, миллий валюта алмашинув курси мўътадиллиги ҳамда бизнес ва инвестиция муҳитининг ижобий бўлишини таъминлайди. Макроиқтисодий барқарорликнинг таъминланиши иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим шартидир.

«Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолиш, жумладан, Давлат бюджети барча даражада мутаносиб, миллий валюта ва ички бозордаги нарх даражаси барқарор бўлишини таъминлаш энг муҳим устувор вазифамиздир. Шу сабабли макроиқтисодий барқарорлик моҳиятини ўрганиш, уни таъминлаш мезонларини аниқлаш ва уларнинг барқарорликни фодолашчи кўрсаткичларга таъсирини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Қўлланилган материаллар ва услублар Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан бири бўлиб, унинг давомийлиги иқтисодий тараққиётнинг истикболини белгилаб беради.

Кишилиқ жамияти ривожланишининг ички хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда иқтисодиётда доимо кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни ташкил этиш тақозо этилади. Бозор иқтисодиёти шароитида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни ташкил этиш жараёнида иқтисодиётда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш жамият ва давлат иқтисодий сиёсатининг асосий негизини ташкил этади. Кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёни йил сайин ишлаб чиқариш ҳажмининг кенгайишини, унда фойдаланилаётган ресурслар йил сайин кўпроқ даражада истеъмол қилиниши ва шунга мос равишда такрор ишлаб чиқариш натижасида ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматлар

ҳажмининг ошиб боришини, натижада йил сайин тақсимот жараёнига кўпроқ товар ва хизматлар ҳажми келиб тушишини билдиради, шунинг учун иқтисодиёт доимо ҳажми ўсиб борувчи товар ва хизматлар моддий ва молиявий ресурслари билан жамият иқтисодий агентлари ўртасидаги доиравий ҳаракатидан иборат бўлади. Ушбу товар ва хизматларнинг доиравий ҳаракатида сўтқашликнинг пайдо бўлиши, баъзи ҳолларда товар ва хизматларни жамият томонидан инкор этилиши ёки аксинча, ушбу товар ва хизматларнинг иқтисодиётда танқислиги жамиятда макроиқтисодий барқарорлик бузилганлигини билдиради.

Макроиқтисодий барқарорлик ҳолатини таҳлил қилиш ва истиқболларини белгилаш учун унинг мезонларини яхши билишимиз зарур (2.3-жадвал). Макроиқтисодий барқарорликни таъминловчи ва уни мустаҳкамловчи омилларни аниқлаш учун ушбу мезон (меъёр)ларини ўрганиш зарур, шундан сўнггина ушбу мезонларни таъминлашнинг шарт, омил ва воситалари ҳақида фикр юритишимиз мумкин. 1.3-жадвалдан кўришимиз мумкинки, макроиқтисодий барқарорликни ифодаловчи кўр-

2.3 - ж а д в а л

Макроиқтисодий барқарорлик мезонлари¹

Кўрсаткичлар	Ривожланаётган давлатлар учун макроиқтисодий барқарорлик мезонлари	
	Мазмуни	Даражаси
Иқтисодий ўсиш	Реал ЯИМнинг йиллик ўсиши, фоиз	min 5
Пул массасисининг ўсиши	ЯИМ ўсишига мутаносиб равишда, фоиз	min 5
Инфляция даражаси	Истемол нархлари индекси бўйича, фоиз	max 10
Ишсизлик даражаси	Иқтисодий фаол аҳолига нисбатан, фоиз	max 7
Давлат бюджети камомади	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	max 3
Давлат қарзи	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	max 60
Ташқи қарзлар бўйича тўловлар	Йиллик экспорт ҳажмига нисбатан, фоиз	max 20
Олтин-валюта захиралари ҳажми	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	min 8
Валюта алмашув курси девальвацияси	Миллий валютани жаҳоннинг “қаттиқ” валюталарига нисбати, фоиз	max 15
Миллий бозорда хорижий товарлар улуши	Бозор ҳажмига нисбатан, фоиз	max 40
ЯИМда жамғармалар улуши	Ялпи ички маҳсулотга нисбатан, фоиз	min 10
Аҳоли даромадлари бўйича табақаланиши	Дицел коэффициенти, марта Жини коэффициенти, индекс	max 10 max 0,35

¹ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотлари.

саткичлар «барқарор» деб эътироф этилиши учун маълум чегарада бўлиши зарур экан. Бу аввало, давлатларнинг ривожланиш даражасига ва ижтимоий ишлаб чиқариш тузилмасига боғлиқ бўлиб, ривожланган мамлакатлар учун ушбу мезонлар тафовутга эга ҳисобланади.

Илмий адабиётларда макроиқтисодий барқарорликка таъсир кўрсатувчи омилларни белгилашга бўлган турли ёндашувларни учратиш мумкин. Мутахассисларнинг фикрича, макроиқтисодий барқарорликка иқтисодий, сиёсий, демографик, илмий-техник, табиий ва бошқа омиллар таъсир кўрсатади. Демак, макроиқтисодий барқарорликни иқтисодиётнинг бир-бири билан ўзаро алоқадор бўлган ва бир-бирини тақозо этадиган омиллар таъсирида шаклланган ҳолати сифатида талкин қилиш мумкин. Бизнингча, реал ишлаб чиқариш ҳажмларининг узок муддатли барқарор ўсиши суръатларини, кўламларини, самарадорлиги ва сифати ошишини белгиловчи, инфляция суръатининг жиловланиши, ишсизлик даражасининг паст суръатда таъминланиб турилиши, миллий валюта девальвациясининг паст суръатларига эришилиши ва давлат бюджети тақчиллиги ижобий даражасида бўлишига таъсир қилган ҳамда унга замин яратган ҳодиса ва жараёнлар макроиқтисодий барқарорликни таъминловчи омиллар дейилади.

Мамлакатимизда иқтисодий ислохотларнинг ҳар бир босқичида макроиқтисодий барқарорликни ва иқтисодий ўсишни таъминлаш асосий устувор вазифа этиб белгилаб келинди. Мамлакатимизнинг мустақиллик йилларидаги макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш даврларини 3 босқичга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ (2.4- жадвал).

1. 1991–1996 йиллар: макроиқтисодий бекарорликка барҳам бериш босқичи (ишлаб чиқаришнинг пасайишини тўхтатиш ва иқтисодий ўсишга эришиш).

2. 1997–2004 йиллар: макроиқтисодий барқарорликка эришиш босқичи (ЯИМнинг аҳоли жон бошига ўсишига эришиш, инфляцияни кескин пасайтириш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш).

3. 2005 йилдан ҳозиргача бўлган давр: макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш босқичи (давлат бюджети ва жорий операциялар ҳисоби ижобий салдосини ҳамда юқори иқтисодий ўсишни таъминлаш). Истиқлол йилларида мамлакатимиз ЯИМ қарийб 6 баробарга, унинг аҳоли жон бошига тўғри келиши эса 4 баробардан зиёдга ошди. 2000–2016 йилларда кишлоқ хўжалигини мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улуши 30,1 фоиздан 16,1 фоизгача қисқаргани ҳолда, аксинча саноатнинг улуши мутаносиб равишда 14,2 фоиздан 34 фоизгача ошган.

Бугунги кунда хизмат кўрсатишнинг ЯИМдаги улуши 54,5 фоизни ташкил қилмоқда. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг

2.4 - ж а д в а л

Ўзбекистонда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш босқичлари, унинг омиллари ва натижалари¹

1991-1996 йиллар	1997-2004 йиллар	2005-2016 йиллар
Макроиқтисодий беқарорликка барҳам бериш	Макроиқтисодий барқарорликка эришиш	Макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш
<ul style="list-style-type: none"> - Мустақил давлатнинг асосий институтларини шакллантириш; - Бозор иқтисодиёти тамойиллари ва асосларини шакллантириш; - Миллий валютани муомалага киритиш; - Нархларни эркинлаштириш; - Реал сектор корхоналарини Давлат томонидан қўллаб қувватлаш; - Кичик ва ўрта даражадаги хусусийлаштиришни амалга ошириш; - Ижтимоий ҳимоянинг янги тизимини шакллантириш ва бошқалар. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ғалла ва энергия мустақиллигига эришиш; - Стратегик инвесторларни қамраб олган йирик хусусийлаштиришни амалга ошириш; - Янги, йирик саноат корхоналарини барпо этиш; - Саноат секторида маҳаллийлаштириш дастурларини амалга ошириш; - Иқтисодиёт тармоқларида бошқарув тизимини ислоҳ қилиш; - Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш; - Макроиқтисодий сиёсатни такомиллаштириш ва бошқалар. 	<ul style="list-style-type: none"> - Экспортни рағбатлантириш учун имтиёзлар бериш; - Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш учун ишбилармонлик муҳитини яхшилаш; - Иқтисодиётни модернизациялаш тармоқ дастурларини амалга ошириш; - Саноат кооперациясини рағбатлантириш; - Эркин иқтисодий зоналар, транспорт ва логистика марказларини барпо этиш; - Корпоратив бошқарув тизимидаги тартиб-таомилларни янгилаш; - Барча жабҳаларда АҚТ дан кенг фойдаланиш ва бошқалар.

иқтисодиётдаги аҳамияти йилдан-йилга ортиб бормоқда. Яратилаётган ЯИМнинг 56,7 фоизи айнан мазкур соҳа ҳиссасига тўғри келмоқда. Кейинги ўн йилда мамлакатимиз иқтисодиётига 240 трлн. сўмдан зиёд капитал қўйилмалар ўзлаштирилган. Бу даврда мамлакат иқтисодиётига киритилган инвестицияларнинг қарийб 23-23,5 фоизи хорижий инвестициялар ҳисобланади.

Жаҳон иқтисодиётида сақланиб қолаётган мураккаб вазият ва дунё бозорларида юзага келган ноқулай конъюнктурага қарамасдан, сўнгги йилларда республикамиз макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари бўйича ижобий натижаларга эришмоқда. Хусусан, 2015 йил якуни бўйича мамлакатимизда ялпи ички маҳсулот ҳажмининг реал ўсиши 2014 йилга нисбатан 8 фоизни, 2016 йилда 2015 йилга нисбатан 7,8 фоизни ташкил этди. Мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти кейинги ўн йил давомида ўртача 8 фоиздан юқори яъни барқарор суръатларда ўсган. 2003 йилдан бошлаб инфляция даражаси ўртача 5,5-6,5 фоиз атрофида бўлмоқда. Аҳолини иш билан таъминлашни янада яхшилаш ва унинг фаровонлигини ошириш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилиши натижасида ишсизлик даражаси 5 фоиздан ошмаган. Оқилона олиб борилган бюджет-солиқ сиёсати натижасида 2005 йилдан бошлаб мамлакатимиз бюджети ЯИМга нисбатан профицит билан ижро этилмоқда. Умумун

¹ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотлари

олганда, кейинги йилларда мамлакатимизда инфляцияни жиловлаш, самарали бюджет-солиқ сиёсатини олиб бориш, солиқ юқини камайтириш, давлат бюджети харажатларини янада оптималлаштириш, банк тизими барқарорлигини мустаҳкамлаш, банкларнинг кредитлаш салоҳиятини ошириш, иқтисодиётни модернизация қилиш ва таркибий ўзгаришларни амалга оширишга жалб қилинаётган инвестициялар (жумладан, хорижий инвестициялар) ҳажми кўпайтириш, экспорт ҳажмини ошириш ва уни диверсификациялаш борасидаги чора-тадбирлар, макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга ва барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун хизмат қилмоқда.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш борасидаги бундай натижаларни қўлга киритишда мамлакатимиз иқтисодиётини босқичма-босқич ўзгартириш ва эркинлаштириш, илгари давлат зиммасида бўлган бир қанча вазифаларнинг хусусий секторга ўтказиш орқали давлат бюджети харажатларини оптималлаштириш, янги саноат йўналишларининг ривожлантирилиши ҳамда хусусий сектор молиявий ҳолатининг мустаҳкамланиши, шунингдек, унинг мамлакат иқтисодиётидаги роли ва улушининг ортиши каби омиллар сезиларли таъсир кўрсатди. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида қабул қилинган ўрта муддатли дастурлар асосида макроиқтисодий мувозанатни сақлаш, таркибий ва институционал ўзгартиришларни чуқурлаштириш ҳисобига ялпи ички маҳсулотнинг юқори ўсиш суръатларини таъминлаш устувор вазифа сифатида белгиланмоқда Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишга оид Давлат дастурида бу борада 2017 йилда қатор чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган.

Макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори ўсиш суръатларини сақлаб қолишда ички баҳолар барқарорлиги ва валюта бозори устидан тизимли мониторинг ўтказиш муҳим ҳисобланади. Бу борада ички баҳолар барқарорлигини таъминлаш мақсадида истеъмол нархлари индексини замонавий усуллар асосида ҳисоблашни жорий этиш орқали инфляцияни жиловлашга доир чора-тадбирлар ва қарорларни қабул қилиш самарадорлиги ошади. Нақд пулсиз шаклдаги тўловлар бўйича товар ва хизматлар баҳоларининг сунъий равишда оширишга йўл қўйилмайди. Шу билан бирга маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлигини таъминловчи валюта курсини амалга ошириш, биржада хорижий валютани эркин харид қилиш, тижорат банкларининг хорижий кредит линиялари ва инвестицияларни жалб этишда барча зарур чораларни белгиловчи ҳужжатни ишлаб чиқиш ва шунинг асосида

чора-тадбирларни изчил ва тизимли равишда ташкил этиш кўзда тутилган. Тадбиркорлик фаолиятига ажратиладиган кредитларни олиш учун қулай шарт-шароит мақсадида қайта молиялаштириш ставкасини пасайтириб бориш амалиёти қўлланилмоқда. Банк фаолиятининг тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш учун зарур шарт-шароитини яратиш, кредитлаш жараёнини бозор механизми асосида ташкил этиш мақсадида банк фаолиятига давлат ҳокимият органлари томонидан маъмурий аралашуви олдини олиш кўзда тутилмоқда. Истиқболда, «Миллий валютамиз барқарорлигини таъминлаш, банк тизимини мустаҳкамлаш, мамлакатимизда ва маҳаллий даражада бюджет барқарорлигини таъминлаш бўйича кўшимча комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш керак.

2.4. МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ФИСКАЛ ВА МОНИТАР СИЁСАТИНИ МУВОФИҚЛАШТИРИШ ЗАРУРАТИ

Ҳар бир мамлакат иқтисодий сиёсатининг бош мақсади макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ҳисобланиб, макроиқтисодий сиёсатнинг асосий вазифалари пул-кредит ва солиқ-бюджет сиёсати соҳасидаги воситаларни қўллаш орқали ноинфляция, барқарор иқтисодий ўсишга эришишни назарда тутлади. Иккала асосий манфаатдор томонларнинг сиёсатни қўллаш натижалари кўпинча зиддиятли кўриниш касб этади. Шунинг учун пул-кредит ва солиқ бюджет сиёсати органлари ўртасида мувофиқлаштириш механизмига эҳтиёж иқтисодий сиёсатнинг исталган якуний мақсадларига эришиш учун зарур ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастурининг учинчи йўналиши «Иқтисодиётни ривожлантириш ва фаол инвестиция жалб этишнинг устувор йўналишлари»да макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш вазифаси белгиланган, бунда энг аввало:

- кўшимча имконият ва манбалар ҳисобидан бюджет дефицитини камайтириш.
- бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш тизимини янада такомиллаштириш.
- монетар сиёсатни такомиллаштириш, Ҳукумат ва Марказий банкнинг нарх-наво барқарорлигини таъминлаш бўйича концепциясини ишлаб чиқиш чора-тадбирларини рўёбга чиқариш белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 январдаги «Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони билан тасдиқланган 2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасида таркибий ислохотлар асосий йўналишларининг «Йўл харитаси» да макроиқтисодий институтларни кучайтириш ва макроиқтисодий сиёсатни мувофиқлаштириш вазифалари белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги «Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорида «Умумиқтисодий, солиқ-бюджет ва пул-кредит сиёсатини мувофиқлаштириш амалиётини такомиллаштириш, бунда иқтисодий ўсиш, давлат бюджетининг баланслашганлиги ва иқтисодиётдаги нархлар даражасининг барқарорлиги бўйича ўзаро ҳаракатлар ва мақсадларнинг келишилганлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш» - босқичма-босқич инфляциявий таргетлаш режимига ўтиш йўлларида бири сифатида таклиф этилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги «Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чоратадбирлар тўғрисида»ги Фармонида «Монетар ва фискал сиёсатни мувофиқлаштириш ҳамда Давлат бюджетининг мутаносиблигини таъминлаш орқали пул массаси ҳаддан зиёд ўсишининг олдини олиш» – валюта бозорини янада либераллаштириш соҳасида давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири этиб белгиланган.¹

Ҳукумат қарз мажбуриятларининг маҳаллий ва хорижий инвесторлар томонидан ихтиёрий хариди одатда молиялаштиришнинг мақбул усули ҳисобланади, чунки бундай усулда, катта молиявий дефицитлар, яъни инфляциянинг ўсиши, шунингдек, ташқи иқтисодий алоқаларнинг заифлашуви каби салбий оқибатлар чекланган бўлади. Аниқ бозор сигналлари асосида амалга ошириладиган давлат қимматли қоғозларига ихтиёрий инвестициялар қарор қабул қилувчиларга дарҳол ва ишончли ахборот беради шунингдек, молиялаштиришнинг бу тури жамоатчилик ва ҳукумат учун қандай оқибатларга олиб келишини аниқлаш имконини беради. Юқоридагига нисбатан молиялаштиришнинг бошқа манбалари фақат муаммоларни янада кучайтириши мумкин, яъни давлат бюджети дефицитининг сезиларли даражада ортишига олиб келиши мумкин.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида»ги 2019 йил 17 январдаги ПФ-5635-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси ахборот тизими (www.lex.uz).

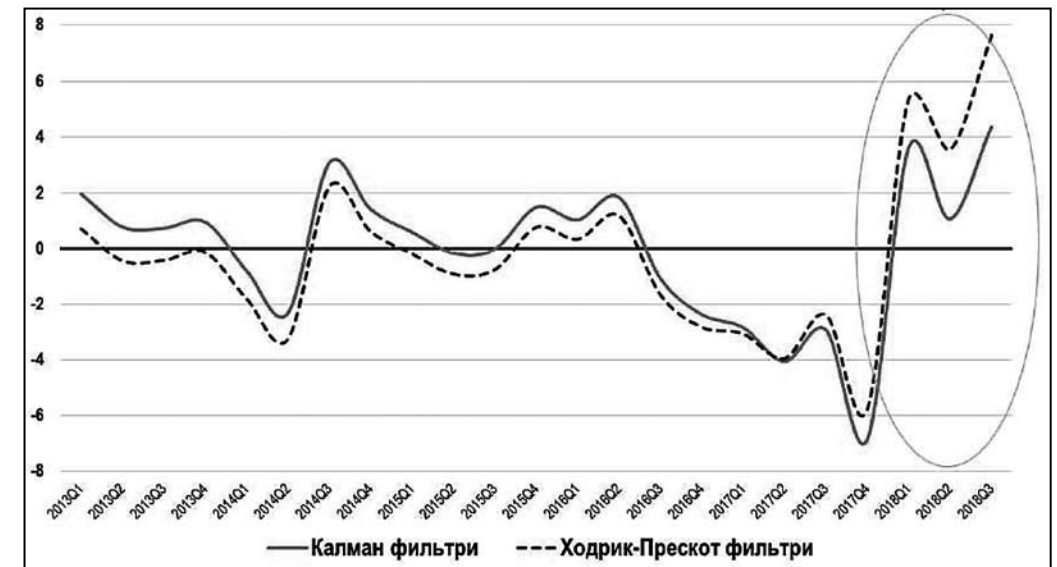
Марказий банк томонидан ҳукуматга кенг кўламдаги кредит берилиши, ички кредит эмиссиясини жадаллаштиради бу эса халқаро захираларга ҳамда пул захирасига таъсир кўсатади ва шунга мос равишда мамлакатда инфляция суръатини ўсишига олиб келиши мумкин. Давлат қимматбаҳо қоғозларини мажбурий тарзда жойлаштириш молиявий секторда стагнация ҳолатини юзага келишига ва натижада, хусусий секторнинг молиявий бозордан «сиқиб чиқарилиши»га олиб келади. Агар дефицит чет эл (хорижий) маблағлари ҳисобидан молиялаштирилса, ташқи қарз олишга бўлган қарамлик ҳаддан ташқари кучайишига олиб келиши мумкин бу эса ҳукумат ўз мажбуриятларини бажариш қобилиятига бўлган ишончни сусайтиради.

Ривожланаётган мамлакатлар, саноати ривожланган мамлакатларга қараганда бюджет дефицитини кўпроқ Марказий банк орқали молиялаштиради. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, монетар ва фискал сиёсатлар мувофиқлаштирилмаса қуйидаги учта сценарий юзага келиши мумкин. Биринчи сценарийда Марказий банк асосий ўринни эгаллайди ва бунинг натижасида Марказий банк ҳукуматнинг молиявий эҳтиёжларидан қатъи назар пул базасининг ўсишини белгилайди. Бундай ҳолда давлат бюджет дефицити ички ва ташқи молия бозорларининг молиявий имкониятлари билан чекланиб қолади. Охир-оқибатда ҳукумат, ёки бюджет камомадини мавжуд молиялаштириш билан мос равишда камайитиришга тўғри келади, бу эса бюджет харажатлари таркибини қисқартиришдаги танловлар чекланиши хавфини юзага келтиради, ёки ташқаридан молиялаштиришга олиб келади ёки катта ҳажмда давлат қарз мажбуриятларини ички бозорга жойлаштириш керак бўлади, бу эса реал фоиз ставкаларининг сезиларли даражада ортишига олиб келади.

Иккинчи сценарийда Молия вазирлиги устувор ўринни эгаллайди ва шунга мос равишда Марказий банк (пул-кредит органи) билан маслаҳатлашмасдан давлат бюджети тақчиллиги ҳажмини белгилайди. Агар облигациялар бозорининг молиявий имкониятлари ҳисобга олинса, бундай ҳолда, пул-кредит органи пул базаси ҳисобидан зарур бўлган барча молиялаштириш манбаи билан таъминлашга мажбур бўлади (яъни бевосита ҳукуматга бериладиган кредитлар). Агар мавжуд нарх даражасини ҳисобга олган ҳолда реал пул базасига бўлган талабнинг ўсиш суръати ошиб кетаётган бўлса, бу инфляция даражасини ўсиб боришига ва халқаро захиралар билан боғлиқ муаммоларни юзага келишига олиб келади. Бундан ташқари, инфляция туфайли юзага келган беқарорлик ички молия бозорининг ривожланишини чеклайди. Ниҳоят, учинчи сценарийда Марказий банк ва Молия вазирлиги иккови ҳам мустақил ра-

вишда ҳаракат қиладилар. Бунинг натижасида пул-кредит ва бюджет-солиқ органлари пул базасининг ўсиши ва бюджет дефицити ҳажмига нисбатан мувофиқ бўлмаган қарорлар қабул қилишлари мумкин. Солиқ органлари бюджет дефицитининг ички ва ташқи облигациялар бозоридан эмиссия солиғи ҳисобидан қопланмайдиган қисмини молиялаштиради. Агар мамлакатда ички молиявий бозорлар етарлича ривожланмаган бўлса, шунингдек ҳукумат ташқи молиявий манбалардан максимал фойдаланган тақдирда ҳам зарурий молиялаштириш манбалари билан таъминлай олмаса, унда юқорида келтирилган икки сценарий юз беради, яъни ё бюджет-солиқ ёки монетар сиёсат бўйсунувчи ҳолат юзага келади. Бундан ташқари, ҳаттоки ички капитал бозори яхши ривожланган ҳолатда ҳам, фискал вазифалар билан монетар сиёсат мақсадлари мувофиқлашмас ички қимматли қоғозлар бозоридан фоиз ставкаларининг сезиларли даражада ўсишига ёки ҳукуматнинг муддатида тўланмаган мажбуриятлари ҳажми ошишига олиб келади.

Юқоридаги сценарийлардан исталган бирида фискал ва пул-кредит сиёсатини мувофиқлаштириш вазиятни яхшилаши мумкин, чунки пул-кредит ва давлат харажатларини бошқариш жараёнларининг ривожланиши бу сиёсатларининг бир-бири билан ўзаро таъсирини мустаҳкамлайди.

2.3-расм. 2013–2018 йилларда ишлаб чиқариш салоҳияти ва амалдаги ишлаб чиқариш ҳажмлари ўртасидаги тафовут.¹

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2019 йил 8 январдаги ПФ-5614-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси ахборот тизими (www.lex.uz).

Мамлакатда молия бозорларининг ривожланганлиги, пул-кредит сиёсатини юритиш ва давлат харажатларини бошқариш методларини мукамаллаштириш (юксалтириш)да кўшимча имкониятларни яратади. Ўзбекистонда монетар ва фискал сиёсатни мувофиқлаштириш зарурати мавжудлиги амалиётда яққол кўриниб турибди. Масалан, 2017–2018 йилларда кредитларнинг ошиши мувозанатли макроиқтисодий шароитларда иқтисодий ўсиш суръатларининг кўшимча тезлашишида ўз аксини топиши керак эди. Лекин, иқтисодиётга ажратилган кредитлар ўсиш суръатининг ялпи ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатидан 2 баробардан кўпроқ ошиши, иқтисодиётда кўшимча талаб юзага келишига ва талаб ҳажмларининг амалдаги таклиф ҳажмларидан ошиб кетишига, пировардида мусбат ишлаб чиқариш тафовутининг пайдо бўлишига олиб келди.

Амалга оширилган таҳлиллар 2018 йилнинг бошидан бошлаб иқтисодиётда ишлаб чиқаришнинг ижобий тафовути пайдо бўлиб, унинг ўсувчи динамикага эга эканлигини кўрсатмоқда. Ишлаб чиқариш фарқининг ижобийлиги ва ўсиб бориши 2019 йилда ҳам ички нархларга босимни юзага келтириши ва асосланмаган талаб ҳажмининг ошиб бориши орқали пул-кредит сиёсатини юритиш шарт-шароитларини қийинлаштиради. Шунингдек, бюджет харажатлари ва кредитлар ҳисобига шаклланаётган инвестицион ва истеъмол талабининг катта қисми импорт эвазига қондирилиши импорт ҳажмларини кескин оширмоқда. Бу ташқи савдо балансининг манфий сальдо билан ижро этилишига ва миллий валюта курсига нисбатан девальвацион босимнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда.

2.5. ИНФЛЯЦИОН ТАРГЕТЛАШ РЕЖИМИНИ ҚЎЛЛАШ МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИК ВА АҲОЛИ ФАРАВОНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЗАРУРИЙ ШАРТИ

Мамлакатда инфляция даражасини пасайтириш Марказий банкларнинг бош мақсадига айланган. Инфляциянинг юқори даражада намоён бўлиши иқтисодий ўсишнинг секинлашига ва аҳоли даромадларининг реал қийматининг тушиб кетишига олиб келади.

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликдан кейинги даврида юқори инфляция даражаси кузатилганлиги ва фақатгина 2003–2016 йилларда инфляция битта рақам билан ифодаланишига эришган. Аммо 2017 йилдан мамлакатимизда инфляция даражасининг ошиши кузатилган. Бунга йиллар давомида йиғилиб қолган муаммоларни, хусусан кенг қамровли давлат дастурларининг бажарилиши, нақд пул масала-

сининг хал этилиши, миллий валютамизнинг эркин конвертирланиши таъминланиши ва бошқа шу каби долзарб масалаларни сабаб сифатида келтириш мумкин. Иккинчи Жаҳон урушидан кейин марказий банкларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти кучайиб борди. Улар юқорида келтирган мақсадга эришиш йўлида бир қанча усуллардан фойдаланишган. Жумладан 1970 йиллардаги «нефт инқирози» натижасида кўплаб ривожланган давлатлар иқтисодиётида кузатилган юқори даражадаги инфляцияга Марказий банклар асосан пул массаси ўсишини таргетлаш орқали курашган ва бу ўзининг ижобий натижасини берган. Аммо 1990 йилдан кейин марказий банклар инфляцияни билвосита эмас балки бевосита тартибга солиш учун тўғридан-тўғри инфляцияни таргетлашга ўтишган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки инфляция даражасини 2021 йилда 10 фоизгача пасайтириш ҳамда 2023 йилда 5 фоиз даражадаги доимий инфляцион мақсадни (таргет) ўрнатиш йўли билан 2020 йилнинг 1 январидан бошлаб пул-кредит сиёсати механизмларини босқичма-босқич инфляцион таргетлаш режимига ўтказишни ўз олдига мақсад қилиб кўйган. Бунга Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 13 сентябрдаги «Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3272-сонли Қарори асос бўлганлигини таъкидлашимиз лозим.

Инфляцион таргетлаш асосидаги ғоя швециялик иқтисодчи, капитал, нарх даражаси ва иш ҳақининг умумий назариясини илмий тадқиқ қилган олим Викселль Кнутга таълуқлидир. К.Викселль 1896 йилда Швеция иқтисодчилар ассоциациясида Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютани товар ва хизматларга нисбатан барқарорлигини таъминлаш ҳисобланиши кераклигини таъкидлаб ўтган. Ўша даврда Марказий банклар миллий валютанинг истеъмол товарларига қараганда олтин нархига нисбатан барқарорлигини сақлашни бош мақсад сифатида билишган. Унинг бу қарашлари 1914 йилга қадар, яъни олтин стандартида инқироз кузатилганига қадар қўллаб-қувватланмаган. 1931 йилда Швеция Рикс банки бу олимнинг миллий валюта барқарорлигини истеъмол товарларига нисбатан таъминлаш кераклигини амалиётга жорий қилди ва 1931 йил сентябрь ойида ўз олдига бош мақсад сифатида мамлакатда нарх барқарорлигини таъминлаш қилиб белгилади. 1938 йилда Швеция Рикс банки нарх даражасининг барқарорлигини таъминлашга эришиб, истеъмол товарлар нархини 1928 йилдаги нарх даражасига қайтаришга муваффақ бўлган. Шундай қилиб, биз Швецияни инфляцияни таргетлаган давлатлар ичида биринчилардан бўлганлигини келтиришимиз мумкин. Чунки, инфляцион таргетлаш хусусиятлари билан 1931 йилда

Швеция Рикс банкининг нарх барқарорлигини таъминлаш хусусиятлари бир-бирига жуда яқин ҳисобланади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, 1990 йилда Янги Зеландия биринчилардан бўлиб инфляцион таргетлашга ўтган бўлса, 2005 йилга қадар асосан индустриал ривожланган давлатлар Марказий банклари бу каби таргетлашга ўтишган. 2005 йилдан ҳозирги даврга қадар инфляцион таргетлашга ўтган давлатлар қаторида ривожланаётган давлатларнинг улуши катта қисми ташкил этмоқда.

Охириги йилларда турли давлатлар Марказий банклари валюта курсини таргетлашдан ёки пул массаси ўсишини таргетлашдан кўра тўғридан-тўғри инфляцияни таргетлашни ўз олдига асосий мақсад сифатида белгиламоқда. Хусусан, 2010 йилда Халқаро Валюта Фондига аъзо давлатлар Марказий банкларининг 16,4 фоизи инфляцион таргетлаш режимга ўтишган бўлса, 2018 йилга келиб, 21,4 фоиз давлатлар Марказий банклари инфляцион таргетлаш режимини амалиётга қўллашган. Ажабланарлиси бу жараён доимий ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда. Бундан, дунёнинг кўпчилик давлатлари алмашинув курсини таргетлаш эффект бермаётганлигини ва инфляцияни тўғридан-тўғри таргетлаш лозимлигини тан олаётганлиги борасида хулоса чиқарсак бўлади.¹

Бир қатор мутахассисларнинг фикрига кўра, кўплаб мамлакатларнинг пул-кредит сиёсатини инфляцион таргетлаш сифатида изохлаш мумкин. Масалан, Американинг Стэнфордск университетининг машҳур профессори Дж.Тейлор, Америка Қўшма Штатларининг пул-кредит сиёсати инфляцион таргетлашнинг эмпирик қоидаси сифатида тавсифланади, деб ҳисоблайди. Ушбу қоидага биноан, Федерал Захира Тизими ЯИМ ўзгаришининг унинг потенциал кўрсаткичидан четлашишига ҳамда мавжуд инфляция даражасининг прогноз кўрсаткичидан четлашишига жавобан, тизимли равишда федерал фонд фоиз ставкани (federal Fund Rate) тўғирлаб боради.

Нима учун бир қатор мамлакатлар учун инфляцион таргетлаш режимга ўтиш замон талаби бўлиб қолмоқда? Ўйлаймизки, кўпчилик давлатлар учун, шунингдек аксарият олимлар учун, мамлакатда нархларнинг барқарорлигига (яъни паст ва бир маромдаги инфляция даражасига) эришиш, иқтисодий ўсишни таъминловчи биринчи омил ҳисобланади. Амалиёт эса шуни кўрсатмоқда-ки, иқтисодий сиёсатнинг, яъни бандликнинг

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2017 йил 2 сентябрдаги ПФ-5177-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси ахборот тизими (www.lex.uz).

юқори даражаси ёки ялпи ишлаб чиқаришнинг ўсиши каби мақсадларга эришиш йўлидаги саъй-ҳаракатлар, барқарор нархлар тамойилига зид келмоқда. Баъзи бир иқтисодчилар, пул-кредит сиёсати ёрдамида бирданига бир неча мақсадларда ҳаракат қилиши, инфляциянинг ўсишига олиб келади, деб ҳисоблайдилар.

Инфляцион таргетлаш, инфляция ҳали ўзи ҳақида билдирмасдан туриб, инфляцион чоралар кўриш имконини беради. Иқтисодий назарияга кўра, инфляцион таргетлаш етарли даражада оддий жараён ҳисобланади. Унинг моҳияти қуйидигидан иборат: Марказий банк кутилаётган инфляция динамикасининг прогнозини белгилайди; инфляцион прогноз инфляциянинг мақсадли кўрсаткичлари (имкон қадар эришилиши кутилаётган) билан таққосланади; инфляцион прогноз ҳамда инфляциянинг мақсад кўрсаткичлари ўртасидаги фарқ пул-кредит сиёсатида қанчалик тузатишлар олиб борилиши кераклиги ҳақида дарак беради. Инфляцион таргетлашнинг моҳияти шундан иборатки, бунда Марказий банк инфляциянинг мақсадли кўрсаткичини белгилайди, ва унга эришиш учун барча инструментлардан фойдаланади. Инфляцион таргетлашдан фойдаланаётган мамлакатлар, Марказий банклар мурожаат қиладиган стандарт усулларга қараганда пул-кредит сиёсатининг самарадорлигини оширишга ёрдам беради, деб ҳисоблайдилар.

Инфляцион таргетлаш икки асосий шартнинг бажарилишини талаб қилади. Биринчидан, Марказий банк мустақил пул-кредит сиёсатини олиб бориш учун етарли даражада автономияга эга бўлиши лозим. Марказий банкларнинг ҳеч бири ҳукумат таъсиридан тўлиқ ҳоли бўлиши мумкин эмас, у ҳеч бўлмаса инфляциянинг мақсадли даражасига эришиш учун зарур бўладиган режалаштирилган инструментларни танлашда эркинликка эга бўлиши мақсадга мувофиқдир. Биринчи шартни бажариш учун, мамлакат «фискал устунлик» тамойилидан бош тортиши, яъни бюджет-солиқ сиёсати пул-кредит сиёсатига ҳеч қандай таъсир кўрсатмаслиги керак. Фискал устунликдан бош тортиш деганда ҳукумат кенг даромад базасига эга эканлигини ва доимий равишда сеньораждан келадиган даромадларга таянмаслиги назарда тутилади.

Ўзбекистон Республикаси мисолида, бошқа ривожланаётган давлатлар сингари, ёқилғи маҳсулотлари нархлари, электр-энергия нархлари ва бошқа шу каби бирламчи маҳсулотлар нархлари Молия вазирлиги томонидан белгиланади. Қизиқарли жиҳати шундаки, бу каби товарлар аксарият ишлаб чиқарилаётган товар ва хизматлар тан нархида ўтиради. Демак, бу каби бирламчи товарлар нархларининг ошиши мамлакатда умумий нарх даражасининг ошишига олиб келади. Яъни фискал устун-

лик давом этаверса, бюджет-солиқ сиёсати инфляцион босимни кучайтиради, бу эса пул-кредит сиёсатининг самарадорлигини тушириб юборади. Иқтисодий тил билан айтганимизда бу йўл билан инфляциянинг вужудга келиши номонетар инфляция дейилади.

Шундай экан, Марказий банк инфляцион таргетлашга ўтиши икки хил шаклда амалга оширилади. Айрим давлатларда инфляцион таргетлашга фақат Марказий банк жавобгар ҳисобланса, кўпгина ривожланаётган давлатларда инфляцион таргетлашни Марказий банк ҳукумат билан бирга амалга оширади. Бизнинг мамлакатимизда ҳам инфляцион таргетлашни Марказий банк ҳукумат билан биргаликда амалга оширади. Бунинг тасдиғи сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 18 ноябрдаги «Инфляцион таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўғрисида» ПФ-5877-сонли Фармонида Молия вазирлигига, Энергетика вазирлиги, Монополияга қарши курашиш қўмитаси, Иқтисодиёт ва саноат вазирлиги ҳамда бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда 2020–2021 йилларда тартибга солинадиган нархлар (тарифлар)ни, инфляция мақсадларига таъсирини ҳисобга олган ҳолда эркинлаштириш графигини ишлаб чиқиш вазифаси юклатилганлигини келтиришимиз мумкин.

Инфляцион таргетлашнинг самарадорлигини белгилаб берувчи иккинчи шарт, Марказий банк бошқа, яъни пул массаси ўсиши, бандлик даражаси ёки валюта алмашинув курси каби иқтисодий кўрсаткичларни таргетлашдан воз кечишидан иборат. Масалан, агар Марказий банк бошқариладиган валюта курси режимини сақлаб турган бўлса, замонавий шароитларда халқаро капиталларнинг юқори ҳаракатчанлиги билан у бир вақтнинг ўзида инфляцион таргетлашдан фойдалана олмайди. Гап шундаки, Марказий банк икки ёки ундан ортиқ мақсадларни ушлаб турган бўлса, вазият ёмонлашганда уларнинг қайси бирини афзал кўришини, бозор билмайди. Бизнинг фикримизча, Марказий банк танлаши керак: ёки бошқариладиган алмашинув курс режимини қўллаш, ва бу билан инфляцион мақсаддан бош тортиши, ёки инфляцион таргетлаш режимини қўллаб, бошқариладиган алмашинув курси режимидан воз кечиш лозим.

Марказий банк олдида мустақилликдан кейин яна бир мақсад доим бўлган. Бу миллий валютанинг хорижий валюта курсига нисбатан алмашинув курсидир. Биз каби ривожланаётган давлатларда миллий валюта алмашинув курси доим марказий банклар олдидаги муҳим вазифалардан бири бўлиб келмоқда. Хатто 2017 йил 5 сентябрда миллий валюта

курсининг эркинлаштирилиши ҳамда унинг эркин алмашинувини йўлга қўйилишига қарамасдан, Марказий банк доим интервенция ўтказиш орқали унинг алмашинув курсини эътибордан четда қолдиргани йўқ.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан миллий валютада АҚШ долларига нисбатан алмашинув курси пасайишининг олдини олиш мақсадида 2017 йил 2847,8 млн. АҚШ доллари миқдорига соф интервенция амалга оширган бўлса, 2018 йилда 3162,4 млрд. АҚШ доллари миқдорига ҳамда 2019 йилнинг икки чорагида 1572,4 млрд. АҚШ доллари миқдорига соф интервенция ўтказган.

Ўзбекистон Республикаси охириги 2 йилда доимий равишда амалга оширилган интервенция натижасида валюта захирасининг камайиши ва бу ҳолатнинг доимийлигини инобатга олиб 2019 йил август ойи охирида валюта курсини эркин сузиб юривчи курсга ўтказди. Аммо шунга қарамай Марказий банк миллий валюта курсини қўллаб-қувватлашни тўхтагани йўқ. Хусусан, 2019 йил сентябрь ойида 188 млн. АҚШ доллари миқдорига соф интервенция ўтказган. Бу билан айтишимиз мумкинки, Марказий банк инфляцияни таргетлашга ўтаётганлигига қарамасдан миллий валюта алмашинув курсини эътибордан четда қолдиргани йўқ.

Бироқ Марказий банкнинг чегараланмаган эркинлиги жамият учун ортимал ҳисобланмайди. Хусусан, ХВФ мутахассислари пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсатининг ўзаро бир-бирига таъсирини моделлаштириб, жамиятнинг фаровонлиги нуқтаи назаридан – Марказий банк томонидан мамлакатда ялпи ишлаб чиқаришнинг ўсиш заруратини ҳисобга олган ҳолда оптимал инфляцион мақсадларга эришиш энг яхши қарор бўлади, деган фикрга келдилар.

Икки асосий талаб қондирилгач, назарий жиҳатдан мамлакатлар инфляцион таргетлашдан фойдаланишга киришишлари мумкин. Амалиётда эса, инфляцион таргетлашга масъул ташкилотлар бир қатор тайёргарлик чоралари кўришлари лозим, ҳамда таҳлилий модел яратиш уларнинг ичидан асосийси ҳисобланади. Инфляцион таргетлаш икки компонентни ўз ичига олган етарли даражадаги оддий таҳлилий моделга асосланади. Биринчи компонент – бу иқтисодиёт қандай ишлаётганлигини, унга пул-кредит сиёсати қандай таъсир кўрсатаётганлигини тасвирловчи моделдир. Иккинчи компонент – устувор аҳамият бериладиган, Марказий банкнинг якуний мақсадларини, яъни мақсадли функцияси тасвирланишини намоён этади. Биринчи иқтисодий моделда Марказий банк пул-кредит сиёсатининг инструментларидан бирини қўллаган ҳолда, мисол учун қайта молиялаштириш фоиз ставкасини, маълум бир даврдан сўнг ЯИМга импульс реакцияси ўрганилади. Ўз навбатида ЯИМнинг ўзга-

риши (ёки ҳақиқий ЯИМнинг ўзининг потенциал қийматидан оғиши) маълум бир давр ўтиб инфляцияга ҳам таъсир кўрсатади. Шундай қилиб, қайта молиялаштириш ставкасининг ўзгариши ялпи талаб ва ялпи таклифга таъсир этган ҳолда маълум даврдан кейин мамлакатда инфляциянинг ўзгаришига олиб келади.

Моделнинг иккинчи таркибий қисми, Марказий банкнинг мақсадли функцияси – икки йўналишда ҳаркатланади. Биринчидан, Марказий банк маълум берилган кўрсаткич атрофида инфляцияни барқарорлаштиришга интилади. Иккинчидан, Марказий банк иқтисодий ўсишни максимал ўсиш потенциали кўрсаткичи атрофида барқарорлаштиришни истади. Ишлаб чиқариш ёки иш билан бандлик каби реал сектордаги ўзгарувчанларни барқарорлаштириш Марказий банкнинг яқуний мақсадлари рўйхатига ҳар доим ҳам киривермайди. Бироқ, амалиётда Марказий банк реал секторнинг ортиқча тебранишларидан қутулишга ҳаракат қилади. Инфляция таргетлаш, Марказий банкни реал сектор муаммолари қизиқтирмаган пайтда, «қаттиқ» даражасидан, ушбу реал сектордаги кескин тебранишларни силлиқлаштириш истаганда, «эгиловчанлик» даражасигача ўзгариши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг қайта молиялаштириш фоиз ставкаси ўзгаришининг иқтисодиётга таъсирига баҳо берадиган бўлсак, ушбу асосий фоиз ставканинг реал иқтисодиётга таъсири ва бунинг натижасида мамлакатдаги инфляция даражасига таъсири кучли эканлиги шубҳа остида қолмоқда. Хусусан, мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларга асосий талабнинг аҳоли томонидан билдирилишини инобатга олсак, тижорат банклари томонидан истеъмол кредитларининг ЯИМга нисбати 5-6 фоиз атрофида эканлиги Марказий банк фоиз ставкаси ўзгаришининг аҳоли талабига таъсирини сусайтириб юбормоқда. Шунингдек, тижорат банклари томонидан жами иқтисодиётга ажратилган кредитларининг ЯИМга нисбати 40-45 фоиз атрофида бўлиши, тадбиркорларнинг инвестицион харажатларига фоиз ставка орқали таъсири сустигини билдиради. Шу билан бирга тижорат банкларининг умумий активлари ЯИМнинг 50 фоизини ташкил этиши Марказий банк тижорат банклари орқали иқтисодиётдаги ялпи талабга таъсири ҳамда бунинг натижасида мамлакатдаги инфляция даражасига таъсири пастлигини келтириб чиқармоқда.

Марказий банк инфляция таргетлаш режимини қўллаш жараёнида оралик мақсад сифатида аҳолининг ҳамда юридик шахсларнинг инфляция кутималаридан оралик мақсад сифатида фойдаланади. Шундай экан Марказий банк доимий аҳоли ва юридик шахсларнинг инфляция

кутималарини таҳлил қилиб бориш инфляция таргетлашнинг зарурий шarti ҳисобланади. Шунинг учун ҳам айрим иқтисодий адабиётларда инфляция таргетлаш (inflation target) инфляция прогнозлаш таргетлаш (inflation forecast targeting) деб ҳам аташади.

Ривожланаётган мамлакатлар инфляция таргетлаш режими қўлланадими? – деган саволни ўз олдимизга қўйишни мақсадга мувофиқ деб билдик. Ривожланаётган давлатлар пул-кредит сиёсати ва молиявий бозорлари бир-бирдан фарқ қилади. Бир томондан, сўнгги вақтда ушбу давлатлар иқтисодиётида бир-бирига ўхшаш ўзгаришлар юз бермоқда. Хусусан, молия секторидаги ислохотлар, халқаро капитал бозорларига кириши, пул-кредит сиёсатининг билвосита инструментларига ишончининг ортиши каби ўзгаришлар билан тавсифланмоқда. Бироқ, бошқа томондан эса ривожланаётган мамлакатлар баъзан фоиз ставкаларининг даражаси, ички молия бозорининг ривожланиш даражаси, аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадлар каби кўрсаткичлари билан кескин тарзда бир-бирдан фарқ қилмоқда. Натижада, нафақат инфляция таргетлашдан фойдаланиш имкониятларини баҳолаш, балки ривожланаётган мамлакатларнинг мақбул таснифланишини олиб бориш ҳам қийин бўлиб қолади. Натижада, таҳлил ҳозирча ноаниқ эмпирик тадқиқотларга эмас, балки умумий дискуссия мулоҳазаларга асосланмоқда.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, фискал устунликдан озод бўлиш ва иқтисодий сиёсатнинг, хусусан валюта курсини бошқариш каби бошқа мақсадларга нисбатан қаттиқ мажбуриятларнинг қўйилмаганликлари инфляция таргетлашга ўтишнинг зарурий шарт-шароитлари сифатида намоён бўлмоқда.

ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси нечанчи банди «Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлиқни сақлаш тизимини тақомиллаштириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш» деб номланади?
2. Бугунги кунда Давлат бюджетининг неча фоизи ижтимоий соҳани ривожлантиришга йўналтирилмоқда?
3. Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ тиббиёт соҳасида мавжуд қайси муаммоларни бартараф этиш режалаштирилмоқда?
4. Аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатишда давлат-хусусий шериклигини ривожлантириш нималарда ўз аксини топади?
5. Республикада 2016 йилда тиббиёт соҳасини ривожлантириш, аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш борасида қандай натижалар қўлга киритилди?

6. Болалар саломатлигини сақлашнинг асосий муаммолари нималардан иборат?
7. Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш ва соғломлаштириш масалалари ёш авлод тарбиясида қандай ўрин тутади?
8. Нима учун аёлларнинг жамиятимиздаги ўрни ва нуфузини, ижтимоий фаоллигини янада ошириш турмушимизни фаровон этиш билан узвий ва чамбарчас боғлиқ?
9. Ўзбекистон истиқлолининг 25 йил мобайнида фармацевтика соҳасида эришган ютуқлари?
10. Мамлакатимиз аҳолисини арзон ва сифатли дори-дармон воситалари ҳамда тиббий ёрдамлари таъминлаш борасида олиб борилаётган изчил ислохотлар?
11. Ўзбекистонда фармацевтика соҳасини янада ривожлантириш учун ташиқил этилиши режалаштирилаётган фармацевтика саноат зоналари ҳақида маълумот беринг?
12. Ижтимоий ҳимоя деганда нимани тушунасиз?
13. Аҳолининг кам таъминланган қатламига қандай тиббий-ижтимоий ҳимоя ёрдамлари кўрсатилмоқда?
14. Бугунги кунда мамлакатимизда пенсия ёшидаги кекса ёшли инсонлар қанча?
15. «Нуроний» жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича нима ишлар амалга оширилмоқда?

TEST SAVOLLARI

1. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейин дастлаб қандай масалаларни мақсад қилиб олди?
  - А. Ижтимоий масалаларни қамраб олган бозор иқтисодиётини
  - Б. Республикада аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал пул даромадлари масаласини
  - С. Ижтимоий сиёсатни
  - Д. Аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш масаласини
2. Ўзбекистон Республикасининг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлидаги йетакчи тамойили қайси?
  - А. Кучли ижтимоий сиёсат
  - Б. Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш
  - С. Давлат – бош ислохотчи
  - Д. Қонун устуворлиги
3. Иқтисодиётнинг реал секторига қайси соҳалар киради?
  - А. Саноат ва қишлоқ хўжалиги қурилиш, транспорт ва алоқа
  - Б. Қурилиш
  - С. Транспорт ва алоқа
  - Д. Саноат ва қишлоқ хўжалиги

4. Барқарорлаштириш сиёсати бу?

- А. Бу макроиқтисодиётда мувозанатни сақлаш, ишлаб чиқаришнинг кескин даражада пасайишига ва оммавий ишсизликка йўл қўймасликдир
- Б. Бу макроиқтисодиётда мувозанатни сақлаш ва ҳалол рақобат олиб бориш
- С. Бу макроиқтисодиётда мувозанатни сақлаш ва экспортни қўллаб-қувватлаш
- Д. Бу макроиқтисодиётда мувозанатни сақлаш

5. Макроиқтисодий барқарорлик қайси кўрсаткичларда ўз ифодасини топади?

- А. ЯИМ, МД, ЯСМ
- Б. ЛМ, ИС, БД
- С. АД, АС, БД
- Д. БД, ИС, АД

6. Инфляция сурати йилига 4 фоизга тенг бўлса, нархлар даражаси неча йилдан кейин икки бараварга ўсади?

- А. 17,5 йилдан кейин
- Б. 20 йилдан кейин
- С. 25 йилдан кейин
- Д. 28 йилдан кейин

7. Ўзбекистонда 1991-2018 йиллар мобайнида ялпи ички маҳсулот ҳажми?

- А. 3,3 баробар ошди
- Б. 2,3 баробар ошди
- С. 1,5 баробар ошди
- Д. 2,5 баробар ошди

8. Тўлиқ бандлик шароитидаги ишсизлик даражаси (табiiй ишсизлик даражаси):?

- А. фриқцион ва таркибий ишсизликни ҳисобга олади
- Б. даврий ишсизликни ҳисобга олади
- С. нолга тенг
- Д. даврий ишсизлик даражасига тенг

9. Инфляция суръати йилига 10% тенг бўлса, нархлар даражаси неча йилдан кейин икки бараварга ўсади?

- А. 7 йилдан кейин
- Б. 3 йилдан кейин
- С. 10 йилдан кейин
- Д. 5 йилдан кейин

10. Ҳукумат ишлаб чиқарувчиларга субсидияларни оширди. Бу ялпи тақлиф (АС) эгри чизиғи ҳолатида қандай акс этади?

- А. ўннга сурилади
- Б. ўзгаришсиз қолади
- С. чапга сурилади
- Д. тўғри жавоб йўқ

11. Пул-кредит сиёсатининг энг замонавий ва бозор иқтисодиётига хос усули:)?

- А. мажбурий заҳиралаш меъёрини ўрнатиш ва ўзгартириш

- Б. қайта молиялаш ставкасини ўрнатиш ва ўзгартириш
- С. очик бозорда операцияларини амалга ошириш
- Д. тижорат банклари учун кредитлаш лимитларини ўрнатиш

12. Иқтисодиётга умумий солиқ юки:?

- А. жамланма бюджет даромадларининг ЯИМга нисбатан улуши кўринишида аниқланади
- Б. давлат бюджетига солиқ тушумларининг ЯИМга нисбатан улуши кўринишида аниқланади
- С. давлат бюджетига жами даромадларининг ЯИМга нисбатан улуши кўринишида аниқланади
- Д. нобюджет давлат жамғармаларига мажбурий ажратмалар тушумининг ЯИМга нисбатан улуши кўринишида аниқланади

13. Давлат бюджети профицити – бу

- А. давлат бюджети даромадларининг харажатларга нисбатан кўпроқ бўлиши
- Б. давлат бюджети даромадларининг харажатларга нисбатан озроқ бўлиши
- С. давлат бюджети даромадларининг харажатлар билан тенг бўлиши
- Д. давлат бюджети даромадлари ва харажатларининг йиғиндиси

14. Солиқ ставкалари пасайтирилса фойз ставкасини ошиб кетмаслигини таъминлаб туриш учун Марказий банк:?

- А. қайта молиялаштириш ставкасини пасайтирди, очик бозорда облигацияларни сотиб олади
- Б. мажбурий захиралаш меъёрини оширади, очик бозорда облигацияларни сотиб олади
- С. мажбурий захиралаш меъёрини пасайтиради, очик бозорда облигациялар сотади
- Д. қайта молиялаш ставкасини кўтаради, мажбурий захиралаш меъёрини пасайтиради

15. Иқтисодий ўсиш қуйидаги кўрсаткичлар билан ўлчанади:?

- А. реал ЯИМ ва аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал ЯИМнинг ўсиши суръати
- Б. реал ЯИМ ва аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал ЯИМнинг ўсиши суръати
- С. меҳнатнинг капитал билан қуролланганлик даражасининг ўсиш суръати
- Д. мамлакат экспортининг ўсиш суръати

III БОБ

ПУЛ-КРЕДИТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ, БАНК ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲАМДА ХАЛҚАРО КРЕДИТЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

3.1. ПУЛ-КРЕДИТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙўНАЛИШЛАРИ

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ва ривожланишнинг юксак марраларини забт этиш мақсадида пул-кредит соҳаси хусусан, монетар инструментлардан фойдаланиш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган ислохотлар амалга оширилди.

Мамлакатимиз молия-банк тизимида олиб борилган ҳуқуқий ислохотлар доирасида муайян даврда белгилаб олинган асосий мақсад ва вазифалар ҳамда уларда илгари сурилган бош ғоялар тадқиқ этилгани ҳолда мустақил пул-кредит сиёсатининг устувор йўналишларини қуйидаги босқичларга бўлиш мумкин:

Биринчи босқич, 1991–1994 йилларни ўз ичига қамраб олиб, мазкур босқичда мустақил банк тизimini барпо этилишида ҳуқуқий асос бўлган энг муҳим ҳужжатлардан бири, Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. Айнан мазкур қонун мустақил тузумидан халос бўлиб эндигина истиклол шуқуҳидан эркин нафас олаётган ёш мамлакатнинг марказлашган режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида ўша даврга мос бўлган мустақил банк тизimini шакллантиришнинг асосий йўналишларини белгилаб берди.

1992 йил 2 июлда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунга киритилган қўшимча ва ўзгартиришларга мувофиқ эндиликда мустақил Ўзбекистонда Марказий банк ва тижорат банкларидан иборат икки поғонали банк тизими ташкил топди. Натижада, Ўзбекистон Республикаси Давлат банки Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига айлантирилди ва унга давлат банки, эмиссион банк ва захира банки мавқеи берилди. Шундан сўнг,

қисқа вақт ичида Марказий банк ваколатларини аниқ белгилаш ва унинг мустақиллик мақомини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлашга муҳим эътибор қаратилди. Хусусан, 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 124-моддасида Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини республика Марказий банки бошқариши белгилаб қўйилди.

Мамлакатда мустақил пул ва банк тизимининг шакллантирилиши ўша даврдаги объектив заруриятдан келиб-чиқиб амалга оширилди. Яъни, рубль зонасида мутлақ эмиссион мавқега эга Россия Марказий банки рубль муомалада бўлган барча давлатлар ҳудудида пул барқарорлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш мажбуриятини олган эди. Марказлашган-режали иқтисодиёт инқирози шароитида ушбу вазифа дастлаб амалга ошириб бўладигандек кўринса-да, аммо бозор муносабатларининг қарор топиши билан боғлиқ нархлар либерализацияси жараёнлари республикалараро савдо айланмасида номуносивликларни келтириб чиқарди. Натижада, республикалар ўзларининг ташқи савдо балансларидаги камомадини нафақат экспорт нархларини ўзгартириш ҳисобига, балки товар билан таъминланмаган пул эмиссияси ҳисобига ҳам молиялаштиришга мажбур бўлдилар. Ушбу омиллар таъсирида рубль зонаси доирасида пул-кредит муносабатлари издан чиқа бошлади, республикалар ўртасидаги иқтисодий муносабатлардаги номуносивликлар авж олди, натижада инфляциян жараёнлар назорат қилиб бўлмас даражада кучая бошлади.

1991–1993 йилларда Ўзбекистон Республикаси томонидан хомашё ва товарлар бўйича экспорт операцияларининг салмоқли қисми 1961 йил намунасидаги рубль асосида амалга оширилди. Ваҳоланки, 1992 йилга келиб рубль зонасидаги бир-қатор мустақил республикаларда 1961 йил намунасидаги рубль муомаладан чиқарилиб, асосий эътибор эски рубль асосида фаол импорт операцияларини амалга оширишга қаратилди. Бунинг натижасида, мамлакатимизга рубль зонасида қисман муомаладан чиқарилган аммо мамлакатимизда амалда муомалада бўлган эски рубль пуллари оқими кескин ортиб, на ҳуқуқий ва на молиявий-иқтисодий таъминотга эга бўлмаган эски рубль банкноталари эвазига республика ҳудудидан йирик қийматдаги хомашё ва товарлар олиб чиқиб кетила бошланди.

Муаммонинг аянчли жиҳати, ушбу даврда рубль зонаси доирасида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки мустақил монетар сиёсатни амалга ошира олмади. Чунки, мустақилликнинг дастлабки даврида Ўзбекистон монетар сиёсати ҳали асосан собиқ Иттифоқ Давлат банки

тизимиде мавжуд бўлган қоидалар асосида амалга оширилди. 1991-1993 йиллардаги мамлакатда олиб борилган пул-кредит сиёсати ҳам ягона рубль зонасида бўлиш асосида шаклланди.

Пул-кредит ва молиявий номувофиқлик натижасида мамлакатимизда иқтисодий аҳволининг оғирлашуви оралик валютани муомалага киритиш заруриятини келтириб чиқарди. Оралик валюта ҳисобланган сўм-купон муомалага киритилган вақтда барча собиқ совет республикалари аллақачон ўзларининг миллий валюталарига эга эди. Ўзбекистон томонидан сўм-кўпоннинг муомалага киритилиши натижасида, амалда рубль ҳудуди ўз интиҳосини топди.

Муомалага оралик валюта яъни, сўм-купоннинг киритилиши иқтисодиётдаги ва истеъмол бозоридаги вазиятнинг барқарорлашувига олиб келди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 16 июндаги «Ўзбекистон Республикаси миллий валютасини муомалага киритиш тўғрисида»ги Фармони асосида 1994 йил 1 июлдан бошлаб ўз миллий валютамиз «сўм» муомалага киритилди. Бу Ўзбекистон иқтисодий ривожланишида сифат жиҳатдан янги давр – мустақил пул-кредит сиёсатини амалга ошириш даврининг ипидоси эди.

Миллий валютамиз «сўм»ни жорий этилиши мамлакатдаги валютанинги айирбошлаш курсини аниқлаш методикасини либераллашувига олиб келди. Яъни, «сўм» муомалага киритилгунга қадар 1992-1993 йилларда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан рублнинг айирбошлаш курси ўша даврда Россия Федерацияси билан ўзаро мавжуд бўлган келишувга мувофиқ, Москва банклараро валюта биржасидаги савдолар натижаси бўйича Россия банки томонидан ўрнатиладиган курс асосида белгиланар эди.

Ўзбекистонда валюта бозорини ривожлантириш ҳамда олтин-валюта захираларини шакллантириш бўйича қўрилган чора-тадбирлар натижасида, 1994 йил 15 апрелдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси валюта биржасида доимий савдоларни ўтказишга киришилди. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки эса, валюта биржасида ўтказилган савдолар натижаси бўйича сўм-купоннинг, кейинчалик эса сўмнинг хорижий валюталарга нисбатан қийматини эълон қилиш имкониятига эга бўлди. Бу ўз навбатида, Марказий банкнинг ҳукуматни расмий агенти сифатидаги мавқеини янада мустаҳкамлади.

Ўзбекистон пул-кредит сиёсати ҳуқуқий асослари шаклланишининг биринчи босқичида республика ҳукумати томонидан асосий эътибор иқтисодий мустақилликка эришиш борасида қатъий чора-тадбирларни амалга ошириш, айниқса, иқтисодиёт таркибини тубдан ислоҳ қилиш, шу

жумладан анъанавий секторларни замонавийлаштириш ва мамлакат ичида нисбатан юқори даражадаги қўшилган қиймат ҳосил қилишга қодир бўлган янги тармоқларни ташкил этишга қаратилди. Бу каби изчил чора-тадбирларнинг амалга оширилиши пировардида миллий пул тизимини шакллантириш ва унинг ҳуқуқий базасини мустаҳкамлашнинг иккинчи босқичини амалга оширишга пойдевор бўлиб хизмат қилди.

Иккинчи босқич 1995–2002 йиллар оралиғида пул-кредит сиёсатининг ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш борасида амалга оширилган чора ва тадбирлар ҳамда мазкур даврда белгилаб олинган пул-кредит сиёсатининг устувор вазифаларини қамраб олади.

1994 йилда миллий валютанинг муомалага киритилиши натижасида банк-молия тизимида амалга ошириладиган ислохотлар сифат жиҳатдан янги босқичга кўтарилди. Бу даврда Марказий банк асосий эътиборни макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга ва шу асосда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришга ҳамда иқтисодий ўсиш учун қулай шарт-шароитларни яратишга қаратди. Шунингдек, Марказий банк айнан иккинчи босқичда мустақил пул-кредит сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш, тижорат банклари фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилиш, самарали тўлов тизимини йўлга қўйиш бўйича стратегик ва тактик монетар тадбирларни амалга ошириб борди.

Иккинчи босқичда банк тизимининг ҳуқуқий базаси мустаҳкамланиб, банк қонунчилигини такомиллаштиришга ўтилди. Хусусан, 1995 йил 21 декабрда «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги ҳамда 1996 йил 25 апрелда «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунларнинг янги таҳририда, шунингдек, 2002 йил 5 апрелда «Фуқароларнинг банкларидаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида»ги 360-П-сонли Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши Ўзбекистон пул-кредит сиёсатининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этди. Ўз навбатида, мазкур қонунларнинг янги таҳририда қабул қилиниши янада муҳимроқ ва кенг қамровли пул-кредит тадбирларини хусусан, замонавий банк тизимини ташкил этиш, тижорат банкларини халқаро молия бозорларига интеграциялашувини таъминлаш, аҳолининг ва хорижий сармоядорларнинг банк тизимига бўлган ишончини мустаҳкамлаш, аҳолининг банкларидаги омонатларини кафолатлаш, барқарор иқтисодий ўсишни ҳамда халқ фаровонлигини оширилишини таъминлашга қаратилган истиқболли йўналишларни белгилаб олиш ва амалга оширишда дастур-ул амал бўлди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 23 сентябрдаги «Жисмоний шахсларнинг хорижий валютадаги омо-

натларини рағбатлантириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-2079-сонли фармонида биноан, ҳисобрақамларга фуқароларнинг валюта маблағларини жалб қилиш мақсадида ваколатли банкларга ўз миқдорларига жамғармаларнинг сақланиши ва уларни сўзсиз равишда қайтариш кафолатларини бериш, жамғармалар бўйича прогрессив фоиз ставкаларини жорий этиш, жисмоний шахсларнинг чет эл валютасидаги ҳисобрақамларидан амалга оширилаётган операциялар бўйича банк сирини қатъий таъминлаш тавсия этилди.

Ушбу Фармонга мувофиқ ваколатли банклар томонидан жисмоний шахсларнинг чет эл валютасидаги маблағларини омонатларга жалб этишни рағбатлантириш бўйича қўшимча чоралар кўрилиши натижасида, 1998 йил 1 октябрдан 1999 йилнинг охирига қадар фуқаролар томонидан очилган ҳисобрақамларнинг сони 1,5 марта ошди.

Юқорида кўриб ўтилган қарорлар ва уларда белгиланган вазифалардан шундай хулоса қилиш мумкинки, иккинчи босқичда асосий эътибор ўша даврда ҳали барқарор таъминотга эга бўлиб улгурмаган миллий валюта сўмнинг кадрини мустаҳкамлашга қаратилди.

Учинчи босқич 2003 йилдан 2008 йилгача бўлган даврни қамраб олади. 2003 йил 30 августда қабул қилинган 530-П-сонли «Банк сирини тўғрисида»ги ҳамда 2003 йил 11 декабрдаги 556-П-сонли ««Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонунлар мазкур босқичдаги энг муҳим ва стратегик аҳамият касб этган меъёрий ҳужжатлар ҳисобланади.

Шуни эътироф этиш жоизки, учинчи босқич чин маънода мустақил Ўзбекистон банк тизимининг халқаро молиявий ҳамжамиятга интеграциялашувини фаол ривожланиш даври бўлди. Жумладан, айнан ушбу босқичда Халқаро Валюта Жамғармаси билан ўзаро ҳамкорлик муносабатлари янада мустаҳкамланди.

ХВЖ билан икки томонлама алоқаларнинг ривожланиши негизда 2002 йилда имзоланган ўзаро иқтисодий ва молиявий сиёсат масалалари бўйича Меморандумдаги мақсадлар мужассамлашган бўлиб, қишлоқ хўжалиги, нарх-наво, ташқи савдо, валюта сиёсати, банк тизими соҳаларида амалга оширилиши лозим бўлган турли ислохотларни назарда тутарди. Ўз навбатида, мазкур ислохотларнинг самарали ижроси мамлакатимизнинг Халқаро валюта жамғармаси ва бошқа халқаро молиявий ташкилотлар билан ҳамкорлигининг янги босқичини бошлаб берди.

Валюта тизимини эркинлаштириш ва сўмнинг жорий операциялар бўйича эркин алмашинувини таъминлаш мақсадида хўжалик юритувчи

субъектларнинг ички валюта бозорида хорижий валютани эркин харид қилишини чегараловчи бир қатор низомлар Хукуматимиз томонидан бекор қилинди. Шунингдек, ХВЖ мутахассислари билан 2003 йилда амалга оширилган ва мазкур жамғарма ҳамда бошқа халқаро молия ташкилотларининг ресурслари билан қўллаб-қувватланиши мумкин бўлган иқтисодий дастурнинг асосий моддаларини ўша йилнинг ўзидаёқ ишлаб чиқиш ҳақида келишувга эришилди. Бу ўз навбатида, халқаро миқёсда мамлакатимиз банк тизимига бўлган ишончнинг янада мустаҳкамланишига ва хорижий молия ташкилотлари билан ҳамкорликни ривожлантиришга замин яратди.

Ўзбекистонда валюта тизимини эркинлаштириш борасида амалга оширилган ислохотлар натижасида, 2003 йил 15 октябрда ХВЖнинг миллий валютани жорий халқаро операциялар бўйича конвертация қилиниши ҳақидаги Келишувлар моддаларининг VIII моддаси бўйича мажбуриятлари қабул қилинди. Бу эса, миллий валютада «Сўм»нинг муомалага киритилганидан сўнг тўққиз йил ўтиб унинг конвертациясига эришилганини англатарди.

Умуман олганда, учинчи босқичда мамлакатимиз банк тизими ички ва ташқи салбий омилларга бардош бера оладиган барқарор банк тизимига айланди. Бунинг яққол ифодасини тўртинчи босқич даврида халқаро миқёсда юзага келган ноқулай вазиятда Ўзбекистон банк тизимининг ташқи салбий омилларга қарши тура олиш иммунитетига кўриш мумкин.

Тўртинчи босқич жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ва ундан кейинги даврлар яъни, 2009–2016 йилларни ўз ичига олади. Мазкур босқичда асосий эътибор тижорат банклари капиталлашувини ошириш орқали уларнинг барқарорлигини таъминлашга қаратилиб, ушбу даврда хорижий мамлакатлар ва етакчи молиявий муассасалар маблағларини жалб этишда эҳтиёткорона ёндашув олиб борилди. Дарҳақиқат, жаҳон иқтисодий тузилмасини бир муддат ларзага солган глобал молиявий-иқтисодий инқироз оқибатлари кўрсатдики, ҳеч бир мамлакат ташқи қарз маблағлари асосида ўзининг стратегик ривожланиш йўлини белгилай олмайди. Буни чуқур англаган ҳолда, мамлакатимизда истиклолнинг дастлабки йиллариданоқ «Инвестиция лойиҳаларини фақат хорижий кредитлар ҳисобига маблағ билан таъминлаш мақбул эмаслиги, миллий иқтисодиётнинг қарз ҳисобига яшай олмаслиги, Ўзбекистон шу кунга қадар ҳеч кимдан қарздор эмас ва келажакда ҳам бундай бўлишига йўл қўйилмаслиги қатъий англаб олинди».

Республика молия-банк тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш ва барқарорлигини ошириш, банклар ва бутун молия-банк тизими

фаолиятига ёндашувларни ҳамда баҳолаш тизимини тубдан ўзгартириш, ҳамма томонидан қабул қилинган халқаро нормалар, стандартлар ва баҳолаш кўрсаткичларига мувофиқ банк фаолиятини ташкил этишнинг янада юқори даражасига чиқишни таъминлаш мақсадида 2010 йил 26 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги ПҚ-1438-сонли Қарори қабул қилинди. Ушбу қарорда 2011-2015 йилларда Базель кўмитаси томонидан белгиланган халқаро стандартлар талабларига мувофиқ, тижорат банкларини янада капиталлаштириш, ушбу соҳага хусусий капитални жалб этиш, ресурс базасини кўпайтириш, активлар сифатини яхшилаш, банк ишлари такомиллаштириш ҳисобига банкларнинг молиявий барқарорлиги ва ликвидлигини ошириш ҳамда банкларнинг капитали ҳажмини 2,1 мартага кўпайтириш белгилаб қўйилди.

Тўртинчи босқичда Ўзбекистон Республикаси Президентининг банк тизими капиталлашувини ошириш ва барқарорлигини таъминлаш амалиётини ривожлантириш борасидаги бир-қатор қарорларининг қабул қилиниши бу соҳадаги ҳуқуқий базани янада мустаҳкамланишида муҳим ўрин тутди.

Бешинчи босқич. Сўнгги йилларда мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ва бунда монетар сиёсат самарадорлигини ошириш мақсадида амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар жараёни янада чуқурлашди. Бунда, пул-кредит соҳаси хусусан, монетар воситалардан фойдаланиш амалиётини такомиллаштириш борасидаги ислохотлар муҳим аҳамият касб этади. Бу ўз навбатида, Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати инструментларидан фойдаланиш амалиётининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришни талаб этади. Бу эса, бугунги кунда банк тизимини лебераллаштириш ва инфляция таргетлаш режимида ўтиш шароитида янада аҳамиятлидир.

Монетар сиёсатнинг муҳим ва қатъий тартибга солишни талаб этувчи қисми бу – валюта сиёсати бўлиб, бугунги кунда валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича бир-қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Таъкидлаш ўринлики, валюта сиёсатини соғломлаштириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. 2017 йилгача бўлган даврда мамлакатимизда амалга оширилган валюта сиёсати ташқи иқтисодий фаолият соҳасини такомиллаштириш борасида кўрилган чоралар билан бирга иқтисодиётга инвестицияларни жалб қилиш, мамлакат экспорт салоҳиятини ошириш ва ишлаб чиқариш секторини ривожлан-

тиришга йўналтирилди. Хусусан, сўмнинг хорижий валюталарга нисбатан босқичма-босқич девальвация қилиб борилиши тадбиркорлар томонидан ишлаб чиқариш фаолиятини прогноз қилишдаги ноаниқликларни камайтириш ҳамда иқтисодий диверсификациялаш ва ривожлантириш учун хорижий кредитларни жалб қилишда афзалликлар яратишга қаратилди.

Хориждан молиявий маблағлар жалб қилиш ва капитал ҳаракати билан боғлиқ бошқа операцияларни амалга оширишга эҳтиёткорлик билан ёндашиш жаҳон молиявий инқирозининг салбий оқибатларини юмшатиш учун замин яратди. Шу билан бирга, жаҳон иқтисодиётида рўй бераётган ўзгаришлар, ташқи бозорларда рақобат муҳитининг тобора кескинлашиб бориши ҳамда асосий савдо шерикларимиз ҳисобланган давлатларда амалга оширилаётган алмашув курси сиёсати таъсирида юзага келган иқтисодий вазиятда олиб борилаётган валюта сиёсатининг мамлакатимизни жадал суръатлар билан ривожлантириш мақсадларига ва бугунги кун талабларига мос келмаётганлиги аён бўлиб қолди.

Бошқача айтганда, мамлакатимиз тараққиётини янги босқичга олиб чиқиш шу вақтгача амалга ошириб келинган валюта сиёсатини қайта кўриб чиқиш, илғор жаҳон тажрибаси ва бозор механизмлари асосида уни эркинлаштиришни тақозо қилди. Валюта муносабатларига ҳаддан зиёд аралашув, иқтисодийнинг муайян соҳалари ва тадбиркорлик субъектларига имтиёз ҳамда преференцияларнинг жорий этилганлиги, ташқи савдо ва тадбиркорлик фаолиятини юритишда юзага келган тенгсизлик ҳолати иқтисодий ривожланиш йўлидаги асосий тўсиқлардан бирига айланди.

Шу ўринда ташқи муҳитга мослаштирилмаган курс сиёсати экспорт қилувчи корхоналар шароитини мураккаблаштириб, экспортни қўллаб-қувватлаш борасидаги давлат сиёсати самарадорлигини ошириш имкониятини чеклаганини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз.

Пул-кредит сиёсатини либераллаштириш ва эркин бозор механизмларига ўтиш даври сифатида талқин этиладиган бешинчи босқич чин маънода пул-кредит сиёсатининг янги уфқларини очиб берди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан 2017 йилда бошланган иқтисодий либераллаштириш ва бозор механизмлари ролини оширишга қаратилган иқтисодий ислохотларнинг янги босқичи ўрта муддатли истикболда банк тизими ва пул-кредит сиёсатини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаб берди. Ушбу йўналишдаги муҳим қарорлардан бири миллий валюта алмашув курсининг бозор механизмлари асосида шаклланиш

тамоийларини жорий этиш орқали ички валюта бозорини босқичма-босқич либераллаштирилиши билан боғлиқ амалий қадамлар бўлди.

Мамлакатимизда валюта сиёсатини эркинлаштириш юридик ва жисмоний шахсларга хорижий валютани эркин харид қилиш ҳамда сотиш, миллий валютанинг айирбошлаш курсини фақат бозор механизмлари ёрдамида аниқлаш, экспорт ҳажмини ва маҳаллий маҳсулотларнинг ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини ошириш, иқтисодийнинг барча тармоқларига бевосита хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун зарур тадбиркорлик муҳити, инвестицион иқлимни яхшилаш борасидаги муҳим омил сифатида қаралди.

2017 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикасида банк тизимини либераллаштириш жараёнларининг бошланиши Марказий банк пул-кредит сиёсатининг меъёрий-ҳуқуқий таъминотини ҳам ислохотлар талабларига мослаштиришни тақозо этди. Бу борадаги дастлабки қадамлардан бири, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги «Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чоратадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5177-сонли Фармонининг қабул қилиниши бўлди. Айнан мазкур Фармон валюта муносабатларини либераллаштиришнинг ҳуқуқий базасини самарали равишда такомиллаштиришнинг мустақкам асоси бўлиб хизмат қилди.

Шу ўринда савол туғилади, ушбу Фармоннинг қабул қилиниши халқимиз учун валюта муносабатлари соҳасида қандай имкониятлар яратиб берди? Биринчидан, валютани тартибга солиш тизимида туб ислохотлар қилиниб, тадбиркорлик субъектларига ташқи савдо фаолиятларини амалга оширишлари учун тенг шароитлар яратилди. Иккинчидан, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ошириш, ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини яхшилаш ҳамда хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг янги имкониятлари яратилди. Учинчидан, валюта курси сиёсатининг ташқи савдони рағбатлантиришдаги ролини кучайтириш орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчилар товар ва хизматлари нархларининг ташқи ва ички бозордаги рақобатдошлиги оширилди. Тўртинчидан, мамлакатимизда валюта бозори фаолияти фақатгина бозор механизмлари асосида қайта йўлга қўйилди. Хусусан, мижозларнинг чет эл валютасини сотиб олиш бўйича тартиб ва техник регламентларига риоя этган ҳолда ўз валюта маблағларини ҳеч қандай чекловсиз тасарруф этишини ҳисобга олган ҳолда тижорат банкларининг валюта биржаси савдоларида эркин иштирок этиши таъминланди. Бешинчидан, тижорат банкларида юридик ва жисмоний шахслар томонидан хорижий валютани эркин сотиб олиниши ва сотилиши кафолатланди. Унга кўра, юридик шахслар ўз маблағларини

банкларда жорий халқаро валюта операцияларини, шу жумладан, товар, иш ва хизматлар импорти, фойдани репатриация қилиш, кредитларни қайтариш, хизмат сафари харажатларини тўлаш ва бошқа савдо характерига эга бўлмаган операцияларни амалга ошириш учун чет эл валюта-сига чекловларсиз эркин конвертация қилишлари мумкинлиги, жисмоний шахслар учун эса, сотиб олинган хорижий валюталарини дастлабки босқичда банк пластик карталарига тушуриб берилиши, кейинчалик эса нақд кўринишда олишлари таъминланди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, жорий халқаро операциялар бўйича тўловларни банклардаги ҳисобварақлар орқали амалга оширишда хўжалик юритувчи субъектлар томонидан бозор курсида чет эл валютасини сотиб олиш имкониятининг яратилиши «яширин» иқтисодиётни қисқартириш ва пул маблағларини банк айланмасига жалб қилиш имконини берди.

Валюта муносабатлари соҳасидаги ислохотлар натижасида сўмнинг АҚШ доллариغا нисбатан йиллик девальвация суръати 2015-2016 йиллардаги 15-16 фоиздан 2020–2021 йилларга келиб 3-4 фоизгача қисқарди. Бу эса, сўмнинг хорижий валюталарга нисбатан кадри аста-секинлик билан тикланаётганлигидан дарак беради.

Пул-кредит сиёсатининг ҳуқуқий базасида қилинган ислохотлардан яна бири бу – Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3272-сонли «Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорининг қабул қилиниши бўлди. Айнан мазкур қарорга мувофиқ, ички нархларнинг барқарорлигини таъминлашда ўрта муддатли истиқболда пул-кредит сиёсати мақсадларига эришишнинг принцип ва механизмларини хорижий марказий банклар томонидан қўлланиладиган инфляция таргетлаш режимига мослаштириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг таклифига розилик берилди. Ушбу қарорда белгиланган вазифалар ижроси доирасида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан пул-кредит сиёсатини амалга оширишнинг ўрта муддатли Концепцияси ишлаб чиқилди. Концепцияга мувофиқ босқичма-босқич инфляция таргетлаш режимига ўтишда қуйидаги вазифалар белгилаб олинди:

биринчидан, макроиктисодий, солиқ-бюджет ва пул-кредит сиёсатини мувофиқлаштириш амалиётини такомиллаштириш, бунда иқтисодий ўсиш, давлат бюджетининг баланслашганлиги ва иқтисодиётдаги нархлар даражасининг барқарорлиги бўйича ўзаро ҳаракатлар ва мақсадларнинг келишилганлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш;

иккинчидан, ликвидликни таъминлаш ва жалб қилиш операциялари бўйича пул-кредит сиёсатининг самарали қўлланиладиган фоиз инструментлари турларини кенгайтириш;

учинчидан, тижорат банклари томонидан фоиз ставкаларини шакллантиришда, шу жумладан, кредитлар бўйича бозор механизмларини кенг жорий этиш;

тўртинчидан, илғор хорижий тажрибага мувофиқ макроиктисодий таҳлил ва прогнозлашни такомиллаштириш;

бешинчидан, пул-кредит сиёсатининг инструментлар тўпламини танлаш ва пировард мақсадлар тўғрисида ахборот етказиб бериш орқали, шаффофлик ва прогнозлаш имкониятини ошириш.

Ўз навбатида, инфляция таргетлаш режимига ўтиш чораларининг кўрилиши нафақат пул-кредит сиёсатининг стратегик мақсадларида балки, Марказий банк фаолиятида ҳам жиддий ўзгаришлар қилишни тақозо этди. Шундан келиб чиқиб, 2018 йил 9 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5296-сонли Фармони қабул қилинди.

Барчамизга маълумки, мустақилликнинг илк йиллариданок «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ Марказий банкнинг бош мақсади миллий валюта барқарорлигини таъминлаш эканлиги белгилаб қўйилган эди. Аммо, монетар таргетлашдан инфляция таргетлаш режимига ўтилиши натижасида ички нархлар барқарорлиги, банк тизими ликвидлиги ҳамда тўлов тизими барқарорлиги ва ривожланиши Марказий банк фаолиятининг янги стратегик мақсадли йўналишлари сифатида белгиланди.

Мазкур мақсадлардан келиб чиқиб, бугунги кунда Марказий банк қуйидаги устувор йўналишларда ўз фаолиятини олиб бормоқда:

- асоссиз инфляция кутилмаларни олдини олиш мақсадида инфляция таргетлашнинг принцип ва механизмлари босқичма-босқич татбиқ қилиб борилмоқда. Бу орқали, пул-кредит сиёсати инструментларини тубдан такомиллаштириш асосида инфляция таргетлашга ўрта муддатли истиқболда тўлиқ ўтиш режалаштирилган;
- тижорат банклари фаолиятида юзага келадиган муаммоларни дастлабки босқичларида аниқлаш ва уларни бартараф этувчи чоралар кўриш имконини берувчи тижорат банклари таваккалчилигини бошқариш ва баҳолаш тизими такомиллаштирилмоқда;
- ўрта ва узоқ муддатли истиқболда барқарор иқтисодий ўсишини таъминловчи муҳим омил сифатида банк тизимини ривожланти-

риш, бунда, тижорат банкларининг тадбиркорлик субъектлари ва аҳоли билан ўзаро тўлиқ шериклик муносабатларини шакллантириш ҳамда ишончини мустаҳкамлаш учун рақобат шароитлари яратилмоқда;

- тўлов тизимини янада ривожлантириш, шу жумладан реал вақт режимида тезкорлик билан ҳисоб рақамларни бошқариш ва банк операцияларини ўтказиш имконини берувчи масофадан банк хизматлари кўрсатган ҳолда тижорат банкларининг самарали ахборот алмашинуви тизими ташкил этилмоқда;
- банк хизматлари истеъмолчилари ҳуқуқи ва қонуний манфаатлари ҳимояси, шунингдек, аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари учун молиявий очиқлик таъминланмоқда.

Мамлакатда ички нархлар барқарорлигини таъминлашга қаратилган ислохотларнинг чуқурлашуви ўз навбатида, инфляция таргетлаш режимида ўтишда қулай пул-кредит шароитларини шакллантиришнинг ҳуқуқий базасини янада мустаҳкамлаш заруратини юзага келтирди. Шундан келиб чиқиб, 2019 йил 18 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Инфляция таргетлаш режимида босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-5877-сонли Фармони қабул қилинди. Айнан мазкур фармонда инфляция таргетлаш режимида ўтишнинг концептуал асослари белгиланиб, зарурий пул-кредит шароитларини шакллантириш бўйича вазифалар белгилаб қўйилди.

Соҳада олиб борилаётган ислохотларнинг дастлабки натижалари инфляция таргетлаш режимини жорий этиш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг Вазирлар Маҳкамаси билан куйидаги йўналишларда мувофиқлаштирувчи тайёргарлик ишларини олиб бориш зарурлигини кўрсатиб берди:

- инфляцияга нисбатан номонетар омиллар таъсирини босқичма-босқич пасайтириш, жумладан, тарифларни тартибга солишни ислоҳ қилиш, иқтисодиётнинг реал секторида таркибий ислохотлар самарадорлигини таъминлаш ва ички бозорни истеъмол товарлари билан тўлдириш;
- Марказий банкнинг макроиктисодий таҳлил ва коммуникация сиёсати сифатини ошириш;
- регуляторнинг кредит бозорига самарали таъсир этишини таъминлаб берувчи, пул бозорини тартибга солишнинг замонавий инструментларини жорий этиш.

Мазкур фармонга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига инфляция даражасини 2021 йилда 10 фоизгача пасайтириш ҳамда

2023 йилда 5 фоиздаражадаги доимий инфляция мақсадни (таргет) ўрнатиш бўли билан 2020 йилнинг 1 январидан бошлаб пул-кредит сиёсатим еханзимларини босқичма-босқич инфляция таргетлаш режимига ўтказиш вазифаси юклатилган.

Таъкидлаш ўринлики, 2019 йил 1 январдан инфляция таргетлаш режимига ўтиш босқичи бошланган бўлиб, дастлаб 2019 йилнинг тўртинчи чорагида инфляциянинг мақсадли кўрсаткичи белгилаб олинди. Марказий банк томонидан мақсадли кўрсаткичнинг коридори ҳам белгиланиб, дастлаб мазкур коридор инфляция таргетга нисбатан ± 2 фоизни ташкил этди. Шу ўринда, Марказий банк томонидан мамлакатдаги макроиктисодий шароитлар ҳамда инфляция кутилмалар даражасидан келиб чиқиб мақсадли кўрсаткич коридори 2021 йилнинг биринчи чорагидан ± 1 фоизни қилиб белгиланди.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, инфляция таргетлашга ўтиш шароитида пул-кредит сиёсати трансмиссион механизмнинг фоиз каналидан фаол тарзда фойдаланилмоқда. Шунингдек, банк тизимидаги ликвидликни тартибга солиш мақсадида мунтазам очиқ бозор операциялари амалга оширилмоқда. Жумладан, банк тизимидаги ортиқча ликвидликни стерилизациялаш амалиёти марказий банк облигациялари, депозит аукционлари, овернайт депозитлари бўйича операциялар орқали амалга оширилмоқда. Банк тизимида ликвидлик кўшиш амалиёти эса, РЕПО аукционлари, валютавий СВОП аукционлари, овернайт РЕПО, овернайт валютавий СВОП операциялари асосида олиб берилмоқда.

Умуман олганда, юқорида келтирилган фармон ва қарорларнинг қабул қилиниши банк тизимининг молиявий барқарорлиги ва ишончилигини янада ошириш, тижорат банкларининг ресурс базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, уларнинг инвестициявий фаоллигини рағбатлантириш, шунингдек банк фаолиятини ташкил этишни умум қабул қилинган халқаро меъёр ва стандартларга мувофиқ юқори сифат даражасига кўтариш имконини бермоқда.

Пул-кредит сиёсати режимларининг ўзига хос жиҳатлари ва таъсирчанлиги таҳлили ўрта муддатли истиқболда Марказий банкнинг устувор мақсади сифатида нархлар барқарорлигига эришиш вазифасига инфляция таргетлаш режими жуда мос келишини кўрсатмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда, пул-кредит сиёсатини амалга оширишнинг таъминоти ва усулларининг инфляция таргетлашга босқичма-босқич йўналтириш учун зарурий ҳуқуқий асослар ва таянч иқтисодий шароитлар яратилмоқда.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, мамлакатимизда пул-кредит сиёсатини амалга ошириш борасидаги меъёрий-ҳуқуқий базанинг босқичма-босқич такомиллашиб бориши пировардида мамлакатимизнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлаш ва истиқболда ижтимоий-иқтисодий фаровонликка эришиш каби долзарб вазифаларни ҳал этишда мустаҳкам асос бўлиб хизмат қилади.

3.2. ЎЗБЕКИСТОН БАНК ТИЗИМИНИНГ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСТУВОР ЙўНАЛИШЛАРИ

Бугунги кунда барча соҳаларда бўлгани каби молия бозорида, шу жумладан, банк секторида ўтказилаётган ислохотларда унда сезиларли силжишлар ва ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Бу ўзгаришлар мустақиллик йилларида жаҳон андозаларига мос келадиган банк тизимини босқичма босқич барпо этиш билан ҳамоҳанг тарзда давом эттирилмоқда.

Мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва эркинлаштириш чора-тадбирларининг изчил амалга оширилаётганлиги натижасида иқтисодий ўсишнинг барқарор суръатлари таъминланди, инфляция даражасининг пасайишига эришилди, республика иқтисодиётига жалб қилинаётган хорижий инвестициялар ҳажми ошиб, ташқи иқтисодий фаолият жадал ривожланиши ҳисобига аҳоли турмуш даражаси ҳам ўсиши таъминланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги «Республика банк тизимининг барқарорлигини янада ошириш ва яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида» ги ПҚ-3270-сонли қарори¹ банк секторининг мақсадларини белгилаб берилди. Фармонга мувофиқ тижорат банкларининг умумий капиталини ошириш, шу жумладан кўшимча акцияларнинг чиқарилиши, тижорат банклари томонидан корпоратив облигацияларнинг гаровсиз таъминланишини назарда тутувчи тартибни жорий қилиш, ипотека қимматли қоғозларини муомалага чиқариш ва қайтариш, шунингдек ушбу масала бўйича қонунчилик базасини яратиш вазифаси қўйилди.

Фармонда белгиланган кўпгина вазифалар ижроси Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг шаклланиши ва фаолият кўрсатишига, молия-кредит институтларини халқаро миқёсга кўтарилиши ҳамда банклари молиявий бошқарув муаммоларини ҳал этишга, яъни банк ка-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги «Республика банк тизимининг барқарорлигини янада ошириш ва яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида» ги ПҚ-3270-сонли Қарори.

питали ва маблағларини, умуман олганда банк хизматларини комплекс бошқарувига боғлиқ ҳисобланади.

Шу жиҳатдан 2018 йил 23 мартда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев «Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги қарори¹ банк тизимида хизматлар кўрсатишнинг бозор механизмлари жорий этиш, банк хизматлари турларини кенгайтириш, тадбиркорлар ва аҳоли учун молиявий очиқликни таъминлаб бермоқда дея таъкидлаб ўтдилар.

Шунингдек, пандемия туфайли келиб чиққан молиявий-иқтисодий инқироз кўпгина соҳаларга ўз зарарини етказиб улгурди. Хусусан, банк-молия соҳасидаги инқирозлар жаҳон экспертлари томонидан «banking shock» деб аталаётган жараён ҳақиқатдан ҳам банк соҳасини саросимага туширмоқда. Бироқ умумий изоляция туфайли, масофавий банк хизматларидан фойдаланиш оммаллашиб, халқаро пул ўтказмалар, электрон савдо-сотик, коммунал тўловлар ва ҳоказолар жадаллик билан ривожланиб, виртуал ҳамёнлар бозори ривожланди. Албатта бу жараён банк тизимида ҳам ижобий таъсир этди.

2020 йилда давлат банкларини трансформация қилиш, уларнинг фаолиятини бозор тамойиллари ва халқаро стандартларга мувофиқ қайта ташкил қилиш ҳамда банк тизимида хусусий капитал иштирокини кенгайтириш ва рақобат муҳитини кучайтириш мақсадида 12 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5992-сонли Фармони билан 2020–2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тасдиқланди.²

Мазкур стратегия доирасида кейинги беш йилликда банк-молия тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантиришнинг тўртта устувор йўналишлари белгиланган. Жумладан:

1. Банк тизимининг самарадорлигини ошириш;
2. Банкларнинг молиявий барқарорлигини ошириш;
3. Банк хизматлари оммабоплигини ошириш;
4. Банк тизимида давлат улушини қисқартириш.

Мамлакат банк-молия сектори ривожланиш даражаси ва барқарорлигини баҳолаш мақсадида 2024 йилнинг якунига қадар Халқаро валюта

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартдаги «Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги ПҚ-3620-сонли Қарори.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2020–2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида» ги 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сонли Фармони.

жамғармаси ва Жаҳон банкининг дастури (FSAP) асосида молиявий сектор ҳолатини баҳолаш назарда тутилмоқда.

2021 йилда стратегик аҳамиятга эга бўлган 32 та йирик корхона ва тармоқни трансформация қилиш ишлари амалга оширилади. Банклар фаолиятига рақамли технологияларни кенг жорий этиш эътиборимиз марказида бўлади.» деб таъкидлаб ўтдилар.¹

Ўқоридагиларга қўшимча равишда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг қуйидаги сўзларини келтириб ўтиш ўринлидир. «Сўнгги 4 йилда иқтисодиётимизнинг барча жабҳаларига бозор механизмларини жорий этиш борасида жиддий қадамлар ташланди. Эндиги вазифа – чуқур таркибий ислохотлар орқали узок муддатли барқарор ўсишнинг пойдеворини яратишдан иборат.²

Бунда банкларни хусусийлаштириш жараёни босқичма-босқич, яъни биринчи босқичда давлат улуши мавжуд бўлган банклар фаолиятини трансформация қилиш, иккинчи босқичда эса давлат акцияларини нуфузли хорижий инвесторларга сотиш назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ўзининг 2021 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида: «Бугунги кунда Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар ва уларнинг натижаси жаҳондаги етакчи халқаро рейтинг агентликлари томонидан эътироф этилаётганини алоҳида таъкидлаш лозим»³. (3.1-жадвал).

3.1-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, мамлакат банкларининг рейтинг баҳолари «Барқарор» прогнозига эга бўлиб, бу яқин 12–18 ой давомида ушбу кўрсаткичнинг пасайиш эҳтимоли камлигини билдиради.

Fitch Ratings шунингдек, мамлакатимиздаги давлат органлари томонидан 2017 йилда бошланган, макроиқтисодий барқарорлик ва ўсиш истиқболларини яхшилашга ва давлатнинг иқтисодиётдаги ролини камайтиришга қаратилган ислохотлар кун тартибига турибди, деб ҳисоблайди. Бунда банк тизими фаолиятининг асосий кўрсаткичлари халқаро мезонларга мувофиқ «юқори даражада»ги баҳоларга мос келмоқда.

Масалан, дунёдаги нуфузли «Fitch Ratings» ва «Standart & Poo'rs» рейтинг агентликлари мамлакатимизнинг миллий ва хорижий валютадаги узок муддатли кредит рейтингини «ВВ-» деб белгилади.

¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // «Халқ сўзи». 2020 йил 29 декабрь.

² Ўша манба.

³ Ўша манба.

Халқаро рейтинг агентликлари томонидан берилган рейтинглар¹

№	Банкларнинг номи	Рейтинг агентлик-лари номи	Рейтинг	Башорат	Берилган сана
	Ўзбекистоннинг суверен рейтинг	Standard and Poors «Fitch Ratings» Moody's Investors Service	«ВВ-/В» «-ВВ-» «В1»	«Салбий» «Барқарор» «Барқарор»	05.06.2020 13.04.2020 18.02.2020
1.	«Ўз.Р.ТИФМБ» АЖ	Standard and Poors Moody's Investors Service «Expert RA»	«ВВ-» «В3» «А»	«Салбий» «Барқарор»	05.06.2020 24.02.2020 27.03.2011
2.	АТБ «Қишлоқ қурилиш банк» АТБ	Standard and Poors «Fitch Ratings» Moody's Investors Service	«ВВ-» «ВВ-» «В3»	«Салбий» «Барқарор» «Барқарор»	05.06.2020 03.08.2020 06.09.2019
3.	«Ипотека банк» АТИБ	Standard and Poors «Fitch Ratings» Moody's Investors Service	«ВВ-» «ВВ-» «В2»	«Салбий» «Барқарор» «Салбий»	05.06.2020 14.07.2020 24.01.2020
4.	Чет эл капитали иштирокидаги «Намкорбанк» АТБ	Standard and Poors Moody's Investors Service	«В+» «В1»	«Барқарор» «Барқарор»	27.04.2020 25.05.2020
5.	«Агробанк» АТБ	«Fitch Ratings» Moody's Investors Service	«ВВ-» «В2»	«Барқарор» «Барқарор»	04.06.2020 24.01.2020
6.	«АСАКА» банк	«Fitch Ratings» Moody's Investors Service	«ВВ-» «В3»	«Барқарор» «Барқарор»	04.06.2020 10.08.2020
7.	«Капиталбанк» АТБ	Standard and Poors Moody's Investors Service	«В-» «В32»	«Барқарор» «Барқарор»	27.04.2020 12.01.2018
8.	«Asia Alliance Bank» АТБ	Moody's Investors Service	«В2»	«Барқарор»	29.11.2019
9.	«Турон банк» АТБ	Standard and Poors	«ВВ»	«Барқарор»	16.04.2018
10.	«Туркистон» АТБ	Standard and Poors	«В-»	«Салбий»	27.04.2020
11.	«Трастбанк» АТБ	«Fitch Ratings»	«В»	«Барқарор»	17.01.2019
12.	«Универсал банк» АТБ	«Fitch Ratings»	«В-»	«Барқарор»	2019
13.	Чет эл капитали иштирокидаги «InvestFinanceBank» АТБ	Moody's Investors Service	«В2»	«Салбий»	04.05.2020
14.	«Микрокредитбанк» АТБ	«Fitch Ratings»	«ВВ-»	«Барқарор»	04.06.2020
15.	«Ўзбекистон Республикаси Халқ банк» АТ	«Fitch Ratings»	«ВВ-»	«Барқарор»	04.08.2020
16.	«Ипак Йули» АИТБ	Moody's Investors Service	«В2»	«Барқарор»	06.09.2019
17.	«Ориент Финанс» ХАТБ	Standard and Poors	«В»	«Барқарор»	27.04.2020
18.	«Ravnaq-bank» АЖ	Standard and Poors	«В-»	«Салбий»	27.04.2020
19.	«Ziraat Bank Uzbekistan» АЖ	Moody's Investors Service	«В3»	«Барқарор»	02.07.2019
20.	Эрон «Содерот» банкининг Тошкент шаҳридаги шўъба банки	«Expert RA»	«В»	«Барқарор»	01.07.2019
21.	«Давр Банк» ХАТБ	Standard and Poors	«В-»	«Барқарор»	27.04.2020
22.	«TENGE BANK» АТБ	Moody's Investors Service	«В1»	«Барқарор»	21.07.2019
23.	«Алокабанк» АТБ	Moody's Investors Service	«В2»	«Барқарор»	06.09.2019
24.	«ҚДБ Банк Ўзбекистон» АЖ	Standard and Poors	«ВВ-»	«Салбий»	05.06.2020
25.	Чет эл капитали иштирокидаги «Савдогар» АТБ	Moody's Investors Service	«В2»	«Салбий»	02.10.2019

¹ <http://snsratings.uz/ru/>.

Эндиликда мамлакатимизда банк хизматларини замон талабларига мос равишда янада тараққий эттириш, рақамли банк хизматларини жорий қилиш, зарур норматив-ҳуқуқий базани яратиш, масофадан идентификация қилиш (e-ID ва e-KYC) тизимини йўлга қўйиш каби вазифалар ҳам режалаштирилган.

Ҳозирда мамлакат банк тизимини автоматлаштириш ва компьютерлаштиришга қаратилган чора-тадбирлар натижасида нафақат банкнинг ички эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган ахборот тизими ва локал дастурлар мажмуи, балки иқтисодиётнинг молиявий фаолиятини таъминловчи яхлит миллий тўлов тизими яратилди.

Агар бу ҳолатга мамлакат банк тизимининг ривожланиш ҳолати билан қарайдиган бўлсак, рақамли иқтисодиётга ўтиш автоматик тарзда банк фаолиятида ҳам ўз ўрнини кўрсатаётганлигини гувоҳи бўламиз.

Ўтган 2020 йилда банк тизими, валютани тартибга солиш ҳамда тўлов тизимлари билан боғлиқ қонуности ҳужжатларини янги таҳрирдаги «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги, «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги ҳамда «Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида»ги Қонунларга мувофиқлаштириш, бир-бирини такрорловчи нормаларни қисқартириш, уларнинг амалиётда турлича талқин қилинишининг олдини олиш борасидаги ишлар якунига етказилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, Ўзбекистон Республикасининг «Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида»ги Қонунининг қабул қилиниши электрон пуллар муомаласини, жумладан, электрон пулларни чиқариш, фойдаланиш ва уларни қоплаш бўйича амалга ошириладиган фаолиятнинг ҳуқуқий асосини яратиб берди. Ушбу қонун асосида «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида электрон пулларни чиқарилиши ва муомалада бўлиши қоидалари» ишлаб чиқилиб, 2020 йил 29 апрелда 3231-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилди.

Ушбу йўналишлардаги ишларни янада такомиллаштириш доирасида Марказий банкнинг Тезкор тўловлар тизими ишга туширилиб, юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорларга масофавий хизмат кўрсатиш тизимлари орқали тўловларни туну-кун 24/7 режимида амалга ошириш имконияти яратилди.

Шунингдек, чакана тўлов инфратузилмасини янада ривожлантириш ҳамда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар кўламини ошириш мақсадида тўловларни QR-код, Touch to Phone ва NFC технологиялари орқали қабул қилиш тизимжорий қилинди ҳамда маҳаллий тўлов тизимларининг VISA, Mastercard, UnionPay ва МИР халқаро тўлов тизимлари билан ўзаро интеграцияси амалга оширилди.

Тўлов хизматлари бозорига янги иштирокчиларнинг кириб келишини таъминлаш орқали рақобатни кучайтириш мақсадида 2020 йилда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 20 та юридик шахсга тўловташкilotи ҳамда 2 та юридик шахсга тўлов тизими оператори фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензиялар тақдим этилди.¹

Масофавий банк хизматларининг ривожланиши, тўлов хизматлари бозорига янги иштирокчиларнинг кириб келиши билан бирга банк-молия соҳасида ахборот киберхавфсизликни таъминлаш, молиявий фирибгарликларга қарши таъсир чораларини кўриш ва текширишнинг таъсирчан воситаларини яратиш борасидаги чора-тадбирлар доирасида банк ва молия-кредит тизими муассасаларида фирибгарлик ва компьютер ҳужумларини аниқлаш ҳамда текшириш фаолияти билан шуғулланувчи FinCERT марказини ташкил этиш бўйича дастлабки қадамлар ташланди.

Охирги йилларда банклар томонидан устувор вазифа қилиб белгиланган саноатда юқори технологияли ва замонавий бўлган энг муҳим объектлар ҳамда қувватларни ишга тушириш, мамлакатда ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан янгилаш ва модернизациялашга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилди. (3.2-жадвал).

3.2-жадвал маълумотларига асосан айтишимиз мумкинки, 2020 йилда тижорат банклари томонидан ажратилган жамикредитлар ҳажми 127 трлн. сўмни ташкил этиб, пандемия шароитларига қарамадан қарийб

3.2 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг иқтисодиётдаги улуши²

млрд. сўм

Кўрсаткичлар номи	Йиллар кесимида				
	01.01.2017 й.	01.01.2018 й.	01.01.2019 й.	01.01.2020 й.	01.01.2021 й.
ЯИМ	199325,1	302 536,8	407 514,5	510 117,2	580 203,2
Банк активлари	84029,2	166 631,8	214 419,6	272 726,9	366 121,1
Активларнинг ЯИМга нисбати, фоизда	42,2	55,1	52,6	53,5	63,1
Кредит қўйилмалари	53735,1	110 572,1	167390,6	211 580,5	276 974,8
Кредит қўйилмаларининг ЯИМга нисбати, фоизда	27,0	36,5	41,1	41,5	47,7
Депозитлар	36258,9	59 578,7	70 001,4	91 009,0	114 746,9
Депозитларнинг ЯИМга нисбати, фоизда	18,2	19,7	17,2	17,8	19,8
Капитал	9195,8	20676,1	26678,9	51 030,7	58 351,3
Капиталнинг ЯИМга нисбати, фоизда	4,6	6,8	6,5	10,0	10,1

¹ Ўзбекистон Республикаси марказий банки йиллик ҳисоботи. 2020 йил.

² Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари асосида тузилган.

2019 йил даражасида ўзгаришсиз қолди. Натижада, иқтисодиётга ажратилган кредит қўйилмалари қолдиғи йил бошига нисбатан 30,9 фоизга ёки ЯИМ номинал ўсишига нисбатан 2,2 баробарга юқори ўсиб, 2021 йил 1 январь ҳолатига 276,9 трлн.сўмга етди.

Бунда жисмоний шахсларга ажратилган кредит қўйилмалари қарийб 1,4 баробарга ҳамда юридик шахсларга ажратилган кредит қўйилмалари қолдиғи эса 1,3 баробарга ошди.

Шунингдек, тижорат банклари томонидан кредит бўйича тўлови мавжуд бўлган жисмоний шахсларнинг 75 фоизига ва юридик шахсларнинг 40 фоизига фоиз ва асосий қарз тўловлари бўйича 6 ойлик кечиктиришлар (2020 йил 1 октябрга қадар) берилди ва мос равишда кредит муддатлари узайтирилди.

Мамлакатимиз тижорат банкларининг жами активлари 4,35 баробарга, иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилган кредит қўйилмалари умумий қиймати эса 5,15 баробарга кўпайди ва бу ҳолат банк тизимининг иқтисодий ўсишни рағбатлантиришдаги ролининг тобора ошиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Тижорат банклари активларининг умумий суммаси 2021 йилнинг 1 январиди кўра, 366,1 трлн. сўмни ташкил этди.¹ Бу ҳолат банк тизимининг иқтисодий ўсишни рағбатлантиришдаги ролининг тобора ошиб бораётганлигини кўрсатмоқда.

Бироқ, кредитлар ҳажми ошиши ва пул массаси ўсиши ўртасида кескин тафовутнинг вужудга келиши ҳамда ажратилган кредитларнинг ялпи ички маҳсулот ҳажмидаги улуши юқори суръатда ўзгариши мазкур кредитлар ҳисобига яратилган ички талабнинг бир қисми импорт ҳисобидан қопланаётганлигидан далолат беради.²

Амалга оширилаётган ишлар натижасида мамлакатимиз банк тизимининг ресурс базаси, капитал миқдори ва уларнинг ликвидлилик қобилиятлари ҳам тобора мустаҳкамланиб бормоқда. Бу биз қуйидаги 3.3-жавдалнинг маълумотларидан кўришимиз мумкин.

3.3-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, банкларнинг капиталлашув даражасини ошириш борасида амалга оширилган чора-тадбирлари натижасида тижорат банкларининг умумий капитали 2016–2020 йиллар давомида 6,5 баробарга кўпайиб, 2021 йилнинг 1 январь ҳолатига 58,3 трлн. сўмни, устав капитали умумий миқдори эса 7,7 баробарга ошиб, 44,7 трлн. сўмни ташкил этди.

¹ Ўзбекистон республикаси Марказий банки йиллик ҳисобот асосида тузилган.

² Монетар сиёсатнинг 2019 йил ва 2020–2021 йиллар даврига мўлжалланган асосий йўналишлари.

Тижорат банкларининг жами капитали таркиби ва динамикаси ²

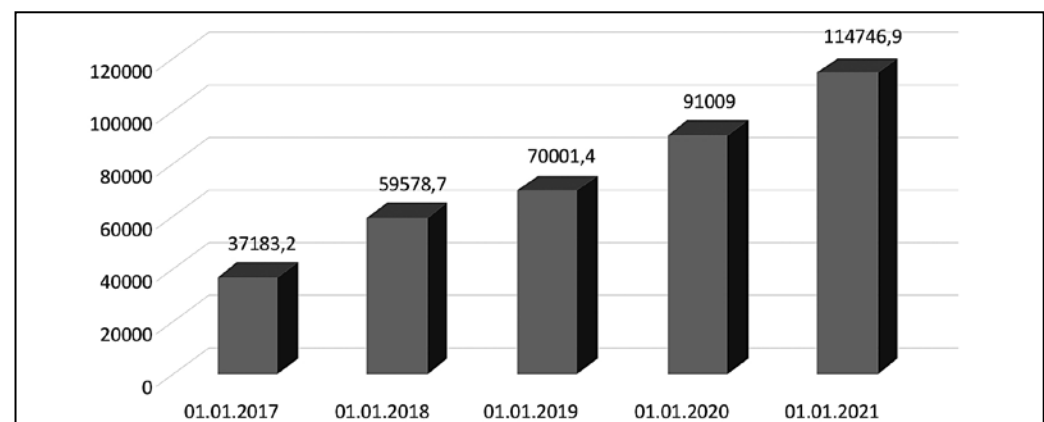
(млрд. сўм)

Кўрсаткичлар	01.01.2017 й.		01.01.2018 й.		01.01.2019 й.		01.01.2020 й.		01.01.2021 й.	
	млрд. сўм	улуши, фоизда	млрд. сўм	улуши, фоизда	млрд. сўм	улуши, фоизда	млрд. сўм	улуши, фоизда	млрд. сўм	улуши, фоизда
Жами капитал	8981,3	100,0	20676,1	100,0	26678,9	100,0	51030,7	100,0	58351,3	100,0
Устав капитали	5805,1	64,6	16306,7	78,9	19673,2	73,7	41877,0	82,1	44655,8	76,5
Қўшимча капитал	40,7	0,5	68,4	0,3	89,4	0,3	142,7	0,3	434,6	0,7
Захира капитали	1467,7	16,3	1792,8	8,7	2937,6	11,0	3844,5	7,5	5205,9	8,9
Тақсимланмаган фойда	1667,9	18,6	2508,3	12,1	3978,8	14,9	5166,4	10,1	8055,0	13,8

Таъкидлаш ўринлики, 2020 йилда коронакризис таъсирида иқтисодий фаолликнинг пасайиши ҳисобига хўжалик юритувчи субъектларнинг пул оқимлари қисқариши ҳамда тўлов қобилиятининг ёмонлашиши оқибатида кредитларни қайтармаслик билан боғлиқ рискларнинг кучайиши банк тизими молиявий барқарорлиги борасидаги хавотирларнинг ортишига сабаб бўлди.

Шу билан бирга, 2018–2019 йилларда банк тизимида капитал валик-видлилик захираси бўйича макропруденциал буферлар шакллантирилганлиги коронавирус пандемияси даврида иқтисодиётнинг кредитга бўлган талабини қондиришга ҳамда молиявий барқарорлик кўрсаткичларини мақбул даражада сақлаб қолишга замин яратди.

Банк тизими муомалага кредит пуллар чиқариш депозитлар яратиш йўли билан тўлақонли пуллар ўрнини босувчи кредит воситаларини вужудга келтиради (3.1-расм).

3.1-расм. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг жами депозитлари қолдиғи динамикаси, млрд сўмда.¹

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари асосида тузилган.

² Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари асосида тузилган.

Тижорат банкларининг жами активлари таркиби ва динамикаси ²

(млрд. сўм)

Кўрсаткичлар	01.01.2017 й.		01.01.2018 й.		01.01.2019 й.		01.01.2020 й.		01.01.2021 й.	
	млрд. сўм	улуши, фоизда	млрд. сўм	улуши, фоизда	млрд. сўм	улуши, фоизда	млрд. сўм	улуши, фоизда	млрд. сўм	улуши, фоизда
Кассадаги нақд пул ва бошқа тўлов хужжатлари	1335,9	1,6	4840,9	2,9	5269,3	2,5	6553,2	2,4	9734,6	2,7
Марказий банкдаги маблағлар	11957,8	14,2	14909,1	8,9	11428,8	5,3	14769,0	5,4	18851,4	5,1
Бошқа банклардаги маблағлар – резидентлар	4280,5	5,1	6713,5	4,0	6374,3	3,0	10089,4	3,7	13146,0	3,6
Бошқа банклардаги маблағлар – норезидентлар	6587,5	7,8	18346,5	11,0	13545,4	6,3	15419,9	5,7	21700,5	5,9
Инвестициялар ва бошқа қимматли қоғозлар*	2620,9	3,1	4114,5	2,5	4155,5	2,0	3567,8	1,4	11023,6	3,0
Кредит қўйилмалари, соф	52045,1	61,9	108467,2	65,1	164670,1	76,8	207646,3	76,1	270212,8	73,8
Асосий воситалар, соф	1794,4	2,1	2335,0	1,4	3488,2	1,6	5723,1	2,1	8314,2	2,3
Активлар бўйича ҳисобланган фоизлар	593,1	0,7	1413,4	0,8	2841,7	1,3	3306,3	1,2	7881,6	2,2
Банкнинг бошқа хусусий мулклари	386,0	0,5	298,3	0,2	230,2	0,1	352,8	0,1	1131,2	0,3
Бошқа активлар	2473,7	2,9	5193,4	3,1	2416,1	1,1	5299,1	1,9	4125,1	1,1
Жами активлар	84075,0	100,0	166631,8	100,0	214419,6	100,0	272726,9	100,0	366121,1	100,0

3.1-расм маълумотларига эътибор берадиган бўлсак, республикада аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини банк депозитларига жалб қилиш 2017–2020 йиллар мобайнида мижозларга кўрсатилаётган банк хизматлари сифатини тубдан яхшилаш, хусусан, омонатларнинг янги ва мижозлар талабларига мос жозибадор турларини жорий этишга алоҳида эътибор қаратилди. 2020 йил якунига кўра тижорат банклари томонидан жалб этилган депозитларнинг умумий ҳажми 2016 йилга нисбатан 3,1 баробарга ошиб, 114,7 трлн. сўмни ташкил этди.

Банк тизими мажбуриятлари таркибида жалб қилинган депозитлар жами мажбуриятларнинг 37,3 фоизини ташкил этиб, шундан 24 фоизи ёки 27 трлн. сўми аҳоли омонатлари ҳисобига тўғри келди. Жалб қилинган депозитлар таркибида талаб қилиб олинган депозитлар улуши 39 фоиздан 43 фоизгача, 3 ойгача депозитлар улуши 10 фоиздан 11 фоизгача ошган бўлса, 3 ойдан 1 йилгача депозитлар улуши 19 фоиздан 18 фоизгача ҳамда 1 йилдан юқори депозитлар улуши 32 фоиздан 28 фоизгача пасайди. Аҳоли омонатларининг ошиши асосан миллий валютадаги омонатларнинг 4,1 трлн. сўмга (32 фоиз) ошиши ҳисобига шаклланди.¹

Марказий банк томонидан банк тизимининг молиявий ҳолати, активлар сифатининг ўзгариши доимий равишда стресс-тестлар ўтказиш орқали баҳоланиб, вужудга келиши мумкин бўлган хатарларнинг салбий таъсирини юмшатиш юзасидан зарур пруденциал чоралар кўриб борилди ва активлар сифатини мақбул даражада сақлаб қолинишига эришилди (3.4-жадвал).

Ушбу 3.4-жадвал маълумотларидан кўринадик, 2017–2020 йиллар мобайнида кредит қўйилмалари мутлоқ миқдорининг ўсиш тенденцияси кузатилган. Унинг ЯИМдаги салмоғи улуши ҳам 2013–2020 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бу ижобий ҳолат ҳисобланади ва иқтисодиётни банк кредитлари билан таъминлашда муаммоларни пасайиб бораётганидан далолат беради. Шу билан бирга 2013–2020 йиллар давомида кредит қўйилмаларнинг ЯИМдаги салмоғи 2,4 баробарга ошган ва бу тижорат банклари кредит фаолиятини анча ривожланганлигини ҳамда такомиллашганини билдиради.

Албатта тижорат банклари активлари ичида иқтисодиётнинг реал секторига ажратилган кредитларнинг ҳамми салмоқли ўрин эгаллагандир. Бунда ажратилган кредитларнинг 86,7 фоизи ички манбаларга ҳисобига тўғри келади. Бу ҳолат банк тизимининг иқтисодий ўсишни рағбатлантиришдаги ролининг тобора ошиб бораётганлигини кўрсатмоқда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари. 2020 йил.

Бугунги кунда республикада кредит ахбороти алмашинуви бўйича самарали ва халқаро талабларга жавоб берадиган тизим яратилган бўлиб, мазкур тизим «Кредит ахбороти алмашинуви тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ ташкил этилган «Кредит-ахборот тахлилий маркази» кредит бюроси» масъулияти чекланган жамияти ва Марказий банкнинг Кредит ахборотининг давлат реестрини ўз ичига олади.

Хусусан, Марказий банкнинг Кредит ахборотининг давлат реестрида республикада банк тизимида тузилаётган барча кредит битимлари ва ушбу битимлар бўйича амалга оширилган амалиётлар тўғрисидаги маълумотлар юритилмоқда (3.5-жадвал).

3.5-жадвалдан кўриниб турибдики, 01.01.2021 йил давомида Миллий маълумотлар базасида рўйхатдан ўтган мижозлар сони 2094262 донани, ҳисобварақлар сони эса 7740964 донани ташкил этди. Сўнги йилларда уларнинг ўсиши мос равишда 111,4 фоиз ва 106,6 фоизни ташкил этди. Бу ўз навбатида маълумотлар базасининг марказлашган тизимларини шаклланаётганлигидан дарак беради.

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари асосида тузилган.

3.5 - ж а д в а л

Банк депозиторлари миллий ахборотлар базасида рўйхатга олинган миқдорлар ва улар ҳисобварақларининг сони бўйича маълумот¹

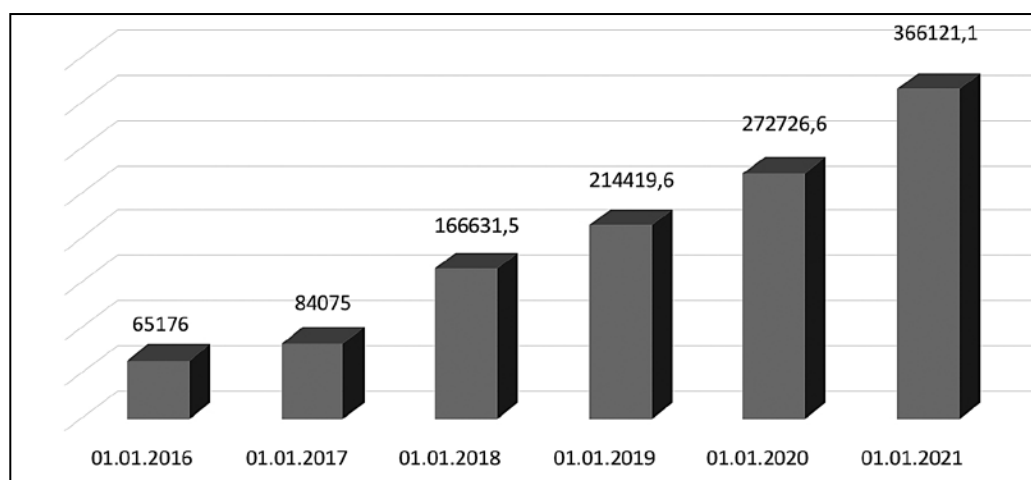
(1 январ ҳолатига)

Кўрсаткичлар номи	Йиллар				
	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Мижозлар сони	1515004	1638673	1755492	1880634	2094262
Ҳисобварақлар сони	5364838	5809172	6469921	7263621	7740964
Жами	6879842	7447845	8225413	9144255	9835226

Кредит ахборотининг давлат реестридаги маълумотларнинг ҳаққонийлигини таъминлаш, шунингдек, кредит ахборотини етказиб берувчилар томонидан тақдим этилаётган ахборотлар сифатини ошириш мақсадида қўшимча электрон мантиқий назоратлар киритилди.

Кредит жараёнларининг бугунги кунда банклар фаолиятида тутган ўрнини баҳолаш учун биз кредит операцияларида қўлланилаётган маблағлар улушини жами банк активларидаги салмоғига қараб таҳлил қилишимиз мумкин. Олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар ва аҳоли ҳамда юридик шахсларнинг банк маблағларига бўлган талаби натижасида банкларнинг активлари миқдори йилдан йилга ошиб бормоқда (3.2-расм)

Хусусан, 3.2-расмдан кўришиб турганидек, мамлакатимиз тижорат банкларининг жами активлари 2020 йилда 2019 йилга нисбатан 34,2 фоизга ўсиб, 2021 йилнинг 1 январ ҳолатига кўра, 366,1 трлн. сўмни ташкил

3.2-расм. Тижорат банкларининг жами активлари қолдиғининг динамикаси, млрд сўмда.²

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари. 2020 йил.

² Ўша жойда.

3.6 - ж а д в а л

Тижорат банкларининг кредит қўйилмалари қолдиғи¹

Банк турлари	01.01.2017 й.		01.01.2018 й.		01.01.2019 й.		01.01.2020 й.		01.01.2021 й.	
	трлн. сўм	улуши, фоизда	трлн. сўм	улуши, фоизда	трлн. сўм	улуши, фоизда	трлн. сўм	улуши, фоизда	трлн. сўм	улуши, фоизда
Давлат улушига эга банклар	44281,6	84,17	97778,4	88,43	148796,0	88,83	186630,3	88,38	244483,9	88,27
Капиталида давлат улуши бўлмаган банклар	8328,9	15,83	12793,7	11,57	18594,6	11,17	24850,2	11,62	32490,9	11,73
Жами банклар	52610,5	100,0	110572,1	100,0	167390,6	100,0	211580,5	100,0	276974,8	100,0

этди. Агар бу кўрсаткични 2016 йилга нисбатан қарайдиган бўлсак сўнгги беш йилда тижорат банкларининг активлари ҳажми 4,3 баробардан зиёд ўсганлигини кўришимиз мумкин.

3.6-жадвал маълумотларидан кшриниб турибдики, 2020 йили якуни бўйича тижорат банклари жами кредит қўйилмаларининг асосий қисми, яъни 88,27 фоизи давлат улушига эга тижорат банклари ҳиссасига тўғри келган бўлиб, ушбу кўрсаткич 2018–2020 йиллар давомида 0,53 бандга камайган. Бунда 2019 йил давомида капиталида давлат улуши бўлмаган банклар фаолиятида кредит қўйилмаларини жойлаштириш миқдорининг оз бўлсада кўпайтирилиши юз берди. (0,45%). Давлат улушига эга тижорат банклари томонидан миқдорларни кредитлаш миқдори олдинги йилларга нисбатан тушиб бормоқда. Демак банклар фақат кредит қўйилмалари жойлаштиришдан бошқа йўналишларга ўз маблағларини сарфлаш бўйича ҳам амалий ишларни бошлаганликларидан дарак беради. Бу эса ўз навбатида уларнинг орасидаги рақобатни кучайтиради.

Агар берилган кредитларни муддатлари бўйича таҳлил қиладиган бўлсак бугунги кунда банклар фаолиятида қисқа муддатли кредитларнинг улуши ошиб бораётганлиги гувоҳи бўлишимиз мумкин.

3.7 - ж а д в а л

Тижорат банкларининг кредит қўйилмалари қолдиғи¹

Кредитлар (муддати бўйича)	01.01.2017 й.		01.01.2018 й.		01.01.2019 й.		01.01.2020 й.		01.01.2021 й.	
	трлн. сўм	улуши, фоизда	трлн. сўм	улуши, фоизда	трлн. сўм	улуши, фоизда	трлн. сўм	улуши, фоизда	трлн. сўм	улуши, фоизда
– қисқа муддатли кредитлар	48366,8	91,93	105818,9	95,70	158752,4	94,83	193628,7	91,51	248731,0	89,80
– узоқ муддатли кредитлар	4243,7	8,07	4753,2	4,30	8638,2	5,17	17951,8	8,49	28243,8	10,20
Жами кредитлар	52610,5	100,0	110572,1	100,0	167390,6	100,0	211580,5	100,0	276974,8	100,0

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари асосида тузилган.

² Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари асосида тузилган.

Юқоридаги 3.7-жадвал маълумотларидан кўриниб турганидек мамлакат банкларининг жами кредит қўйилмаларида қисқа муддатли кредитларнинг улуши йилдан йилга кўпайиб бормоқда. Охирги йиллар мобайнида қисқа муддатли кредит қўйилмаларининг улуши 2017 йилдаги 4,30 фоиздан 2021 йил 1 январ ҳолатига 10,20 фоизга ошганини таъкидлашимиз мумкин.

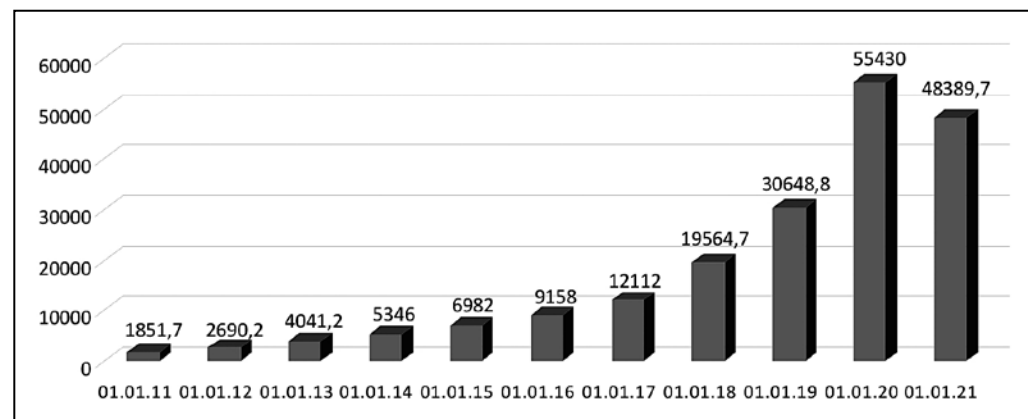
Иқтисодиётда барча бўш пул маблағларининг банк томонидан йиғилиши натижасида вужудга келадиган кредит ресурслари ҳисобидан қарз оловчи корхонага зарур бўлган суммада, зарур бўлган муддатда кредит беришга имконият яратилади.

Иқтисодий ривожланишнинг ўсиши банк кредитининг қўлланилиш кўламини кенгайтириб боради. Кредит фақатгина ҳар кунлик фаолият билан боғлиқ ишлаб чиқариш ва муомала жараёнининг қисқа муддатли эҳтиёжлари учун эмас, балки узоқ муддатга капиталга бўлган эҳтиёжни қоплашга йўналтирилади.

Демак хўжалик юритувчи субъектларга ажратилган кредит қўйилма лариқолдиғидаасосий воситалар сотиб олишга кетадиган улуши етакчи ҳисобланади. Ундан кейинги ўринларда айланма маблағларни тўлдириш учун,янги қурилиш ва реконструкция ишларини молиялаштиришга ҳамда бошқа мақсадлар учунажратилган.

Банклар томонидан кичик бизнес субъектлари ва хусусий тадбиркорликнинг фаол молиявий қўллаб-қувватланиши уларнинг мамлакат иқтисодий ўсишидаги аҳамиятини тобора оширилмоқда.

3.3-расм маълумотларига кўра 2020 йилда, тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига барча мо-

3.3-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган кредитлар динамикаси, млрд сўмда.¹

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари асосида тузилган.

лиялаш манбалари ҳисобидан ажратилган кредитлар суммаси олдинги йилдагиларга нисбатан ошган бўлсада, лекин 2019 йилга нисбатна камайиш тенденциясига эга бўлган. Хусусан, 2020 йилда тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига барча молиялаш манбалари ҳисобидан ажратилган кредитлар миқдори 48389,7 млрд. сўмни ташкил этган ҳолда 2019 йилга нисбатан пасайиш 7,04 трлн. сўмни ташкил этди.

Шунинг учун жорий йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, фермерликни ривожлантиришни молиялашда банкларнинг ролини кучайтириш бўйича ишларни давом эттириш зарурлиги таъкидланди. Мазкур соҳага жорий йилда ажратиладиган кредит ресурслари миқдорини кўпайтириш, микрокредитлар ҳажмини ошириш вазифаси қўйилди.

Ўзбекистонда кичик бизнесни ва тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида кишлоқ жойларида ташкил қилинган ва ишлаб чиқариш фаолиятини олиб борувчи кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари 2018 йилдан икки йил давомида солиқ тўловларидан озод қилинган эди. Бундан ташқари кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари ягона солиқ тўлаш тизимини жорий қилиши мумкин. Кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш мақсадида барча давлат органлари, молия институтлари, нобюджет ташкилотларнинг вазифалари аниқ тақсимлангандир. Бундан ташқари Ўзбекистонда хорижий инвесторлар учун имтиёзлар мавжуд.

Умуман олганда, юқорида келтирилган иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили натижасида қуйидагича хулоса ва таклифларни шакллантирдик.

Биринчидан, Ўзбекистондаги банк амалиётида кредит портфелини бошқариш бўйича анча тажрибалар тўпланган. Бунда чет эл банклари тажрибаларидан унумли фойдаланилган. Аммо бозор иқтисодига ўтиш даврида Ўзбекистон банклари тараккиётида ҳам, бутун иқтисодда бўлгани каби ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Шунингдек, ўзига хос муаммолар ҳам мавжуд бўлиб, бу соҳадаги муаммоларни кўриб чиққанимизда, банк кредит рискларини олдини олишда банк ходимларининг ҳукуқий билимларининг юқори бўлиши катта аҳамиятга эга.

Фикримизча,бунинг асосий сабаби банклар томонидан мижозларга бериладиган кредит маблағларининг муддати ҳозирги кунда асосан қисқа муддатли манбалардан шаклланганлигидадир. Шу билан бирга ўзгаришларга бой бўлган жорий ҳолат банклар томонидан кредитларни реструктуризация қилиш зарурлигини келтириб чиқаради.

Шуни айтиш лозимки, мамлакатимизда коронавирус пандемияси даврида ҳукумат томонидан аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик

субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича барча чораларни кўрилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сон Фармони ижроси доирасида юридик шахсларнинг кредитлари бўйича 7,9 трлн сўм ҳажмдаги қарздорлиги кечиктирилган;

Иккинчидан, Ўзбекистонда ва бошқа мамлакатларда коронавирусга қарши курашиш бўйича кўриладиган чоралар ва иқтисодий фаолликнинг кескин пасайиши сабабли молиявий қийинчиликларга дуч келган ташкилотларнинг кредитлари бўйича қўшимча реструктуризация қилинадиган тўловлар ҳажми қўшимча равишда 7 трлн сўмни ташкил этди;

Учинчидан, жисмоний шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан 2020 йилнинг навбатдаги 6 ойи мобайнида сўндирилиши лозим бўлган кредитлар бўйича муддати узайтириладиган тўловлар ҳажми 4,7 трлн сўмни ташкил этган.

Тўртинчидан, ўз навбатида мамлакатимиз Марказий банки тижорат банклари томонидан молиявий қийинчиликларга дуч келган юридик ва жисмоний шахслар, якка тартибдаги тадбиркорларнинг кредитлари бўйича тўловларга 2020 йил 1 октябрга қадар кечиктириш чораларини тақдим этиш ва амалга киритилган карантин режими фаолиятига салбий таъсир кўрсатган қарздорларнинг муддати ўтиб кетган кредитларига гаров таъминоти бўйича жарима санкциялари ва ундирув чоралари қўлласлик тартибини белгилади. Бунда, тижорат банклари томонидан кредитлар бўйича ҳисобланган ва кечиктирилган фоизлар суммаси кечиктириш тақдим этилган даврда фойда солиғини ҳисоблашда жами даромад таркибига киритилмаслиги қайд этилди.

Юқорида санаб ўтилган ҳолатлар албатта тижорат банкларининг барқарорлигига ва ликвидлигига салбий таъсир кўрсатиши табиий ҳолатдир. Шунинг учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан мажбурий захиралар бўйича талабларни енгиллаштириш ҳисобига тижорат банкларини 2,6 трлн сўм ҳажмидаги қўшимча ликвидлик ресурслари билан таъминлаш ҳамда уларга 3 йил муддатгача 2 трлн сўмгача миқдорда ликвидлик тақдим этишнинг махсус механизмини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар белгиланди.¹

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда банк фаолияти барқарорлигининг асоси бўлган Марказий банк ночор банкларини аниқлаш ва уларга иқтисодий мадад бериш уларнинг синишига йўл қўймаслик чора-тад-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги «Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5978-сон Фармони.

бирларини кўрмоқда. Бу ўз навбатида, тижорат банкларининг банкротлик ҳолатларини камайтириш ва банк тизими рискинни олдини олишни таъминламоқда.

Шунингдек мамлакатимизда пандемия шароитида аҳолини ва умуман иқтисодиёт тармоқларини қўллаб-қувватлаш тизими мувофақиятли ривожланиб, уларнинг ўсиш суръатлари яхшиланмоқда. Бу борада мавжуд муаммоларни ҳал этиш, молиявий маблағлардан фойдаланишни мамлакатимиз тижорат банклари орқали амалга ошириш, улар орасидаги рақобатбардошликни янада кучайтиришга ва банклар фаолиятининг барқарорлигини оширишга ёрдам беради деб ҳисоблаймиз.

3.3. МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ВАЛЮТА СИЁСАТИ: ОЛИНГАН САБОҚЛАР, ЭРИШИЛГАН НАТИЖАЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛИ ЙўНАЛИШЛАР

Ўзбекистон валюта сиёсати истиқлолнинг дастлабки даврларида миллий валюта – «сўм»ни муомалага киритиш ва унинг барқарорлигини таъминлаш, республикага валюта ресурсларини ўз вақтида тушиши ва ундан самарали фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш, валюта муносабатлари соҳасида қонуний ва меъёрий базани такомиллаштиришга қаратилган бўлса, кейинчалик валюта сиёсати механизмлари ва дастлабларини ривожлантириш, институционал асосларини такомиллаштириш ва пировардида бозор механизмларини жорий қилишга қаратилган ислохотлар билан тавсифланади.

Ўзбекистон Республикасида валютани тартибга солиш тизимини ташкил топиши 1991 йилдан, яъни «Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида» ва «Ўзбекистон Республикасида хорижий инвестициялар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунларининг қабул қилиниши билан бошланди.

1993 йилнинг май ойида «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинганидан сўнг, Марказий банк томонидан Молия вазирлиги ва валюта назоратининг бошқа органлари билан ҳамкорликда валютани тартибга солиш масалалари юзасидан меъёрий ҳужжатлар базаси деярли тўлиқ қайтадан яратилди.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида 1994 йилнинг 15 октябридан бошлаб, резидент ва норезидент юридик ва жисмоний шахслар ўртасидаги барча тўловлар ва ҳисоб-китоблар, қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳоллардан ташқари, фақат миллий валюта – сўмда амалга оширилиши белгиланди, шунингдек, эркин айирбошладиган валютада савдо қилиш

ва хизматлар кўрсатиш, шу жумладан, хорижий фуқароларга тақиқлаб кўйилди.¹

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 27 июндаги «Ўзбекистон Республикаси миллий валютасининг ички эркин алмаштирилишини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-1193-сонли Фармони чиққандан сўнг, халқ истеъмол товарларини ишлаб чиқариш ва улар билан республика ички бозорини тўлдириш, экспортга махсулот ва товарлар ишлаб чиқариш, Ўзбекистонда ишлаб чиқариш фаолиятдан белгиланган тартибда олинган фойда ва дивидендларнинг бир қисмини репатриация қилиш, республика иқтисодиётининг базавий ва етакчи тармоқларидаги устувор лойиҳаларни амалга оширишда қатнашувчи юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек, чет эл сармояси иштирокидаги корхоналар конвертация масаласида кўпроқ имкониятга эга бўлди. Бундан ташқари, 1995 йилнинг 1 июлидан бошлаб, мулкчилик шаклидан қатъий назар корхона ва ташкилотларга кредит бериш миллий валютада амалга ошириладиган бўлди.

Республика ҳудудига нақд хорижий валютани олиб кириш ва олиб чиқиб кетиш тартибини такомиллаштириш ва эркинлаштиришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 24 октябрдаги «Республикада нақд хорижий валюта муомаласини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонининг чиқиши муҳим туртки бўлди. Унга кўра, норезидентларнинг божхона декларациясига мувофиқ олиб кирган нақд хорижий валютаси миқдорида, резидентларнинг 500 АҚШ доллари эквиваленти миқдорида нақд хорижий валютани республика ҳудудидан эркин олиб чиқиб кетишига рухсат берилди.

1998 йилнинг 1 апрелидан бошлаб, Ўзбекистон Республикаси резидентларига 2000 АҚШ долларига тенг миқдорда нақд хорижий валютани олиб чиқишга, шунингдек, резидент ва норезидентларга нақд хорижий валютани белгиланган тартибда божхона декларациясини тўлдириш шарти билан республикага эркин олиб келишларига рухсат этилди.²

1999 йил 1 январдан бошлаб, мулкчилик шаклларида қатъий назар барча корхоналар учун, марказлаштирилмаган экспортдан олинган

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 7 октябрдаги 499-сонли «Ўзбекистон Республикасида валюта бозорини ривожлантиришнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 20 мартдаги «Жисмоний шахсларнинг нақд хорижий валютани олиб келиши ва олиб чиқиб кетишини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони // Ўзбекистон Республикасининг валютани тартибга солишга оид қонунчилик ҳужжатлари. – Т.: «O'ZBEKISTON» NMIU, 2007. 40-б.

валюта тушумининг 50 фоизи ваколатли банкларга мажбурий равишда сотилиши белгиланди.¹ Бундан тушган маблағлар эса, 1999 йилда озиқ-овқат товарларини барқарор импорт қилувчи Марказий банкнинг лицензия эгаларига конвертацияга, шунингдек, давлат эҳтиёжлари учун истеъмол товарларини тендер асосида харид қилишга йўналтириладиган бўлди.

2000 йилдан бошлаб ҳукуратимиз томонидан валюта бозорини эркинлаштиришга доир муҳим чора-тадбирлар амалга оширила бошланди. Бу ҳолат Ўзбекистон Ҳукумати ва Марказий банкнинг валюта бозорини эркинлаштиришга қаратилган изчил сиёсатидан далолат берар эди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 28 апрелдаги «Валюта ва экспорт-импорт операциялари бўйича ҳисоб ва ҳисобот тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги 171-сонли Қарорига мувофиқ, 2000 йил 1 майдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси ҳудудида валюта операциялари бўйича бухгалтерия ҳисоби, статистика ҳисоботи ва бошқа ҳисоботлар, шунингдек, божхона тўловларини ҳисоблаб чиқиш Ўзбекистон Республикасининг банклараро валюта бозорида белгиланадиган биржадан ташқари валюта бозори курси бўйича амалга ошириладиган бўлди. Натижада турли валюта операцияларини ўтказишда фойдаланиладиган биржа ва биржадан ташқари валюта курслари унификацияланди (бирхиллаштирилди).

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 29 июндаги 245-сонли «Биржадан ташқари валюта бозорини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорига 2000 йил 1 июлдан бошлаб биржадан ташқари валюта бозорида хорижий валютани сотиш механизмини жорий этиш белгиланди. Бу эса, Ўзбекистонда жорий валюта бозорининг биржа ва биржадан ташқари валюта бозорига ажратилиши учун асос бўлиб хизмат қилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 30 июндаги 250-сонли «Валюта бозорини янада эркинлаштириш ва валюта алмаштириш операцияларини кенгайтиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорининг қабул қилиниши валюта айирбошлаш операцияларини ривожлантиришда муҳим қадам бўлди. Ушбу Қарорга мувофиқ, 2000 йил 1 июлдан бошлаб нақд хорижий валютада етарлича ресурсларга эга бўлган ваколатли банкларга республика ҳудудида ўзларининг ихтисослаштирилган айирбошлаш шохобчалари орқали нақд

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 26 декабрдаги 538-сонли «Биржадан ташқари валюта бозорини мустаҳкамлашга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори.

хорижий валютани эркин харид қилиш ва сотиш операцияларини амалга ошириш ҳуқуқи берилди.

2001 йилнинг 1 ноябрига келиб, Ўзбекистон Республикаси валюта биржасида банклараро савдо сессиялари ҳар куни ўтказила бошланди, шунингдек, савдо майдончасида хорижий валютани сотиш ва сотиб олиш бўйича савдоларни ўтказиш амалиёти бекор қилинди. Натижада биржа савдоларида ўрнатиб келинаётган турли хил курслар бирхиллаштирилди.

Шунингдек, мазкур санадан бошлаб, савдо сессияларида иштирок этиш учун маблағларни олдиндан депонентлаш хорижий валюта хариди учун буюртмадаги сумманинг 100 фоиз сўмдаги эквиваленти эмас, неттинг бўйича, яъни хорижий валютани сотишдан тушадиган сўмдаги маблағларни чегирган ҳолда амалга ошириладиган бўлди. Бу эса, ваколатли банкларнинг, колаверса, хўжалик субъектлари пул маблағларининг айланмадан ташқарига чиқадиган миқдорини камайишига сабаб бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқаруви, Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитасининг 2002 йил 27 июлдаги 222-В-сонли, 89-сонли ва 2002-62-сонли қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида нақд хорижий валютани қабул қилиш тартиби тўғрисида»ги Низомга мувофиқ, республикамизда нақд хорижий валютани қабул қилиш билан боғлиқ муносабатлар тартибга солинади.¹ Унга мувофиқ, республикамиз ҳудудида сотилган товарлар (иш, хизматлар) тўлови учун АҚШ доллари, инглиз фунт стерлинги, евро ва япон иенаси қабул қилиниши мумкин.

2002 йил 1 октябрдан бошлаб истеъмол моллари импорти билан шуғулланувчи корхоналарга хизмат кўрсатиш бўйича ваколатли банклар учун ўрнатилган лимитлар бекор қилинди. Бундай ижобий ўзгариш, ўз навбатида, валюта биржасида валюта айланмаси ҳажмининг сезиларли даражада ошишига олиб келди.

2003 йилнинг июнига келиб, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ва Марказий банки томонидан, ХВФ келишувининг VIII моддасига оид мажбуриятларни бажариш, хусусан, ички валюта бозоридаги алмашув курсларини бирхиллаштириш, чет эл валютасини сотиб олиш тартибини янада соддалаштириш, корхона ва ташкилотлар билан бўладиган ташқи иқтисодий операцияларни такомиллаштириш, нақд чет эл валютаси бозорини эркинлаштириш назарда тутилган «Халқаро жорий операциялар бўйича миллий валютани конвертирланишини таъминлаш бўйича иш

Режаси» ишлаб чиқилди ва Халқаро валюта фонди бошқарувиға тақдим этилди.

Мазкур Иш режасини бажарилишини таъминлаш мақсадида Ҳукумат ва Марказий банк томонидан бир қатор чора-тадбирлар қабул қилинди ва амалга оширилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 11 июндаги «Валюта бозорини янада эркинлаштириш ва алмаштириш курсларини бирхиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 260-сонли Қарорига мувофиқ, 2003 йил 16 июндан бошлаб импорт истеъмол товарлари ва хизматларни (шу жумладан, транспорт ва алоқа) сотишдан олинган сўмдаги тушумни эркин муомаладаги валютага конвертация қилиш шаклланаётган талаб ва таклифдан келиб чиқиб белгиланган тартибда банклараро савдо сессияларида белгиланган курс бўйича амалга ошириладиган бўлди. Мазкур қарор чиққунига қадар ваколатли банклар миқдорларининг импорт истеъмол товарларини сотиб олиш бўйича хорижий валютага бўлган талабларини 50 фоизлик мажбурий сотувдан тушган хорижий валютадаги маблағлар ҳисобидан Марказий банкнинг ҳар бир миқдорга белгилаб берган лимити доирасида қондирар эди. Мазкур қарорнинг ижроси импорт товарлари бўйича лимитлар амалиётининг бекор қилиниши ва уларни сотиб олиш учун зарур бўлган хорижий валюта маблағлари миқдорларнинг буюртмаларига асосланиб тижорат банкларининг банклараро савдо сессиясидаги иштироки билан амалга оширила бошланди.

Бундан ташқари, юқорида қайд этилган Иш режасининг 9-бандини бажариш, шунингдек, валюта операцияларини амалга ошириш тартибини янада эркинлаштириш ва миллий валютанинг жорий халқаро операциялар бўйича конвертациясини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 15 августдаги 355-сонли «Ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишда валюта операцияларини эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга мувофиқ, жорий халқаро операциялар бўйича чет эл валютасидаги операцияларга оид бир қатор чекловлар бекор қилинди. Ҳолбуки, ушбу қарор чиққунига қадар қуйидаги чекловлар амал қилар эди:

- Собиқ Иттифоқ республикалари хўжалик субъектлари билан ҳисобкитоблар клиринг асосида ёки эркин айирбошланадиган валютада амалга оширилади;
- хўжалик субъектлари томонидан хорижий валютани харид қилиш фақат уларнинг миллий валютадаги ўз маблағлари ҳисобидан амалга оширилади, хўжалик субъектларининг қарз маблағлари

¹ Ўзбекистон Республикаси молиявий қонунлари, II-10, – Т.: 2004. 125-б.

ҳисобидан хорижий валютани сотиб олишлари, қонунда кўзда тутилган ҳоллардан ташқари, қатъиян тақиқланади;

- Марказий банкнинг лицензиясига эга бўлган истеъмол товарларини импорт қилувчи улгуржи савдо корхоналари ва ташкилотлар учун сўмни эркин айирбошладиган валютага конвертация қилиш чакана савдо ташкилотларидан импорт товарларини реализация қилишдан тушган нақд пул тушуми тўғрисидаги, ваколатли банк томонидан тасдиқланган маълумотнома асосида амалга оширилади;
- импорт шартномалари бўйича тўловларнинг мазкур шартнома бўйича контрагент ҳисобланган норезидент фойдасига амалга оширилишига йўл қўйилмайди;
- резидентлар томонидан олинган ташқи қарз бўйича фоиз ва бошқа қўшимча тўловларга бир йилда тўланадиган сумма қарз асосий суммасининг 20 фоизидан ошмаслиги лозим.

Бундан ташқари, хорижий валютани харид қилишга бўлган буюртманоманинг ваколатли банкнинг эксперт хулосаси олинган вақтдан бошлаб бир ой муддат мобайнида амал қилиши чеклови бекор қилинди, ваколатли банклар томонидан миллий валютани конвертациялаш бўйича ҳужжатларни кўриб чиқиши муддати бир ҳафтадан уч иш кунига қисқартирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 26 сентябрдаги «Ўзбекистон Республикасида ташқи савдо фаолиятини янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонида мувофиқ, 2003 йилнинг 1 октябридан бошлаб, импорт шартномаларини Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар агентлигида олдиндан рўйхатга олиш амалиёти бекор қилинди. Шу пайтдан бошлаб, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида импорт шартномаларининг божхона мониторинги тизими жорий этилди.

2003 йилнинг 15 октябридан Ўзбекистон ҳудудида ХВФ Келишувининг VIII моддасига мувофиқ, жорий халқаро операциялар бўйича расмий тарзда миллий валютани (сўм) конвертация қилиш мажбурияти қабул қилинди. Бундан буён, ҳукуматимиз ХВФ келишувлари VIII-моддасининг 2- бўлим а-бандига мувофиқ, жорий халқаро операциялар бўйича валютавий чекловларни жорий қилишга ҳақли эмас. Ушбу модданинг 3-бўлимига мувофиқ, дискриминацион валюта сиёсати амалга оширилмаслиги лозим. Шунингдек, ХВФ VIII-моддасининг 4-бўлимига мувофиқ эса, бошқа давлатлар томонидан тақдим этилган сўмлар ўша мамлакатнинг миллий валютасига ёки СДР (Special Drawing Rights)га конвертация қилиб берилиши лозим.

Шуниси аҳамиятга моликки, мамлакатимизда жорий халқаро операциялар бўйича конвертацияни жорий қилиш ХВФ ва бошқа халқаро молиявий ташкилотларнинг кредитларини жалб қилмасдан амалга оширилди.

2017 йилга қадар жорий тўлов баланси операциялари учун сўмни хорижий валютага эркин конвертация қилиш ва биржадан ташқари валюта бозорини эркинлаштириш борасида эволюцион ёндашув билан чора-тадбирлар амалга ошириб келинди.

Бироқ, шуни таъкидлаш лозимки, 2017 йил республикаимизда валюта сиёсатини эркинлаштиришда ўзига хос ўрин тутади.

Даставвал, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ПФ-4947-сон фармони билан 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси қабул қилиниб, унда валютани тартибга солишда замонавий бозор механизмларини босқичма-босқич жорий этиш, миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш вазифалари белгиланди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги «Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5177-сонли Фармонига мувофиқ, юридик ва жисмоний шахсларнинг чет эл валютасини эркин сотиб олиш ва сотиш ҳамда ўз маблағларини ўзининг хоҳишига кўра эркин тасарруф этиш ҳуқуқларини рўёбга чиқаришни тўлиқ таъминлаш; валюта ресурсларидан фойдаланишда бозор инструментларининг ролини ошириш, валюта бозорида барча хўжалик юритувчи субъектлар учун тенг рақобат шароитларини яратиш, валюта сиёсатининг ноанъанавий тармоқларда экспортни ривожлантиришда, минтақавий ва халқаро иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлашда рағбатлантирувчи ролини ошириш; валюта сиёсатининг янги шароитларида таянч тармоқлар корхоналари самарали фаолият юритиши учун уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича зарур чора-тадбирлар кўриш каби республикаимизда валюта бозорини янада либераллаштириш соҳасида давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари сифатида қайд этилди.

Шунингдек, юқоридаги Фармон билан 2017 йилнинг 5 сентябридан бошлаб қуйидаги тартиб ўрнатилди:

- Ўзбекистон Республикасининг юридик шахслари жорий халқаро операциялар (товар, иш ва хизматлар импорти, фойда репатриацияси, кредитларни қайтариш, хизмат сафари харажатларини тўлаш ва

бошқа савдо характерига эга бўлмаган ўтказмалар) бўйича тўловларни амалга ошириш учун тижорат банкларида чет эл валютасини чекловсиз сотиб олишлари мумкин;

- жисмоний шахслар чет эл валютасини тижорат банклари орқали эркин сотиши ва сотиб олиши ҳамда сотиб олинган маблағларни ҳеч қандай чекловларсиз тасарруф этиши мумкин;
- истеъмол товарлари импорти билан шуғулланувчи юридик шахс ташкил этмасдан фаолият кўрсатувчи якка тартибдаги тадбиркорларга чет эл валютасини жисмоний шахслар учун ўрнатилган тартибда, банклардаги ҳисобварақлар орқали сотиб олишга рухсат берилади;
- мулкчилик шаклидан қатъи назар, барча экспортчи корхоналарнинг чет эл валютасидаги тушумини мажбурий сотиш бўйича талаб бекор қилинади;
- чет эл валютасида даромад олувчи юридик шахс ташкил этмасдан фаолият кўрсатувчи якка тартибдаги тадбиркорлар, шунингдек, фермер хўжаликлари ўз банк ҳисобварақларидаги нақд маблағларни фақат миллий валютада ечиб олишга ҳақлидирлар, чет эл валютасидан чет элда асосли фойдаланиш ҳоллари бундан мустасно.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги «Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3270-сонли қарорига мувофиқ, 2017 йилнинг 1 октябридан устав капиталининг (фондининг) минимал миқдори янги ташкил этиладиган тижорат банклари (100,0 млрд. сўм), микрокредит ташкилотлари (2,0 млрд. сўм) ва ломбардлар (500 млн. сўм) учун миллий валютада белгиланди.

Айни пайтда, Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ва «Асака» АТБнинг аввал хорижий валютада шакллантирилган устав капиталларини белгиланган тартибда хорижий валютани сотиш йўли орқали миллий валютага ўтказиш чоралари кўрилди. Мазкур тижорат банклари томонидан валюта маблағларини сотишдан олинган даромад (фойда) солиққа тортиш базасига киритилмаслиги ва уларнинг акциядорлари улушини оширишда фойдаланилиши белгиланди.

Миллий иқтисодиётдаги мавжуд вазиятдан келиб чиқиб ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларини ҳисобга олган ҳолда, Марказий банк томонидан тайёргарлик босқичида асосий эътибор қуйидаги жиҳатларга қаратилди:

Биринчидан, инфляцион босимни пасайтириш ва валюта бозорида спекулятив талабнинг ўсишини олдини олиш. Ушбу мақсад пул-кредит

сиёсатини қатъийлаштириш, яъни қайта молиялаш ставкасини 9 фоиздан 14 фоизгача ошириш орқали амалга оширилди.

Иккинчидан, банк тизимининг барқарорлигини мустаҳкамлаш учун қуйидаги тадбирлар амалга оширилди:

- давлат маблағлари ҳисобига тижорат банкларининг устав капитали оширилди (670 млн. АҚШ доллари миқдорида хорижий валютада), натижада банк тизимининг умумий капиталлашув даражаси 40 фоиздан ошди;
- Марказий банкнинг тижорат банкларига ликвидлилик тақдим этиш механизмлари ишга туширилди;
- банкнинг пруденциал назорати чоралари кучайтирилди, шу жумладан ҳар бир банкнинг валюта сиёсатининг янги шароитларига чидамлилигини аниқлаш мақсадида ҳар бир банк стресс-тестдан ўтказилди;
- лаҳзалик ликвидлилик коэффициентида нисбатан минимал талаблар жорий этди ва йил охирига келиб у 20% даражага етказилди.

Учинчидан, йирик ва стратегик корхоналар молиявий ҳолати ва хорижий валютадаги мавжуд қарзларини ҳисобга олган ҳолда қўллаб-қувватланди. Хусусан, миллий валюта девальвациясининг корхоналар молиявий ҳолатига салбий таъсирини олдини олиш мақсадида ажратилган кредитларни реструктуризациялаш амалга оширилди.

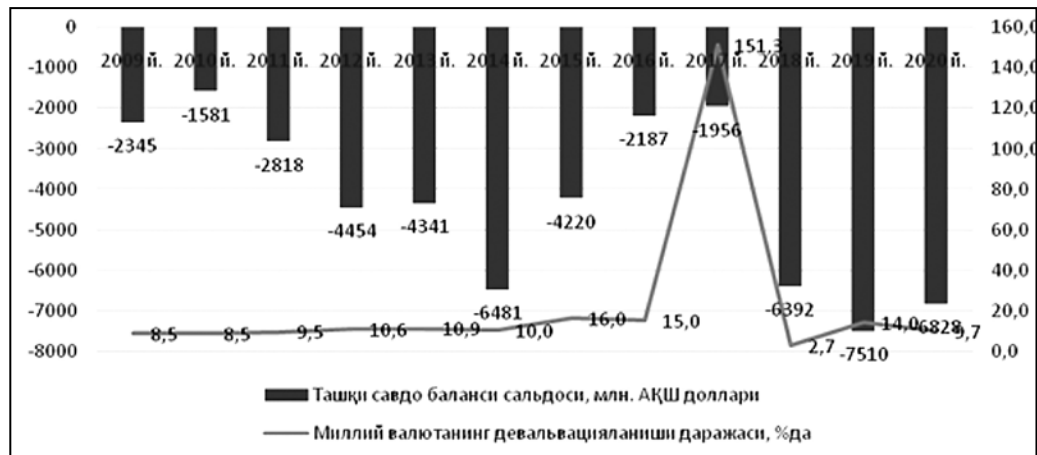
Тўртинчидан, кам таъминланган оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш чоралари кўрилди.

Бешинчидан, ички бозорни ижтимоий аҳамиятга эга товарларга тўлдириш ва товарларни олиб киришда божхона ва бошқа тўловларнинг ошиши ҳисобига нархларнинг кескин кўтарилишининг олдини олиш учун импорт ставкалари пасайтириш нуктаи-назаридан қайта кўриб чиқилди.

Шунингдек, ички бозорда барча ҳисоб-китобларни ва тўловларни фақат миллий валютада амалга ошириш тартибини ўрнатиш орқали сўмга бўлган ишонччи кучайтириш чоралари кўрилди.

Юқоридаги тайёргарлик чора-тадбирлари республика банк тизимида ва умуман иқтисодиётда жиддий талофатларсиз валюта курсини шакллантиришга «силлиқ» ўтишни амалга оширишга имкон берди.

Бироқ мазкур даврда миллий валюта – сўмнинг АҚШ долларига нисбатан алмашув курси сезиларли даражада девальвация қилинган (3.4-расм). Назарий жиҳатдан девальвация ташқи савдо қолдиғига ижобий таъсир этиши, хусусан экспортни рағбатлантирувчи характер касб этиши керак эди. Фикримизча, мазкур ҳолат мамлакатимиз савдо режими билан

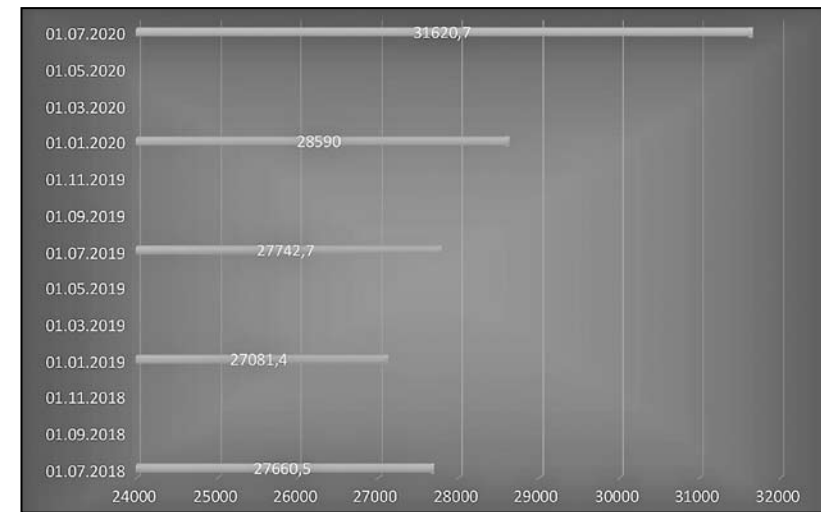
3.4-расм. Ўзбекистон ташқи савдо баланси сальдоси ва миллий валюта девальвацияси.¹

боғлиқ бўлиб, турли божлар ва бошқа чекловлар боис, импортнинг кескин тушиши ва экспортнинг ошишини етарлича рағбатлантирмаган.

Шу боисдан ҳам ҳозирги кунда мамлакатимизда валюта сиёсатини эркинлаштиришда нафақат валюта сиёсатининг бозор механизмларини жорий қилиш амалиётини такомиллаштиришга, балки хўжалик субъектлари экспорт салоҳиятини юксалтиришни рағбатлантиришнинг муқобил усуллари ҳам эътибор қаратилмоқда. Хусусан, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини ошириш учун тижорат банклари томонидан экспорт кредитларини ажратиш амалиёти шулар жумласидандир. Шунингдек, савдо режимини эркинлаштириш бўйича ҳам муҳим қадамлар ташланаётганлиги, республикамизнинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзолиги бўлиши учун етарли шарт-шароитларни таъминлашга жиддий ёндашув ҳам келгусида валюта сиёсати механизмларининг таъсирчанлигини оширишга хизмат қилади.

Айни пайтда, валюта бозорида курс шаклланишининг бозор механизмлари амал қилишига монанд тарзда алмашув курсларида тебранишларнинг ортиши ҳам табиий ҳолдир. Бу эса миллий валюта курсининг кескин тебранишини олдини олиш мақсадида Марказий банкнинг интервенциясини тақозо этади. Бу жараёнда Марказий банкнинг валюта курси ўрнатилиши жараёнига аралашуви талаб ва таклифга таъсир этиш орқали юз беради. Шу сабабли Марказий банкнинг интервенцияни самарали амалга ошириш салоҳияти унинг олтин-валюта захираси ҳажми билан белгиланади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва Жаҳон савдо маркази (URL: <https://trademap.org>) маълумотлари асосида тузилган.

3.5-расм. Ўзбекистон Республикасининг олтин-валюта захиралари.¹

Сўнгги йилларда республикамиз олтин-валюта захиралари ҳажмида ўсиш тенденцияси кузатилмоқда (3.5-расм). Бу, бир томондан, Марказий банкнинг валюта бозоридаги интервенцияни амалга ошириш салоҳияти ошаётганлигидан далолат берса, иккинчи томонидан, мамлакатнинг халқаро тўлов қобилияти, ликвидлиги ҳамда иқтисодий хавфсизлиги учун муҳимдир. Айни пайтда, 2020 йил 1 июль ҳолатига умумий расмий захиралар таркибида олтиннинг улуши 61,6 фоизни ташкил этган. Бундак кўринадики, олтин нархининг ошиб бориши шароитида мавжуд тенденция ижобий саналади. Фикримизча, Марказий банкнинг хорижий валютадаги ликвидликни таъминлаш мақсадида голд-своп операцияларини ривожлантириши жорий валюта захиралари сиёсатига мос тушади.

Айни пайтда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 18 ноябрдаги «Инфляция таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-5877-сонли фармони мувофиқ, валюта сиёсати соҳаси учун истиқболли йўналишлар белгилаб олинди. Хусусан:

- банкларо валюта бозорини модернизация қилиш;
- Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг валюта интервенцияси соҳасидаги сиёсатини тегишли равишда такомиллаштириш;
- тижорат банкларининг маркет-мейкер сифатидаги ролини ошириш;
- валюта курсининг мослашувчан шаклланишга ўтиш;
- валюта интервенцияси услубларини такомиллаштириш;

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари.

3.6-расм. Ўзбекистонда валюта бозорини эркинлаштириш жараёнини яқунлаш орқали инфляция таргетлашга ўтишнинг зарурий шартлари.¹

■ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бозор фаолиятига аралаштиришни минималлаштиришга қаратилган ва айирбошлаш курсини аниқлашда унинг фундаментал ўзгариш трендига таъсир ўтказмайдиган Валюта интервенцияси стратегиясини ишлаб чиқиш шулар жумласидандир.

Фикримизча, инфляция таргетлаш режимига ўтишни самарали ташкил этиш учун валюта бозорини эркинлаштириш билан боғлиқ бир қатор шароитлар таъминланиши зарур (3.6-расм). Хусусан, ушбу мақсадда валюта бозори иштирокчиларига валюта хатарларини хеджирлаш имконини берувчи ҳосилавий инструментлар бозорини ривожлантириш, банкларнинг маркет-мейкер сифатида бозордаги фаоллигини рағбатлантириш ва уларнинг айирбошлаш курсини шакллантиришдаги ролини ошириш, валюта интервенциялари сиёсатини такомиллаштириш ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банки интервенциялари мақсадлари ва усулларини белгилаб берувчи стратегия ва тактикаларни ишлаб чиқиш талаб этилади.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодий ислохотлар ва тараққиёт мақсадларига хизмат қиладиган валюта муносабатларини тартибга солишнинг самарали механизмларини жорий этиш ва экспортга ишловчи корхоналар самарали фаолият юритиши учун зарурий шарт-шароитларни яратиш, миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш ва унга нисбатан жамо-

атчилик ишончини мустаҳкамлаш, миллий иқтисодиётда долларлашув даражасини камайтириш ва капиталлар ҳаракатини тартибга солишнинг самарали тизимини шакллантириш валюта сиёсатини эркинлаштиришнинг замонавий босқичда устувор йўналишлар бўлиб ҳисобланади. Айни пайтда, инфляция таргетлаш режими шароитида нисбий нархлар ўзгариши ва пировардида реал алмашув курси динамикаси монетар орган томонидан доимий мониторинг қилиб борилиши керак.

3.4. ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНИШ

Жаҳон иқтисодиётида рўй бераётган тезкор ўзгаришлар, янгиланишлар ва ривожланишлар ҳар бир давлатдан фаол иқтисодий ривожланишни таъминлашга қаратилган самарали ислохотларни амалга ошириш ва уни такомиллаштириб боришни тақозо этмоқда. Бундай юқори даражадаги эътибор ва масъулиятни талаб этган ҳолда олиб бориладиган ички ҳамда ташқи сиёсатда миллий иқтисодиётнинг устувор стратегик манфаатларини жорий давр ва узоқ истикболда ҳам рўёбга чиқариш шунингдек ҳимоялашга эришиш кенг кўламли чора-тадбирларни изчил амалга ошириш билан таъминланади, бироқ, бу тадбирларни ички ҳамда ташқи сармояларни фаол жалб этмасдан туриб амалга ошириб бўлмаслигини назарда тутсак, жаҳонда инвестициялар иқтисодиётнинг бугунги барқарорлиги ва жадал ўсишини таъминловчи бош омил сифатида эътироф этилаётганлиги бежизга эмаслигини англаш мумкин бўлади.

Мамлакатимиз мустақилликни кўлга киритган дастлабки даврларидан бошлаб, мамлакатда яратиладиган ялпи ички маҳсулотнинг ўсишига бевосита таъсир кўрсатаётган ички ва ташқи инвестицияларга катта эътибор бериб келинмоқда. Шунингдек, Ўзбекистонда демократик бозор ислохотлари ва иқтисодиётни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш шароитида барқарор иқтисодий ўсишни жадаллаштиришда инвестициялашнинг барча манбаларидан самарали фойдаланиш зарур (бюджет маблағлари, ташқи кредитлар, тўғри инвестициялар, корхоналар ва аҳоли маблағлари ва бошқа). Мамлакатимизда инвестиция фаолиятини амалга оширишда инвестицияларни жалб этиш, аввало, ички манбалар ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим тармоқларини жадал модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, транспорт коммуникацияларини янада ривожлантириш ва ижтимоий инфратузилма объектларини барпо этиш ҳал қилувчи устувор йўналишга айланди.

¹ Тожиев Р.Р. Халқаро валюта кредит муносабатлари. Дарслик. – Т.: 2020.

Инвестиция фаолиятининг самарали ташкил этилиши унинг ҳуқуқий жиҳатдан таъминланганлик даражасига ҳам боғлиқдир. Ўтган йиллар давомида тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш учун қулай инвестиция муҳитини шакллантириш, чет эл инвесторлари иштирокидаги корхоналарнинг самарали фаолият юритиши учун бир қатор ислохотлар амалга оширилди.

Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда бўлгани каби давлат республикамизда ҳам инвестицияларни мувофиқлаштириб турувчи меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилди ва ҳаётга изчил тадбиқ этила бошланди.

Жумладан:

- Ўзбекистон Республикасининг «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 1999 йил 12 январь.
- Ўзбекистон Республикасининг «Чет эл инвестициялар тўғрисида»ги Қонуни, 1998 йил 30 апрель.
- Ўзбекистон Республикасининг «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги Қонуни, 1998 йил 30 апрель.
- 2005 йил 11 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони.
- Вазирлар Маҳкамасининг инвестициялар ва инвестицион фаолиятга дахлдор бўлган қатор қарорлари.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 1 августдаги «Ўзбекистон Республикасида инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5495 сонли Фармонида белгиланганидек, инвестиция киритиш учун энг қулай шароитлар яратишга қаратилган, инвестиция фаолияти соҳасидаги унификация қилинган қонун ҳужжати лойиҳасини янада такомиллаштириб тез фурсатда ҳаётга татбиқ этиш зарур эди. Дастлаб инвестиция соҳасидаги ягона ҳужжат сифатида Инвестиция кодекси концепцияси ишлаб чиқилиб муҳокамага қўйилди. Кейинчалик лойиҳа «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонун номини олди.

Мазкур қонун «Чет эл инвестициялари тўғрисида», «Инвестиция фаолияти тўғрисида», «Инвестиция ва пай фондлари тўғрисида», «Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида», «Концессиялар тўғрисида», «Маҳсулот тақсмотига оид битимлар тўғрисида»ги қонунлар ва бошқа ҳужжатларда, шунингдек бир қатор қонуности ҳужжатларда мавжуд бўлган нормаларни тизимли равишда ўзида мужассамлаштирди.

Шу асосда тайёрланган «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонун Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2019 йил 25 декабрь куни имзоланди.

Ўзбекистон Республикасининг «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонунда: «Инвестиция фаолияти – инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳаракатлари мажмуи» сифатида ифодаланади.

«Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонун илгари инвестицияга оид қонун ҳужжатларида мавжуд бўлмаган янги тартиб ва қоидалар билан янада такомиллаштирилди. Хусусан:

- инвестициялар ва инвестиция фаолиятининг асосий принциплари белгиланди;
- қонун ҳужжатларининг инвестор учун ноқулай ўзгаришларига қарши кафолатлари янада мустаҳкамланди;
- маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг инвестицияларни ва инвестиция фаолиятини тартибга солиш бўйича ваколатлари кенгайтирилди;
- «Инвестиция визаси» ва уни расмийлаштириш тартиби бўйича норма киритилди;
- Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан инвестиция шартномаси тузиш тартиби белгиланди.

Қонунда илк бор инвестициялар ва инвестиция фаолиятининг асосий принциплари мустаҳкамлаб қўйилди. Бу эса инвестиция соҳасида ҳуқуқий тартибга солишнинг мазмуни ва йўналишларини белгилаб берди. Мазкур принциплар инвестиция қилиш ва инвестиция фаолиятини амалга ошириш жараёнининг барча босқичларида қўлланилади.

Инвестиция фаолияти инвесторнинг ўз ресурсларини инвестиция объектига сафарбар этишга асосланар экан, мазкур фаолият инвесторнинг мақсадига кўра ташкил этилиши ва молиялаштирилишини тақозо этади. Инвестиция фаолиятини молиялаштиришнинг зарурлиги шунинг билан изоҳланадики, инвестиция фаолиятига йўналтирилган ҳар қандай сармоя, пировардида, ўз-ўзидан инвестор манфаатларини таъминлаб бера олмайди. Биламизки, инвесторлар доимо амалга оширган инвестиция фаолиятдан катта фойда ва самара олишни кўзлайдилар. Бу орқали ўз капиталини кўпайтириш ва уни бозор рисклари остида қийматининг йўқолишидан ҳимоялашни хоҳлайдилар. Бунинг учун улар энг оптимал

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 2019 йил 25 декабр, 3-модда. // lex.uz.

вариантдаги инвестиция лойиҳасига капитални йўналтириб, унинг ҳаракатини мунтазам бошқариб бориш орқали кўзланган мақсадига эришишга интиладилар.

Шунга кўра, инвестиция фаолиятини молиялаштиришнинг зарурлигини қуйидагилар билан изохлаш мумкин:

- инвестиция фаолиятини молиялаштиришни ташкил этишда инвесторнинг ўз мақсадига эгаллиги;
- инвестиция фаолияти орқали инвесторнинг ўз капиталини янада кўпайтиришга интилиши;
- инвестиция фаолиятини ташкил этиш унинг доимий бошқарувисиз самарали амалга оширилмаслиги;
- инвестиция фаолиятининг самарали кечишига турли рискли омилларнинг таъсири юзага келиши мумкинлиги;
- инвестиция фаолиятида инвестордан ташқари яна кўплаб бошқа иштирокчиларнинг қатнашиши ҳамда уларнинг ҳам манфаатлари мавжудлиги;
- ҳар қандай инвестиция фаолияти, албатта, давлат ва жамият манфаатларининг ривожланиши учун хизмат қилишга йўналтирилганлиги;
- бозорда кучли рақобат шароитининг ҳукм суриши;
- инвесторнинг инвестиция ресурслари чекланганлиги, шу боисдан уни энг самарали инвестициялаш объектида чекланган вақтда максимал фойдаланишга бўлган интилиши ва бошқалар.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига асосан кейинги йиллардаги давлат дастурида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш йўналишида корхоналарнинг маблағлари, Ўзбекистон Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси, тижорат банклари кредити линиялари, хорижий инвестиция ва кредитлар ҳисобига 2017–2021 йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридagi 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурлари амалга кўзда тутилган. Жумладан, 2018 йилда 18 та давлатлараро расмий ташрифлар амалга оширилди ва 52 миллиард долларлик 1 минг 80 та лойиҳа бўйича келишувларга эришилди. Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Ислом ва Осиё тараққиёт банклари, бошқа халқаро молия институтлари билан ҳамкорликдаги инвестициялар ҳажми 8,5 миллиард долларни ташкил этди. Бугунги кунда юртимизда, чет эл инвестициялари

ҳисобидан қиймати 23 миллиард АҚШ долларлик 456 та лойиҳа амалга оширилмоқда.¹

Хусусан, макродиагностик таҳлилларга асосан иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашнинг олдинги йиллардаги асосий манбаларидан бири бўлган марказлашган ресурслар имкониятларининг чекланиб бориши хусусий, айниқса тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмини кескин оширишни тақозо этмоқда. Хусусан, ўтган йилларда иқтисодий ўсишни молиялаштириш асосан марказлашган ресурслар ҳисобига бўлганлиги ўз аксини сўнгги йиллардаги ташқи қарз динамикаси кўрсатмоқда.

Бироқ, 2020 йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми 32,7 фоизга (кафолатланмаган хорижий кредитларни инобатга олмаган ҳолда) камайиб, 2,9 млрд. долларни ташкил этди (доллар эквивалентида пасайиш 33,8 фоизни ташкил этди).

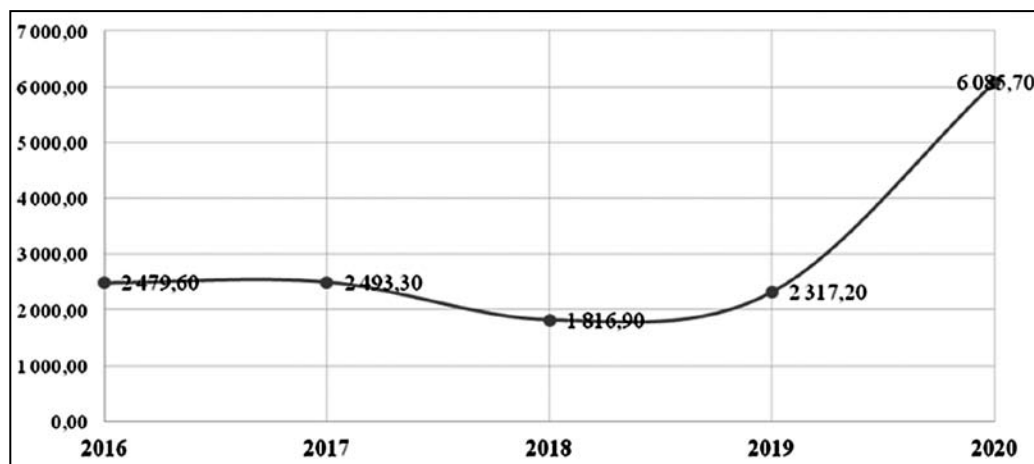
Кафолатланмаган хорижий кредитлар қуйидаги тармоқларда инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш ҳисобига ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 1,6 баробардан зиёд ўсди (2,4 млрд. доллардан 3,5 млрд. долларгача), жумладан:

- НКМК – 636,5 млн. доллар;
- «Ўзбекнефтгаз» АЖ – 154,8 млн. доллар («Шўртан ГКМ» МЧЖ – ишлаб чиқариш қувватини ошириш – 122,7 млн. доллар);
- «Ўзелтехсаноат» АЖ – 101,8 млн. доллар (маиший музлатгичлар ишлаб чиқариш – 48 млн. доллар);
- АТКР вазирлиг - 89,4 млн. доллар (кенг полосали телекоммуникация тармоғини ривожлантириш – 35,5 млн. доллар);
- «Ўзқурилишматериаллари» АЖ – 91 млн. доллар.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг 22,1 фоизи табиий газ ишлаб чиқариш соҳасидаги лойиҳаларни амалга оширишга, 22,5 фоизи бошқа металл бўлмаган минерал маҳсулотларни ишлаб чиқариш, 9,3 фоизи қурилиш ишларига йўналтирилди. Бундан ташқари, экспорт салоҳияти юқори бўлган тармоқларда (машинасозлик, электротехника, металлургия, кимё ва фармацевтика саноатида) асосий капитални шакллантириш учун тўғридан-тўғри инвестицияларнинг даражаси пастлигича қолмоқда.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон иқтисодиётида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни рағбатлантиришга йўналтирилган фаол инвестицион сиёсат таъсирида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар улуши кескин

¹ www.cbu.uz Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари асосида тузилди.

3.7-расм. 2016–2020 йилларда Ўзбекистонда иқтисодиётига жалб этилган тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг ўзгариш суръати.¹

Ўзбекистонда асосий капиталга йўналтирилган хорижий инвестициялар ва кредитларнинг ҳудудлар бўйича тақсимланиши¹

Ҳудудлар номи	Йиллар					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Республика бўйича жами	8309,5	10611,4	16309	31350	86653,1	86 647,00
Қорақалпоғистон Республикаси	2899,7	1683,4	268,7	1512,1	3121,3	3 759,80
Андижон вилояти	86	108	197,3	878,6	2881,4	3 500,70
Бухоро вилояти	1463,2	3101,2	8256,9	4189,9	5226,1	5 563,80
Жиззах вилояти	38	106,3	125,2	392,3	3716,3	5 919,60
Қашқадарё вилояти	1037,7	2006,01	1950,9	8339,2	16711,5	13 313,60
Навоий вилояти	54,9	152,5	385	3662,1	6902,3	11 359,70
Наманган вилояти	488,8	639,1	1088,4	2822,6	5313,6	3 795,00
Самарқанд вилояти	128	81,5	114,5	384,1	2799,8	3 950,10
Сурхондарё вилояти	191,5	209,1	512,8	1788,8	7557,6	6 158,20
Сирдарё вилояти	116,7	102,3	76,1	261,1	2853	3 110,60
Тошкент вилояти	677,6	580,3	781,8	1760,1	5595,2	5 841,90
Фарғона вилояти	193,6	235,4	191,8	1250,3	3538,2	4 479,50
Хоразм вилояти	40,8	90,4	197,5	355,5	2350,1	1 801,40
Тошкент шаҳри	893	1515,9	2162,2	3753,3	17995,7	14 093,00

ортиб бормоқда. Хусусан, 2016–2020 йилларда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми қарийб 2,5 баробарга ортди. Мазкур даврда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг ўртача йиллик ўсиш суръати 50 фоиздан юқори кўрсаткични қайд этади (3.7-расм).

Истиқболда мамлакатимиз иқтисодиётига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш учун тайёр инвестиция таклифларини ишлаб чиқиш, инвестиция ва бизнес форумлар, тақдимотлар («Road Show») ва маркетинг кампаниялари имкониятларидан кенг фойдаланиш давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш бўйича устувор йўналишларни ташкил этиш устувор йўналишлар сифатида қайд этилади[1]. Шунингдек, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни тақсимлашда чеклашлар ва иқтисодиётнинг устувор йўналишларини ривожлантиришда инвестицияларни рағбатлантириш, хусусий мулкни дахлсизлиги кафолатларини мустаҳкамлашда давлатнинг ролини ошириш мақсадга мувофиқ.

Қуйидаги 3.8-жадвал маълумотларига кўра, унда 2020 йилда 2015 йилга нисбатан ҳудудларга жалб этилган хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳажмини пандемия таъсирида камайганлигини кузатишимиз мумкин, бу кўрсаткич асосан Тошкент шаҳри, Хоразм, Сурхондарё, Наманган, Қашқадарё вилоятларида хорижий инвестиция ва кредитларнинг камайиши натижасида вужудга келганлигини кўришимиз мумкин. Ўз навбатида, таҳлил этилган давр мобайнида барча ҳудудларда хорижий

инвестициялар ва кредитлар жалб қилиш динамикаси нобарқарор бўлганлигини кўрсатади.

Янги Ўзбекистон шароитида миллий иқтисодиётимизда қулай инвестиция муҳитини яратиш, хусусан рақобат муҳити, хусусий мулк дахлсизлиги, молия бозорлари, ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмасини яхшилаш ҳамда суд ҳокимиятининг тўлақонли мустақиллигини таъминлаш тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмини оширишнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Инвестиция муҳитини яхшилаш соҳасида асосий қадам хусусий ва тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича шарт-шароитларни яратиш, тўлиқ ва самарали институционал асосни шакллантириш ҳисобланади.

Бугунги кунда жаҳон иқтисодиётидаги глобал ўзгаришлар ва барча соҳадаги ривожланиш тенденциялари ҳар бир давлатнинг ўз иқтисодий ривожланишини ташқи иқтисодий фаолиятсиз, унинг ривожланишини эса фаол инвестиция сиёсатисиз таъминлай олмаслигини яхши билган ҳолда ўрта ва узоқ муддатга мўлланган самарали инвестиция сиёсатини олиб боришга асосий эътибор қаратиши зарурлигини тақозо этмоқда. Шунга мувофиқ равишда сўнгги йилларда Ўзбекистонда ҳам

¹ www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий ахборот сайти маълумотлари.

¹ www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2015–2020 йиллардаги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

ташки иқтисодий фаолиятга уйғун тарздаги фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш ва уни янада такомиллаштиришга жиддий эътибор қаратиб келинмоқда.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, қулай инвестиция муҳитини шакллантирмасдан ва хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга фаол жалб этмасдан туриб, бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатлар жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига муваффақиятли интеграциялаша олмайди. Шу мақсадда Ўзбекистон хорижий инвестицияларни мамлакат иқтисодиётига жалб этиш жараёнини фаоллаштириш учун реал шарт-шароит яратиш мақсадида комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Инвестицион фаолиятнинг мақсадга мувофиқлиги ва жозибadorлигини таъминлаш жараёни инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг маълум шаклига устуворлик беришни талаб этади. Инвестицион имтиёзлар, унинг натижалари, инвестиция муҳитининг жалб этилаётган инвестиция ҳажмига таъсири каби қатор ҳолатлар инвестицион фаолиятни амалга оширишда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар шаклига устуворлик бериш заруриятини юзага келтиради. Бу борада мамлакатимиз иқтисодиёти олдида турган долзарб вазифалар хусусида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида қуйидагича тўхталиб ўтган эди: «... инвестиция сиёсатини юритишда давлат иштирокини пасайтириб, хусусий ва тўғридан-тўғри инвестициялар улушини ошириш керак. Геология соҳасида жорий йилда 21 та кон ваистикболлимайдонларочи қ аукцион орқали инвесторларга сотилди. 2021 йилдаяна 50 та кон ва истикболли майдонлар маҳаллий ва чет эллик инвесторларга очик механизмлар асосида сотилади. Бундай ишларни бошқа йўналишларда ҳам давом эттиришимиз керак»¹.

Жаҳон Банки тадқиқотларига кўра, бир қатор давлатларда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг ўсиши меҳнат унумдорлигининг ошиши (айниқса, хизмат кўрсатиш соҳасида), илмий-тадқиқотларга сармояларнинг кўпайиши ҳамда юқори маошли ва барқарор иш ўринларини яратилиши орқали иқтисодий ўсишга ижобий таъсир кўрсатган. Масалан, хизмат кўрсатиш соҳасига хорижий инвестицияларнинг кириб келиши Чехияда 3 йилдан сўнг меҳнат унумдорлигини 43,6 фоизга ва сотиш ҳажмини 33 фоизга оширган бўлса, Индонезияда меҳнат унумдорлигини 13,5 фоизга, иш билан бандликни 24 фоизга, иш ҳақини 41 фоизга ва

¹ O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://review.uz/oz/post/poslanieprezidenta-uzbekistana-shavkatamirziyoyeva-oliy-majlisu>

хорижий капитал иштирокидаги корхоналарнинг экспортдаги улушини 13,9 фоизга ўсишига хизмат қилган. Шунингдек, кўплаб давлатлар, шу жумладан, ривожланаётган давлатлар амалиёти, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимининг кўпайиши технологияларнинг кириб келиши орқали ялпи унумдорликни ошириш ва миллий иқтисодиётимизда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар ортиб бориши орқали иқтисодий салоҳиятни тиклашга хизмат қилишини намоён этмоқда.

3.9 - ж а д в а л

Ўзбекистон ҳудудларида фаолият кўрсатаётган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар сони ва динамикаси¹

Ҳудудлар номи	Йиллар					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Республика бўйича жами	4 804	5 008	5 517	7 560	10 382	11 227
Қорақалпоғистон Республикаси	50	67	76	121	155	168
Андижо нвилояти	121	154	172	222	299	359
Бухоро вилояти	79	81	91	156	274	310
Жиззах вилояти	69	70	82	121	181	214
Қашқадарё вилояти	44	46	54	85	192	225
Навоий вилояти	58	62	60	109	209	243
Наманган вилояти	82	87	103	138	220	265
Самарқанд вилояти	240	246	280	396	508	602
Сурхондарё вилояти	58	56	57	172	350	458
Сирдарё вилояти	63	68	85	109	157	184
Тошкент вилояти	516	538	583	851	1 153	1 335
Фарғона вилояти	145	154	199	281	415	465
Хоразм вилояти	29	36	51	71	140	185
Тошкент шаҳри	3250	3343	3624	4728	6 129	7 226

Таъкидлаш жоизкиюқорида келтирилган жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, республикаимизда ва унинг ҳудудларида хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар сони яратилаётган қулай инвестиция муҳити ва жозибadorлиги ривожланиши натижасида йилдан-йилга ўсиб бормоқда.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни ишлаб чиқариш жараёнида трансчегаравий аҳамият касб этиши ишлаб чиқариш омилларини мақсадли ривожлантиришнинг комплекс характерини ифодалайди.

Мамлакатимизда жалб этилаётган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмини ошириш, чет эл инвесторлари учун кафолатлар яратиш

¹ www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2015–2020 йиллардаги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

ҳамда уларнинг ишончини мустаҳкамлаш мақсадида янада қулай инвестиция муҳитини шакллантиришни талаб этади.

Миллий иқтисодиётга жалб қилинаётган инвестициялар ҳажми алоҳида ҳудудлар бўйича тақсимланиш ҳолати ва ундаги динамик ўзгаришлар таҳлил қилинганида ҳудудий тафовутлар ва номутаносибликлар мавжудлигини кўриш мумкин. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишга оид Давлат дастури ижросини таъминлаш, шунингдек, ташқи молиялаштириш ҳажмини кенгайтириш ва манбаларини диверсификациялаш, хорижий инвесторлар учун мамлакатнинг жозибadorлигини ошириш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун қулай шароитлар яратиш мақсадида:

2019 йилда Ўзбекистон Республикасининг суверен кредит рейтингини олиш, шунингдек, ўтказилган танлов натижаси бўйича Ўзбекистон Республикасининг суверен кредит рейтингини олиш ҳамда Ўзбекистон Республикасининг суверен облигацияларини эмиссия қилиш учун молиявий маслаҳатчи сифатида «J.P. Morgan Chase» бошчилигидаги банклар консорциумини тайинлаш бўйича таклифларига розилик берилди;

Ўзбекистон Республикаси молия вазирлигига «J.P. Morgan Chase» бошчилигидаги банклар консорциуми, шунингдек, танлов натижаларига кўра тегишли халқаро компаниялар билан Ўзбекистон Республикасининг суверен кредит рейтингини олиш, суверен облигацияларни чиқариш ва жойлаштириш жараёнида консултация ва бошқа хизматлар кўрсатиш ҳақида ҳамда рейтинг агентликлари билан Ўзбекистон Республикасининг суверен кредит рейтингини олиш учун тегишли битимларни имзолаш ваколати берилди.

Мамлакатимиз мустақиллик йилларида биринчи марта яъни 2019 йил 14 февраль куни 5 йиллик 500 миллион АҚШ долларлик евробондларни 4,75 фоиздан, 10 йиллик 500 миллион АҚШ долларлик евробондларни эса 5,375 фоиздан жойлаштирди. Унда қайд қилинишича, қарз облигацияларини ёпиш муддати тегишлича 2024 ва 2029 йилларнинг февраль ойи белгиланди.

Облигацияларни харид қилишга тахминан 150 институционал инвесторлардан 3,8 миллиард долларлик таклиф келиб тушди. Жўгрофий нуқтаи назардан, харид қилинган 5 йиллик ва 10 йиллик облигацияларнинг катта қисми Буюк Британия инвесторлари (тегишлича 39 фоиз ва 32 фоиз), америкалик инвесторлар эса 23 ва 31 фоиз облигацияларни харид қилди. Европалик инвесторлар 32 фоиз ва 27 фоиз, Осиё, Яқин Шарқ ва Шимолий Африка мамлакатлари инвесторлари эса 6 ва 10 фоизни ташкил

қилди. Евробондларнинг аксариятини 75 фоиз ва 78 фоизини бошқарув фондлари, 20 фоиз ва 16 фоизини суғурта компаниялари ва пенсия фондлари, 5 фоиз ва 6 фоизини банклар харид қилди.¹

Евробондларнинг биринчи чиқарилиши муваффақиятли амалга оширилиб, инвесторларнинг Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларнинг бориши ва қарзларни бошқариш стратегиясига бўлган ишончини акс эттирди. Республикаимизнинг миллий молия бозори ва глобал молия бозоридан капитал жалб қилишда ўзаро боғлиқлик мавжудлигини ҳам алоҳида қайд этишимиз лозим. Миллий иқтисодиётимизга узоқ муддатли евробондлар жойлаштириш орқали капитал жалб қилинадиган бўлса, маблағлар стратегик муҳим лойиҳаларга йўналтирилиши лозим.

3.10 - ж а д в а л

Евробондларнинг чиқарилиши ва жойлаштирилиши²

Эмитент	Ўзбекистон Республикаси номидан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги	
Рейтинг даражаси	BB-	
Глобал координатор	JP Morgan Chase	
Bookrunner агентлари	Citigroup, Gazprombank, JP Morgan	
Сўндириш муддати	20 февраль 2024 (5-йиллик)	20 февраль 2029 (10 йиллик)
Чиқарилган қимматли қоғозлар қиймати	500 млн. АҚШ доллар	500 млн. АҚШ доллар
Купон ставка	4,750%	5,375%
Бенчмарк спреди	+222 bps	+266.4 bps
Қайта таклиф қилинган нарх	100%	100%
Қайта таклиф қилинган даромадлилиги	4.750%	5.375%

Юқоридаги таҳлиллар натижаси шуни кўрсатадики, республикаимизда инвестиция фаолиятини молиялаштиришда йирик корхоналар акцияларини маҳаллий ва хорижлик инвесторларга халқаро «bookrunner» компаниялари билан синдикатлашган ҳолда очиқ бозорларда оммавий сотишни жорий этиш орқали кенгайтириш зарур.

Қайд этиш лозимки, бугунги кунда тижорат банклари томонидан ҳам еврооблигацияларни жойлаштириш жадал равишда амалга оширилмоқда. Хусусан, «Ипотека-банк» акциядорлик-тижорат ипотека банки Республикаимиздаги корпоратив эмитентлар орасида биринчи бўлиб облигацияларни миллий валютада ёпиқ обуна усулида халқаро капитал бозорига муваффақиятли тарзда чиқариш ва жойлаштиришга эришди.

2021 йилнинг 16 апрел куни Ипотека-банкнинг 3 йиллик 785 миллиард сўм (75 миллион АҚШ доллари эквиваленти) миқдоридаги еврооблигаци-

¹ <https://telegra.ph/The-Republic-of-Uzbekistan-inaugural-US1bn-Dual-Tranche-144-aReg-S-Bond-02-14> маълумотлари асосида тайёрланди.

² Ўша манба.

ялари халқаро Вена фонд биржасида йиллик 16% (16,5% эффектив) купон ставкаси асосида муваффақиятли жойлаштиришга эришилди. Халқаро облигацияларнинг миллий валютадаги дебют эмиссияси халқаро миқёсда тан олинган J. P. Morgan (АҚШ) андеррайтинг банки ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан биргаликда амалга оширилди.

Инвестиция жараёнларини молиялаштириш макро кўламда ресурс салоҳиятининг ички тузилмавий элементларига асосланади. Инвестиция жараённинг ўзи эса инвестиция харажатлари, асосий ва жорий активларга инвестицияланган капитал қийматининг ўсиши ёки ушбу капитал қийматининг ўсишининг молиявий мазмуни олинган даромад билан белгиланади. Умуман инвестицион фаолликнинг самарадорлиги нафақат молиявий балки, иқтисодий ёки ижтимоий тавсифдаги самарадорлик билан ҳам белгиланади.

Иқтисодиёт трансформацияси ва халқаро интеграциялашуви, иқтисодиётда таркибий ва тузилмавий ўзгаришлар тобора кучайиб борган сари янги хўжалик субъектларининг пайдо бўлиши, уларнинг ва мавжудларининг кучли рақобат ва турли омиллари таъсири юқори бўлган шароитда яшаб қолиши ва ривожланиши тобора мураккаблашиб бораверади. Бу ҳолат инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришга нисбатан бўлган талаб ва масъулиятни ҳам янада оширишга олиб келади, ўз навбатида, янгидан-янги усулларнинг пайдо бўлишига ҳам сабаб бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини оширишга қаратилган, хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича давлат сиёсатини амалга оширишнинг асосий мақсади сифатида қуйидагиларни белгилаш зарур:

- мамлакатнинг иқтисодий ўсиши ва унинг ташқи бозордаги рақобатбардошлигини оширишга кўмаклашиш;
- иқтисодий суверенитетни таъминлаш ва иқтисодий устунликлардан имкон қадар самарали фойдаланишга эришиш.

Бу масалаларни ечиш учун катта миқдорда ички ва ташқи инвестициялар жалб этишда, айнан капитал бозоридаги рақобатбардошлик ёки инвестицион рақобатбардошлик, мамлакатнинг инвестицион таъминланганлик даражасини аниқлаш ва инновацион ривожланиш босқичига ўтиш имкониятларини белгилаш муҳимдир. Капитал импорти ва экспорти давлат томонидан мувофиқлаштиришда нафақат инвестицион ресурслар ва миллий ишлаб чиқариш салоҳияти ўртасидаги боғлиқликка кўпроқ эътибор қаратилиши лозим. Бундай шароитда давлат томонидан айнан жаҳон бозорида миллий бизнеснинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлашга йўналтирилган халқаро капитал шакли оқимининг ўсишига шарт-шароит яратилиши керак.

Сўнгги бир неча йил ичида Ўзбекистон жадал иқтисодий ўзгаришларни бошдан кечирди ва халқаро ҳамжамиятда бизнес ва инвестициялар учун турли хил тўсиқларини бартараф этишда очиклик, янгиланиш ва қатъиятлилик рамзларидан бири сифатида тобора кўпроқ намоён бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонунини самарали ижро этилиши учун инвесторлар билан Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги, ҳокимликлар, хориждаги дипломатик ваколатхоналар ва тижорат банклари раҳбарлари ўринбосарларидан иборат бўлган давлат ҳокимият органлари ҳамкорлигининг 4 босқичли механизми муваффақиятли йўлга қўйилган. Ушбу механизм инвесторларнинг барча сўровларига тезкор жавоб қайтариш ва қонунда назарда тутилган чора-тадбирлар амалга оширилишининг самарадорлигини керакли тарзда назорат қилиш имконини беради.

Шу нуқтаи назардан, Европа тикланиш ва тараққиёт банкининг кўмаги билан тузилган, Республикада фаолият юритаётган инвесторлар билан бевосита мулоқотни таъминлайдиган Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Хорижий инвесторлар кенгашининг ролини таъкидлаш муҳим аҳамиятга эга.

Шу билан бирга, жаҳон амалиёти ва тажрибаси шуни кўрсатадики, бизнеснинг инвестиция ва инновацион фаолиятига тўсқинлик қилаётган муаммоларни энди оддий воситалар билан, яъни имтиёзлар бериш ёки янги декларатив меъёрларни нашр этиш билан ҳал қилишнинг имкони йўқ.

Хусусий инвестицияларни фаоллаштириш учун тадбиркорлик фаолиятини эркинлаштириш талаб этилади. Бизнес билан доимий мулоқот, муайян секторларнинг ривожланишига тўсқинлик қиладиган тўсиқларни аниқлаш ва енгиб ўтиш бўйича астойдил иш олиб бориш керак. Шу муносабат билан қуйидаги йўналишлар бўйича фаол иш олиб борилмоқда.

Биринчидан, иқтисодий ўсишнинг бир маромдаги юқори ва барқарор суръатларини сақлаб қолиш учун мамлакат иқтисодиётининг барқарор ва рақобатбардош, банк тизими активларининг катта қисми хусусий инвесторлар қўлида бўлган моделини шакллантириш зарур.

Иккинчидан, инвестициявий жозибаторликни ошириш ва барқарор иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан бири бўлган инфратузилмага йўналтирилган инвестицияларининг жадал ўсишини таъминлаш мақсадида давлат-хусусий шериклик ва лойиҳаларни молиялаштириш воситаларини ривожлантириш орқали инвестициявий фаолиятни рағбатлантириш ҳам фаол тарзда олиб борилмоқда.

Учинчидан, рақамлаштириш ва давлат хизматларини масофавий тақдим этиш орқали инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда бю-

рократик тўсиқлар ва чекловларни тўлиқ бартараф этиш учун инвесторлар ва давлат ўртасидаги муносабатлар оптималлаштирилмоқда. Шаффоликни максимал даражада таъминлаш ва коррупциянинг олдини олиш учун хорижий инвесторларнинг мурожаатлари ва сўровлари билан ишлашни ташкил этиш сифати яхшиланмоқда.

Тўртинчидан, иш кучи ва капиталнинг иқтисодийнинг қонуний секторларидан яширин иқтисодийга оқиб кетишига олиб келадиган транзакция харажатларининг камайиши кузатилмоқда.

Бешинчидан, келгусида технологик ютуқларга эришиш нуқтасига айланиши ва кейинги 20-30 йил давомида мамлакат ишлаб чиқариш қувватларини ривожланиши учун замин яратиши мумкин бўлган Ўзбекистоннинг энг истиқболли соҳаларига йўналтирилган инвестиция сиёсати стратегияси ишлаб чиқилмоқда.

Шунингдек, бугунги кунда рақобатдош тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни таъминлайдиган, экспорт салоҳиятини оширишга қаратилган ҳамда янги иш ўринларини яратишга хизмат қиладиган саноат корхоналарини ташкил этиш бўйича йирик хорижий инвестицион лойиҳаларни амалга оширишга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

? ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. Банк тизими ва унинг барқарорлиги нималарга боғлиқ?
2. Банк маблағлари қайси манбалар ҳисобига шакллантирилади?
3. Банк активлари тузулмаси ва унинг сифат кўрсаткичлари нималарда ўз аксини топади?
4. Банк тизимининг иқтисодийдаги ўрни банкларнинг қайси операциялари билан баҳоланади?
5. Валюта муносабатлари давлат ва бозор томонидан қандай тартибга солинади?
6. Валюта сиёсати деганда нима тушунилади?
7. Валюта сиёсатининг қандай шакллари мавжуд?
8. Девиз сиёсати деганда нима тушунилади?
9. Валюта захираларининг диверсификацияси нима?
10. Мустақилликнинг илк йилларида миллий пул-кредит тизимини шакллантириш ва миллий валютани жорий этиш заруратини изоҳлаб беринг.
11. Миллий валютани жорий халқаро операциялар бўйича конвертация қилинишига эришиши Ўзбекистон учун қандай имкониятларни яратиб берди?
12. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг ўрта муддатли истиқболдаги стратегик мақсадлари қайси йўналишларни ўзида ифода этади?

✓ ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларига тўғри таъриф берилган қаторни топинг.

А. Чет эллик инвесторнинг ҳукумат кафолатларисиз, таваккалчилик шароитларида ўз маблағлари ёки қарз маблағлари ҳисобидан инвестициялар

Б. Инвестицияларнинг амалга оширилишини буюртмаларни бажарувчи сифатида ёки инвесторнинг топшириғи асосида таъминлайдиган инвестиция фаолияти субъекти

С. Чет эллик инвестор томонидан ижтимоий соҳа, тадбиркорлик, илмий ва бошқа фаолият турлари объектларига киритиладиган моддий ва номоддий бойликлар ҳамда уларга бўлган ҳуқуқлар

Д. Инвестициялардан олинган, тадбиркорлик фаолияти ва бошқа фаолият турлари объектларига киритиладиган ҳар қандай даромад, шу жумладан фойда, фойзалар, дивидендлар, роялти, лицензия ва воситачилик ҳақлари, техник ёрдам, техник хизматлар учун тўловлар ва ҳақларнинг бошқа турлари

2. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг оқимлари ... барпо этилишига замин яратди.

А. Ўзбекистон иқтисодиётида қўшма корхоналарнинг барпо этилишига асос солди ҳамда хорижий ва қўшма корхоналарини

Б. Ўзбекистон иқтисодиётида қўшма корхоналарнинг ривожлантиришга асос солди ҳамда хорижий ва қўшма корхоналарини

С. Ўзбекистон иқтисодиётида маҳаллий корхоналарнинг барпо этилишига асос солди ҳамда хорижий ва қўшма корхоналарини

Д. Қўшма корхоналарнинг барпо этилишига асос солди ҳамда хорижий ва қўшма корхоналарини

3. Молиявий инвестициялар – бу ... .

А. Инвестициялар бўйича даромадлар кўринишида олинган ва ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун йўналтирилган маблағлар; инвесторнинг фаолияти натижасида олинган фойдани (даромадни) муомалага киритиш (қайта инвестициялаш)

Б. Мулкка эгаллик қилиш ва мулкдан даромад олиш билан боғлиқ бўлган акция, облигация ва бошқа қимматли қоғозлар орқали қўйилмалар киритиш

С. Инвестиция ва инновация харажатларини молиялаштириш учун инвестицион солиқ кредити ва мақсадли солиқ имтиёзи кўринишида белгиланган имтиёз, енгиллик

Д. Хўжалик субъектининг операцион фаолиятини амалга ошириш ва ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиши билан боғлиқ активларни яратишга сарфланган капитал

4. «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги янги қонун қачон қабул қилинди?

- А. 2019 йил 25 декабрда
 Б. 2018 йил 20 декабрда
 С. 2019 йил 20 декабрда
 Д. 2019 йил 15 декабрда

5. Хорижий портфел инвестициялари қуйидагиларни ўз ичига олади ... .

А. Хорижий инвесторларнинг инвестиция қилинган маблағлар учун максимум даромад олиш мақсадида энг даромадли корхоналар қимматли қоғозларига, шунингдек давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан чиқарилган қимматли қоғозларга инвестиция киритиш

Б. Чет эл сармоясини мамлакат ҳудудида тадбиркорлик фаолияти объектларига, шу жумладан пул, қимматли қоғозлар, бошқа мол-мулк, мол-мулк ҳуқуқларига, пул баҳосига эга бўлган, шунингдек, фойда олиш учун хизматлар ва маълумотларга инвестиция қилиш

С. Инвесторларни рағбатлантириш, инвестицияларни жалб этиш, мамлакат ҳудудида инвесторларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, лозим бўлса, ички инвесторлар манфаатларини, биринчи навбатда, юзага чиқариш ва уларни ҳимоялаш

Д. Хорижий корхоналарни сотиб олиш ёки сотиб олиш, хорижий филиаллар фаолиятини молиялаштириш, ер ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқини қўлга киритиш, уни назорат қилиш ҳуқуқини берувчи хорижий корхонанинг акцияларини ёки акцияларини сотиб олиш, фойдани қайта инвестициялаш

6. Хорижий инвестиция лойиҳасига тўғри таъриф келтирилган қаторни топинг.

А. Қонунчилигида назарда тутилган стандартларга мувофиқ ишлаб чиқилган лойиҳа – смета ҳужжатларини ўз ичига олган тўғридан-тўғри хориж ийинвестицияларни амалга ошириш ҳажми ва муддатларининг иқтисодий мақсадга мувофиқлигини асослаш

Б. Чет эл сармоясини мамлакат ҳудудида тадбиркорлик фаолияти объектларига, пул баҳосига эга бўлган, шунингдек, фойда олиш учун хизматлар ва маълумотларга инвестиция қилиш

С. Хорижий корхоналарни сотиб олиш ёки сотиб олиш, хорижий филиаллар фаолиятини молиялаштириш, уни назорат қилиш ҳуқуқини берувчи хорижий корхонанинг акцияларини ёки акцияларини сотиб олиш, фойдани қайта инвестициялаш

Д. Хорижий корхоналарни сотиб олиш ёки сотиб олиш, уни назорат қилиш ҳуқуқини берувчи хорижий корхонанинг акцияларини ёки акцияларини сотиб олиш

7. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни ташкил этиш ва уларни давлат рўйхатига олиш тартиби қайси орган томонидан амалга оширилади

- А. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
 Б. Олий мажлис
 С. Марказий банк
 Д. Ташқи савдо ва инвестициялар вазирлиги

8. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни ташкил этиш сабабларини кўрсатинг.

- А. Ички, ташқи, стратегик
 Б. Ички, ташқи
 С. Ички, ташқи, иқтисодий
 Д. Ички, ташқи, ижтимоий

9. Инвестиция муҳитини яхшилаш деганда нима тушунилади ёки унинг мақсади нима?

- А. Иқтисодий ўсиш учун шароит яратиш
 Б. Фойдани тақсимлаш
 С. Инвестиция муҳити ва унга таъсир этувчи омиллар таъсирини кучайтириш
 Д. Белгиланган мақсадларга эришишни таъминлаш

10. «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида»ги янги қонунга асосан чет эл инвестициялари – бу ... .

А. Асосан келгусида фойдаолиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги корхона ва ташкилотларга киритилган чет эл капитали

Б. Хорижий капитал қўйилмаларининг қалтислик даражасини ва улардан мамлакатда самарали фойдаланиш имкониятларини олдиндан белгилайдиган иқтисодий, сиёсий, юридик ва ижтимоий омиллар йиғиндисидир

С. Инвестиция муҳити ва унга таъсир этувчи омиллар таъсирини кучайтириши

Д. Хорижий капитал қўйилмаларининг қалтислик даражасини ва улардан мамлакатда самарали фойдаланиш имкониятларини олдиндан белгилайдиган иқтисодий, юридик ва ижтимоий омиллар йиғиндисидир.

11. Қўшимча захира «капитални консервация қилувчи буфер»ни ташкил этишдан мақсад?

А. Молиявий ва иқтисодий стресслар шароитида юзага келиши мумкин бўлган йўқотишларни молиялаштириш учун манба

Б. Молиявий стресслар шароитида юзага келиши мумкин бўлган йўқотишларни кредитлаш учун манба

С. Банкнинг биринчи даражали асосий капиталини ошириш учун

Д. Банкнинг ликвидлигини ошириш ва банк капитали сифатини яхшилаш учун

12. Секюритизацияда ... .

А. банк даромадли активларнинг бир қисмини ипотека ва истеъмол ссудаларига жойлаштиради ва улар остида қимматли қоғозлар эмиссия қилиб сотади

- Б. банк харажатлари бир қисмини ипотека ва истеъмол ссудаларига жойлаштиради ва улар остида қимматли қоғозлар эмиссия қилиб сотади
- С. банк активларини лойиҳаларни инвестициялашга йўналтиради
- Д. банк активларини арбитраж операцияларида қўллайди

13. Рейтинг – бу:

- А. фақат муайян объект тўғрисидаги натижавий баҳо бўлиб, қарор қабул қилиш бўйича ғоят муҳим восита ҳисобланади
- Б. фақат муайян субъект тўғрисидаги натижавий баҳо бўлиб, қарор қабул қилиш бўйича ғоят муҳим восита ҳисобланади
- С. муайян объект ва субъект тўғрисидаги натижавий баҳо бўлиб, қарор қабул қилиш бўйича ғоят муҳим восита ҳисобланади
- Д. фақат бизнес соҳасига баҳо бериш воситасидир

14. Кредит сиёсатининг асосий мақсади – бу:

- А. Иш жараёнида ишончли ва аниқ кетма-кетликни аниқлаш
- Б. Самарали кредит бериш
- С. Фойда олиш
- Д. Ликвидликни аниқлаш.

15. Давлат сиёсатининг асосий мақсади нимадан иборат?

- А. Ишлаб чиқаришни ўсиши, инвестицион муҳитни шакллантириш, иш билан бандликни ошириш, мароиктисодий мувозанатни сақлаш
- Б. Фоиз сиёсатини тартибга солиш, инвестицион муҳитни шакллантириш
- С. Дисконт сиёсатини бошқариб бориш, мароиктисодий мувозанатни сақлаш
- Д. Инвестицион муҳитни шакллантириш, иш билан бандликни ошириш

16. Капиталнинг монандлик коэффицентини нормативи бу ... .

- А. Капитални таъминланиш меъёри
- Б. Капитални ошириш ошириш меъёри
- С. Капитални этарлилик ва таъминлаш коэффицентини меъёри
- Д. Устав капиталини тартибга солиш меъёри

17. Тижорат банки ликвидлиги – бу ... .

- А. Кассада нақт пулга эгаллиги
- Б. Ҳорижий валютага эга эканлиги
- С. Кредит бериш қобилияти
- Д. Ўз мажбуриятларини вақтида бажара олиш қобилияти

18. Кредит нима?

- А. кредит иқтисодий муносабатлар йиғиндиси
- Б. ссуда капитали ҳаракатининг кўриниши

- С. вақтинчалик бўш пул маблағларини жалб қилиш ва тарқатиш жараёнида вужудга келадиган иқтисодий муносабатлардир
- Д. пул ўрнини қопловчи махсус тўлов воситаси

19. Банкларнинг ўз активларини қисқа муддат ичида пулга айланиб ўз мажбуриятларини бажара олиш қобилияти бу – ... .

- А. Кредит портфели
- Б. Банк ликвидлиги
- С. Тўлов баланси
- Д. Касса салдоси

20. Кредит рискни баҳолаш нимага қаратилади?

- А. Кредит олувчининг кредит қобилияти билан боғлиқ жараён
- Б. Кредит рискни оширишга
- С. Кредит хатарини камайтиришга
- Д. Инвеститсион рискни баҳолашга

IV БОБ

**МАМЛАКАТДА ФИСКАЛ СОҲАДА АМАЛГА
ОШИРИЛГАН ИСЛОҲОТЛАР ВА БЮДЖЕТЛАРАРО
МУНОСАБАТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ****4.1. БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА
СОЛИҚЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ ВА KEYINГИ ЙИЛЛАРДА
ОЛИБ БОРИЛГАН ИСЛОҲОТЛАР**

Мамлакат миқёсида яратилган ялпи ички маҳсулотни тақсимлаш жараёнида молиявий инструментларнинг кенг арсенали иштирок этиб, солиқлар давлат ихтиёрида шакллантириладиган марказлаштирилган фондлар молиявий ресурсларини шакллантириш инструменти ҳисобланади. Солиқлар миллий даромадни асосий тақсимловчи категориялардан бири сифатида ижтимоий манфаатларнинг молиявий асосини ўзида ифодаловчи давлат бюджети даромадларини шакллантириш инструменти ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат ўзининг ички ва ташқи вазифаларини, ҳар хил ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий чора-тадбирларни амалга ошириш учун зарур бўлган маблағларнинг асосий қисмини солиқлар орқали тўплайди. Жумладан, солиқлар республика ва маҳаллий бюджетлар даромадларини шакллантиради, давлат ижтимоий дастурлари учун молиявий негиз яратади, солиқ тўловчи шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятини бошқаради, уларнинг табиий ресурслардан унумли фойдаланишга бўлган интилишини ва инвестицион фаоллигини рағбатлантиради, нарх белгилашга таъсир кўрсатади, аҳолининг турмуш даражасини тартибга солиб туради. Имтиёзлар ёрдамида аҳолининг кам таъминланган қатламларини ижтимоий ҳимоя қилишни ташкил этишга ёрдам беради ва ҳоказо. Шунинг учун солиқлар орқали шаклланган маблағларнинг энг кам миқдори давлат вазифаси бажарилишига тегишли энг кам харажат ҳажми билан боғлиқ бўлади ва шу ҳажм билан чегараланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев, мамлакатимизда амалга оширилаётган туб демократик ислоҳотларга тўхталиб, 2018 йилги солиқ тизимини ислоҳ қилиш бўйича қуйидагиларни айтиб ўтган эдилар: « 2018 йилда солиқ сиёсатини амалга оширишда кескин чора-тадбирлардан воз кечамиз. Чунки ислоҳотлар даврида давлат ти-

зимининг узлуксиз фаолият кўрсатиши учун бюджет барқарорлиги сув билан ҳаводек зарур ... энг муҳими солиқ тизими узоқ муддат давомида аниқ ва тушунарли бўлиши керак, солиқ тизимида пухта ўйланган узоқ муддатга мўлжалланган сиёсатни амалга ошириш лозим»¹.

Президентимизнинг ушбу фикрларида солиқ сиёсати бюджет барқарорлигини таъминлаш билан бирга солиқ тўловчилар учун содда ва қулай бўлган солиқ тизимини шакллантиришга йўналтирилиши лозимлигига алоҳида урғу бериб ўтмоқда.

Ўзбекистон Республикасида 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича *Ҳаракатлар стратегияси* асосида амалга оширилаётган ислоҳотларда «Солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш»² ҳамда «Аҳолининг реал пул даромадларини ва харид қобилиятини ошириш, кам таъминланган оилалар сонини ва аҳолининг даромадлари бўйича фарқланиш даражасини янада камайтириш» бўйича устувор йўналишлар асосида Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси қабул қилинган. Ушбу концепцияда «... солиқ тўловчилар томонидан ходимларнинг реал сонини ва меҳнатга ҳақ тўлаш фондини яширишга олиб келувчи меҳнатга ҳақ тўлаш фонди солиқ ставкаларининг юқорилиги»³ эътироф этилган. Натижада, 2019 йилдан, иш ҳақи фондидан кўп босқичли солиққа тортиш тизимини қисқартириш ва янги тартибни киритиш билан боғлиқ ислоҳотларни амалга оширилиши, шунингдек «фуқароларимиз солиқдан қочиш эмас, уни вақтида тўлашдан манфаатдор бўлиши керак»⁴лиги кўзда тутилган эди.

Давлат фаолиятининг барча йўналишларини маблағ билан таъминлашнинг асосий манбаларидан бири ва давлат устуворлигини амалга оширишнинг иқтисодий воситаси солиқлардир (4.1-жадвал).

Билвосита солиқлар тушумининг асосий қисми (75,1 фоиз) ҚҚС ва акциз солиғи тушумларининг ортиши ҳисобига таъминланади. ҚҚС бўйи-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган Мурожаатномаси. Тошкент шаҳри, 22 декабр, 2017 йил.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони Тошкент ш., 2017 йил 7 февраль, 1-илова.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида»ги ПФ-5468-сон Фармони. Тошкент шаҳри, 2018 йил 29 июнь.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган мурожаатномаси. Тошкент шаҳри, 28 декабр, 2018 йил.

4.1 - ж а д в а л

2016–2020 йилларда Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети солиқли даромадларининг асосий кўрсаткичлари²

Кўрсаткичлар	2016 йил		2017 йил		2018 йил		2019 йил		2020 йил	
	млрд. сўм	фоизда	млрд. сўм	фоизда	млрд. сўм	фоизда	млрд. сўм	фоизда	млрд. сўм	фоизда
Давлат мақсадли жамғармалар даромадларисиз – жами	40505,8	100	44469,6	100	62229,5	100	102627,6	100	128460	100
Бевосита солиқлар	9338,5	23,0	10674,2	24,0	12805,4	20,6	29125,5	28,4	40719,1	31,7
Фойда солиғи	1266	3,1	1291,1	2,9	2510,9	4,0	15 980,0	15,6	22051,1	17,16
Ягона солиқ тўлови (2020 йилдан АОС)	1237,9	3,1	1622,8	3,6	2110,5	3,4	1192,1	1,2	2599,9	2,02
Даромад солиғи	4040,4	10,0	4476,1	10,1	5198,8	8,4	11 367,4	11,1	16068,0	12,5
Қатъий белгиланган солиқ	742,5	1,8	831,7	1,9	1077,6	1,7	586,0	0,6	0,1	
Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи	668,5	1,7	839,3	1,9	–	–	–	–	–	–
Билвосита солиқлар	22298,1	55,1	24285,4	54,6	33404,3	53,7	47 029,8	45,8	58244,2	45,3
ҚҚС	12505	30,8	13422,1	30,2	22019,4	35,4	35 993,5	35,1	44193,2	34,4
Акциз солиғи	6480	16,0	6870,8	15,5	8343,8	13,4	9 017,5	8,8	11339,0	8,8
Божхона божлари	1717,4	4,2	1632,2	3,7	1415,3	2,3	2 018,8	2,0	2712,0	2,1
Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун солиқ	1595,7	4,0	1940,3	4,3	1323,2	2,1	–	–	–	–
Мол-мулк солиғи ва ресурс тўловлари	5806,5	14,3	6049,5	13,7	9714,5	15,6	16 906,0	16,5	20690,4	16,1
Мол мулк солиғи	1874	4,6	1988,8	4,5	2158,9	3,5	1851,1	1,8	2410,3	1,8
Ер солиғи	873,5	2,1	1102,5	2,5	1266,6	2,0	1834,3	1,8	2315,8	1,8
Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ	2874,6	7,1	2746,3	6,2	6203,1	10,0	12 952,1	12,6	15616,6	12,1
Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ	184,4	0,5	211,9	0,5	85,9	0,1	268,5	0,3	347,7	0,3
Кўшимча фойда солиғи	390,2	1,0	723,2	1,6	1367,7	2,2	130,0	0,1	–	–
Бошқа даромадлар	2672,5	6,6	2737,3	6,1	4937,6	7,9	9 436,3	9,2	8806,5	6,8

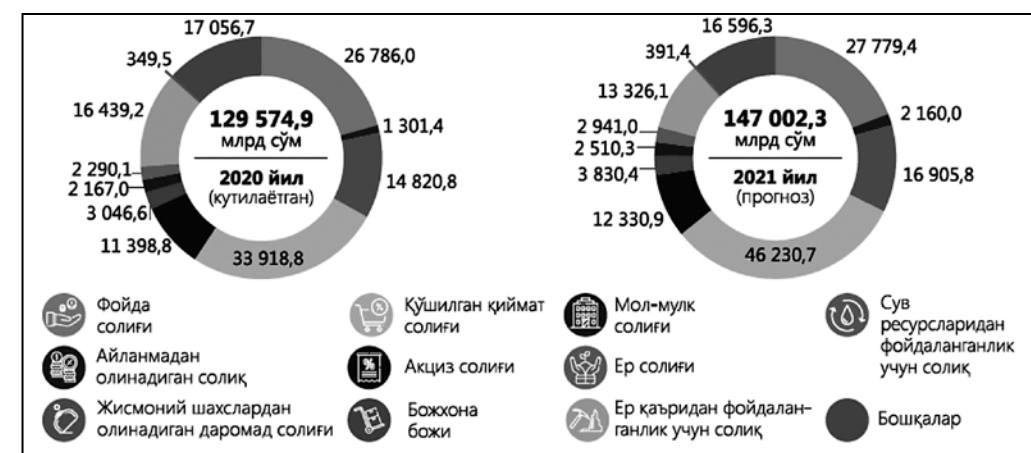
ча тушумлар 47,0 трлн сўм миқдоридан прогноз қилинмоқда, ўсиш суръати жорий йил кутилаётган тушумга нисбатан 50,6 фоизни ташкил этади. Акциз солиғи бўйича прогноз эса 11,8 трлн. сўмни, 2020 йил кутилаётган

тушумга нисбатан 1,0 фоизга ортиқ миқдорда режалаштирилмоқда. Божхона божлари – 3,8 трлн. сўмни, 2020 йилдаги амалдаги тушумга нисбатан ўсиш суръати 5,6 фоизни ташкил этади.

Бевосита солиқлар – 46,8 трлн сўмни, Давлат бюджети даромадларининг 31,8 фоиз ва ЯИМ нинг 6,8 фоизини ташкил этади. Бевосита солиқлар тушуми прогнозидан иқтисодиётнинг кутилаётган ўсиш суръати, янги корхоналарнинг ишга туширилиши, иш ҳақи миқдорининг ошиши, шунингдек узок муддатли ҳаёт суғуртаси бўйича имтиёзларнинг бекор қилиниши инobatга олинган.

Иқтисодий эркинлаштириш орқали давлат зиммасидаги бир қатор ваколатлар ва вазифаларнинг куйи бўғинларига яъни, ўз-ўзини бошқаришга асосланган ҳокимият бўғинларига ўтказилиши, давлатнинг тегишли органлари томонидан жамият аъзоларига кўрсатилаётган ижтимоий хизматларнинг айрим турлари бўйича муқобил тарзда давлат органлари билан бирга ушбу хизматларни амалга оширувчи субъектларнинг юзага келиши, қолаверса, корхоналар, ташкилотлар ва аҳоли томонидан бундай хизматларнинг баъзиларини уларнинг ўзлари томонидан молиялаштириш ташаббусларининг билдирилиши охир оқибат нафақат давлат бюджети даромадларини, шунингдек, бюджет харажатларини ҳам эркинлаштиришга пировардида эса солиқ тўловчилар зиммасидаги солиқ юкини камайтиришга моддий асос яратилишига олиб келди.

4.1-жадвал ва 4.1-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, билвосита солиқлар солиқ тизимида муҳим аҳамиятга эга бўлган солиқлардан ҳисобланади. Билвосита солиқлар корхоналар фаолиятига нейтрал (хо-

4.1-расм. Давлат бюджети даромадлари структураси.¹

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 22.12.2015 йилдаги ПҚ-2455, 27.12.2016 йилдаги ПҚ-2699, 29.12.2017 йилдаги ПҚ-3454, 26.12.2018 йилдаги ПҚ-4086, 30.12.2019 йилдаги ПҚ-4555 сонли Қарорлари асосида. Расмий веб сайт: <https://www.mf.uz>

¹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари. Расмий веб сайт: <https://www.mf.uz>

4.2 - ж а д в а л

Кўшилган қиймат солиғи ставкасининг пасайиши (фоизда)

Йиллар	Солиқ ставкаси (%)
1992	30
1993–1994	25
1995	18
1996	17
1997	18
01.01.1998-30.09.2019	20
2019 йил 1 октябрдан шу кунгача (2021)	15

Ма н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

лис) позициядадир, деган назариядан келиб чиқиб, республикамизда уларни фискал аҳамиятига қараб катта эътибор берилмоқда. Кейинги қарийб 20 йил мобайнида кўшилган қиймат солиғининг ставкаси ўзгармасдан 20 фоизни ташкил этди (4.2-жадвал).

Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимида билвосита солиқлардан яна бири ҳисобланган ва давлат бюджети даромадларида катта улушга эга бўлган акциз солиғи бўйича акциз ости товарлар миқдори камайтирилди. Билвосита солиқларнинг ставкасини нисбатан пасайтирилиши мамлакатдаги тўлов тизими ва инфляцияни барқарорлашувига ижобий таъсир этувчи фискал омиллардан бири бўлди. Буни қуйидаги жадвал маълумотлардан кўришимиз мумкин. (4.3-жадвал)

Давлат бюджети даромадлари таркибида билвосита солиқлар билан

4.3 - ж а д в а л

Акциз солиғига тортиладиган товарлар турларининг йиллар бўйича қисқариши ҳақида маълумот¹

Йиллар	Акцизостии товарлари сони
2001	28
2002	27
2003	26
2004	22
2005	22
2006	19
2007	19
2008	13
2010–2021	14

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

дини янада ошириш ва ҳаёт сифатини юксалтириш, қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш, бу жараёнда солиқ юқини пасайтиришга қаратилганлиги иқтисодий сиёсатнинг бош мақсади ҳисобланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари ҳамда 2020–2021 йилларга бюджет мўлжаллари тўғрисида»ги ПҚ-4086-сонли қарорига мувофиқ фойда солиғи ставкаси амалдаги 14 фоиз ўрнига 12 фоиз қилиб белгиланди.

Фойда солиғи ставкаси ва жисмоний шахсларнинг даромадидан олинган солиқ ставкаларининг босқичма-босқич камайтирилганлиги аҳоли ва ҳуқуқий шахслар ихтиёрида қолувчи маблағлар суммасини кўпайиши кўринишида кўшимча инвестицион ресурслар юзага келишига сабаб бўлди. (4.4-жадвал)

Иқтисодиётни либераллаштириш ва мамлакатни модернизациялаш ша-роитида жисмоний шахслардан олинган даромад солиғининг моҳияти, солиқ муносабатларидаги аҳамияти, солиқ тизимида ва давлат бюджети-

4.4 - ж а д в а л

Фойда солиғи ставкасининг пасайиш динамикаси¹ (фоизда)

Йиллар	Солиқ ставкаси (%)
12000	31
2001	26
2002	24
2003	20
2004	18
2005	15
2006	12
2007–2011	10
2012–2013	9
2014	8
2015–2017	7,5
2018 (Фойда солиғи ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи бирлаштирилиб, солиқ ставкаси амалдаги 15,5 фоиз ўрнига 14 фоиз қилиб белгиланди)	14
2019	12
2020–2021	15

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

нинг даромадларидаги салмоғини назарий ва амалий маълумотларга таянган ҳолда таҳлил этиш ва ўрганиш бугунги кун талаби ҳисобланади.

Жаҳон амалиёти кўрсатишича, агар таъсир даражаси ҳам, солиқ юки ҳам юқори бўлса даромадларни кўпроқ яширишга мойиллик ортади, даромад олишга бўлган қизиқишлар бир мунча сўнади, аксинча, солиқ юки кам бўлса акс ҳолат юз беради. Шунга кўра мамлакатимизда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг ставкалари йиллар давомида пасайтирилиб келинди ва 2019 йилда мазкур солиқнинг прогрессив ставкасидан воз кечилди (Жисмоний шахслар даромадини солиққа тортишни такомиллаштириш мақсадида барча фуқаролар учун жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг ягона ставкаси 12 фоиз миқдорида жорий этилди).

Солиқ ставкаларининг пасайтирилишига қарамай, ишчилар сонининг легаллаштирилиши ва янги иш ўринларининг яратилиши ҳисобига давлат бюджетида даромад солиғи ўзига хос салмоққа эга бўлмоқда. Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи даромад солиғи нафақат жисмоний шахслар тўлаётган солиқлар ичида, балки барча солиқ турлари орасида бюджет тушумларидан салмоқли ўринни эгалладиган солиқ тури ҳисобланади.

Сўнгги йилларда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи тушумининг Давлат бюджети даромадларидаги фоизли улуши камайиб боришини кўриш мумкин, лекин шунга қарамасдан даромад солиғининг суммадаги улуши ортиб бормоқда. 2007 йилда жами даромадларининг 12,2 фоизини, 2008 йилда эса 1108,8 млрд сўмни ташкил этган бўлса-да лекин, бюджетдаги улуши деярли ошмасдан қолган ва 12,6 фоизни ташкил қилганлигини кўришимиз мумкин. 2009, 2010, 2011 йилларда даромад солиғининг сўмдаги тушуми ўсиш тенденциясига эга бўлсада, жами бюджет даромадларидаги улуши аксинча пасайиб борган.

Юқоридаги расм маълумотларидан шуни кўришимиз мумкинки, солиқнинг суммадаги ифодаси ҳар йили ортиш тенденциясига эга. Бу албатта, нархлар дефлятори ва инфляция даражасига боғлиқ кўрсаткичдир. 2012-2017 йиллар оралиғида даромад солиғининг тушуми бир маромда камайиш тенденциясига эга бўлиб, 2017 йилга келиб 9,8 фоизга тушиб қолган. 2018 йилдан эса тушумлар яна кўпайиш тенденциясини ола бошлади. Бюджет тушумларидаги салмоқнинг пасайишини бевосита солиқ ставкаларининг шу даврда пасайганлиги билан боғлаш мумкин.

Жисмоний шахсларни солиққа тортишнинг замонавий тизимини ислоҳ қилиш мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиёти учун комплекс мақсадлар тизимига эгадир. Солиқ тизимининг элементи сифатида жис-

моний шахсларни солиққа тортиш асосий мақсади ва функцияси фискал функция бўлиб, фискал самарадорлик солиқ юкининг оптимал даражасида бюджетга солиқ тушумларининг иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳисобланади.

Маълумки дунёнинг деярли барча мамлакатларида шаклланган солиқ тизимида жисмоний шахслардан олинadиган солиқлар мамлакатда яратилган ялпи ички маҳсулотни тақсимлаш орқали турли даражадаги бюджетларнинг даромадларини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Солиқ тўловчи жисмоний шахслар сони билан улар томонидан тўланган солиқлар бўйича тушумларни таҳлил қиладиган бўлсак, яна бошқача манзарани гувоҳи бўлишимиз мумкин (4.5-жадвал).

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибикки, жами солиқ тушумлари 2012 йилда 3134,8 млрд. сўмни ташкил қилган. Ушбу кўрсаткич таҳлил қилинаётган даврларда изчил ўсиш суръатига эга бўлиб, 2019 йилда 13434,9 млрд. сўмга, 2020 йилда эса 17987,0 млрд. сўмга етган.

Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи бўйича тушумлар жами солиқларда энг юқори кўрсаткични ташкил қилиб, 2012 йилда 2241,8 млрд. сўмни, 2020 йилга келиб эса 16068,0 млрд. сўмни ташкил қилган. Таҳлил қилинаётган даврларда барча солиқлар бўйича тушумлар деярли 4–5 баробардан кўп миқдорда ортиб борган.

Жисмоний шахслардан мол-мулк солиғи бўйича тушумлар 2012 йилда 273,0 млрд. сўмни ташкил қилган бўлса, ушбу кўрсаткич 2020 йилда 889,4 млрд. сўмга етган.

4.5 - ж а д в а л

Жисмоний шахслар томонидан тўланган солиқларнинг таркиби ва динамикаси таҳлили, млрд. сўм¹

1	Кўрсаткичлар	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Давлат бюджети даромадлари	21295,8	26223,2	31729,6	36184,9	40505,0	44469,6	62229,5	102627,7	128460
2.	Жисмоний шахслардан ундирилган асосий солиқлар	3134,8	3548,6	4300,1	4850,8	5595,7	7024,6	8819,0	13434,9	17987
3.	Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи	2241,8	2253,5	2854,1	3285,6	3835,4	4876,5	6422,6	11367,4	6068,0
4.	Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи	273,0	285,6	356,4	382,6	445,1	575,6	708,3	729,1	889,4
5.	Жисмоний шахслардан олинadиган ер солиғи	201,9	220,1	285,4	315,2	402,7	532,1	663,2	752,4	901,1
6.	Тадбиркорлик фаолиятнинг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ	418,1	789,4	804,2	867,4	912,5	1042,8	1024,9	586,0	128,5

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Жисмоний шахслардан ундирилган солиқлар бўйича тушумлар миқдорининг ортиб бориши натижасида уларни йиллик ўсиш суръатида ҳам хаотик ўзгаришларни кузатишимиз мумкин. 2012 йилга нисбатан 2013 йилда давлат бюджети даромадларининг ўсиш суръати 123,1 фоизни ташкил қилиб, жисмоний шахслардан ундирилган асосий солиқларнинг ушбу даврдаги ўсиш суръати паст даражани, яъни 113,2 фоизни ташкил қилган (2017 – 2018 = 140/125,5).

Демак, давлат бюджетига даромадлар тушумининг ўсиш суръатида, юридик шахслар томонидан тўланадиган солиқлар бўйича тушумнинг ўсиш суръати юқори бўлаётганлигини тасдиқлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли қарори билан, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ягона ижтимоий тўловни энг кам миқдорларидан келиб чиқиб ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби бекор қилинди.

Меҳнатга ҳақ тўлаш фонди билан боғлиқ солиқ юқини камайтириш мақсадида, 2019 йил 1 январдан бошлаб:

– ягона ижтимоий тўлов ставкаси барча юридик шахслар учун 12 фоиз миқдорида белгиланган ҳолда амалдаги 15 ва 25 фоизлик ставкалар теги-

4.6 - ж а д в а л

Иш ҳақи фондидан ҳисобланадиган Ягона ижтимоий тўлов ставкаси (Ижтимоий солиқ)нинг пасайиб бориши динамикаси

Йиллар	Ягона ижтимоий (Ижтимоий солиқ) тўлов ставкаси
1998	40
1999	40
2000	40
2001	40
2002	40
2003	37,2
2004	33
2005	31
2006	25
2007	24
2010–2017	25
2018	25/12
2019	25/12/12
2020–2021 ижтимоий солиқ	25/12

Маъна: Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

шинча 3 ва 13 фоизли пунктга камай-тирилди. Бунда бюджет ташкилотлари ва давлат корхоналари, устав жамғармаси (капитал)да давлат улуши 50 фоиз ва ундан кўпроқ бўлган юридик шахслар, шунингдек, бошқа юридик шахсларнинг устав жамғармаси (капитал)нинг 50 фоизи ва ундан кўпроқ қисми тегишли бўлган устав жамғармаси (капитал)да давлат улуши 50 фоиз ва ундан кўпроқ бўлган юридик шахслар ҳамда уларнинг таркибий тузилмалари учун ягона ижтимоий тўлов миқдорининг амалдаги 25 фоизлик ставкаси сақлаб қолинди;

– фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари бекор қилинди.

«Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ўзгартиш ва кўшимчалар киритиш тўғрисида»ги

ЎРҚ-599-сонли Қонуни (30.12.2019 йил)нинг 4-моддасига асосан, 2020 йил 1 январдан ягона ижтимоий тўлов, ягона солиқ тўлови ва қатъий белгиланган солиқ ўрнига тегишинча ижтимоий солиқ, айланмадан олинадиган солиқ ҳамда қатъий белгиланган миқдорда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи киритилмоқда, уларнинг тўловчиларига қонун ҳужжатларида илгари белгилаб қўйилган имтиёзлар ва алоҳида ҳисоблаш тартиби татбиқ этилди (4.6-жадвал).

«Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ўзгартиш ва кўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-599-сонли Қонуни (30.12.2019 йил)нинг 4-моддасига асосан, 2020 йил 1 январдан ягона солиқ тўлови ўрнига тегишинча айланмадан олинадиган солиқ киритилди (4.7-жадвал).

Президентимизнинг 2018 йил 29 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида»ги фармони қабул қилинди. Бу концепция доирасида 2019 йил 1 январдан солиқ сиёсатида мутлақо янги тизим жорий этилди.

Концепцияда кўзда тутилган йўналишларда 2018 йилданок чора тадбирлар бошлаб юборилган бўлиб, шу бугунгача солиқ юқини камайтириш йўналишида сезиларли ишлар амалга оширилди.

Солиқ солишнинг соддалаштирилган тартиблари давлат бюджети ва маҳаллий бюджетлар даромадларини оширишга, солиқ қонунчилигини

4.7 - ж а д в а л

Кичик корхона ва микрофирмалар учун ягона солиқ тўлови (Айланмадан олинадиган солиқ)нинг ўзгариши¹

Йиллар	Ягона солиқ тўлови ставкаси
1998 (бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар сақланган ҳолда)	10
1999 (бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар сақланган ҳолда)	10
2000 (бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар сақланган ҳолда)	10
2001 (бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар сақланган ҳолда)	10
2002 (бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар сақланган ҳолда)	10
2003 (бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар сақланган ҳолда)	12
2004 (бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловлар сақланган ҳолда)	12
2005 йил 1 июлдан бошлаб бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловларни қамраган ҳолда)	12/13
2006	13
2007	10
2018	5
2019	4
2020–2021 Айланмадан олинадиган солиқ	4

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

соддалаштириш, инсофли солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини кучайтиришга қаратилгани билан аҳамиятлидир.

Фуқароларнинг меҳнатга ҳақ тўлаш туридаги даромадларидан фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадалларини (ставкаси 8 фоиз) бекор қилинди.

Фойда солиғи тўловчиларга солиқ юкини камайтириш, инвестициялар миқдорини ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида:

- тижорат банклари учун фойда солиғи ставкаси 22 фоиздан 20 фоизгача;
- корхона ва ташкилотлар учун 14 фоиздан 12 фоизгача;
- дивиденд ва фоиз кўринишидаги даромадлар учун 10 фоиздан 5 фоизгача камайтирилди.

Бу эса солиқ тўловчилар ихтиёрида 582 миллиард сўм маблағ қолдириш имконини берди.

Юридик шахсларнинг айланмасидан (тушуми) ундириладиган давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмалар бекор қилинди. Бу ажратма 15 фоиз рентабеллик билан ишлайдиган корхона учун 21,3 фоизлик фойда солиғи билан тенгдир. Демак, фойда солиғи ставкаси билан бирга умумий солиқ юкининг камайиши қарийб 23,5 фоизни ташкил қилди. Бунинг ҳисобига республика бўйича солиқ тўловчиларнинг кўрадиган фойдаси 5 триллион сўмдан ортиқни ташкил қилди.

Солиқ солишнинг соддалаштирилган режимидаги солиқ тўловчиларга солиқ сиёсатини такомиллаштиришнинг салбий таъсирини камайтириш мақсадида юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ставкаси 5 фоиздан 2 фоизгача пасайтирилди. Йиллик айланмаси 1 миллиард сўмгача бўлган микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкаси 5 фоиздан 4 фоизгача камайтирилди.

Йиллик айланмаси 100 миллион сўмгача бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар учун қатъий белгиланган солиқ ставкалари 13-40 фоизга камайтирилди. Йиллик айланмаси 100 миллион сўмдан юқори ва 1 миллиард сўмгача бўлган якка тартибдаги тадбиркорларга айланмадан 4 фоизлик ставкада солиқ тўлашга ўтказиш йўли билан қатъий белгиланган солиқ бекор қилинди.

2019 йил 1 январдан бошлаб, ўтган йил яқунлари бўйича йиллик айланмаси (тушуми) 1 миллиард сўмдан ошган ёки йил давомида белгиланган чегаравий миқдорга етган корхоналар умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтказилди.

2020 йилда солиқ қонунчилигида қандай ўзгаришлар бўлди?

Солиқ тизимини ислоҳ қилиш бўйича олиб борилаётган кенг кўламли ишлар доирасида Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-599-сон қонуни билан Солиқ кодексининг янги таҳрири қабул қилинди.

Янги Солиқ кодекси солиқ қонунчилигини максимал даражада соддалаштириш (солиқ ва йиғим турлари ва миқдорларини оптималлаштириш), қарама-қаршиликлар ва низоларни бартараф этиш (ҳаволали нормаларнинг ва қонуности ҳужжатларининг чекланиши), ҳалол солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишни кучайтириш, шунингдек, солиқ назорати механизмларини такомиллаштиришни кўзда тутди.

Янги Солиқ кодексининг асосий хусусиятлари:

1. Солиқ имтиёзларини бериш қоидалари қайта кўриб чиқилиб, унга мувофиқ солиқларни тўлашдан тўлиқ озод этиш фақат Солиқ кодекси билан тақдим этилади. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан солиқ имтиёзлари (ҚҚС, товарлар ишлаб чиқариш (хизматлар) учун акциз солиғи ва ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқдан ташқари) фақат белгиланган ставкани 50 фоиздан кўп бўлмаган миқдорда пасайтириш шаклида, уч йилдан ортиқ бўлмаган муддатга берилиши мумкин.

2. Солиқ қарзини солиқ тўловчининг дебиторлари маблағлари ҳисобидан мажбурий ундириш чораси бекор қилинди.

3. Солиқ органларининг ортиқча тўланган ёки ортиқча ундирилган солиқларни ўз вақтида қайтарилмаганлиги учун жавобгарлик кучайтирилди. Ортиқча ундирилган солиқ ва молиявий санкциялар ушбу суммаларни ундириш (тўлаш) даврида амалда бўлган Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкаси асосида ҳисобланган фоизларни ҳисобга олган ҳолда қайтарилади.

4. Солиқ мажбурияти бажарилишини таъминлашнинг мол-мулк гарови, банк кафолати ва кафиллик кўринишидаги янги шакллари ўрнатилди.

5. Солиқ органларига таҳлика-таҳлил тизимига асосланган камерал солиқ текшируви, сайёр солиқ текшируви ва солиқ аудитини тайинлаш ҳуқуқини берадиган солиқ назоратини ўтказишнинг янги тартиби назарда тутилган.

6. Солиқ низоларини судгача ҳал қилиш тартиби аниқлаштирилди, шунингдек жавобгарлик чоралари солиқ ҳуқуқбузарлиги туридан келиб чиққан ҳолда белгиланадиган бўлди.

7. Солиқ тўловчиларнинг алоҳида тоифалари (йирик солиқ тўловчилар, экспортёрлар, банк кафолати тақдим этган ёки солиқ органлари билан

гаров шартномаси тузганлар) учун 7 кун давомида ҚҚСни қайтаришнинг тезлаштирилган тартиби белгиланди.

8. Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан хорижий дипломатик ва унга тенглаштирилган ваколатхоналарига амалдаги нол ставка ўрнига ҚҚСни қайтариш тизими жорий этилди.

9. Хорижий сайёҳлар учун «Tax free» тамойили бўйича ҚҚС ни қайтариш тартиби жорий этилмоқда.

10. Махсус иқтисодий зоналар иштирокчилари ва солиқ тўловчиларнинг алоҳида тоифаларини солиққа тортиш хусусиятлари инobatга олиниб, унда солиқ солиш шартлари, шунингдек солиқ имтиёзларини қўллаш тартиби батафсил акс эттирилди.

11. Трансферт нархларнинг шаклланиши ва назорат қилинадиган хорижий компаниялар, шунингдек, солиқ тўловчиларнинг консолидациялашган гуруҳи учун солиқ солишнинг нормалари киритилди (2022 йил 1 январдан қўлланилади).

12. Электрон шаклда хизмат кўрсатувчи хорижий юридик шахсларга солиқ солиш тартиби назарда тутилган.

Ягона ижтимоий тўлов ўрнига ижтимоий солиқ, ягона солиқ тўлови ўрнига – айланмадан солиқ, қатъий белгиланган солиқ ўрнига – жисмоний шахсларнинг даромадларига, уларга қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда илгари берилган имтиёз ва солиқни ҳисоблаш хусусиятларини сақлаб қолган ҳолда, қатъий белгиланган миқдорда солиқ жорий этилди.

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзлар, шунингдек солиқлар бўйича пасайтирилган ставкалар қуйидаги муддатларда амал қилади:

- 2007 йил 25 декабрдаги қонун билан тасдиқланган Солиқ кодекси билан тақдим этилган ва белгиланган имтиёзлар ва ставкалар 2020 йил 1 апрелгача;
- Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари билан тақдим этилган имтиёзлар ва ставкалар, уларнинг амал қилиш муддати тугагунга қадар.

Солиқ кодекси таркибидан давлат божи, товарларнинг айрим турларини (алкоголли ичимликлар) сотиш ҳуқуқи учун йиғимлар бўлимлари чиқарилди, улар «Давлат божи тўғрисида» ги алоҳида қонунда назарда тутилади.

Бир марталик хусусиятдаги махсус тўловлар бўлган ер қаъридан фойдаланувчилар учун бонуслар (имзоли бонус ва тижоратбоп бонус) Солиқ кодексидан «Ер қаъри тўғрисида» ги қонунга ўтказилади.

Солиқ тўловчилар 2020 йил 1 апрелгача 2020 йил учун солиқ солиш мақсадлари учун ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқишлари шарт. Солиқ мақсадлари учун ҳисоб-китоб сиёсати солиқ тўловчи томонидан мустақил равишда ихтиёрий шаклда белгиланади ва раҳбарнинг буйруғи билан тасдиқланади.

Қуйидагилар учун махсус солиқ режимлари бекор қилинди:

- бозорлар учун, уларни умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтказган ҳолда. 2020 йил 1 январдан бошлаб бозорлар аввалги солиқ тўлаш тартиби (даромаднинг 50 фоизи) ўрнига қуйидагиларни тўлайди:
  - умумдавлат солиқларини (агар реализация ҳажми 2019 йилда 1 миллиард сўмдан ошган бўлса) – юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, қўшилган қиймат солиғи ва 20 фоизли оширилган ставкада фойда солиғини;
  - айланмадан солиқни (реализация ҳажми 2019 йилда 1 млрд. сўмдан кам бўлганда), шунингдек юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, юридик шахсларнинг мол-мулк солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни;
  - концерт-томоша фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахслар учун, уларга жисмоний шахслардан даромад солиғини тўлашни киритган ҳолда. Концерт-томоша фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар учун айланмадан солиқ (реализация ҳажми 2019 йилда 1 млрд. сўмдан кам бўлганда) ёки умумбелгиланган тартибда тўланадиган солиқлар (реализация ҳажми 2019 йилда 1 млрд сўмдан ошганда) киритилади. Шу билан бирга, ушбу фаолиятни амалга ошириш ҳуқуқи учун олинадиган давлат божининг миқдори деярли 4 баравар камайтирилди;
  - қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари учун, уларни умумбелгиланган солиқ тўлашга ёки айланмадан солиқ тўлашга ўтказиш билан. Шу билан бирга, ушбу тоифадаги солиқ тўловчилар учун фойда солиғининг ноль ставкаси белгиланади, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш учун ишлатиладиган мол-мулк қисми бўйича мол-мулк солиғидан ва томчилатиб суғориш тизими жорий этилган ерлар учун ер солиғидан имтиёзлар сақлаб қолинди.

Якка тартибдаги тадбиркорлар учун декларация асосида жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини тўлашни ёки 2020 йилдан бошлаб ўртача 25 фоизгача пасайтириладиган қатъий белгиланган миқдорда солиқ тўлашни танлаш ҳуқуқи берилди.

4.2. БЮДЖЕТ ХАРАЖАТЛАРИ – ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ СОҲАДАГИ ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ МОЛИЯВИЙ ИФОДАСИ СИФАТИДА

Давлат бюджети харажатларининг асосий мақсади давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан иқтисодиётни бошқариш, ижтимоий соҳани тартибга солиш, илмий-техник тараққиётни рағбатлантириш, мудофаа қобилиятини ва қонунчилик тизимини мустаҳкамлашни таъминлашга оид ўз фаолияти давомида бюджет маблағларидан фойдаланишида намоён бўлади. Шунга мувофиқ давлат бюджети харажатлари таркибий ўзгариш динамикасига қараб, давлатнинг миллий иқтисодиётда амалга ошираётган ислохотлар кўламига баҳо бериш мумкин бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 22 декабрдаги Парламентга йўллаган мурожаатида бюджет тизимини қайта кўриб чиқиш, бюджет даромадлари ва харажатларининг ошқоралигини таъминлаш, бюджет соҳасида қарорлар қабул қилишда аҳолининг манфаатларига алоҳида эътибор бериш зарурлиги таъкидланган эди.¹

Давлат молияси тизимидаги ислохотларнинг стратегик йўналишини ўзида мужассамлаштирувчи ушбу масалалар давлат молияси ва хусусан, давлат бюджети даромад ва харажатлари механизмини янада такомиллаштиришда устувор ааҳмият касб этди.

Қисқа тарихий давр мобайнида, яъни 2017–2021 йиллар Давлат бюджети даромадлари ва харажатларини такомиллаштириш ва унинг самарадорлигини оширишга қаратилган ислохотларнинг концептуал асослари қуйидагиларда ўз ифодасини топди:

1. Давлат бюджети харажатлари таркибидаги юқори улушга эга бўлган ижтимоий соҳа харажатлари манзилли ва мақсадли сарфланишини таъминлаш, аҳоли турмуш фаровонлиги ва реал даромадларини оширишда бюджет харажатларининг аҳамиятини ошириш масалалари долзарб масаласи белгиланди.

2. Давлат бюджети даромадлари ва харажатлари шакллантиришнинг амалдаги механизмларини самарадорлигини оширишга қаратилган ислохотларда ҳудудий ривожланишнинг барча муаммоли масалалари қамраб олиш имконини берадиган бюджет жараёнини такомиллаштириш бўйича ислохотлар олиб борилмоқда. Хусусан, Давлат бюджетидан қишлоқ жойлардаги муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини та-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган Мурожаатномаси. Тошкент шаҳри, 22 декабрь, 2017 йил.

комиллаштириш, шу жумладан, уларни ичимлик суви билан таъминлаш ва қишлоқ йўлларини қуриш учун етарлича маблағ ажратиш механизминини ишлаб чиқиш ва уни ҳаётга жорий этиш бўйича 2018 йилдан бошлаб тизимли ислохотлар олиб борилмоқда.

3. Давлат бюджетини режалаштириш жараёнида унинг харажатларини тақсимлашдаги ҳаддан ташқари юқори даражадаги марказлашувчи туфайли ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича лойиҳаларни амалга оширишда маҳаллий бошқарув органларининг шахсий масъулият ҳиссини ошириш мақсадида уларнинг ваколатларини ошириш бўйича ислохотлар олиб борилмоқда. Маҳаллий бюджетларни шакллантириш ва харажатларини сарфлаш соҳасида ижро етувчи бошқарув органлари раҳбарларининг аҳоли ва халқ депутатлари Кенгашлари олдида ҳисобдорлигини ошириш ва партисипатив бюджетлаштириш механизминини жорий қилиниши натижасида давлат ва маҳаллий бюджет харажатларининг социал ва иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларида сифат жиҳатидан сезиларли ўсиш кузатилмоқда.

4. Давлат бюджети харажатларини режалаштиришда ўрта муддатли фискал сиёсат стратегияларига асосланган ҳолда режалаштириш тизими жорий қилинди.

Ўрта муддатли фискал сиёсат юритиш амалиётига асосланган бюджетлаштиришга ўтиш ўрта истикболда бюджет даромадлари ва харажатлари ўзида мужассамлаштирувчи фискал сиёсатининг асосий йўналишларини аниқлаштиришни кўзда тутди. Ўрта муддатли истикболга мўлжалланган фискал сиёсатнинг асосий йўналишларини ўз ичида мужассамлаштирувчи ҳужжат – Фискал стратегия қабул қилина бошлади. Фискал стратегия вазирлик ва идораларга ўзларининг ўрта муддатли дастурлари ва инвестиция лойиҳаларини режалаштириш имконини бериб, инвесторлар ва солиқ тўловчиларга ўзларининг бизнес лойиҳаларини шакллантиришда мўлжал сифатида хизмат қилади.

Ушбу услубиёт макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, солиқ-бюджет сиёсатининг олдиндан кўра билиш нуқтаи назаридан йиллик режалаштиришнинг салоҳиятини ошириш имкониятларини яратмоқда. Бюджет маблағларини тақсимловчилар ва олувчилар ўзларининг истикболли режаларини режалаштирилган йилдан ортиғига прогнозлаштириш имкониятларига эга бўлмоқда.

5. 2020 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети ва давлат мақсадли жамғармаларининг асосий параметрлари ва хусусан бюджет харажатларининг реаж кўрсаткичлари Ўзбекистон Республика-

си Қонуни шаклида қабул қилина бошлади. Ушбу жараён умуммиллий молиявий манфаатларни ўзида мужассамлаштирувчи давлат бюджетини қабул қилиш Парламент ва кенг жамоатчилик муҳокамасига асосланишига шарт-шароит яратди.

6. Давлат бюджети харажатларини давлатнинг фуқаролик жамиятидаги ижтимоий соҳа, иқтисодиёт, бошқарув органларини сақлаш, марказлаштирилган инвестицияларни молиялаштириш ва бошқа функциялари бўйича бюджет сўровини кўриб чиқиш ва жамлаш асосидаги режалаштириш амалиёти сифат жиҳатидан янги механизмга ўзгартирилди. Хусусан, Парламент ажратмалари тақсимоти жорий этилиши давлат бюджети маблағларидан вазирлик ва идоралар кесимидаги ислохотларни молиялаштириш самарадорлигини баҳолаш, уларнинг ваколатларини ошириш имкониятларини яратади.

Парламент ажратмалари тақсимотига кўра бюджет ажратмалари тақсимловчилари қуйидаги турларга ажратилди:

- Ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамаси томонидан белгиланган биринчи даражали бюджет маблағларини тақсимловчилар;
- биринчи даражали бюджет маблағлари тақсимловчиларига бириктирилган иккинчи даражали бюджет маблағларини тақсимловчиларларга парламент ажратмалари жорий этилди.

Бунда Парламент ажратмалари Олий Мажлис палаталари биринчи даражали бюджет маблағларини тақсимловчилари учун парламент ажратмаларини тасдиқлайди.

Ижро этувчи ҳокимият органлари яъни тармоқ вазирликлари ва идоралар ўзларининг бўйсунувидаги ташкилотлар ўртасидаги тақсимотни мустақил равишда амалга оширадilar.

Парламент ажратмалари тизимини жорий этиш ва ўрта муддатли режалаштиришга ўтишни ҳисобга олган ҳолда Молия вазирлиги функцияларини қайта кўриб чиқилди.

7. 2020 йилдан Олий мажлисининг бюджет жараёнидаги ролини ошириш бўйича қатор ислохотлар олиб борилди. Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамасига бюджет маблағларини тақсимловчилари учун бюджетдан ажратиладиган маблағларнинг чекланган миқдорини маълум бир миқдорда қайта кўриб чиқиш ваколатини берилди.

8. Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари ваколатларини кенгайтирилди. Хусусан, маҳаллий бюджетларнинг даромадлари ва харажатлари ҳажмларини, бюджетдан ажратиладиган маблағларнинг чекланган миқдорини, маҳаллий бюджетлардан бюджет маблағларини тақсимловчиларига ажратиладиган бюджет маблағларнинг миқдорини тасдиқлаш бўйича ваколатлари кенгайтирилди.

9. Давла бюджети харажатларини орқали циклик бюджет тақчиллигини камайитиш мақсадида харажатлар секвестри орқали бошқариш механизми жорий этилди. Бунда давлат бюджети харажатларини камайитириш бўйича ваколатлар қуйидагича тақсимланди:

- тасдиқланган параметрларнинг 3 фоизигача – Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси билан келишилган ҳолда Вазирлар Маҳкамаси қарори асосида;
- тасдиқланган параметрларнинг 3 фоизидан юқори миқдорларда – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари томонидан Вазирлар Маҳкамаси таклифига биноан;
- маҳаллий бюджетларнинг харажатларини қисқартириш бўйича қарорлар маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан тасдиқланиш амалиёти киритилди.

10. Бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги ва натижадорлиги устидан ички аудит методологиясини жорий қилиш ва уларда қасса харажатларининг режали кўрсаткичларга мувофиқлиги устидан ички назорат тизимини кучайтириш орқали бюджет интизомини мустаҳкамлашнинг бозор механизмини жорий қилиш имкониятлари яратилди.

Ўрта муддатга мўлжалланган жамланма бюджетни шакллантириш, ЯИМ ва миллий даромадда марказлаштирилган фондлар улушини ҳисоблашдги ялпи фискал юк кўрсаткичига асосланган даромад ва харажатларни шакллантириш, давлат бюджетиди давлат қарзларига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ харажатлар жамланма бюджетнинг асосий параметрлари сифатида ҳисобга олинмоқда (4.8-жадвал).

4.8 - ж а д в а л

2021 йил учун Ўзбекистон Республикаси жамланма бюджетининг параметрлари ҳамда 2022–2023 йилларга бюджет мўлжаллари¹

Т/р	Кўрсаткичлар	2021 йил прогнози	Бюджет мўлжаллари	
			2022 йил	2023 йил
I.	Жамланма бюджет харажатлари	216 246,6	231 338,9	258 096,0
1.	Давлат бюджети харажатлари	149 950,5	163 780,4	183 675,0
2.	Давлат мақсадли жамғармалари харажатлари	40 772,5	46 709,1	51 720,2
3.	Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси харажатлари	13 423,6	6 569,4	7 700,8
4.	Ташқи қарз ҳисобига давлат дастурларига харажатлар	12 100,0	14 280,0	15 000,0
II.	Давлат мақсадли жамғармаларига трансфертлар	15 928,9	17 930,2	21 097,2
III.	Жамланма бюджет сальдоси (профицит +, дефицит -)	-37 534,2	-22 967,6	-19 142,1
IV.	Давлат бюджети ва давлат мақсадли жамғармалари сальдоси(профицит+, дефицит-)	-17 346,8	-8 687,6	-4 142,1
V.	Давлат қарзини сўндириш	7 767,7	10 316,8	12 478,2

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-657-сон Қонуни 1-илоvasи маълумотлари.

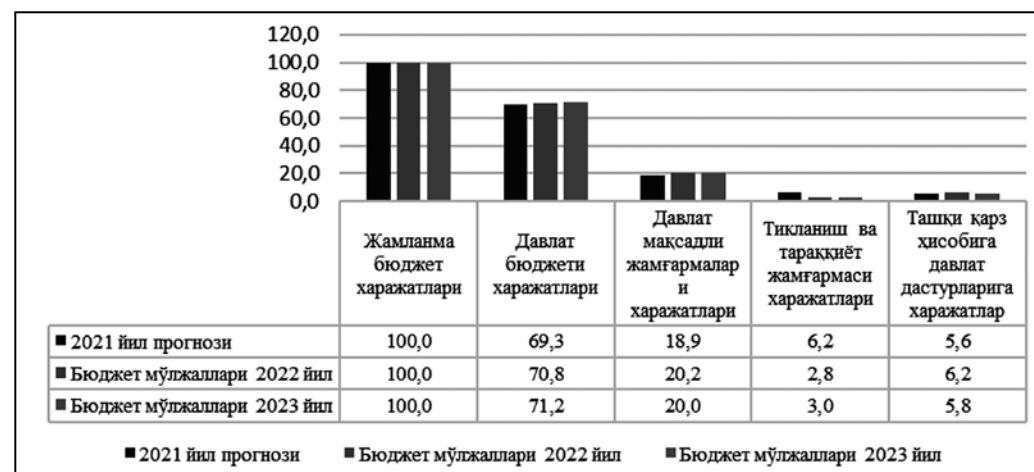
Масалан, 2020 йилги бюджет харажатлари ва 2021–2023 йилга мўлжалланган ўрта муддатли фискал сиёсат бўйича шакллантирилган бюджет параметрларида глобал масштабда кузатилган пандемия оқибатларини олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни молиялаштириш устувор аҳамият касб этмоқда.

Агар жамланма бюджетнинг харажатлари 2021 йилда 216246,6 млрд. сўмни ташкил қилган бўлса, 2022 ва 2023 йилларда мос равишда 231338,9 ва 258096,0 млрд. сўмни ташкил қилиши мўлжалланган. Ушбу харажатларда давлат бюджети харажатлари етакчи ҳисобланиб, давлат мақсадли жамғармаларига трансфертларни инобатга олмаган ҳолда давлат бюджети харажатлари 2021 йилда 149950,5 млрд. сўмни ташкил қилса (прогноз), 2022 йилда 163780,4 млрд. сўм, 2023 йилда эса 183675,0 млрд. сўмга бюджет харажатлари мўлжал контингентлари кутилмоқда (4.9-жадвал).

Ташқи қарз ҳисобига давлат дастурлари учун бюджет харажатлари 2021 йилда 12100,0 млрд. сўмни ташкил қилган бўлса, 2023 йилга келиб ушбу харажатлар 15000,0 млрд. сўмни ташкил қилиши мўлжалланган.

Марказлаштирилган фондларда давлат бюджети харажатлари етакчи рол ўйнаб, ушбу харажатлар юқори ўсиш суръатига эга бўлмоқда (4.2-расм).

4.2-расм маълумотларидан кўриш мумкинки, давлат бюджети харажатларининг жамланма бюджет харажатларидаги улуши 2021 йилги 69,3 фоиз прогноз кўрсаткичидан 2023 йилда 71,2 фоизгача ўсиб бориши

4.2-расм. Жамланма бюджет таркиби ва улуши тўғрисидаги маълумот.¹

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-657-сон Қонуни 1-илоvasи маълумотлари.

мўлжалланган. Ушбу харажатларнинг ўсиб боришида давлат мақсадли жамғармаларига трансфертлар, давлат қарзини сўндириш билан боғлиқ харажатлар ҳам сезиларли таъсир этмоқда.

Давлат бюджети харажатларининг ўсиб боришида ундаги асосий салмоқни ташкил қилувчи ижтимоий соҳа харажатларининг ўсиши асосий таъсир этувчи омиллардан бири ҳисобланади.

4.9 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг харажатлари таркиби¹, фоизда

Бюджет харажатлари салмоғи	Йиллар				
	2017	2018	2019	2020	2021 (прогноз)
Ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари салмоғи	54,1	48,9	50,3	50,4	52,1
Иқтисодий харажатлар салмоғи	10,7	9,6	15,7	14,7	8,3
Марказлашган инвестицияларни молиялаштириш харажатлари салмоғи	6,6	6,8	5,9	5,1	10,4
Давлат ҳокимияти, бошқарув органлари, суд органларини ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини сақлаш харажатлари салмоғи	4,9	4,9	5,9	4,9	2,9
Бошқа харажатлар салмоғи	23,7	29,8	22,2	24,9	26,3
Бюджет харажатлари – жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

4.9-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатларида ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари салмоғи юқори бўлиб, 2021 йилги прогноз кўрсаткичлари бўйича уларнинг улуши 52,1 фоизни ташкил қилмоқда. Маълумки, ижтимоий соҳага қилинаётган бюджет харажатларида иқтисодий тасниф бўйича 1 ва 2 гуруҳ харажатлари юқори салмоқни ташкил қилиб, ўсиш суръатига эга бўлмоқда. Ушбу ҳолати бюджет ташкилотларида иш ҳақини ошириш давлат сиёсатининг натижасида кузатилиб, кейинги йиллардаги иш ҳақининг кескин ортиши миллий иқтисодиётда «яширин инфляция»ни кучайишига таъсир этувчи омил бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Умуман, давлат бюджети харажатларининг таркибий динамикасида ижтимоий ва иқтисодий соҳага қилинадиган харажатлар нисбати бюджет орқали миллий даромадни қайта тақсимлаш жараёнининг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини ҳам изоҳлайди. Ижтимоий соҳага бюджет харажатларининг юқори салмоғи бюджет канали орқали миллий даромадни ижтимоий соҳаларга қайта тақсимлаш кўламини англатади. А. Вагнер

¹ <https://www.mf.uz> – Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий сайт маълумотлари асосида тайёрланди.

4.10 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг
2020 йилги ижроси¹, трлн сўм

Т/р	Кўрсаткичлар	Тасдиқланган бюджет	Кутилаётган ижро	Фоизда
	Харажатлар – жами	131.1	149.3	113.9
1.	Ижтимоий харажатлар	65.0	75.3	115.8
	Ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари <i>шундан</i>	55.1	64.3	116.6
	Таълим	29.9	31.2	104.2
	Солиқни сақлаш	14.2	19.3	136.1
	Маданият ва спорт	2.3	2.4	105.5
	Фан	1.0	1.0	100.0
	Нафақалар, моддий ёрдам ва компенсация тўловлари	6.6	8.5	130.0
	Аҳолининг бандлик даражасини ошириш харажатлари	0.7	1.2	169.4
	Пенсия жамғармасига трансфертлар	8.0	9.1	113.8
	Уй-жойлар қуриш дастурига	1.9	1.9	100.0
2.	Иқтисодиёт харажатлари	13.6	22.0	161.1
3.	Марказлашган инвестиция харажатлари	14.0	17.7	126.7
4.	Давлат бошқаруви, ҳокимияти, адлия, прокуратура, суд ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини сақлаш харажатлари	6.5	7.4	113.8
5.	Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳар ва туманлар бюджетларининг захира жамғармалари	1.4	1.4	100.0
6.	Давлат қарзига хизмат кўрсатишнинг фоиз харажатлари	2.6	2.7	101.3
7.	Бошқа харажатлар	22.0	21.4	97.1

қонунига кўра, ЯИМнинг ўсиш суръатидан давлат харажатларининг ўсиш суръати юқори бўлиб аксарият иқтисодчилар «фискал иллюзия»нинг хусусий ҳолати сифатида қарайдилар.

4.10-жадвал маълумотларидан ҳам кўриш мумкинки, функционал тасниф бўйича харажатларнинг тақсимланишида ижтимоий соҳа харажатларининг тасдиқланган параметри 65 трлн. сўмни ташкил қилган бўлса, ушбу харажатнинг йиллик кутилаётган ижроси 75,3 фоизни ташкил этган. Тасдиқланган бюджетга нисбатан ушбу харажатларнинг ўсиши 115,8 фоизни ташкил қилиб, умумий харажатларнинг ўртача ўсишидан (113,9) юқори бўлган. Ижтимоий соҳа харажатлари таркибидаги юқори ўсиш суръатига эга бўлган харажатлар Аҳолининг бандлик даражасини ошириш ва соғлиқни сақлаш харажатлари ҳисобланиб, тасдиқланган бюджетга нисбатан кутилаётган харажатларнинг ўсиши мос равишда 169,4 фоиз ва 136,1 фоизни ташкил қилмоқда.

¹ Фуқаролар учун бюджет 2021 лойиҳа. www.mf.uz – сайти маълумотлари.

Бунга таъсир этган асосий омил коронавирус пандемияси таъсиридаги ишбилармон фаоллик индексининг кескин пасайиши, мамлакатда бизнеснинг сусайиши ҳамда давом этаётган коронавирус пандемияси таъсирида аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, соғлиқни сақлаш хизматларига эҳтиёжнинг кескин ортиши ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, миқдор жиҳатдан таҳлил қилганда ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб қувватлаш харажатлари таркибида таълим харажатлари етакчи ҳисобланади.

4.11 - ж а д в а л

2020 йилда Давлат бюджетидан таълим соҳасига
харажатлар ва унинг таркиби¹

№	Харажатлар номи	Трлн. сўм
1.	Таълим харажатлари	29,9
1.1.	Умумий таълим	20,9
1.2.	Мактабгача таълим	5,2
1.3.	Олий таълим	2,3
1.4.	Ўрта махсус касб ҳунар коллежлари ва АЛ	1,7

4.11-жадвалдан кўриш мумкинки, 2020 йилда жами таълим харажатлари 29,9 трлн. сўмни ташкил қилган ҳолатда, умумий таълимга қилинадиган харажатларнинг номинал қиймати 20,9 трлн. сўмни ташкил этган. Ушбу харажатларнинг асосий қисми иқтисодий тасниф бўйича 1 гуруҳ харажатларига тўғри келиб, унинг ўсиб бориши педагог ходимларнинг иш ҳақини ошириш давлат сиёсатининг натижаси ҳисобланади.

Давлат бюджетидан иқтисодиётга қилинадиган харажатларда бюджет ижросининг 161,1 фоизга ўсиши кузатилмоқда.

Агар охириги 2 йил мобайнида иқтисодиётга амалга оширилган бюджет харажатларига назар ташлайдиган бўлсак, юқори динамик ўсиш сув хўжалиқларини эксплуатация харажатларига тўғри келмоқда. Ушбу харажатлар 2019 йилда 3912,9 млрд. сўмни ташкил қилган бўлса, 2020 йилга келиб ушбу харажатлар 4562,9 млрд. сўмни ташкил этди. Шунингдек, аҳоли пунктларини ободонлаштириш харажатлари ҳам 2019 йилда 1839,2 млрд. сўмни, 2020 йилда эса 2070,9 млрд. сўмни ташкил қилганлигини кўришимиз мумкин (4.12-жадвал).

Иқтисодиётга давлат бюджети харажатларининг таркиби ва динамикасидан кўриш мумкинки, умумий фойдаланиладиган автомобил йўллари сақлашга қилинадиган харажатлар ҳам сезиларли салмоқни ташкил қилиб 2019 йилдаги 1660,2 млрд. сўмдан 2020 йилда 2043,3 млрд. сўмга ўсган.

¹ www.mf.uz – сайти маълумотлари.

4.12 - ж а д в а л

Давлат бюджетидан иқтисодиёт харажатлари¹

№	Иқтисодий харажатлар турлари	Йиллар	
		2019	2020
1.	Сув хўжаликларини эксплуатация харажатлари	3912.9	4562.9
2.	Геология-қидирув харажатлари	594.3	2295.4
3.	Аҳоли пунктларини ободонлаштириш харажатлари	1839.2	2070.9
4.	Умумий фойдаланадиган автомобиль йўлларини сақлаш	1660.2	2043.3
5.	Уй-жой коммунал харажатлари	534.4	594.5
6.	Суғораладиган ерларнинг милиоратив ҳолатини яхшилаш	460.4	378.6
7.	Табиатни муҳофаза қилиш	238.7	246.7

Марказлаштирилган инвестицияларни молиялаштиришга йўналтириладиган бюджет харажатлари 17, трлн. сўмни ташкил қилиб, ушбу харажатларнинг таркибида энг салмоқни улушни ташкил қилувчи харажат таълим муассасаларини қуриш, капитал таъмирлаш ва реконструкция қилиш ташкил қилиб, номинал қиймати 4163,5 млрд. сўмни ташкил қилмоқда.

2021–2023 йилларга мўлжалланган фискал сиёсатда харажатларни ислоҳ қилиш қуйидагиларга йўналтирилган:

- бюджет тушумлари тўлиқлигини таъминлаш, иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар, пенсия ва нафақаларни ўз вақтида ва тўлиқ молиялаштириш ҳамда аҳолининг камбағал қатламини қўллаб-қувватлаш;
- иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини, инвестициявий жозибдорликни ва ишбилармонлик фаоллигини рағбатлантиришга қаратилган солиқ сиёсати ислоҳотларини давом эттириш;
- Давлат бюджети харажатларининг самарадорлиги ва натижадорлигини ошириш;
- Давлат қарзи барқарорлигини таъминлаш ва фискал таваккалчиликларни бошқариш;
- вазирлик ва идораларнинг барча бюджетдан ташқари ҳисобларини қамраб олиш орқали консолидациялашган бюджет тўлиқлигини таъминлаш;
- бюджет барқарорлигини таъминлаш, жумладан ўрта муддатли истиқболда консолидациялашган бюджет тақчиллигини ЯИМга нисбатан 2 фоизгача пасайтириш кабиларга йўналтирилиши белгиланган.

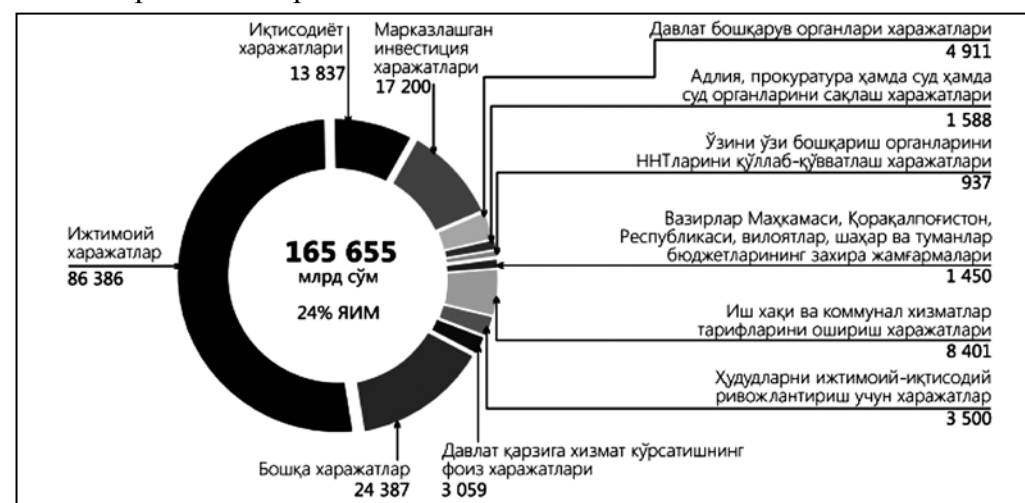
¹ www.mf.uz – сайти маълумотлари.

Бюджет сиёсатининг эришилиши кўзда тутилган натижалари сифатида қуйидагилар белгилаб олинган:¹

- солиқ ва бюджет тизими барқарорлигини таъминлаш мақсадида фискал қоидаларни жорий этиш;
- бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш учун дастурий бюджетлаштиришга зарур бўлган механизмларни ишлаб чиқиш;
- фискал таваккалчиликларни баҳолаш, молиявий активлар ва мажбуриятлар ҳисобини юритиш ҳамда давлат қарзини самарали бошқариш тизимини жорий этиш;
- Давлат бюджетининг ижтимоий йўналтирилганлигини сақлаб қолиш, соғлиқни сақлаш, таълим, фан, маданият ва спорт соҳасидаги давлат дастурларини тўлиқ молиялаштириш орқали инсон капиталини ривожланишини таъминлаш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш жараёнида ижтимоий реестрни шакллантириш;
- бюджет жараёнининг такомиллаштирилишини ҳисобга олган ҳолда янги бюджет тақвимини ишлаб чиқиш.

Юқоридаги йўналиш ва режа натижаларига асосланган ҳолда 2021 йилги давлат бюджети харажатларининг таркиби 4.3-расмда келтирилган.

4.3-расмдан кўриш мумкинки, жами давлат бюджети харажатларининг лойиҳа қиймати 165655 млрд. сўмни ташкил қилиб, ушбу харажатлар таркибида ижтимоий соҳа харажатлари 86386 млрд. сўмни ташкил қилиши режалаштирилган.

4.3-расм. Давлат бюджети харажатларининг таркиби, 2021 йил учун лойиҳа, млрд сўм.²

¹ www.mf.uz – сайти маълумотлари.

² Фуқаролар учун бюджет 2021 лойиҳа. www.mf.uz – сайти маълумотлари.

4.13 - ж а д в а л

Ижтимоий нафақалар учун харажатлар ва олувчилар сони¹

№		2019 йил		2020 йил		2021 йил (лойиха)	
		Олувчилар сони	Бюджет харажатлари, млрд сўм	Олувчилар сони	Бюджет харажатлари, млрд сўм	Олувчилар сони	Бюджет харажатлари, млрд сўм
	Жами харажатлар	3054916	4720	5684583	8519.4	4722321	10244.7
<i>шундан</i>							
1.	Бола икки ёшга тўлгунга қадар бола парвариши бўйиса нафақа	245479	1143.3	332066	1807.0	400000	2083.2
2.	14 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақа	240552	662.4	482802	1287.7	700000	2074.2
3.	Кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам	58664	229.5	82852	367.5	100000	391.2
4.	Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида муҳтож оилаларга бир марталик бериладиган моддий ёрдам	13860	8.6	17211	8.6	17394	9.6
5.	Ижтимоий нафақа олувчилар учун ун ва нон сотиб олиш учун давлат бюджетидан компенсация тўловлари	544469	137.9	897720	487.1	1200000	720.0
6.	Пенсия олувчилар учун ун ва нон сотиб олиш учун давлат бюджетидан компенсация тўловлари	1433100	456.0	1599784	947.0	1669031	1004.0
7.	Болалиқдан ногиронлик нафақаси	266325	1320.1	284412	1675.5	300440	1745.3
8.	Бола туғилганда тўланадиган бир марталик тўлов	66667	317.2	69707	400.7	80651	435.6
9.	Айрим тоифадаги аҳоли учун имтиёзлар ўрнига коммунал тўловлар учун компенсация тўловлари	89400	87.6	81554	94.8	77750	92.5
10.	Меҳнатга лаёқатсиз ва қариялар учун нафақалар	83400	237.6	100661	387.2	127266	453.7
11.	Дафн учун тўланадиган нафақа	13000	119.5	15635	187.6	22375	265.8
12.	Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни уй-жой билан таъминлаш					414	30.0
13.	Бир марталик моддий ёрдам тўловлари			1720181	525.4		

Умумий контекстда хулоса қилиши мумкинки, давлат бюджети харажатларнинг салмоқли қисмини ижтимоий соҳага сарфланиши, давлат томонидан фаол ижтимоий сиёсат олиб бориш тенденциясини истиқболда янада юксалиб боришидан далолат беради.

4.13-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, 2019 йилда жами ижтимоий нафақалар олувчи фуқаролар сони 3054916 нафарни ташкил қилган бўлса, 2021 йилга келиб ушбу кўрсаткич 4722321 нафарни ташкил

¹ Фуқаролар учун бюджет 2021 лойиха. www.mf.uz – сайти маълумотлари

қилиши кўзда тутилган. Харажатлар ҳам 2019 йилда 4720 млрд. сўми ташкил қилган бўлса, 2021 йилга келиб умумий ўсиш суръатида 10244,7 млрд. сўмга ортиб бориши прогноз қилинган.

2021 йилда ижтимоий нафақалар бўйича харажатларни манзилли ва мақсадли сарфланишини таъминлаш мақсадида уларни тақсимлашнинг ягона ижтимоий реестрини барча ҳудудларда жорий этиш кўзда тутилган.

«Ягона ижтимоий реестр» тизими ижтимоий муҳофазага муҳтож барча фуқароларга манзиллий ёрдам кўрсатиш мақсадида автоматик тарзда аниқлайди. «Ягона реестр» тизими учун Пенсия жамғармалари ва маҳалла органлари орқали паспорт нусхаси, бола туғилганлиги ҳақидаги гувоҳнома нусхаси, никоҳ тузилганлиги ҳақидаги гувоҳнома нусхаси тақдим этилади. Оиланинг эҳтиёжмандлигини аниқлаш учун зарур бўлган бошқа маълумотлар (оила аъзоларининг даромадлари ҳақида: иш хақи, пенсиялар, стипендиялар, кўчмас мулк, автотранспорт воситалари, ишсизлар ва бошқалар) автоматик равишда бошқа идоралар томонидан тақдим этилади.

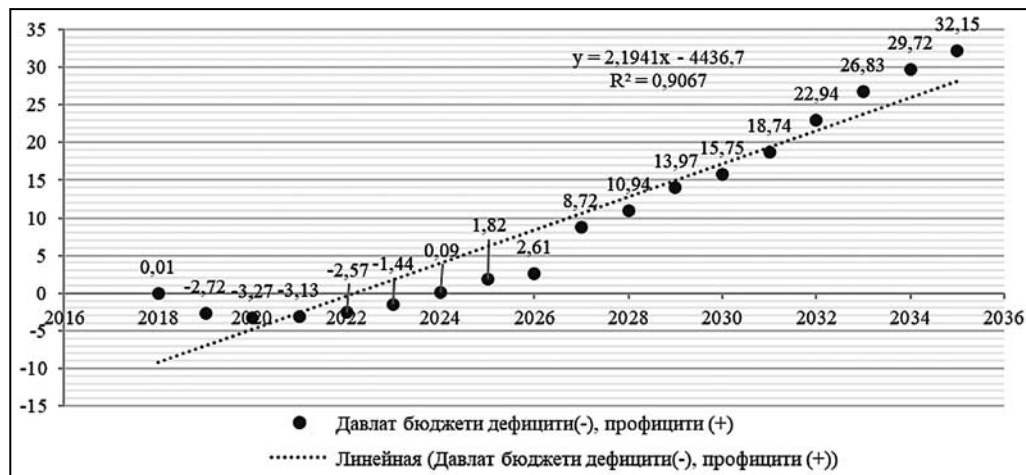
Бюджет харажатлари унинг даромад базасига боғлиқ бўлиб, иқтисодиёт циклик ўсиш фазасига чиқиш жараёнида даромадларнинг ўсиш суръати харажатларга нисбатан юқори бўлади.

Ушбу жараённи Ўзбекистон Республикаси давлат молияси тизимидаги ислохотларда кўриб ўтадиган бўлсак қуйидаги манзарани гувоҳи бўлишимиз мумкин (4.4-расм).

4.4-расм. Давлат бюджети даромад ва харажатларининг 2018–2020 йилги ижроси ва 2035 йилга мўлжалланган прогноз кўрсаткичлари.¹

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепцияси маълумотлари.

4.5-расм. Ўзбекистон Республикасида давлат бюджети дефицити (-), профицити (+) (2021–2035 йил прогноз кўрсаткичлари) тўғрисида маълумот, млрд. АКШ долларларида

4.4-расм маълумотларидан кўриш мумкинки, давлат бюджети даромадларининг харажатларга нисбатан юқори ўсиш суръати прогноз қилинмоқда. Ушбу ҳолат 2021 йилдан бошлаб иқтисодиётни жонланиш фазасига чиқиши ҳисобига солиқ базасининг кенгайиши орқали бюджетга тушумлар ҳажмининг ортиб бориши билан боғлиқдир. Натижада, давлат бюджетининг 2025 йилдан бошлаб дефицит билан ижросини таъминлаш имкониятига эга бўлишини кузатишимиз мумкин (4.5-расм).

4.5-расмдан кўриш мумкинки, 2024 йилдан бошлаб бюджет профицитининг номинал миқдорининг тренд чизиғида барқарор ўсиш кузатилмоқда. Ушбу ҳолат давлат молиявий захираларининг шаклланиши пировардида, қарзларга хизмат кўрсатиш имкониятини шаклланиши орқали давлат қарзлари билан боғлиқ техник дефолт ҳолатларини олдини олиши имкониятларини шакллантириб беради. Ушбу ҳолатдаги профицитнинг ЯИМ прогноз кўрсаткичларига нисбатан юқори ўсиши солиқ юқининг ортиши ҳисобига эмас, балки яширин иқтисодиётни камайиши, иқтисодиётдаги норасмий секторни қисқартиришга йўналтирилган ислохотларнинг натижаларидан бири ҳисобланади.

4.3. БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАР

Ўзбекистон солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш, солиқ юқини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш билан боғлиқ асосий чора-тадбирлар мамлакатимиз Президенти муҳтарам Шавкат Миромонович Мирзиёев томонидан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси»да бел-

гиланди. Унга мувофиқ, мамлакатимиз солиқ тизимини ислоҳ қилишда устувор йўналишлар бўйича вазифалар аниқланган.

Таъкидлаш жоизки, Концепцияда белгиланган ҳам бир тадбир ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар ижросини таъминлаш таъминлаш юзасидан солиқ қонунчилигига киритиладиган ҳар бир ўзгартириш туб маънода мамлакатимиз солиқ сиёсатидаги ислохотлар мазмунини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил декабрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ва «2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Қонуни Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатимизнинг 2020 йилги асосий йўналишларини белгилаб берди.

Унга мувофиқ, халқаро талабларга жавоб берадиган солиқ маъмуричилигининг барқарор солиқ тизими жорий этилди, хўжалик юритувчи субъектларнинг эркин фаолиятини кафолатловчи ҳуқуқий меъёрлар белгиланди, солиқ қонунчилигини максимал даражада соддалаштирилди, солиқ юқини камайтирилди, солиқлар ҳажми оптималлаштирилди, солиқ ҳисоботлари қисқартириб, максимал даражада соддалаштирилиб, операцион харажатлар минималлаштирилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 9 декабрдаги «2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги ЎРҚ-589-сонли Қонуни билан 2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетини шакллантириш ва ижро этиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиниб, 2020 йилда бюджет жараёни иштирокчилари ўртасидаги бюджет ваколатлари тақсимланди.

Ўзбекистон Республикасининг «2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Қонунининг муҳим жиҳатларидан яна бири 2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг консолидациялашган бюджети параметрлари ҳамда 2020 йил учун Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва 2021–2022 йилларга мақсадли мўлжаллари қонун билан белгиланди.

Унга мувофиқ, 2020 йилда мамлакатимизда ялпи ички маҳсулот ҳажми 653 546 млрд. сўм қилиб белгиланиб, унинг ўсиш сурати 2019 йилга нисбатан 5,5 фоизни ташкил этиши.

Ўз навбатида, кейинги 2021 йил учун ялпи ички маҳсулот ҳажми 653 546 млрд. сўм қилиб белгиланиб, унинг ўсиш сурати 2020 йилга нисбатан 5,8 фоизни ва 2022 йил учун ялпи ички маҳсулот ҳажми 653 546

млрд. сўм қилиб белгиланиб, унинг ўсиш сурати 2021 йилга нисбатан 6,2 фоизни ташкил этиши белгиланган.

2020 йил учун Ўзбекистон Республикаси консолидациялашган бюджетининг жамланма параметрлари таҳлилқилинганда жорий йил учун Консолидациялашган бюджет даромадлари 158 960,1 млрд. сўмни, харажатлари эса 162 385,0 млрд. сўмни ташкил этади ва Консолидациялашган бюджет дефицити 3 424,9 млрд. сўмни ташкил этиши белгиланган.

Лекин 2020 йилда бутун дунёни ларзага келтирган тождор вирус инфекциясининг тарқалиши барча мамлакатлар иқтисодий ижтимоий ҳаётини инкироз ҳолатига келтириб қўйди. Хусусан, йирик иқтисодий салоҳиятга эга мамлакатларда ишлаб чиқариш ва истеъмол ҳажмларининг кескин қисқариши, глобал ишлаб чиқариш занжирлари ва савдо алоқаларининг издан чиқишига, халқаро молия бозорларида хом ашё товарлар нархларининг кескин пасайиши ва конъюнктуранинг ёмонлашуви сабаб бўлди.

Коронавирус пандемияси ва глобал инкироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича қабул қилинган фармон ва қарорлар, қўрилган амалий чора-тадбирлар натижасида ялпи ички маҳсулотнинг кескин тушиб кетиши олди олинди. 2020 йилда Республикамиз иқтисодиёти 2019 йилга нисбатан 1,6 фоизга ўсиб, ЯИМ ҳажми 580,2 трлн. сўмни ташкил этган.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг Олий Мажлис Сенатининг еттинчи ялпи мажлисида Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2020 йилда Давлат бюджети даромадлари 132,9 трлн. сўмни ташкил этиб, белгиланган 128,7 трлн. сўм прогноз 103,3 фоизга ёки 4 192 млрд сўмга ошириб бажарилиб, даромадлар 2019 йил маълумотлари билан солиштирилганда 20,8 трлн. сўмга ўсган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сон Фармонида асосан ташкил этилган Инкирозга қарши курашиш жамғармаси харажатлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 сентябрдаги ПҚ-4836-сонли қарорига асосан, коронавирус пандемияси ва глобал иқтисодий инкироз оқибатларини инобатга олган ҳолда қайта ҳисоб-китоб қилиниб, жамғарма харажатлари 13,4 трлн. сўм миқдорида белгиланган ва 2020 йилда жамғарма маблағлари ҳисобидан жами 12 827 млрд. сўм молиялаштириш ишлари амалга оширилган. шундан:

I. Коронавирусга қарши курашиш бўйича тадбирларни молиялаштиришга – 3 962 млрд. сўм ажратилиб, ушбу маблағлар дори воситалари ва тиббий буюмлар, химоя воситалари ва тест тизимлари билан таъминлаш ҳамда карантинда сақлаш, тиббиёт ходимларини моддий рағбатлантириш,

республика санитария-эпидемиология хизмати томонидан химоя чораларини амалга ошириш харажатларига йўналтирилган.

II. Карантин зоналарини ва коровирусни даволаш билан боғлиқ соғлиқни сақлаш объектларини куриш, жиҳозлаш ва зарур инфратузилмани яратиш билан боғлиқ харажатлар учун 1 022,4 млрд. сўм маблағ молиялаштирилди.

III. Ижтимоий ва инфратузилма объектларини куриш, реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш учун 3 422,7 млрд. сўм маблағ ажратилди. Жумладан,

IV. Аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашни кенгайтиришга 1 33,4 млрд. сўм маблағ молиялаштирилди.

V. Корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлаш учун 2 484,9 млрд. сўм, шундан бюджет ссудалари – 1 464 млрд. сўм:

VI. Маҳаллий бюджетлар ва Пенсия жамғармаси йўқотишларини қоплаш ҳамда маҳаллий бюджетларга ссудалар учун 595,4 млрд. сўм маблағ молиялаштирилди. Жумладан,

- Солиқлар бўйича берилган имтиёзлар натижасида маҳаллий бюджетларнинг йўқотишларини қоплаш учун 478,4 млрд. сўм;
- Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига 117 млрд. сўм йўналтирилди.

Ўзбекистон Республикаси 2019 йил 30 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ўзгартиш киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-599-сонли Қонуни билан жорий йилдан солиқ қонунчилигига киритилган ўзгартиришларда Солиқ қонунчилиги устуворлигини таъминлаш, маъмуричилигини такомиллаштириш, солиқ юкини камайтириш, солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш қоидаларини соддалаштириш масалаларига жиддий эътибор қаратилиб, мазкур йўналишлар халқаро меъёрлардан келиб чиқиб қайта кўриб чиқилди.

Давлат солиқ хизмати органларининг ҳамда солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳам қайта кўриб чиқилиб, барча ҳуқуқ ва мажбуриятлар битта қонун ҳужжатида мужассамлаштирилди ва солиқ органларининг инсофли солиқ тўловчилар олдидаги мажбуриятлари оширилди.

Олиб борилаётган кенг ислохотлар солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш масалалари бўйича киритилган ўзгартиришлар.

2020 йилдан бошлаб солиқ тизимига киритилган ўзгартиришларга мувофиқ, амалдаги 13 та солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар қайта кўриб чиқилиб, 2020 йилдан 9 та солиқнинг амал қилиши белгиланди ва ягона ижтимоий тўлов ўрнига - ижтимоий солиқ, ягона солиқ тўлови ўр-

нига – айланмадан солиқ, қатъий белгиланган солиқ ўрнига - жисмоний шахсларнинг даромадларига, қатъий белгиланган миқдорда солиқ жорий этилди.

Шунингдек, Солиқ кодексидан ягона ер солиғи, давлат божи, божхона тўловлари ва тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ чиқарилди. Шу ўринда айтиб ўтиш лозимки айрим тадбиркорлик йўналишлари учун махсус солиқ режимлари бекор қилинди:

Якка тартибдаги тадбиркорлар учун декларация асосида жисмоний шахслардан олинган даромад солиғини тўлашни ёки 2020 йилдан бошлаб ўртача 25 фоизгача пасайтирилган қатъий белгиланган миқдорда солиқ тўлашни танлаш ҳуқуқи берилди.

Давлат солиқ хизмати органларининг ортиқча тўланган ёки ортиқча ундирилган солиқларни ўз вақтида қайтариш бўйича жавобгарлигини ошириш мақсадида, ортиқча ундирилган солиқлар ёки молиявий санкциялар суммаларини, Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасидан келиб чиққан ҳолда ҳисобланган фоизларни ҳисобга олган ҳолда қайтариш билан бир қаторда, солиқ суммаларни қайтаришда ҳар бир кечиктирилган кун учун солиқ органи томонидан солиқ тўловчига фоиз тўлаш тартиби жорий этилди.

Унга мувофиқ, солиқ тўловчи ортиқча тўлаган солиқ суммасини ҳисобга олиш ёки қайтариш тўғрисидаги аризасини, кўрсатилган ортиқча тўланган сумма тўланган кундан эътиборан беш йил ичида берилиши мумкинлиги, ортиқча тўланган солиқ суммаси, солиқ тўловчига унинг ёзма аризасига биноан солиқ органи томонидан бундай ариза олинган кундан эътиборан ўн беш кун ичида қайтарилиши белгиланди.

Агар ортиқча тўланган солиқ суммасини солиқ тўловчига белгиланган ўн беш кунлик муддатда амалга оширилмаса, белгиланган муддатда қайтарилмаган сумма учун солиқ тўловчига қайтариш муддати бузилган ҳар бир календарь кун учун фоизлар ҳисобланган ҳолда қайтарилади. Ҳисобланган фоизлар тегишли бюджет маблағлари ҳисобидан тўланади. Фоиз ставкаси қайтариш муддати бузилган кунларда амал қилган Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкасига тенг этиб қабул қилинади.

Ортиқча ундирилган солиқ суммасига фоизлар солиқ тўловчи ундан солиқ ортиқча ундирилгани факти ўзига маълум бўлган кундан ёки суднинг қарори қонуний кучга кирган кундан эътиборан ўттиз кун ичида мурожаат этган тақдирда ҳисобланади. Бунда, фоизлар солиқ ундирилган кундан кейинги кундан эътиборан ҳақиқий ҳисобга олинган

(қайтарилган) кунга қадар ҳисобланади ва ҳисобланган фоизлар тегишли бюджет маблағлари ҳисобидан тўланади. Фоиз ставкаси Марказий банкнинг шу кунлардаги амал қилаётган қайта молиялаштириш ставкасига тенг миқдорда қабул қилинади.

Бир корхонанинг солиқ мажбуриятини бошқа бир солиқ тўловчи ҳисобидан бажариш тартиби бекор қилиш мақсадида, солиқ қарзини дебиторлар ҳисобидан ундириш тартиби 2020 йилдан бекор қилинди.

Солиқ тўловчиларнинг солиқ кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлаш имкониятини кенгайтириш мақсадида, эндиликда республика бюджетига тўланган солиқларни тўлашни кечиктириш ёки бўлиб-бўлиб тўлаш имконияти Давлат солиқ қўмитаси, божхона органларининг таклифи бўйича Вазирлар Маҳкамаси томонидан маҳаллий бюджетлар бўйича эса маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан тақдим этилиши белгиланди.

Бунда, солиқларни бир вақтнинг ўзида тўлаш натижасида иқтисодий ночорлик (банкротлик) аломатлари юзага келиши хавфи бўлган, товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва сотиш мавсумий бўлган ҳолларда солиқларни тўлашни кечиктириш ва бўлиб-бўлиб тўлаш имконияти, қарздорлик суммасига Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкаси миқдорида фоиз ҳисобланган ҳолда тақдим этилиши жорий қилинди.

Шунингдек, солиқ мажбурияти бажарилиши таъминотининг мол-мулк гарови, банк кафолати ва кафиллик кўринишидаги янги шакллари киритилди.

Шунингдек, янги таҳрирдаги Солиқ кодекси билан солиқ назорати шакллари қайта кўриб чиқилиб, солиқ органларига таҳликали-таҳлил асосида камерал солиқ текширувлари, сайёр солиқ текширувларини ва солиқ аудитини тайинлаш ҳуқуқини берадиган солиқ назоратини амалга оширишнинг янги тартиби белгиланди.

Эндиликда солиқ текширувларини ўтказиш учун номзодлар инсон омилсиз, дастлаб камида 42 та мезонлар асосида таҳлика-таҳлил (Риск-анализ) дастури ёрдамида танланади.

Таҳлика-таҳлил асосида хўжалик субъектларини хавфлилик даражасига қараб 3 та сегментга (*яшил, сариқ* ва *қизил йўлакларга*) ажратади ҳамда камчиликлар аниқланган тақдирда, солиқ назоратининг янги камерал текширув, сайёр текширув ва солиқ аудити ўтказилиши белгиланади.

Хавфлилик даражаси паст бўлган (*яшил йўлакча*) корхоналарга нисбатан ҳеч қачон солиқ текширувлари амалга оширилмайди ва ушбу корхоналарга юқори даражадаги солиқ хизматлари кўрсатилади.

Республика бўйича солиқ тўловчилар сони тўғрисида маълумот¹

№	Кўрсаткичлар номи	2020 йил 1 январь	2021 йил 1 январь	Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан	
				(+,-)	(%)
	1. Давлат рўйхатидан ўтган хўжалик юритувчи субъектлар сони, жами	1 047 375	1 185 596	138 221	113,2
	Юридик шахслар:	731 536	827 165	95 629	113,1
	фаолият юритаётган субъектлар	440 393	493 763	53 370	112,1
	улуши (%)	60,2	59,7		
	фаолиятини вақтинча тўхтатган субъектлар	291 143	333 402	42 259	114,5
	улуши (%)	39,8	40,3		
	йил бошидан янги ташкил этилган субъектлар	4 361	3 598	-763	82,5
	умумбелгиланган солиқ тўловчилари	7 575	49 429	41 854	652,5
	ягона солиқ тўловчилари	164 465	177 701	13 236	108,0
	ягона ер солиқ тўловчилари	144 214	82 356	-61 858	57,1
	давлат ташкилотлари	26 695	25 982	-713	97,3
	солиқ мажбуриятига эга эмас	69 218	69 716	498	100,7
	Якка тартибдаги тадбиркорлар:	315 839	358 431	42 592	113,5
	фаолият юритаётганлар	230 749	219 105	-11 644	95,0
	улуши (%)	67,4	61,1		
I	фаолиятини вақтинча тўхтатганлар	85 090	139 326	54 236	163,7
	улуши (%)	26,9	38,9		
	йил бошидан янги рўйхатдан ўтганлар	109 819	102 749	-7 070	93,6
	2. Асосий солиқ турлари бўйича тўловчилар сони	520 344	890 210	369 866	58
	Фойда солиғи	53 051	115 572	62 521	217,9
	Қўшилган қиймат солиғи	84 507	115 572	31 065	136,8
	Акциз солиғи, жами	3 612	3 775	163	104,5
	Айланмадан солиқ	187 147	298 439	111 292	159,5
	Ер қаъридан фойдаланилганлик учун солиқ	1 456	1 772	316	121,7
	Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ	50 898	141 201	90 303	277,4
	Юридик шахслар мол-мулк солиғи	64 966	58 856	-6 110	90,6
	Юридик шахслар ер солиғи	74 707	155 023	80 316	207,5
	3. Солиқ тўловчи жисмоний шахслар	17807547	18070194	262647	101
	Даромад солиғи	4 702 440	4 481 081	-221 359	95,3
	Мол-мулк солиғи	6 978 872	7 255 539	276 667	104,0
	Ер солиғи	6 126 235	6 333 574	207 339	103,4

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди

ладан, ҚҚС, акциз солиғи солинадиган маҳсулотлар ишлаб чиқарилганда ва (ёки) реализация қилинганда акциз солиғи ва ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқдан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари билан фақат белгиланган солиқ ставкасини кўпи билан 50 фоизга камайтириш тарзида ва уч йилдан ортиқ бўлмаган муддатга берилиши белгиланди. (4.14-жадвал)

Бюджет-солиқ соҳасида амалга оширилган манзилли тадбирлар натижасида солиқ сиёсатида изчил ўзгаришлар юзага келди.

Давлат рўйхатидан ўтган хўжалик юритувчи субъектлар сони, ўтган йилга нисбатан жами 138 221 тага ўсди.

4.15 - ж а д в а л

2020 йилда прогноз кўрсаткичларининг солиқ турлари кесимида маълумот (млрд.сўмда)

Солиқ турлари номи	2020 йил			
	Прогноз	Тушум	(%)	фарқи (+, -)
Вилоят бўйича жами	99 598,0	103 566,4	104	3 968,4
<i>шу жумладан:</i>				
Маҳаллий солиқлар	3 331,2	3 453,6	104	122,4
ЯТТлар қатъий белгиланган солиғи	219,6	286,3	130	66,8
Жисмоний шахслар ер солиғи	975,7	1 079,9	111	104,2
Жисмоний шахслар мол-мулк солиғи	822,6	733,4	89	-89,2
Айланмадан солиқ	1 313,4	1 353,9	103	40,6
Йирик солиқ турлари даромадлари	90 556,1	94 292,5	104	3 736,5
Қўшилган қиймат солиғи	21 061,2	20 485,6	97	-575,5
Акциз солиғи, жами	10 651,5	10 838,8	102	187,3
Жисмоний шахслар даромад солиғи	14 442,6	14 854,5	103	411,9
Юридик шахслар фойда солиғи	25 474,2	28 670,0	113	3 195,8
Ер қаъридан фойд. учун солиқ (Недра)	16 126,9	15 782,1	98	-344,9
Қурил. матер. б-ча Норуда у-н солиқ	277,4	635,1	229	357,7
Юридик шахслар мол-мулк солиғи	1 090,1	1 240,8	114	150,7
Юридик шахслар ер солиғи	1 086,4	1 306,8	120	220,4
Сув ресурсидан фойд. учун солиқ	345,8	478,8	138	133,1
Солиқсиз тушумлар	5 710,8	5 820,3	102	109,5
Давлат божи, жами	1 039,7	1 225,5	118	185,8
Жарималар, жами	685,0	807,9	118	122,9
Йиғимлар	1 176,8	1 215,5	103	38,7
СРП	0,0	397,0	0	397,0
<i>Бошқа тушумлар</i>	0,0	547,0	0	547,0
Дивиденд даромадлари, жами	2 809,2	1 627,3	58	-1 181,9
ДУКлар соф фойдасидан ажратма	0,0	410,6	0	0,0
АЖ ва МЧЖлар дивиденди	0,0	1 216,8	0	1 216,8

Шундан: юридик шахслар сони 95629 тага; якка тартибдаги тадбиркорлар 45592 тага. солиқ тўловчи жисмоний шахслар 262 647 тага ўсди.

Ўз навбатида республика бюджетига солиқлар тушуми белгиланган прогноз кўрсаткичига нисбатан 104,0 фоизга бажарилиб прогноздаги 99598, млрд. сўм ўрнига, бюджетга 103566,4 млрд. сўм маблағлар ундирилди.

Юқоридаги жадвал маълумотларда прогноз кўрсаткичларининг амалда ижобий бажарилаётганини кўришимиз мумкин. Маҳаллий солиқ турларидан ЯТТлар қатъий белгиланган солиғи, Жисмоний шахслар ер солиғи турлари амалда мос равишда 30 фоиз ва 11 фоизга ортиқча бажарилганини, Йирик солиқ турлари бўйича юридик шахслар фойда солиғи 13 фоиз, қурилиш материаллари бўйича норуда учун солиқ 29 фоиз, сув ресурсидан фойдаланганлик учун солиқ 20 фоизга прогноз кўрсаткичларига нисбатан ўсиш тенденциясини кўришимиз мумкин.

4.16 - ж а д в а л

Ўзбекистонда давлат бюджети даромадларининг ЯИМдаги улушининг ўзгариш динамикаси, фоиз ҳисобиди¹

Кўрсаткичлар	Йиллар кесимида											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Жами бюджет даромадлари	22	21,9	21,5	22	21,9	21,3	20,6	19,9	19,4	21,9	22,5	
<i>Шу жумладан:</i>												
бевосита солиқлар	5,1	5,8	5,4	5,3	5,1	5,1	4,9	4,6	3,8	6,1	7,7	
билвосита солиқлар	11,3	11,4	11,7	11,3	11,6	11,2	10,6	10,5	10,1	9,2	7,9	
ресурс тўловлари ва мулк солиғи	3,4	3,4	2,9	3,3	3	2,8	2,7	2,8	3,1	3,8	3,6	
бошқа даромадлар	2,2	1,3	1,5	2,1	2,2	2,2	2,4	2,1	2,4	2,8	3,3	

Ўзбекистон Республикасининг 2021 йилги солиқ сиёсатининг асосий йўналишлари бюджет-солиқ сиёсатини такомиллаштириш, шунингдек маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлигини ошириш, солиқ маъмурчилиги самарадорлигини янада ошириш ва бюджетга солиқларнинг тўлиқ тушишини таъминлашга қаратилган бўлиб мазкур йўналишлар бўйича мамлакатимизда солиққа оид муносабатларни тартибга солиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 30 декабрдаги «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги ЎРҚ-657-сонли Қонуни ва мазкур Қонун билан 2021 йил учун Ўзбекистон Республикаси консолидациялашган бюджетининг

¹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат статистика қўмитаси расмий веб-сайтида эълон қилинган маълумотлар асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

жамланма параметрлари ҳамда 2022–2023 йилларга бюджет мўлжаллари ҳамда 2021 йил учун Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва 2022–2023 йилларга мақсадли мўлжаллари тасдиқланди.

Ўзбекистон Республикаси консолидациялашган бюджетининг жамланма параметрлари ҳамда 2022–2023 йилларга бюджет мўлжаллари ҳамда 2021 йил учун Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва 2022–2023 йилларга нисбатан мавжуд ҳолат кўрсаткичларини илмий таҳлил қилиш натижасида мақсадли мўлжаллари тасдиқланди (4.18-жадвалда берилган)

Шунингдек мазкур қонун билан, 2021 йил учун, мол-мулкни ижарага берувчи жисмоний шахслар учун белгиланган ижара тўловининг энг кам ставкалари, товарларнинг айрим турлари билан чакана савдо қилиш ҳуқуқи учун ундириладиган йиғимларнинг чекланган ставкалари, автотранспорт йиғимларнинг ставкалари тасдиқланди.

4.17 - ж а д в а л

2021 йил учун Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва 2022–2023 йилларга мақсадли мўлжаллар

Т/р	Кўрсаткичлар	2021 йил учун прогноз	Мақсадли мўлжаллар	
			2022 й.	2023 й.
1.	Ялпи ички маҳсулот, млрд сўм	688 936	843 191	985 377
2.	Ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръати, фоизда	5,1	5,8	5,4
3.	Истеъмол нархлари индекси, ўтган йил декабрига нисбатан, фоизда	9,0–10,0	10,0–11,0	7,0–8,0
4.	Саноат маҳсулотларининг ўсиш суръати, фоизда	5,8	7,6	6,0
5.	Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиқларида ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати, фоизда	3,5	3,5	3,6
6.	Чакана товар айланмасининг ўсиш суръати, фоизда	5,9	7,9	9,8

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 30 декабрдаги «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим Қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги ЎРҚ-659-сонли Қонуни;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4938-сонли қарори.

Ўзбекистон Республикасининг «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан, Ўзбекистон Республи-

касининг айрим Қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси-га қуйидагича ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Жумладан: Ўзбекистон Республикасининг «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Қонуни билан жорий йилдан бошлаб, акциз солиғи, ер солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ва жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг ставкалари Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига ўтказилди

Солиқ кодексининг 75-моддасига киритилган қўшимчалар билан, Қорақалпоғистон Республикаси Жуқорғи Кенгеси ва вилоятлар халқ депутатлари Кенгашлари туристик зоналарда жойлашган алоҳида санаторий-курорт объектлари эгаллаган ер участкаларига нисбатан мол-мулк солиғи ва ер солиғининг камайтирилган солиқ ставкаларини белгилаш ёки солиқ тўлашдан озод қилиш ҳуқуқига эга эканлигини белгиланди.

Шунингдек солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш бўйича Солиқ кодексига бир қатор ўзгаришлар киритилди.

Бюджет-солиқ соҳасидаги ўзгаришларни натижаси сифатида 2021 йилда солиқ қонунчилигига киритилган ўзгартиришлар киритилди ва уларнинг моҳияти қуйидагича:

Президентимизнинг 2021 йил январ ойида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва Сенатининг қўшма йиғилишида қилган Мурожаатномасида 2021 йилни «Ёшларни қўллаб қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили» деб эълон қилди.

Президентимизнинг 2021 йил 3 февралдаги «2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида»ги ПФ-6155-сон фармони билан тасдиқланган ДАВЛАТ ДАСТУРИ»нинг 3. 3. бўлими «Солиқ ислохотларини амалиётга самарали жорий этиш, солиқ маъмуриятчилигини шаффоф йўлга қўйиш, солиқ юқини камайтириш ва соддалаштириш, шу асосда ишлаб чиқаришни ва солиққа тортиладиган базани кенгайтириш» деб номланиб унда қуйидаги тадбирлар белгиланди:

1. Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш;

Мазкур йўналишда: барча хўжалик субъектлари томонидан тўлик электрон ҳисобварақ-фактураларга ўтилишини таъминлаш;

– алкоголь ва тамаки маҳсулотларини ишлаб чиқариш, улгуржи ва чакана савдони амалга оширишнинг барча бўғинларида рақамли маркировка жорий этиш;

– улгуржи ва чакана савдо билан шуғулланувчи барча тадбиркорлик субъектларнинг савдо нуқталарида онлайн ККМ ўрнатилишини таъминлаш;

– товар-моддий захираларни ва товарларни (ишларни, хизматлари) етказиб бериш учун электрон шартномалар (ишончномалар) алмашинувини жорий этиш назарда тутилади

2. Сотиладиган товарларнинг ягона электрон таснифлагич тизимини ишлаб чиқиш ва онлайн назорат-касса машиналари, электрон ҳисобварақ-фактуралари, маркировкалаш тизимларига интеграциялаш;

Мазкур йўналишда: тадбиркорлик субъектлари ўз мажбуриятларини бажаришини енгиллаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини соддалаштириш;

– солиқ маъмуриятчилигини автоматлаштиришда фойдаланиладиган ахборот тизимлари комплексининг ягона платформасини яратиш;

– маълумотларни визуализация қилиш тизимларини жорий этиш ва ахборот тизимларини стандартлаштириш назарда тутилади

3. Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаш маъмурчилигини такомиллаштириш;

Мазкур йўналишда, маҳсулотларни ноқонуний олиб кириш, ишлаб чиқариш ва сотиш ҳолатларининг олдини олиш;

– алоҳида турдаги маҳсулотларнинг қонуний айланмасини таъминлаш механизмининг тубдан такомиллаштириш;

– ишлаб чиқариш ҳажмини, омборлардаги қолдиқларни ва маҳсулот реал вақт режимида жўнатилишини назорат қилиш механизмларини жорий этиш;

– товарлар ва хизматлар турлари бўйича ягона таснифлаш тизимини жорий этиш назарда тутилади

4. Тенг рақобат шароитини яратиш ва қўшилган қиймат солиғи тўловчилар ҳуқуқларини кафолатлаш бўйича солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш;

Мазкур йўналишда: Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлигида маркшейдерлик хизматини ташкил этиш;

– норуда фойдали қазилмаларни қазиб олувчидан истеъмолчигача бўлган жараённи мониторинг қилиб боровчи дастурий маҳсулот (тизим) яратиш;

– қурилиш корхоналари ва қурилиш материаллари ишлаб чиқарувчи субъектлар томонидан фойдаланилган норуда қазилмалар ҳажми тўғрисидаги маълумотларни солиқ органларига тақдим этиши назарда тутилади

5. Солиқ хизматларини кўрсатишни янги босқичга чиқариш ва халқаро стандартларга мослаштириш, солиқ органларини «хизмат кўрсатувчи» юқори технологияли ташкилотга трансформация қилишни давом эттириш;

Мазкур йўналишда, ҳақиқатда қўшилган қиймат солиғи суммаларини тўлаган ишончли солиқ тўловчиларга тезлаштирилган тартибда солиқ суммасини қайтариш назарда тутилади.

6. Солиқ хизматларини кўрсатишни янги босқичга чиқариш ва халқаро стандартларга мослаштириш, солиқ органларини «хизмат кўрсатувчи» юқори технологияли ташкилотга трансформация қилишни давом эттириш.

Мазкур йўналишда: тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи юридик ҳамда жисмоний шахслар тўғрисида ягона марказлаштирилган ахборот манбаини шакллантириш;

– марказий маълумотлар базасида давлат хизматларини кўрсатиш ва давлат органлари ва бошқа ташкилотлар билан идоралараро электрон ҳамкорлик қилиш учун зарур бўлган маълумотлар манбаи бўлган давлат ахборот ресурсини жамлаш;

– солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатишнинг ягона стандартларини ишлаб чиқиш ва кўрсатиладиган хизмат турларини кенгайтириш;

– солиқ органлари ва солиқ тўловчилар ўртасидаги бизнес жараёнларини такомиллаштириш;

– солиққа оид ҳуқуқбузарликка чора кўришни босқичма-босқич автоматлаштириш орқали соддалаштириш;

– «Солиқ юки калькулятори» интерактив хизмат турини яратиш;

– «Soliq» мобил иловасида ўзини ўзи банд қилган шахслар учун умум-республика банклараро процессинг маркази (Uzcard) билан ҳамкорликда қўшимча имконият ва хизматлар яратиш;

– ишончли солиқ тўловчиларни ҳимоя қилиш мақсадида «шубҳали» солиқ тўловчилар рўйхати шакллантирилган ҳолда, унга киритилган субъектлар рўйхатини доимий янгилаб бориш назарда тутилади.

Солиқ ислоҳотларини амалиётга самарали жорий этиш ва солиқ маъмуриятчилигини шаффоф йўлга қўйиш ҳамда солиқ юкини камайтириш ва соддалаштириш, шу асосда ишлаб чиқаришни ва солиққа тортиладиган базани кенгайтириш бўйича белгиланган ушбу йўналишлар доирасида 11 та норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш тадбирлари белгиланган.

Президентимизнинг аҳоли бандлиги ва даромадларини оширишга ҳар томонлама қўмаклашиш, ишсизликни олдини олиш, бу борада ёшлар ва

«Ёшлар дафтари»га киритилган ишсиз ёшларни қўллаб-қувватлаш бўйича берилган имтиёзлар

«Ёшлар дафтари»-га киритилган ишчилар сони	Давлат мулки объектнинг имтиёз қўлланиладиган энг кўп майдони			
	Тошкент шаҳри (кв. м)	Нукус шаҳар ва вилоят марказлари (кв. м)	Туман марказлари (кв. м)	Бошқа ҳудудлар (кв. м)
<i>I. «Ёшлар дафтари»га киритилган ишсиз ёшларни ишга қабул қилганда умумий ижара майдонига нисбатан ижара тўловларини 50 фоиз миқдорида тўлайдиган тадбиркорлик субъектлари бўйича</i>				
5 та	60	80	100	120
6 дан – 9 гача	100	120	140	160
10 дан – 19 гача	200	240	280	300
20 ва ундан ортиқ	250	280	300	320
<i>II. Ишлаб чиқариш соҳасида фаолият юритаётган ва ходимлар умумий сонининг камида 70 фоизи «Ёшлар дафтари»га киритилган ёшлар бўлган, давлат мулки объектлари учун ижара ҳақи тўловидан 5 йилга озод этиладиган тадбиркорлик субъектлари бўйича</i>				
10 гача	100	120	140	160
10 дан – 19 гача	140	160	180	200
20 дан – 29 гача	180	200	220	240
30 ва ундан ортиқ	220	240	260	280

хотин-қизларни, айниқса меҳнат бозорига илк бор кириб келаётган битирувчилар бандлигини таъминлаш юзасидан янги иш ўринларини ташкил этган тадбиркорларни рағбатлантириш бўйича жорий йилнинг апрель ойида қабул қилган фармон ва қарорлари давлат дастурида белгиланган тадбирлар ижросини таъминлашда муҳим омил бўлди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 20 апрельдаги «Ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва бандлигига кўмаклашиш, уларни ижтимоий ҳимоя қилиш ҳамда бўш вақтини мазмунли ташкил этишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6208-сонли фармони билан 2021 йил 1 майдан 2023 йил 1 январга қадар, иш берувчиларга улар томонидан 25 ёшдан ошмаган ходимлар учун тўланган ижтимоий солиқ суммасини давлат бюджетидан тўлиқ қайтариб бериш тартибининг жорий қилиниши биринчидан ёшларни иш билан таъминланишида қулай имконият бўлса, иккинчидан уларни ишга қабул қилувчиларни ёшларни ишга жалб қилишдан манфатдорлигини оширди.

Масалан, хўжалик субъекти ишлаб чиқарувчи ёки хизмат кўрсатувчи корхона 25 ёшга тўлмаган ёш мутахассисни ишга қабул қилиб, унга ўртача 3000,0 минг сўмдан ойлик иш ҳақи белгилади, амалдаги қонунчиликка мувофиқ, ходимга тўлаган ойлик иш ҳақи фондидан ойида 12 фоиз яъни 360,0 минг сўм миқдорида ижтимоий солиқ тўлайди. Жорий этилган имтиёзга мувофиқ эндиликда хўжалик субъекти томонидан ёш ходимга тўланган ижтимоий солиқ суммаси тегишли ҳисоб-китоблар амалга оширилгандан кейин солиқ тўловчига қайтариб берилади.

Қайд этиш жоизки, мазкур имтиёзни қўлаш учун ишга олинган ёш ходимлар олти ой давомида узлуксиз меҳнат фаолиятини амалга ошириган бўлиши керак ва бунда ижтимоий солиқни қайтариш еттинчи ойдан бошлаб амалга оширилади. Ўз навбатида, мазкур имтиёз бюджет ташкилотлари, давлат корхоналари, устав жамғармаси (капитали)да давлат улуши 50 фоиз ва ундан ортиқ бўлган юридик шахсларга тадбиқ этилмайди.

Шунингдек, фармон билан тасдиқланган жадвалга мувофиқ жойларда «Ёшлар дафтари»га киритилган ишсиз ёшларни ишга қабул қилган тадбиркорлик субъектларига давлат мулкларини ижарага олишда, фармонда тасдиқланган жадвал бўйича ижара тўловларини имтиёзли миқдорларда тўлаш белгиланди. (4.18-жадвал)

4.18-жадвалнинг I қисми бўйича «Ёшлар дафтари»га киритилган ишсиз ёшлар ишга қабул қилинганда умумий ижара майдонига нисбатан ижара тўловларини 50 фоиз миқдорида тўлайдиган тадбиркорлик субъектлари учун имтиёзли майдон белгиланди.

Масалан, Тошкент шаҳрида фаолият юритувчи тадбиркорлик субъекти агар «Ёшлар дафтари»га киритилган 5 нафар ишсиз ёшларни ишга қабул қилган бўлса, мазкур тадбиркорлик субъекти 60, м² гача бўлган ижара майдони учун ижара тўловини 50 фоиз камайтирилган ставкада тўлайди. Демак тадбиркорлик субъекти агар ижара шартномаси бўйича 100 м² давлат мулкани ижарага олган бўлса ва 5 та нафар «Ёшлар дафтари»га киритилган ишсиз ёшларни ишга қабул қилган бўлса 60 м² учун, агарда 6 нафардан 9 нафаргача ходимни ишга олган бўлса 100 м² учун ижара тўловининг 50 фоизини тўлашдан озод қилинади.

Қайд этиш лозимки мазкур жадвалда келтирилган шартлар бўйича республикамиз ҳудудлари бўйича ҳам «Ёшлар дафтари»га киритилган ишсиз ёшларни ишга олган тадбиркорлик субъектлари учун ижара тўловининг имтиёзли майдон ҳажмлари белгиланган.

Бундан ташқари, мазкур жадвалнинг II қисмида эса ишлаб чиқариш соҳасида фаолият юритаётган ва ходимлар умумий сонининг камида 70 фоизи «Ёшлар дафтари»га киритилган ёшлар бўлганида, давлат мулки объектлари учун ижара тўловидан 5 йилга озод этиладиган тадбиркорлик субъектлари ишга олиниши лозим бўлган ходимлар сони ва имтиёзли майдон ҳажмлари белгиланган.

Масалан, жадвалнинг II қисмига мувофиқ, масалан Тошкент шаҳрида ишлаб чиқариш соҳасида фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектининг жами ходимлар сони 15 киши бўлиб, ушбу корхона 150 м² май-

донга эга давлат мулкани ижарага олган бўлса ва корхонада ишловчи ходимларнинг 11 тасини (70 фоизи) «Ёшлар дафтари»га киритилган ёшлар ташкил қилса, мазкур ҳолатда ушбу корхона ижарага олган давлат мулканинг 100 м² учун ижара ҳақи тўловидан 5 йил муддатгача озод этилади.

Шунингдек, «Ёшлар дафтари»га киритилган ёшларни тадбиркорлик фаолиятини бошлаши ва ўзини ўзи банд қилиши учун зарур бўлган асбоб-ускуналар ва меҳнат қуролларини харид қилиши учун базавий ҳисоблаш миқдорининг 40 бараваридан кўп бўлмаган миқдорда «Ёшлар дафтари» жамғармалари ҳисобидан субсидия ажратилиши белгиланди.

Масалан, «Ёшлар дафтари»га киритилган ёш йигит ёки қиз тадбиркорлик фаолиятини бошлаши учун зарур асбоб-ускуналар ва меҳнат қуролларини харид қилиши учун 20,0 миллион сўм маблағ лозим бўлса, шундан базавий ҳисоблаш миқдорининг 40 баравари яъни 9 800000 сўмни (254000*40) «Ёшлар дафтари» жамғармалари ҳисобидан субсидия ажратилиши белгиланган.

Шунингдек фармонда, 2021 йил 1 июндан бошлаб «Ёшлар дафтари»га киритилган ёш тадбиркорларнинг тадбиркорлик фаолиятини бошлашлари учун бино ва иншоотларни ижарага олганда, бир йиллик ижара харажатларининг 30 фоизи, бироқ базавий ҳисоблаш миқдорининг 25 бараваригача бўлган миқдори «Ёшлар дафтари» жамғармалари ҳисобидан компенсация қилиниши белгиланди.

Масалан, ёш тадбиркор тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун бошқа бир тадбиркордан 50 м² майдонга эга бўлган бинони бир йиллик муддатга йиллик 20,0 млн. сўмга ижарага олди. Киритилаётган ўзгартириш бўйича ушбу тадбиркорни қўллаб-қувватлаш мақадида, ижара тўловининг 30 фоизини яъни 6,0 млн. сўмни (20,0*30%) бироқ базавий ҳисоблаш миқдорининг 25 бараваригача яъни 6125000 сўмгача (25*245000) бўлган миқдори «Ёшлар дафтари» жамғармалари ҳисобидан компенсация қилинади.

Ўз навбатида профессионал таълим ташкилотларида таҳсил олаётган «Ёшлар дафтари»га киритилган ёшларни ишлаб-чиқариш ёки хизмат кўрсатиш корхоналарида амалиёт ўташ учун юборилган вақтида, бироқ олти ойдан кўп бўлмаган муддатда профессионал таълим ташкилотлари томонидан Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан базавий ҳисоблаш миқдорининг икки баравари миқдорида ойлик субсидия ажратилиши белгиланди.

Масалан Тошкент қурилиш техникуми мазкур техникумда таҳсил олаётган ва «Ёшлар дафтари»га киритилган ўқувчини қурилиш корхо-

насига амалиёт ўташ учун олти ойдан кўп бўлмаган муддатга, айтилик беш ой муддатга юборган бўлса, бунда техникум ҳисобидан ойига 900 сўм (245000*2) жамибеш ой учун 4500.0 (900*5) минг сўм субсидия ажратилади.

Бундан ташқари фармонда 2021 йил 1 июндан бошлаб «Бир миллион дастурчи» лойиҳаси доирасида ўқув қурсларини муваффақиятли тугатиб сертификат олган ёшларга компьютерлар (шу жумладан, Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилмаган) харид қилишлари учун базавий ҳисоблаш миқдорининг 25 бараваридан кўп бўлмаган миқдорда истеъмол кредитлари ажратилиши белгиланиб, мазкур истеъмол кредитларини ажратиш АТ «Халқ банки», АТ «Алоқа банк» ва «Микрокредитбанк» АТБ томонидан амалга оширилиши ва истеъмол кредитлари бўйича фойз тўловлари Давлат бюджетидан Ёшлар ишлари агентлигига ажратилган маблағлар ҳисобидан компенсация қилиниши;

«Ёшлар дафтари»га киритилган ёшларнинг хорижий тиллар ва умумтаълим фанлари бўйича нодавлат таълим ташкилотларида ўқиш харажатларининг 50 фоизи, бироқ умумий ҳисобда базавий ҳисоблаш миқдорининг 5 бараваригача бўлган миқдори ҳамда улар бўйича миллий сертификатлар олиш учун ўтказиладиган имтиҳонларни топшириш харажатларини Ёшлар ишлари агентлигига Давлат бюджетидан ажратилган маблағлар ҳисобидан компенсация қилиниши;

«Меҳрибонлик» уйлари тарбияланувчилари ҳамда «Ёшлар дафтари»га киритилган ёшларнинг ҳайдовчилик қурсларида ўқиш харажатлари базавий ҳисоблаш миқдорининг 4 баравари миқдоригача ва сафарбарлик чақируви резерви хизмати бадали Давлат бюджетидан Ёшлар ишлари агентлигига ажратилган маблағлар ҳисобидан қопланиши;

хусусий корхона ва ташкилотларга ишга қабул қилинган ҳамда фаолият бошлаганига олти ойдан ошмаган «Ёшлар дафтари»га киритилган ёшларни қайта тайёрлов қурсларида ўқитиш билан боғлиқ бўлган харажатларнинг базавий ҳисоблаш миқдорининг 4 бараваригача бўлган қисми мазкур хусусий корхона ва ташкилотларга Давлат бюджетидан Ёшлар ишлари агентлигига ажратилган маблағлар ҳисобидан компенсация қилиниши белгиланди.

Шунингдек, 2021 йил 1 майдан бошлаб ётоқхона билан қамраб олинмаган ва ўзига, шу жумладан ота-онаси (қонуний вакиллари)га тегишли бўлмаган уйда ижара ҳуқуқи асосида яшайдиган давлат олий таълим муассасалари талабаларининг 60 фоизига улар томонидан тўланадиган ойлик ижара тўловининг 50 фоизи Давлат бюджети ҳисобидан қоплаб берилиши белгиланди.

Бунда, ижара тўловининг қоплаб бериладиган қисми Тошкент шаҳрида – базавий ҳисоблаш миқдорининг 1 баравари, қолган ҳудудларда – базавий ҳисоблаш миқдорининг 0,5 бараваридан ошмаслиги лозим;

ижара тўловининг қоплаб бериладиган қисми биринчи навбатда эҳтиёжманд оила фарзандларига, ўрнак кўрсатган ва фаол талабалар учун қоплаб берилади;

олий таълим муассасалари томонидан уларнинг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан ижара ҳуқуқи асосида яшайдиган бошқа талабаларга ҳам ойлик ижара тўловининг бир қисми қоплаб берилиши белгиланди.

Фармон билан, Ёшлар ишлари агентлигида юридик шахс мақомига эга бўлмаган «Ёшларга оид давлат сиёсатини қўллаб-қувватлаш жамғармаси» ташкил этилиб, Давлат бюджетидан ажратиладиган маблағлар, агентлик ва унинг ҳудудий бўлинмалари ҳузуридаги корхона, муассаса ва ташкилотлар ихтиёрида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўланганидан кейин қоладиган соф фойданинг бир қисми, жисмоний ва юридик шахсларнинг хайрия маблағлари, халқаро молия институтлари ва хорижий ташкилотларнинг грантлари, вақтинча бўш турган маблағларни тижорат банкларининг депозитларига жойлаштиришдан олинган даромадлар ҳамда қонунчилик ҳужжатлари билан тақиқланмаган бошқа манбалар жамғарма даромадларининг манбалари этиб белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 21 апрель, «Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5087-сон қарорида, тадбиркорликни ривожлантиришга оид ислохотларни изчил давом эттириш, тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш механизмларини кенгайтириш, уларни зарур молиявий ва инфратузилмавий ресурслар билан таъминлаш масалаларида қўшимча тадбирларни белгилашни назарда тутилди.

Қарорга мувофиқ, 2021 йил 1 июндан бошлаб тадбиркорлик субъектларига қуйидаги солиқ ва божхона имтиёзлари белгиланди:

- уч йилдан ортиқ вақтдан буён фаолият кўрсатаётган ҳамда ҳисобланган солиқларни муддатида тўлаб келган, лекин молиявий аҳволига кўра солиқ қарзини тўлаш имкониятига эга бўлмаётган тадбиркорлик субъектларига солиқларни бўлиб-бўлиб тўлаш;
- уч йилдан ортиқ вақтдан буён товарларни импорт қилиш билан шуғулланаётган, божхона тўловлари бўйича мажбуриятларини бажариб келган, лекин молиявий аҳволига кўра тўловларни белгиланган муддатда тўлаш имкониятига эга бўлмаётган ташқи иқтисодий

фаолият иштирокчиларига божхона тўловларини бўлиб-бўлиб тўлаш ҳуқуқи берилади.

Бунда, ушбу тартиб бўйича гаровсиз бўлиб-бўлиб тўланадиган солиқ ёки тўловлар суммаси тадбиркорлик субъекти томонидан охириги уч йил давомида тўланган солиқ ёки божхона тўловлари суммасининг 50 фоизидан ошмаган миқдорида бўлиб-бўлиб тўланадиган солиқ ёки тўловлар суммасига берилади.

Масала, тадбиркорлик субъекти томонидан охириги уч йилда тўланган солиқ ёки тўловлар суммаси тахминан уч млрд бўлиб, лекин кечиктириб тўланадиган солиқ ва тўловлар суммаси 5 млрд. сўм бўлса, бўлиб-бўлиб тўланадиган солиқ ёки тўловлар суммаси 1,5 млрд. сўм (3,0 млрд. сўм : 2) миқдорида белгиланади.

Шунингдек, 2021 йил 1 майдан бошлаб чет элдан хорижий валютадаги тушум тушиши кечиктирилишига йўл қўйган экспорт қилувчилар ва «эркин муомалага чиқариш» божхона режимида товарларни республикага олиб кириш ва расмийлаштиришни, ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатишни ўз вақтида таъминламаган импорт қилувчилар учун қонунчиликда белгиланган жарима миқдорлари икки бараварга камайтирилди.

2021 йил 1 май ҳолатига шаклланган ташқи савдо операциялари бўйича муддати ўтган дебитор қарздорлик учун хўжалик юритувчи субъектларга жарималар қўллаш тўхтатилди ва дебитор қарздорлик вужудга келиш муддатлари 2021 йил 1 майдан бошлаб янгидан ҳисобланадиган бўлди.

2021 йил 1 майдан бошлаб, «Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси» томонидан Марказий банк асосий ставкасининг 1,75 бараваридан ошмаган миқдордаги фоиз ставкаси билан кичик тадбиркорлик субъектларига миллий валютада бериладиган кредитлар бўйича фоиз харажатларини қоплаш учун компенсация, унинг белгиланган миқдорларини сақлаб қолган ҳолда, тақдим этилиши белгиланди.

Масалан, 2021 йил 1 май ҳолатига Марказий банк асосий ставкаси 14 фоиз бўлса, унинг 1,75 баробари 24,5 фоизни (14*1,75) ташкил этади. Агар тадбиркорлик субъекти банкдан 5,0 млрд. сўм кредитни йиллик 28,0 фоиз ставкада олган бўлса, тадбиркорлик субъектига ушбу кредит фозининг 24,5 фоизлик харжатлар қисми қоплаб берилади.

Шунингдек, «Ижтимоий ҳимоя ягона реестри» ахборот тизимида рўйхатга олинган фуқароларга тадбиркорлик ташаббусларини амалга ошириш учун кредит миқдорининг 75 фоизигача, бироқ базавий ҳисоблаш миқдорининг 150 бараваридан ортиқ бўлмаган миқдорда тижорат банклари кредитлари бўйича кафилик берилади;

Масалан, «Ижтимоий ҳимоя ягона реестри» киритилган тадбиркорлик субъекти кредит расмийлаштирган вақтда 36750,0 (150*245000) минг сўмгача жамғарма томонидан кафиллик берилиши белгиланди.

Асосийси, тадбиркорлик субъектларига банк кредитлари бўйича компенсация ва кафилликлар кредит шартномалари сонидан қатъи назар берилиши ва бунда, компенсациялар тақдим этилаётган кредитларнинг умумий суммаси 10 млрд сўмдан, кафилликларнинг умумий суммаси эса 8 млрд сўмдан, бироқ умумий кредит суммасининг 50 фоизидан ошмаслиги белгилаб қўйилди.

Қарорда, Экспортни рағбатлантириш агентлигига, экспорт қилувчилар томонидан товарлар улар бўйича тўловларни кечиктириб тўлаш шarti билан экспорт қилинганда, уларнинг айланма маблағларини тўлдириш учун револьвер кредитларни молиялаштириш мақсадларида тижорат банкларига молиявий ресурслар тақдим этиш, ушбу ресурслар ҳисобидан кредитлар тўловлар кечиктирилган муддатга ва экспорт қилинаётган маҳсулотлар қиймати миқдоридан, бироқ 3 миллион АҚШ доллари эквивалентидан кўп бўлмаган миқдорда, йиллик 4 фоизли ставка (шундан, 2 фоизи банк маржаси) билан ажратилиши белгиланди.

Масалан, тадбиркорлик субъекти ишлаб чиқарган товарларини экспорт қилганда, ушбу экспорт учун тўловлар кечиктириб тўланиши шартномада белгиланган бўлса, бундай шароитда ушбу тадбиркорлик субъектининг айланмалар маблағларини тўлдириш учун Экспортни рағбатлантириш агентлиги тижорат банкларига молиявий ресурслар ҳисобидан кредит тўловлари қанча муддатга кечиктирилган бўлса, масалан агар тўловлар уч ойгача кечиктирилган бўлса демак уч ойгача экспорт қилинган маҳсулотлар қиймати миқдоридан агар экспорт миқдори 1,0 млрд сўмга бўлса, шу бир млрд. сўмга, бироқ 3 миллион АҚШ доллари эквивалентидан кўп бўлмаган миқдорда, йиллик 4 фоизли ставкада кредит ажратиши белгиланди.

Ўз навбатида, яқка тартибдаги тадбиркорларга ҳам «Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси»нинг кафиллик ва компенсацияларидан фойдаланиш ҳуқуқига эгаллиги фармонда белгилаб қўйилди.

Шунингдек, фармонда оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурлари доирасида ажратилаётган кредитларнинг 70 фоизи кичик бизнес лойиҳаларига, 30 фоизи устувор равишда ўзини ўзи банд қилишга йўналтирилиши, ажратиладиган маблағларнинг камида 15 фоизи жойларда, айниқса шаҳарларда хизмат кўрсатиш соҳасида кичик лойиҳаларни молиялаштиришга қаратилиши белгиланди.

Фармоннинг яна бир муҳим жиҳати, 2021 йил 1 июндан бошлаб инфратузилмага яқин жойларда, шу жумладан республика аҳамиятидаги йўлларга туташ бўлган, белгиланган тартибда тасдиқланган рўйхат бўйича унумдорлиги паст, фойдаланишда бўлмаган қишлоқ хўжалиги ерларини саноат ва хизмат кўрсатиш объектларини барпо этиш учун лойиҳа асосида инвесторларга «E-IJRO AUKSION» савдо майдончасида электрон онлайн-аукцион орқали ажратилишига рухсат этилди.

Шу билан бирга, жойларда халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашларига олис ва чекка ҳудудларда жойлашган ер участкасидан доимий фойдаланиш ҳуқуқини аукционга қўйишда уларнинг бошланғич нархини 50 фоизгача камайтириш;

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва халқ депутатлари вилоятлар Кенгашларига ер участкасидан доимий фойдаланиш ҳуқуқини аукционга қўйишда бошланғич нархга чегирма белгиланадиган олис ва чекка ҳудудлар чегараларини белгилаш ваколатлари берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2021 йилда янги иш ўринларини ташкил этиш ва аҳоли бандлигига кўмаклашиш бўйича давлат дастури тўғрисида»ги ПҚ-5094-сон қарори билан аҳоли бандлиги ва даромадларини оширишга ҳар томонлама кўмаклашиш, меҳнат бозорига илк бор кириб келаётган битирувчилар бандлигини таъминлаш бўйича янги таъсирчан механизмларни жорий этиш, шунингдек, янги иш ўринларини ташкил этган тадбиркорлик субъектлари рағбатлантириш тадбирлари белгиланди.

Мазкур қарор билан, 2021 йилда янги иш ўринларини ташкил этиш ва аҳоли бандлигига кўмаклашиш бўйича давлат дастури тасдиқланди ва унда 2021 йилда 457 127 та доимий янги иш ўринларини ташкил этиш бўйича прогноз кўрсаткичлари ва 2021 йилда меҳнат органлари томонидан 513 575 нафар фуқаро бандлигига кўмаклашиш ва иш берувчиларни рағбатлантириш бўйича кўрсатиладиган хизматларнинг прогноз кўрсаткичлари тасдиқланди.

Шу билан бирга Бандликка кўмаклашиш давлат жамғармаси маблағлари ҳисобидан 2021 йилда аҳоли бандлигига кўмаклашишга:

- субсидиялар ажратиш учун – 92,3 млрд сўм;
- ишсизлик нафақалари тўлаб бериш учун – 65,1 млрд сўм;
- касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш харажатларини қоплаш учун – 40,6 млрд сўм;
- янги иш ўринлари ташкил этишни назарда тутувчи кичик лойиҳаларни амалга ошириш учун тижорат банкларига ажратиладиган ресурслар учун – 125 млрд сўм маблағлар ажратилиши белгиланди.

Қарорнинг яна бир аҳамиятли жиҳати шундаки, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигига «Ягона миллий меҳнат тизими» идоралараро дастурий-аппарат комплексининг Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси ва Давлат статистика қўмитаси ахборот тизимлари билан интеграция қилиш ва унда:

- меҳнат стажи учун ижтимоий солиқ тўлаган шахслар тўғрисидаги маълумотлар ҳар ой якуни бўйича ҳисобот ойдан кейинги ойнинг бешинчи санасига қадар;
- ташкил этилган иш ўрнида банд бўлган жисмоний шахслардан (якка тартибдаги тадбиркорлардан) олинадиган даромад солиғи ёки ижтимоий солиқ ҳамда норасмий фаолият кўрсатаётган яширин иш ўринларини расмийлаштириш, шунингдек, ўзини ўзи банд қилган шахслар тўғрисидаги маълумотлар ҳар ой якунига қадар;
- юридик шахслар томонидан янги ташкил этилган ва қисқартирилган иш ўринлари сони тўғрисидаги ойлик, чораклик, йиллик маълумотлар (кичик корхона ва микрофирмалардан ташқари) ҳисобот ойдан кейинги ойнинг бешинчи санасига қадар акс эттирилишини таъминлаш белгиланди.

Ушбу параграфга хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, ёшларни касб-хунарга ўратиш ва уларни меҳнат бозорида бандлигини таъминлаш механизмлари такомиллаштириш юзасидан юртбошимиз томонидан белгилаб берилган янги рағбатлантириш мнормаларининг амалиётга жорий этилиши, тадбиркорликни ривожлантиришга оид ислоҳотларни изчил давом эттиришда, тадбиркорларни зарур молиявий ва инфратузилмавий ресурслар билан таъминлаш муҳим услубий ва иқтисодий омиллари бўлиб хизмат қилади.

4.4. СОЛИҚ МАЪМУРЧИЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Мамлакатимизда фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш *йили дастурини бажариш* шароитида хўжалик юритувчи субъектларимизнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш, бюджет солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш, қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорликка кўпроқ эркинлик бериш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш йўлидаги тўсиқ ва ғовларни бартараф этиш, уларнинг фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳамда солиқлар орқали рағбатлантириш муҳим устувор вазифалардан биридир.

Маълумки, солиқ тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишда фискал ва монетар сиёсатнинг ўрни, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти институтларини молиялаштиришнинг замонавий йўналишлари, молиявий тизим ва ресурсларни бошқаришнинг илғор хориж тажрибасидан республикамизда фойдаланиш масалалари ҳозирги кунда долзарб масалалардан бири саналади.

Маълумки муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонларидан 2017 йил 7 февраль куни «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди.¹

Унга мувофиқ мамлакатимизда аҳоли ва тадбиркорларни ўйлантираётган долзарб масалаларни ҳар томонлама ўрганиш, амалдаги қонунчилик, ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва илғор хорижий тажрибани таҳлил қилиш, шунингдек кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида ишлаб чиқилган ҳамда 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тасдиқланиб, йўналишларнинг учинчи йўналиши бу – иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилгандир.

Муҳтарам Президентимиз томонидан 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга Мурожаатномаларида «... тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш бўйича янада қулай шароитлар яратилади.

Бир нарсани алоҳида таъкидлаш керак, пандемия даврида иқтисодиётнинг барқарор ишлаши учун тадбиркорлар давлат билан теппа-тенг ҳисса қўшдилар. Шунинг учун барчамиз тадбиркорларга елкадош бўлиб, уларни доимо қўллаб-қувватлашимиз шарт. Бу борада ишбилармонларнинг ҳақ-ҳуқуқларини, айниқса, хусусий мулк дахлсизлигини таъминлаш – барча даражадаги давлат органларининг асосий вазифаси бўлиши лозим»², деб алоҳида таъкидлаб ўтдилар.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаларида «Мамлакатимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини таъминлашнинг энг самарали йўли бу – тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш эканини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2020 йил 29 декабрь <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

Конституциямизда иқтисодий фаолият, тадбиркорлик эркинлиги, барча мулк шакллари тизимининг тенглиги ва давлат томонидан бирдек муҳофаза этилиши кафолатланган. Лекин, иқтисодиётда давлат аралашувининг юқорилиги ва бюрократия, солиқ, божхона ҳамда банк тизимидаги мавжуд муаммолар ички инвестицияларни кўпайтиришга ва хорижий сармоядорларни янада кенгроқ жалб этишга ҳали ҳам тўсик бўлиб келмоқда»¹ деб алоҳида таъкидладилар.

Шу ўринда ҳукуматимиз томонидан амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар ва уларнинг натижаларига эътиборимизни қаратадиган бўлсак, уларнинг ижобий натижаларини кўришимиз мумкин.

Мамлакатимизда солиқ тизимини такомиллаштириш ҳамда соддалаштириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Натижада солиқ маъмуриятчилиги шаффофлигини таъминлаш, солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилиш борасида муайян ютуқларга эришилмоқда.

Мамлакатимизда иқтисодиётни янада ривожлантириш босқичида давлат солиқ тизимини ислоҳ этиш борасида амалга оширилаётган ислохотлар ҳозирги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, солиқ тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишда фискал ва монетар сиёсатнинг ўрни, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти институтларини молиялаштиришнинг замонавий йўналишлари, молиявий тизим ва ресурсларни бошқаришнинг илғор хориж тажрибасидан республикамизда фойдаланиш масалалари ҳозирги кунда долзарб масалалардан бири саналади.

Мамлакатимизда ижтимоий ва иқтисодий соҳаларда амалга оширилаётган таркибий ўзгартиришлар ва ислохотларнинг мантиқий давоми сифатида, жумладан, солиқ маъмуриятчилигининг замонавий услубларини жорий этиш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар йиғилувчанлигини ошириш мақсадида 2017 йилнинг 18 июлида Президентимизнинг «Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони² қабул қилиниб, бунда солиқ тизимини такомилла-

¹ «Билимли авлод – буюк келажакнинг, тадбиркор халқ – фаровон ҳаётнинг, дўстона ҳамкорлик эса тараққиётнинг кафолатидир» Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси <https://gov.uz/uz/news/view/19987>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2017 йил 18 июлдаги ПФ-5116 сонли Фармони

штириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлик даражасини ошириш мақсадида давлат солиқ хизмати органлари тизимини ислоҳ қилишнинг муҳим йўналишлари белгилаб берилди.

Жумладан, солиқ маъмуриятчилиги жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва илғор автоматлаштирилган таҳлил услубларини кенг жорий этиш, солиқ тўловчиларга, энг аввало, тадбиркорлик субъектларига тўғридан-тўғри мулоқотсиз электрон хизмат кўрсатишга тўлиқ ўтиш вазифаси белгиланди. Бундан кўзланган асосий мақсад, бир томондан солиқ тўловчиларнинг беҳуда қоғоз, йўл ва бошқа сарф-харажатларини камайтирса, иккинчи томондан таъмагирлик каби коррупция ҳолатларининг олдини олишга хизмат қилади.

Шунингдек, солиқ мажбуриятларини бажаришда солиқ тўловчиларга ҳар томонлама кўмаклашиш, уларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш ва солиққа оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг таъсирчан механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда солиқ назоратини амалга оширишнинг замонавий услубларини жорий этиш каби вазифалар юқорида айтиб ўтилган эзгу мақсадларни кўзда тутди.

Макроиқтисодий кўрсаткичлар динамикаси ва ҳудудларнинг солиқ салоҳиятини тизимли таҳлил этиш орқали солиқ солиш объектларини тўлиқ қамраб олишни таъминлаш ва солиқ солинадиган базани кенгайтириш бўйича самарали чора-тадбирларни амалга ошириш вазифаси эса маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини ошириб, уларнинг мустақиллигини таъминлашга хизмат қилади.

Бу борада солиқ солиш масалаларида, шу жумладан, республика ва маҳаллий бюджетлар даромадларини оширишнинг кўшимча захираларини аниқлаш орқали молия органлари, манфаатдор вазирлик ва идоралар, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ҳамкор-ликни кучайтириш масаласи ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Солиқ тизимининг самарадорлиги ва соҳа ходимларининг солиқ тўловчиларга сифатли хизмат кўрсатиши, албатта, кадр ларни танлаш ва жой-жойига қўйиш, солиқ органларини маънавий-ахлоқий жиҳатдан юқори малакали ходимлар билан тўлдириш бўйича тизимли ишларни амалга ошириш, шунингдек, улар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини таъминлаш ҳамда улар учун хизматни ўташнинг муносиб шарт-шароитларини яратишни талаб этади.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 29 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш Концепцияси тўғрисида»ги Фармонида «Солиқ юкини изчиллик билан камайтириш, солиқ солиш тизимини соддалаш-

тириш ва солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш иқтисодиётни тезкор ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибаторлигини яхшилашнинг муҳим шартлари ҳисобланади.

Шу билан бирга, ўрганишлар натижалари мазкур соҳада бир маромда иқтисодий ўсишга, ишбилармонлик ва инвестициявий фаолликни оширишга, соғлом рақобат муҳитини шакллантиришга, шунингдек, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлиги зарурий даражасини таъминлашга тўсқинлик қилаётган бир қатор тизимли муаммоларни кўрсатди, хусусан:

- умумбелгиланган солиқларни тўловчилар учун солиқ юки даражасининг юқорилиги, шунингдек, солиқ солишнинг соддалаштирилган ва умумбелгиланган тизимида солиқларни тўлайдиган хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги солиқ юки даражасидаги фарқнинг сезиларлилиги;
- қўшилган қиймат солиғини ундиришнинг самарасиз тизими, солиқ тўловчиларнинг айланма маблағларини жалб қиладиган, шунингдек, истеъмол маҳсулотининг оралиқ ва якуний қиймати қимматлашишига олиб келадиган ҳамда йирик ва кичик бизнес ўртасидаги кооперацияни ривожланишига тўсқинлик қиладиган мажбурий тўловларнинг мавжудлиги;
- солиқ тўловчилар томонидан ходимларнинг реал сонини ва меҳнатга ҳақ тўлаш фондини яширишга олиб келувчи меҳнатга ҳақ тўлаш фонди солиқ ставкаларининг юқорилиги;
- хўжалик юритувчи субъектларни солиқ ва божхона, шу жумладан, индивидуал хусусиятга эга бўлган имтиёзлар ҳисобига қўллаб-қувватлаш бўйича кенг кўламли амалиёти, натижада соғлом рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатувчи имтиёзларнинг самарадорлигини назорат ва мониторинг қилиш тизимининг мавжуд эмаслиги;
- давлат органлари ва ташкилотлари ўртасида ахборот алмашиш механизмининг, электрон солиқлар маъмуриятчилиги ҳамда солиқ назоратини амалга оширишнинг шакл ва услубларининг такомиллашмаганлиги»¹ деб алоҳида таъкидладилар

Мамлакатимизда солиқ тизимини такомиллаштириш ҳамда соддалаштириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Натижада солиқ маъмуриятчилиги шаффофлигини таъминлаш, солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилиш борасида муайян ютуқларга эришилмоқда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида»ги Фармони.

Жумладан, бу йўналишда солиқ тизимини такомиллаштириш жараёнида хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан «Солиқ юкини изчиллик билан камайтириш, солиқ солиш тизимини соддалаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш иқтисодиётни тезкор ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибаторлигини яхшилашнинг муҳим шартлари»¹ муҳим аҳамият касб этади. Албатта, солиқ юкини камайтириш натижасида корхоналарда ўз ихтиёрида қоладиган маблағлардан ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш, унинг самарадорлигини ошириш мақсадида инвестиция фаолиятини кенгайтириш ҳамда ходимлар меҳнатини янада рағбатлантириш имкони пайдо бўлмоқда.

Шунингдек, солиқ тизимини соддалаштириш ва солиқларни бир хиллаштириш бўйича амалга оширилаётган қатор чора-тадбирлар, ўз навбатида, корхоналарнинг бухгалтерия ходимларини солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш ишларини соддалаштиришга ҳамда солиқ мажбуриятларининг бажарилишини самарали назорат қилишга ёрдам беради.

Таъкидлаш лозимки, бу борадаги ислоҳотларни изчил давом эттириш ва янада жадаллаштириш бугунги куннинг энг муҳим вазифаларидан биридир. Бинобарин, замонавий талабларга жавоб берадиган солиқ тизими – иқтисодиётни жадал ривожлантириш, тадбиркорлик фаолияти учун қулай шароитлар яратиш, инвестиция муҳитини яхшилаш ҳамда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш кўламини кенгайтиришнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Ўтган давр мобайнида тадбиркорлик субъектларида текширишларни ва уларнинг фаолиятига асоссиз аралашишларни қисқартириш бўйича бир қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди.

Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини режадан ташқари ва муқобил текширишлар бекор қилинди, ҳисоботларнинг шакли ва топшириш муддатлари соддалаштирилди.

Шу билан бирга, солиқ маъмуриятчилиги соҳасида, жумладан, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни йиғишда, солиқ солинадиган базани кенгайтиришда ва солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқий маданиятини оширишда муайян муаммолар мавжудлиги ва бу эса ўз навбатида, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини молиялаштиришнинг барқарор манбаларини таъминлашга салбий таъсир кўрсатмоқда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш Концепцияси тўғрисида» Фармони 2018 йил 29 июнь.

Яна бир муҳим жиҳати шундан иборатки, 2019 йилнинг 1 январидан бошлаб, «меҳнатга ҳақ тўлаш фондига солиқ юки қуйидагилар орқали камайтирилди:

барча фуқаролар учун жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг ягона ставкасини 12 фоиз миқдорида жорий этиш, шундан 0,1 фоизини шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига йўналтириш. Бунда, фуқароларнинг айрим тоифалари учун энг кам ойлик иш ҳақининг 4 баравари миқдоридаги даромадларини солиқ солишдан озод қилишнинг амалдаги тартиби сақлаб қолинади»¹. Шунингдек, айланмадан (ялпи тушумдан) солиқларни оптималлаштириш билан умумбелгиланган ва содалаштирилган солиқлар тўловчиларни солиққа тортиш, шунингдек, солиқ солишнинг содалаштирилган тартибига ўтиш мезонлари давлат мақсадли жамғармаларига юридик шахсларнинг айланмасидан (ялпи тушумидан) ундириладиган мажбурий ажратмалар бекор қилиш; юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ставкасини 14 фоиздан 12 фоизгача, тижорат банклари учун – 22 фоиздан 20 фоизгача пасайтириш, шунингдек, мобиль алоқа хизмати кўрсатаётган юридик шахслар (уяли алоқа компаниялари) учун, рентабеллик даражасидан келиб чиқиб улар учун кўшимча фойда солиғи ҳисоблаш тартибини бекор қилган ҳолда 14 фоиздан 20 фоизгача ошириш; дивидендлар ва фоизлар кўринишидаги даромадлар бўйича тўлов манбаидан ушлаб қолинадиган фойда солиғи ставкасини 10 фоиздан 5 фоизгача пасайтириш; ўтган йил якунлари бўйича йиллик айланмаси (ялпи тушуми) 1 миллиард сўмдан ошган ёки жорий йил давомида ушбу белгиланган чегаравий миқдорга етган корхоналарни умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтказиш. Бунда, йиллик айланманинг (ялпи тушумнинг) 1 миллиард сўм этиб белгиланган чегаравий миқдори ҳар 3 йилда камида бир марта қайта кўриб чиқилади; барча тадбиркорлик субъектлари, шу жумладан, айланмаси (ялпи тушуми) 1 миллиард сўмгача бўлган юридик шахслар учун юридик шахсларнинг мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни жорий этиш ва кўшимча фойда солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартибини, шу жумладан, роялти тўлашни жорий этиш орқали такомиллаштирилмоқда.

Шунингдек, ҳозирги кунда солиқ солишнинг содалаштирилган тартиби бўйича солиқ тўловчиларга солиқ сиёсатини такомиллаштиришнинг салбий таъсирини камайтириш чоралари камайтириш мақсадида

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш Концепцияси тўғрисида»ги Фармони 2018 йил 29 июнь

юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ставкасини, бино ва иншоотлардан, шу жумладан, илгари хусусийлаштирилган объектлардан самарасиз фойдаланаётган юридик шахслар учун юқори ставкада солиқ ҳисоблаш тартибини сақлаб қолган ҳолда 5 фоиздан 2 фоизга пасайтириш; йиллик айланмаси (ялпи тушуми) 1 миллиард сўмгача бўлган солиқ тўловчилар учун айланмадан (ялпи тушумдан) солиқни 4 фоиз миқдордаги базавий ставкадан келиб чиқиб ҳисоблаш ва тўлаш тартибини ҳамда ихтиёрий равишда қўшилган қиймат солиғини тўлаш имкониятини белгилаш; ягона ер солиғи тўловчилари учун амалдаги солиқ солиш тартибини сақлаб қолиш орқали амалга оширилди.

Мамлакатимизда қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби такомиллаштирилади. Жумладан, қўшилган қиймат солиғини тўлиқ ҳисобга олиш тизимини жорий қилиш, солиқ солиш базасини аниқлаштириш ва имтиёзлар сонини камайтириш, шунингдек, 2019 йил якуни бўйича мазкур солиқ ставкасини пасайтириш орқали қўшилган қиймат солиғининг 20 фоиз миқдордаги амалдаги ставкасини сақлаб қолинади ва ҳозирги вақтда сотиб олинадиган асосий воситалар, қурилиши тугалланмаган объектлар ва номоддий активлар нархига киритиладиган қўшилган қиймат солиғини ҳисобга олиш суммаларига киритиш ҳуқуқини берилди.

Бутун жаҳон амалиётида ахборот комуникация технологияларининг тараққий этиши ва инсониятнинг, ижтимоий иқтисодий соҳаларга кенг равишда тадбиқ этилиши ҳар бир давлатнинг корхона, ташкилот, муассалари фаолиятига ҳар томонлама таъсир кўрсатмоқда. Шу ўринда ижтимоий иқтисодий жараёнларда янги технологияларнинг хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига тадбиқ этилиши иқтисодиётнинг асосий иқтисодий инструментлари каби солиқ ва солиққа тортиш механизмларининг рақамли иқтисодиёт жараёнлари билан трансформациялашувига олиб келди.

Айнан ушбу жиҳатлар мамлакатимиз иқтисодиётини янада ривожланиши ва макроиқтисодий барқарорликни юксалтиришда давлат солиқ тизими, солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш борасида амалга ошириладиган ислохотлар солиқ тизимини янада рақамли иқтисодиёт жараёнларига уйғунлашувида алоҳида аҳамият касб этиб мазкур мавзунинг ҳозирги кунда унинг долзарблиги муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, солиқ тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари, мамлакатимизда солиқ маъмуриятчилигини замонавий ахборот технологиялардан кенг фойдаланган ҳолда ривожлантириш ҳамда илғор хориж

тажрибасидан республикамизда фойдаланиш масалалари ҳозирги кунда долзарб масалалардан бири саналади.

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев Олий Мажлиснинг Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномасида илм-маърифат ва технологиялар ривожига алоҳида аҳамият қаратди. Жумладан, «Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормокда»¹.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги ПФ-5953-сон Фармони билан тасдиқланган «2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид Давлат Дастурига мувофиқ, ахборот-коммуникация технологияларини модернизация қилиш орқали солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Солиқ маъмуриятчилигида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2020 йил 5 июнда 359-сонли қарори² эълон қилинди. Мазкур қарор доирасида *Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг Ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш стратегияси қабул қилинди.*

Маълумки, мамлакатимизда солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш доирасида солиқ тизимини, солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш доирасида Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида», Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида», шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида» ва шу каби бир қатор Қарор ва фармонлар қабул қилиниб, улар асосида мамлакатимизда иш-

билармонлик ва инвестициявий фаолликни ошириш, соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, шунингдек, солиқ ислохотларини самарали амалга оширишга кенг имкониятлар яратилаётганлигини қайд этишимиз керак.

Маълумки, ҳозирги кунда солиқ маъмуриятчилигини таъминлаш бўйича давлат солиқ хизмати органларида замонавий ахборот технологиялари ва коммуникацияларини кенг жорий этиш ишлари амалга оширилмоқда.

Аммо ушбу ижобий ишлар ва ютуқлар билан биргаликда, солиқ маъмуриятчилигини янада самарали амалга оширишга уни такомиллаштиришга ҳамда давлат солиқ органларига, ҳудудий бўлинмаларга юклатилган мажбурият ҳамда вазифаларни тўлиқ бажаришга тўсқинлик қилаётган бир қатор камчилик ва муаммолар мавжудлиги Давлат солиқ қўмитасининг Ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш стратегиясида қайд этилиб бунда:

- электрон давлат хизматлари ва ахборот тизимлари орқали маълумотлар базасига тушаётган мурожаатлар сони йилдан-йилга кескин ошиб бораётганлиги сабабли маълумотларни тезкорлик билан таҳлил қилиш имкониятини бермаётганлиги;
- Давлат солиқ қўмитасининг мавжуд сервер қурилмаларининг хотира ҳажми бугунги кунда 90 фоиз банд ва уларнинг ишлаш кафолатли муддати тугаган, Маълумотларни қайта ишлаш маркази қурилмалари эскириб қолганлиги;
- мавжуд ахборот тизимлари турли хил дастурлаш тилида ва бир-бирига мураккаб интеграциялашган ҳолда фойдаланилмоқда ҳамда ягона платформа мавжуд эмас;
- электрон ҳисобварақ-фактуралар ва онлайн назорат касса машиналари ҳамда ташқи манбалар орқали шаклланган катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш ва тезкор таҳлил қилиш учун мавжуд серверлар қуввати етишмаслиги оқибатида тизимда тез-тез узилишлар вужудга келаётганлиги;
- солиқ тўловчи билан солиқ органлари ўртасида маълумот алмашувини таъминловчи ягона стандарт ва дастурий маҳсулотлар мавжуд эмаслиги;
- солиқ базасини кенгайтириш учун идоралараро маълумотлар алмашиш даражаси пастлиги;
- солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш учун кўриладиган таъсир чораларини автоматик сегментлаш ва солиқ тушумлари хавфини тўлиқ баҳолаш механизмлари мавжуд эмаслиги;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисига Мурожаатномаси <http://uz.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Солиқ маъмуриятчилигида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2020 йил 5 июнда 359 сонли қарори <https://lex.uz/docs/4844692>

- ахборот-коммуникация технологиялари йўналишидаги юқори ма-лакали кадрларни тайёрлашда тизимли камчиликлар мавжудлиги алоҳида кўрсатиб ўтилди.

Ушбу камчилик ва муаммолар солиқ тизимини жадал ривожлантириш, солиқ маъмуриятчилигида ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантириш, солиқлар ва мажбурий тўловларнинг талаб даражасида йиғилишига ва солиқ тўловчиларга сифатли электрон давлат хизматлари кўрсатишга тўсқинлик қилмоқда.

Албатта шунини қайд этишимиз лозимки, биз тараққиёт ва ривожланиш даврида фаолият юритмоқдамиз, шунда хулоса қилган ҳолда мамлакатимизнинг тараққий этиши, ривожланишида кун сайин такомиллашиб бораётган фаолиятимизда жумладан, ахборот технологияларнинг ривожланаётганлигини қайд этишимиз лозим.

Маълумки. қабул қилинган стратегия доирасида қуйидаги йўналишларда самарали ишларни олиб бориш режалаштирилгандир:

- Хизмат кўрсатишга йўналтирилган солиқ хизматларини ривожлантириш;
- Замоनावий ахборот тизимларини жорий қилиш орқали давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини янада такомиллаштириш;
- Маълумотларни қайта ишлаш марказининг моддий-техника базасини кенгайтириш.

Агарда ушбу йўналишларга алоҳида тўхталадиган бўйича бўлсак, *хизмат кўрсатишга йўналтирилган солиқ хизматларини ривожлантириш йўналишида* солиқ тўловчиларга шахсий кабинет орқали кўрсатиладиган хизматларни кенгайтириш; солиқ тўловчиларга кўрсатилаётган хизматларнинг мобиль иловалари сонини кўпайтириш; солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш стандартлари ва методологиясини ишлаб чиқиш; тижорат банклари ва бошқа ташкилотлар орқали солиқ тўловчилар ҳақидаги ахборотларни жамлаган (скоринг) хизмат турларини жорий этишга қаратилиб, бу борада самарали ишлар олиб борилмоқда.

Замоनावий ахборот тизимларини жорий қилиш орқали давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини янада такомиллаштириш йўналишида, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг ахборот тизимлари комплексининг ягона платформасини яратиш; солиқ хизмати органларида замоनावий бизнес-тахлил (Business Intelligence) тизимини жорий этиш; солиқ аудитини автомат тарзда назорат қиладиган (Case Management System, Case Assesment System) тизимни яратиш; идоралараро ҳамкорлик орқали ахборот алмашинувида мавжуд муаммоларни бартараф этиш; солиқ органларига юкланадиган вазифалар бўйича

бизнес- процессларни ишлаб чиқиш ва уларни автоматлаштириш; солиқ тўловчи жисмоний шахсларнинг ҳисобини юритишда ягона идентификатор сифатида солиқ тўловчининг идентификация рақами (СТИР)дан фойдаланишдан жисмоний шахсларнинг шахсий идентификация рақами (ЖШШИР)дан фойдаланишга ўтиш; солиқ тўловчиларни сегментлаш, хавфлилик даражасидан келиб чиқиб, инсон омилини тўлиқ бартараф этадиган солиқ назоратини амалга оширишни назарда тутувчи «Таҳлика-тахлил» тизимини яратиш; маҳаллий бюджетлар даромадини оширишда маҳаллий солиқларнинг йиғилувчанлигини ошириш учун «сайт» тизимини кенг жорий этиш.

Маълумотларни қайта ишлаш марказининг моддий-техника базасини кенгайтириш йўналишида Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг Маълумотларни қайта ишлаш маркази серверлари, ҳисоблаш қурилмалари ва бошқа техник жиҳозларини модернизация қилиш; маълумотларни қайта ишлаш марказининг асосий ва захира биналарининг Муҳандислик инфратузилмасини модернизация қилиш; Давлат солиқ хизмати органларининг телекоммуникация қурилмалари ва ахборот хавфсизлигини таъминловчи тизимларини модернизация қилиш; катта ҳажмдаги маълумотларни бошқариш ва таҳлил қилиш имконини берувчи «Big Data» технологиясини йўлга қўйиш; ахборот-коммуникация технологиялари паркинни босқичма-босқич янгилаш ва бир қатор йўналишлар бўйича ишларни амалга ошириш режалаштириган.

Юқорида қайд этилган йўналишлар асосида Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлар базасининг ҳажми 1 петабайтга ва маълумотларни қайта ишлаш ҳамда таҳлил қилиш тезлиги 10 бараваргача ошириш; солиқ тўловчиларга кўрсатиладиган электрон давлат хизматларининг сифати ошади ва солиқларни ихтиёрий тўлаш даражаси 90 фоизгача етказиш; «Онлайн назорат касса машиналари», «Электрон ҳисобварақ-фактуралар» ва бошқа марказлашган тизимлар орқали шаклланган катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш натижасида Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетига қўшимча тушумлар жалб қилинади; солиқ органларига юкланадиган вазифалар бўйича бизнес-процесслар ишлаб чиқилиши, такрорланишлар ва техник ишлар қисқариши ҳисобига меҳнат унумдорлиги ошириш; ягона платформани яратиш орқали маълумотларни киритиш, тўплаш, шакллантириш, таҳлил қилиш қулай ва соддалашуви натижасида солиқ ҳисоботларини топшириш жараёни 5–7 баробарга қисқартириш имконияти яратилади; тизимга малакали кадрларни тайёрлаш учун масофавий таълим имкониятлари яратилади; ахборотлар махфийлигини таъминлаш ва ташқи хавфлардан

химоя қилиш ҳамда маълумотларни хавфсиз ва ишончли сақлаш имкониятлари 100 фоизгача етказилади.

Ушбу параграфга хулоса қиладиган бўлсак, солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштиришда рақамли иқтисодиётнинг ўрни солиқ маъмуриятчилигини самарали ташкил этишда унинг ўрни ва аҳамиятини юқорилиги ҳамда фармонда белгиланган вазифаларнинг амалга оширилиши солиқ тизими ва маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштиришга хизмат қилади, унинг шаффофлигини таъминлайди, бу эса шубҳасиз мамлакатимизда иқтисодиётимизнинг янада ривожланиши, корхоналаримизнинг барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, иқтисодиётимизнинг барча соҳаларида рақамли иқтисодиёт тизимини қўллаш асосида, жумладан хўжалик юритувчи субъектларимизга ахборот технологиялар ва солиқ тизимида дастурий маҳсулларни янада такомиллаштириш юртимизнинг гуллаб-яшнаши ва аҳоли турмуш фаровонлигини янада юксалтиришда энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади.

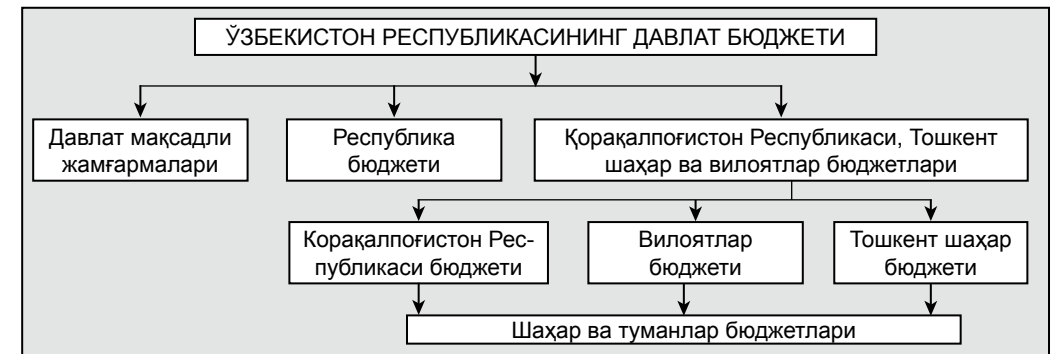
4.5. БЮДЖЕТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Давлат бюджети давлат ҳокимияти органларининг молиявий ресурсларини ўзида мужассамлаштиради. Давлат ҳокимияти органларининг иерархик тузилмасига асосланган ҳолда бюджет тузилмаси ҳам тизимлаштирилади. Хусусан, Федератив, унитар ва конфедератив ташкилий тузилмаларга асосланган ҳолда бюджет тизими бюджетлари туркумлиниб, марказий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўртасида ваколат ва мажбуриятларининг тақсимланишига мувофиқ бюджет тизими бюджетлари даромад ва харажатлари шакллантирилади.

Барча мамлакатларда кузатилганидек, Ўзбекистон Республикаси бюджет тизимининг ташкилий тузилмаси ҳам давлат ҳокимиятининг турли даражаларида шакллантириладиган бюджет тизими бюджетлари мажмуасини ўзида мужассамлаштиради (4.6-расм).

4.6-расмдан кўришимиз мумкинки, давлат бюджети ва унинг ички ўзаро элементлари тузилмасини ўзида мужассамлаштирувчи бюджет тизими 3 даражадаги бюджетлар мажмуасидан иборатдир.

Давлат бюджети даромадлари ва харажатлари бюджет тизими бюджетлари даромад ва харажатларини ўзида мужассамлаштириб, бача даражадаги бюджетлар даромадларининг молиявий манбаи мамлакатда яратиладиган ЯИМ ва миллий даромад ҳисобланади. ЯИМ ва миллий

4.6-расм. Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети тизимининг таркиби.¹

даромадни солиқлар воситасида қайта тақсимлаш орқали марказлаштирилган пул фонди ҳисобланган давлат бюджети даромадлари шакллантирилади.

Давлат бюджети даромад ва харажатларини бошқариш билан боғлиқ молиявий муносабатлар 3 спектрдаги муаммолар базасини ўзида мужассамлаштиради:

- Даромадларни оптимал шакллантириш;
- Харажатларни сарфлаш;
- Бюджет тизими бюджетлари ўртасида даромадларни қайта тақсимлаш.

Бюджет тизими бюджетлари ўртасида даромадларни қайта тақсимлаш бюджетлараро муносабатларнинг моддий асосини ташкил қилиб қуйидаги йўналишларни ўзида мужассамлаштиради:

- бюджет тизими бюджетлари ўртасида даромадларни тақсимлаш;
- бюджет тизими бюджетлари ўртасида давлат бюджети харажатларини тақсимлаш;
- бюджет тизими бюджетлари ўртасида даромадларни бюджет трансфертлари орқали қайта тақсимлаш.

Бюджет тизими бюджетлари ўртасида даромадларни тақсимлаш солиқлар ва солиқсиз мажбурий тўловларни бюджет тизими бюджетлари ўртасида тақсимлаш назарда тутилиб, амалдаги солиқ тизимидаги мавжуд солиқлар турли даражадаги бюджетларга келиб тушишига кўра умумдавлат ва маҳаллий солиқларга туркумланиди.

Бюджет тизими бюджетлари ўртасида давлат ҳокимияти органларининг жойлардаги ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга оширишдаги ваколатларига мувофиқ давлат бюджети харажатлари ҳам бюджет тизими бюджетлари ўртасида тақсимланади.

¹ Х.А. Қурбонov. Бюджетлараро муносабатлар тизимини такомиллаштириш. Монография. – Т.: ТДИУ, 2011.

Бюджет тизими бюджетлари ўртасида солиқлар ва бюджет харажатларни бирламчи тақсимлаш натижасида вертикал бюджет номутаносиблиги вужудга келади.¹ Ушбу вертикал бюджет номутаносиблигини бюджет тизими бюджетлари ўртасида даромадларни бюджетлараро трансфертлар орқали қайта тақсимлаш орқали мувофиқлаштирилади. Лекин ушбу мувофиқлаштириш ҳам даромад ва харажатларни мутлақ мувозанатли тақсимлаш имкониятларини яратмайди ва горизонтал бюдже номутаносиблиги вужудга келади. Умуман назҳарий жиҳатдан вертикал ва горизонтал бюджет номутаносиблигини мувофиқлаштиришга йўналтирилган кенг инструментлар арсеналининг комбинацион вариантлари мажмуаси бюджетлараро муносабатлар инструментлари ҳисобланади.

Бюджетлараро муносабатларнинг иқтисодий моҳиятини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

биринчидан, бюджетлараро муносабатлар – кенг қамровли бюджет сиёсатини марказий ва ҳудудий даражада амалга ошириш жараёнининг ажралмас қисмидир;

иккинчидан, бюджетлараро муносабатлар бюджет сиёсатининг бошқа йўналишларига нисбатан бирламчи аҳамият касб этади;

учинчидан, бюджетлараро муносабатлар – нафақат бошқарувнинг турли даражаларидаги ҳокимият органлари ўртасидаги муносабат, балки энг аввало, мамлакатнинг маъмурий-ҳудудий тузилмалари субъектлари ўртасида марказ орқали шаклланган ва давлат ҳокимиятига унинг аниқ функцияларини ҳудудий даражада бажариш, жамият тараққиёти учун нормал шароитларни яратиш мақсадида берилган барча пул маблағларининг тақсимланиши ва қайта тақсимланиши жараёнидаги муносабатлардир;

тўртинчидан, ҳудудлардан, жойлардан марказий ҳокимият (республика даражаси)га маблағлар тушиб туришининг таъминланиши ўз навбатида уларга давлат бошқаруви бўйича аниқ вазифалар ва мажбуриятларнинг бажарилишини талаб қилиб олиш ҳуқуқини ҳам беради, бу ҳолат республика давлат ҳокимиятининг ўз ҳудудлари манфаатида ягона ва самарали бошқарувни таъминлайди. шу билан бирга, республика бюджетидан маҳаллий бюджетларга маблағларни ажратилиши мамлакатни марказдан бошқаришда маҳаллий бюджетлар зиммасидаги мажбуриятларнинг бажарилиши учун дастак яратади ҳамда ҳудудларда маълум маҳаллийчилик кайфиятлари юзага келишининг объектив асосларини бартараф этади;

¹ **Х.А. Қурбонов.** Бюджетлараро муносабатлар тизимини такомиллаштириш. Монография. – Т.: ТДИУ, 2011.

бешинчидан, бюджетлараро муносабатлар – бу мутлақо тенг аҳамиятли тарзда қуйидан юқорига ва юқоридан қуйига ҳаракатланувчи молиявий оқимлардир. Ушбу муносабатларсиз турли даражадаги бюджетларни муваффақиятли шакллантириб бўлмас эди. шу сабабли ушбу молиявий оқимлар маҳаллий бюджетларни шакллантирувчи таъсирчан омил ҳисобланади.

Бюджетлараро муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг республика бюджети, Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджети, вилоятларнинг вилоят бюджетлари, Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджети, туманлар, шаҳарлар бюджетлари, шунингдек давлат мақсадли жамғармалари бюджетлари ўртасидаги ушбу Кодекс билан тегишли бюджетларга бириктирилган харажатларни амалга ошириш учун зарур бўлган тегишли бюджетларни молиявий ресурслар билан таъминлашга доир муносабатлардир.¹

Турли даражадаги бюджетларни шакллантиришнинг асосий тамойилларидан бири уларнинг хусусий (бириктирилган) даромадлари ва харажатларини мустақил аниқлаш имкониятлари билан ифодаланувчи мустақиллик тамойили ҳисобланади. Бироқ, юқорида таъкидлаганимиздек, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланганлик даражасидаги тафовутларнинг мавжуд бўлиши шароитида даромад ва харажатларни ҳар қайси бюджетлар ўртасида тақсимлаш яъни вертикал тенглаштириш орқали давлат ижтимоий хизматларини ҳудудлар кесимида барқарор тақсимлаш имкониятларига эга бўлинмайди. Умуман бу йўл билан турли даражадаги бюджетларнинг даромад ва харажатларидаги мувозанатни таъминлаш имкониятларига эга бўлинмайди. Бу ҳолат бюджет тизимини тартибга солишнинг бир қатор инструментларидан фойдаланиш орқали кўшимча молиявий ресурсларга эҳтиёж сезувчи ҳудудларга даромадларни қайта тақсимлаш заруратини юзага келтиради.²

Қорақалпоғистон Республикаси бюджети, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетлари баланслаштирилган даромадлар ва харажатларга эга бўлиши лозим. Амалдаги қонунчиликка кўра, Қорақалпоғистон республикаси бюджети, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетлари тақчиллигига йўл қўйилмайди. Шу боис маҳаллий бюджетлар уларга бириктирилган харажатларни амалга ошириш учун зарур бўлган миқдорда даромадларга эга бўлмаган ҳолатда, уларга ўзларидан бир поғона юқори турувчи бюджетдан молиявий ресурслар ажратилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси, 20-боб, 132-модда.

² **Х.А. Қурбонов.** Бюджетлараро муносабатлар тизимини такомиллаштириш. Монография. – Т.: ТДИУ, 2011.

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексига мувофиқ бюджетлараро трансфертлар – Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан Қорақалпоғистон Республикаси бюджетига, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетларига, давлат мақсадли жамғармаларига ҳамда бунинг аксича ўтказиладиган, шунингдек Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетидан, вилоятларнинг вилоят бюджетларидан ва Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджетидан туманлар ва шаҳарлар бюджетларига ҳамда бунинг аксича ўтказиладиган маблағлар.¹

Бюджетлараро трансфертларнинг ҳажмлари:

- жорий молия йилида турли даражадаги бюджетлар даромадлари ва харажатлари ўзгаришига сабаб бўлувчи қонун ҳужжатлари қабул қилинганда;
- тегишли барча солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўлиқ тушишидан ҳамда бюджетдан ажратиладиган маблағларнинг ўзлаштирилишидан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Юқоридаги омиллар таъсирида бюджет тизимини горизонтал тенглаштириш тизимига эҳтиёж вужудга келади ва бундай тенглаштиришда фойдаланиладиган инструментларни амалдаги «Бюджет кодексига» мувофиқ бюджетлараро трансфертлар- деб юритилмоқда.

Ҳар бир юқори бюджетдан қуйи бюджетларга ажратиладиган даромадлар амалдаги бюджет қонунчилигига кўра «бюджетлараро трансфертлар», деб номланиб, ўзига хос равишдаги функционал вазифаларни бажаради. Улар ҳудуд иқтисодий ривожлантириш ёки ҳудудлар бюджет салоҳиятидан оқилона фойдаланиш жараёнига негатив ёки позитив таъсир этади. Буни қуйидаги жадвал орқали кўришимиз мумкин

Бундай трансфертлар «Ўзбекистон Республикаси Бюджет Кодекси» нинг 134-моддасида қуйидагича ифодаланган:²

«Бюджетлараро трансфертлар субвенциялар, ўтказиб бериладиган даромадлар, дотациялар, бюджет ссудаси ва ўзаро ҳисоб-китоблар, ижтимоий трансфертлар бўйича маблағлар шаклида амалга оширилади.

Бюджетлараро муносабатларни такомиллаштириш, жойлардаги давлат ҳокимияти органларининг ҳудудлар солиқ салоҳиятини кенгайтириш ва харажатларни режаслаштиришдан манфаатдорлигини ошириш борасида:

- юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи, ягона солиқ тўлови, тадбиркорлик фаолиятининг айрим турларига белгиланadиган қатъий белгиланган солиқ, бензин, дизел ёқилғиси ва газни истеъмол

қилганлик учун олинadиган солиқ, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи, юридик шахсларнинг ер солиғи, жисмоний шахслар ер солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, шунингдек руда фойдали бойликлари бўлмаган қазилмалар бўйича ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқлардан тушумларни тўлиқ ҳажмда маҳаллий бюджетларда қолдириш;

- жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғини республика бюджетига ва маҳаллий бюджетлар ўртасида тенг улушларда тақсимлаш; туман ва шаҳарлар маҳаллий бюджетларининг базавий йилда аниқланган қўшимча даромад манбаларидан қатъий назар, ўрта муддатли бюджетга (камайтирмасдан) солиқ ва бошқа мажбурий тўловлардан ажратмалар нормаларини бириктириш;
- Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан ўрта махсус касб-ҳунар таълими муассасаларини, педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институтларини, ахборот-ресурс марказларини, музейлар, кўрғазма заллари, театрлар, филармония, мусиқа ансамбллари, давлат бошқарув органларининг ҳудудий бўлинмалари, шу жумладан солиқ ва молия органларини, хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш органларини, ЎМКХТМ ҳудудий бошқармалари ва бошқа муассасаларни молиялаштириш бўйича ваколатни Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджетига, вилоятларнинг вилоят бюджетларига ва Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджетига ўтказиш каби ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Қуйидаги жадвалда бюджетлараро муносабатларнинг асосий инструментлари ҳисобланувчи бюджетлараро трансфертларнинг хусусиятлари ёритиб берилган (4.19-жадвал).

4.19-жадвалдан кўришимиз мумкинки, бюджетлараро трансфертларнинг асосий турларидан бири субвенциялар ҳисобланиб, бюджет тизимини тартибга солишда 2017 йилгача кенг қўлланилган инструментлардан бири ҳисобланади.

Бюджетлараро трансфертлар тизимида субвенцияларнинг ҳам ўзига хос аҳамияти мавжуддир. «Ўзбекистон Республикаси Бюджет Кодекси»¹га мувофиқ «**Субвенция** – муайян мақсадларга сарфлаш шarti билан юқори турувчи бюджетдан қуйи турувчи бюджетга қайтармаслик шarti билан ажратилadиган пул маблағлари»².

¹ Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодексига. – Т.: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 52 II-сон, 2013 йил. 134-модда.

² Ўша жойда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексига, 1-боб, 3-модда.

² Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси, 2013 йил 26 декабр, 134-модда.

4.19 - ж а д в а л

Бюджетларо трансфертларнинг турлари ва уларнинг хусусиятлари¹

Бюджетларо трансфертларнинг турлари				
Субвенциялар	Ўтказиб бериладиган даромадлар	Дотациялар	Бюджет ссудаси	Ижтимоий трансфертлар
Бюджетларо трансфертларнинг ҳажмлари				
Жорий молия йилида турли даражадаги бюджетлар даромадлари ва харажатлари ўзгаришига сабаб бўлувчи қонун ҳужжатлари қабул қилинганда			Тегишли барча солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўлиқ тушишидан ҳамда бюджетдан ажратиладиган маблағларнинг ўзлаштирилишидан келиб чиққан ҳолда аниқланади	
Бюджетларо трансфертларнинг хусусиятлари				
Субвенциялар асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар прогнози ва Давлат бюджетининг асосий параметрлари тасдиқланаётганда белгиланган харажатларни амалга ошириш учун ажратилади	Тегишли маъмурий-худудий бирликлар худудида шакллантирилган ва юқори турувчи бюджетга ўтказилган даромадлар улар қайси маъмурий-худудий бирликда шакллантирилган бўлса, ўша маъмурий-худудий бирлик бюджетига ўтказиб берилиши мумкин.	Юқори турувчи бюджетдан қуйи турувчи бюджетга дотация қуйи турувчи бюджет харажатларининг режалаштирилган ҳажми субвенциялар ва ўтказиб бериладиган даромадлар ҳисобга олинган ҳолда мазкур бюджет даромадларининг прогноз қилинган ҳажмидан ошиб кетган тақдирда ажратилади	Бюджет ссудаси бюджет манбаларининг тўлиқ сифарбар қилиниши тегишли бюджетларда назарда тутилган харажатлар қопланишини таъминламаган тақдирда, қайтариш шarti билан ва фoизсиз берилади.	Бюджетларо ўзарo ҳисоб-китоблар молия йили мобайнида бюджетлар параметрлари ўзгарганда юқори ва қуйи турувчи бюджетлар ўртасида юзага келадиган ўзарo пул муносабатларидир

Ушбу туркум харажатларнинг таркибий таҳлили натижасида ҳулоса қилиш мумкинки, маҳаллий бюджетларнинг ижтимоий соҳаларни қўллаб-қувватлаш харажатлари таркибида маориф ва соғлиқни сақлаш харажатлари ортиб борган.

Субвенциялар ажратишнинг стандарт механизми турли даражадаги бюджет харажатларининг ҳамкорликда молиялаштириш ва ушбу харажат туркумларининг айрим турлари бўйича хизматларни маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан кўрсатилиб, уларни молиялаштириш кафолати марказий бюджетга юкланади. Ушбу мақсадлар учун юқори бюджетдан субвенциялар ажратилади.

Субвенцияларнинг яна бир хусусиятли жиҳати маълум давлат стандарт ижтимоий хизматларини барча ҳудудлар томонидан бирдек кўрсатишнинг молиявий кафолатлаш ҳисобланади. Масалан, бюджет муассасаларидаги иқтисодий тасниф бўйича 2-гурӯх харажатларига субвенциялар ажратиш амалиёти мавжуд бўлган. 2013-2018 йилларда Рес-

¹ **Х.А. Қурбонов.** Худудлар бюджет салоҳи жойлаштиришнинг ташкилий ҳуқуқий асослари // «Иқтисодий ва таълим». Махсус сон, 2017 йил. 60–65-бетлар.

публика бюджетидан ўрта бўғин маҳаллий бюджетларга ажратилган субвенциялар ҳақида гапирадиган бўлсак, 2013 йилда жами 8 та маҳаллий бюджетлар субвенция олган бўлиб, ажратилган субвенцияларнинг умумий қиймати 3687,4 млрд. сўмни ташкил қилган. 2018 йилга келиб маҳаллий бюджетлар даромад базасини мустаҳкамлаш ва уларни субвенциядан чиқариш бўйича олиб борилган ислоҳотлар натижасида 2018 йилга келиб субвенция олувчи ҳудудлар сони 4 тагача қисқартирилди. Маҳаллий бюджетларга ажратилган субвенцияларнинг номинал қиймати 1397 млрд. сўмни ташкил қилган. Лекин шуни таъкидлаш жоизки, 2006 йилдан субвенциялар 2013 йилга қадар ўсиш тенденциясини акс эттирган.

Ушбу субвенциялар улушининг ортиб боришини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

Биринчидан, 2007 йилдан маҳаллий бюджетларни дотациядан чиқариш бўйича олиб борилган ислоҳотлар натижасида улар учун молиявий юк бўлган харажатларнинг айрим турларини субвенциялар орқали юқори бюджетдан кафолатлаш мақсадида субвенцияларнинг улуши ортиб борган;

Иккинчидан, худудларни дотациядан чиқариш бўйича олиб борилган ислоҳотлар натижасида халқ таълими муассасаларининг 1 ва 2 гуруҳ харажатлари субвенциялар ҳисобига молиялаштирилган;

Учинчидан, худудлар солиқ салоҳиятини ошириш ва маҳаллий бюджетлар даромад базасини мустаҳкамлашга йўналтирилган ислоҳотлар натижасида маҳаллий бюджетга солиқ тушумларининг ўсиш суръати харажатларнинг ўсиш суръатидан паст ҳолатда бўлган.

Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан ажратиладиган субвенциялар, ўтказиб бериладиган даромадлар, дотациялар ва мақсадли ижтимоий трансфертлар Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджетининг, вилоятлар вилоят бюджетларининг ва Тошкент шаҳри шаҳар бюджетининг даромадлари ҳисобланади.

Юқори турувчи молия органи ташаббуси билан юқори турувчи бюджет қуйи турувчи бюджет олдидаги бюджетларо трансфертнинг бир шакли бўйича мажбуриятлари қуйи турувчи бюджетнинг юқори турувчи бюджет олдидаги бюджетларо трансфертнинг бошқа шакли бўйича мажбуриятларини камайтириши эвазига ҳисобга олиниши мумкин»¹.

Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан Қорақалпоғистон Республикаси бюджетига, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий

¹ Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси, 2013 йил 26 декабрь, 134-модда.

бюджетларига бериладиган субвенцияларнинг миқдорлари асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар прогнози ва Давлат бюджетининг асосий параметрлари тасдиқланаётганда белгиланади.

Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетидан, вилоятларнинг вилоят бюджетлари ва Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджетидан туманлар ва шаҳарлар бюджетларига бериладиган субвенцияларнинг миқдорлари Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари томонидан белгиланади.

Фойдаланилмаган субвенциялар жорий молия йили охирида тегишли юқори турувчи бюджетга қайтарилиши керак.

Ўтказиб бериладиган даромадлар – тегишли маъмурий-худудий бирликда шаклландиган ва юқори турувчи бюджетга ўтказиладиган, улар қаерда шаклланган бўлса, кейинчалик ўша маъмурий-худудий бирлик бюджетига ўтказиб бериладиган даромадлардир.

Ўтказиб бериладиган даромадларнинг умумий ҳажми Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан қуйи турувчи бюджетларга – асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар прогнози ва Давлат бюджетининг асосий параметрлари тасдиқланаётганда; Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетидан, вилоятларнинг вилоят бюджетларидан ва Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджетидан туманлар ва шаҳарлар бюджетларига - Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан қуйи турувчи бюджетларга тушумлари ўтказиб бериладиган хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳамда улар томонидан тўланадиган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг турлари рўйхати Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ кўмитаси билан биргаликда тасдиқланади.

Қорақалпоғистон Республикаси бюджетидан, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетларидан туманлар ва шаҳарлар бюджетларига тушумлари ўтказиб бериладиган хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳамда улар томонидан тўланадиган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг турлари рўйхати Қорақалпоғистон республикаси Молия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия бошқармалари томонидан Қорақалпоғистон республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар давлат солиқ бошқармалари билан биргаликда тасдиқланади.

Юқори турувчи бюджетдан қуйи турувчи бюджетга ўтказиб бериладиган даромадларнинг суммаси тегишли қуйи турувчи бюджетга тушиши лозим бўлган даромадлар ҳисобга олинган ҳолда белгиланади.

Ўтказиб бериладиган даромадларни ўтказиш улар бўйича ҳақиқатда тушган тушумлар доирасида, бироқ уларнинг тасдиқланган ҳажмидан ортик бўлмаган миқдорда амалга оширилади.

Дотация – бюджет тизими бюджетларига уларнинг ўз даромадлари етишмаган тақдирда даромадлар билан харажатлар ўртасидаги фарқни қоплаш учун қайтармаслик шарти билан ажратиладиган пул маблағларидир.

Юқори турувчи бюджетдан қуйи турувчи бюджетга дотация қуйи турувчи бюджет харажатларининг режалаштирилган ҳажми субвенциялар ва ўтказиб бериладиган даромадлар ҳисобга олинган ҳолда мазкур бюджет даромадларининг прогноз қилинган ҳажмидан ошиб кетган тақдирда ажратилади.

Дотациянинг миқдори Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан қуйи турувчи бюджетларга ва давлат мақсадли жамғармалари бюджетларига ажратилганда – асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар прогнози ва Давлат бюджетининг асосий параметрлари тасдиқланаётганда; Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетидан, вилоятларнинг вилоят бюджетларидан ва Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджетидан туманлар ва шаҳарлар бюджетларига ажратилганда Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари томонидан белгиланади.

Бюджетлараро ўзаро ҳисоб-китоблар молия йили мобайнида бюджетлар параметрлари ўзгарганда юқори ва қуйи турувчи бюджетлар ўртасида юзага келадиган ўзаро пул муносабатларидир.

Бюджетлараро ўзаро ҳисоб-китоблар молия йили давомида қонун ҳужжатлари қабул қилинганлиги; Қорақалпоғистон Республикаси бюджет, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетлари даромадларининг прогнози аниқлаштирилганлиги; бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг бўйсунуви ўзгарганда харажатлар бир бюджетдан бошқа бюджетга ўтказилганлиги ёки капитал қўйилмалар лимитлари бюджетлар даражалари ўртасида қайта тақсимланганлиги муносабатлари билан юзага келади.

Бюджетлараро ўзаро ҳисоб-китобларга киритилиши лозим бўлган сумма юқори турувчи молия органи томонидан аниқланади.

Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан бюджетлараро трансфертлар Ўзбекистон Республикаси республика бюджетининг шахсий ғазна ҳисобварағидан Қорақалпоғистон республикаси республика бюджетининг, вилоятлар вилоят бюджетларининг ва Тошкент шаҳри шаҳар бюджетининг, шунингдек давлат мақсадли жамғармалари бюджетларининг шахсий ғазна ҳисобварақларига ўтказилади.

Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетидан, вилоятларнинг вилоят бюджетларидан ва Тошкент шаҳрининг шаҳар бюджетидан бюджетлараро трансфертлар уларнинг шахсий ғазна ҳисобварақларидан туманлар, шаҳарлар бюджетларининг шахсий ғазна ҳисобварақларига, шунингдек давлат мақсадли жамғармалари бюджетларининг шахсий ғазна ҳисобварақларига ўтказилади.

Давлат мақсадли жамғармалари бюджетларидан бюджетлараро трансфертлар уларнинг шахсий ғазна ҳисобварақларидан Ўзбекистон Республикаси республика бюджетининг, Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджетининг, вилоятлар вилоят бюджетларининг ва Тошкент шаҳри шаҳар бюджетининг шахсий ғазна ҳисобварақларига ўтказилади.

Бюджетлараро трансфертларни ўтказиш ғазна мемориал ордерлари асосида амалга оширилади.

Бюджетлараро трансфертлар бўйича ҳисоб-китоблар жорий молия йилида қўшимча вақт даври ҳисобга олинган ҳолда тугалланиши керак. (кейинги йилнинг январь ойи молия йилига қўшимча вақт даври бўлиб, бу давр мобайнида ўтган йил учун бюджет тизими бюджетларининг ижроси амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги бюджет тизими бюджетларининг қўшимча вақт давридаги ижроси бўйича операцияларни ўтказиш тартибини ва охири муддатларини белгилайди).

Бюджет ссудаси – қайтариш шарт билан юқори турувчи бюджетдан қуйи турувчи бюджетга, шунингдек давлат мақсадли жамғармаларига, резидент-юримдик шахсга ажратиладиган пул маблағларидир.

Бюджет ссудаси шаклидаги бюджетлараро трансферт бюджет манбаларининг тўлиқ сафарбар қилиниши тегишли бюджетларда назарда тутилган харажатлар қопланишини таъминламаган тақдирда, қайтариш шарт билан ва фойсиз берилади.

Умуман, бюджетлараро трансфертларнинг кўриб ўтилган инструменти бюджет тизимини тартибга солишга йўналтирилган бюджетлараро муносабатларни ўзига хос функционал вазфаларни бажарди. Хусусан, бюджет ссудаларининг ўзига хос хусусияти, қуйи бюджетлардаги режалаштириш ва режалаштирилмаган жорий кассавий тафовутни вужудга келиши билан боғлиқ улардаги жорий мажбуриятни бошқариш инструменти ҳисобланади.

Демак, бюджет ссудалари қуйи бюджетлардаги жорий ликвидликни бошқаришнинг инструменти ҳисобланиб, 1-гурух харажатларини ўз вақтида молиявий таъминлашнинг инструменти ҳисобланади. Айниқса, бюджетга даромад тушумлари ва харажат чиқимлари ўртасидаги замон ва маконга хос бўлган тафовутлар шаротида ҳимояланган харажатларни ўз вақтида молиявий таъминлашда муҳм аҳамият касб этади.

4.7-расм. Бюджетлараро трансфертларнинг иқтисодий аҳамияти.¹

Вертикал тенглаштириш механизмидаги номутаносибликлар, горизонтал тенглаштириш инструментлари улушининг юқори бўлишига таъсир этади (4.7-расм).

4.7-расмдан кўришимиз мумкинки, бюджетлараро трансфертларнинг ҳажми 2016-2021 йилларда давлат бюджети харажатларининг ЯИМдаги улуши ортиб бориши тенденциясида кескин тебраниш тавсифига эга бўлган. Бюджетлараро трансфертларнинг ЯИМдаги улуши эса пасайиш тенденциясига эга бўлмоқда. 2018 йилдаги бюджетлараро трансфертларнинг улушини юқори кўрсаткичи, мамлакатда солиқ юқини пасайтириш давлат сиёсати натижасида маҳаллий бюджетлар даромад базасининг кескин қисқариши натижасида харажат мажбуриятларини молиявий таъминлаш учун республика бюджетидан ижтимоий трансфертлар ажратиш амалиёти кучайган. 2018 йилдан бошлаб Республикада бюджетлараро трансфертлар ажратиш тизимида ўзгаришлар кузатилди. Республика бюджетидан ижтимоий трансфертларни ажратиш тизими орқали ижтимоий соҳадаги маҳаллий бюджетлар харажатлари Республика бюджетидан кафолатлана бошланди.

2018 йилдан 13 та ўрта бўғин бюджетларининг барчаси учун юқори бюджетдан ижтимоий трансфертлар ажратилган. Хусусан, ушбу бюджетлараро трансфертларнинг асосий улуши 2018 йил январь-ноябр ойларига

¹ Л. Хазраткулованинг «Ўзбекистон Республикасида бюджетлараро муносабатларни такомиллаштириш» мавзусидаги иқтисодий фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун тайёрлаган автореферати маълумотлари асосида тайёрланди. – Тошкент 2020 йил.

тўғихри келган бўлса, декабрь ойида кучсиз донор ҳудудларимизнинг ижтимоий трансфертларга боғлиқлиги ортган.

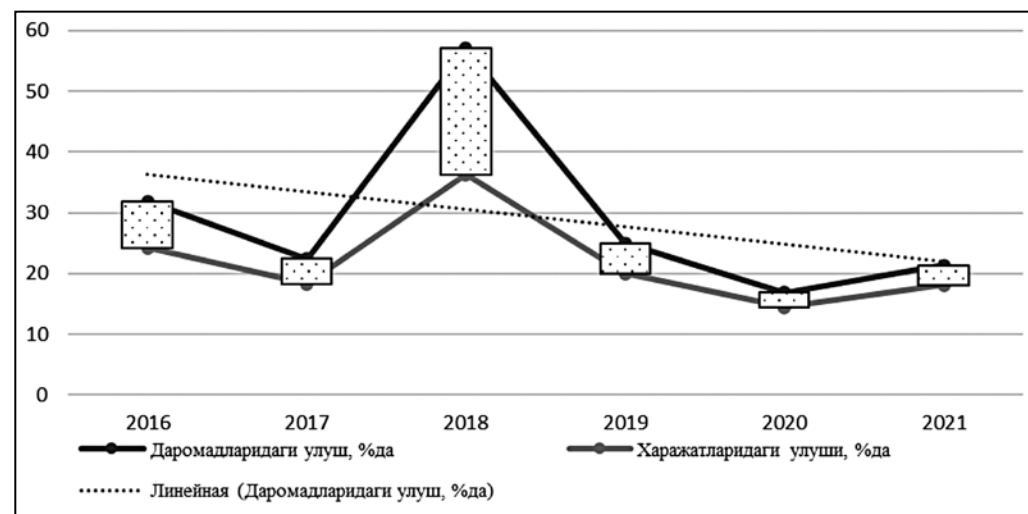
Агар дотациялар, маҳаллий давлат ҳокимияти органларидаги боқимандалик кайфиятини кучайтириб, ҳудуд иқтисодий салоҳиятидан оқилона фойдаланишни рағбатлантиришни чеклаш тавсифига эга бўлган бўлса, субвенциялар ҳудудлар кесимидаги айрим харажатларни марказ-ҳудуд форматида таъминлаш бўйича дискриминацион кайфиятини туғдирар эди.

Ижтимоий трансфертлар ажратиш тизими ушбу муаммоларни нисбатан барараф қилиш имкониятига эгадир. Чунки ушбу бюджетлараро трансфертларни деярли барча ҳудудлар олиш имкониятларига эга бўлмоқдалар.

Юқоридаги аргументларимизни маълум даражада 4.8-расмдаги манзара орқали исботлаш мумкин. Маълумотлардан ҳам кўришимиз мумкинки, даромад ва харажатлардаги бюджетлараро трансфертларнинг улушидаги йирик тафовут ҳам 2018 йилда кузатилган (4.8-расм).

Ушбу кўрсаткич мантиқан йирик харажатлар шароитида бириктирилган ва меъёрий ажратмалар воситасида қайта тақсимланган маҳаллий бюджетлар даромадларини улар томонидан молиялаштирадиган харажатлар билан қай даражада қоплаш имкониятнига эгаллигини кўрсатади.

Маҳаллий бюджетлар даромалари таркибида бюджетлараро трансфертларнинг ҳам салмоғи мўътадил даражада қисқартириш бўйича ислохотлар олиб борилмоқда. Кейинги йиллардаги тенденция ушбу даромадларнинг камайтириш, уларнинг хусусий даромад базасини оши-

4.8-расм. Маҳаллий бюджетлар даромад ва харажатларида бюджетлараро трансфертларнинг улуши, фоизда.

ришга қаратилган. Бу ҳолат маҳаллий бюджетларнинг молиявий имкониятларини ошириш билан боғлиқ ислохотларни амалга ошириш туфайли таъминланмоқда.

Ушбу кўрсаткичнинг ўртача даражасига қараб туриб, республикамиздаги маъмурий ҳудудларни шартли равишда икки гуруҳга ажратишимиз мумкин:

- бюджет даромадларини шакллантиришда маҳаллий солиқларнинг даражаси республикадаги ўртача даражадан паст бўлган маъмурий ҳудудлар;
- бюджет даромадларини шакллантиришда маҳаллий солиқларнинг даражаси республикадаги ўртача даражадан юқори бўлган маъмурий ҳудудлар.

Жаҳон амалиётида маҳаллий бюджетларнинг молиявий имкониятлари уларнинг абсолют барқарорлиги орқали ифодаланadi. Улар томонидан молиялаштириладиган харажатларни бириктирилган даромадлар (асосан маҳаллий солиқлар ва йиғимлар) ва меъёрий ажратмалар шаклидаги тартибга солувчи даромадлар ҳисобига тўлиқ молиялаштириш имкониятлари тушунилади. Буни қуйидаги формула асосида кўриб ўтишимиз мумкин:

$$B_x < D_o + D_m, \quad (2.1)$$

Бу ерда: B_x – бюджет харажатлари; D_o – бюджетнинг бириктирилган даромадлари; D_m – тартибга солувчи даромадлар;

Агар, бириктирилган ва тартибга солувчи даромадлар етишмаса бундай шароитда молиявий тенглаштириш сиёсати бўйича юқори бюджетдан молиявий ёрдам шакллари ҳисобига маблағлар ажратилади. Бундай ҳолат маҳаллий бюджетларнинг нобарқарорлик ҳолати сифатида эътироф этилади.

2020 йилдан умумтаълим мактаблари ва мактабгача таълим муассасаларининг иш ҳақи ва ягона ижтимоий тўловдан ажратмалар – республика бюджетидан қопланиши натижасида маҳаллий бюджетлар томонидан ижро этиладиган ушбу харажатлар учун ижтимоий трансфертлар ажратиш тизими орқали қопланмоқда.

2020 йилдан бошлаб маҳаллий бюджетлар даромад базасини мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги солиқлар маҳаллий бюджетларга тўлиқ ҳажмда киритилиши жорий этилди:

- ягона солиқ тўловидан тушумлар;
- абонентлар сонидан келиб чиқиб мобил алоқа хизмати учун акциз солиғи ва аҳоли сонидан келиб чиқиб пиво маҳсулотини ҳисобга олган ҳолда алкоголь маҳсулотлари учун акциз солиғи.

4.20 - ж а д в а л

2021 йил учун Қорақалпоғистон Республикаси бюджети, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетлари даромадлари, харажатлари ва тартибга солувчи бюджетлараро трансфертларнинг прогнози, млрд сўм¹

№	Худудлар номи	Даромадлар	Харажатлар	Тартибга солувчи бюджетлараро трансфертлар
1.	Қорақалпоғистон Респ.	1 614,2	2 903,4	1 289,1
2.	Андижон вилояти	2 352,2	3 227,7	875,6
3.	Бухоро вилояти	1 935,4	2 374,6	439,2
4.	Жиззах вилояти	1 165,0	1 695,5	530,5
5.	Қашқадарё вилояти	2 570,3	4 140,5	1 570,2
6.	Навоий вилояти	1 535,4	1 535,4	–
7.	Наманган вилояти	1 970,6	3 237,7	1 267,1
8.	Самарқанд вилояти	2 657,0	3 750,5	1 093,5
9.	Сурхондарё вилояти	1 717,5	3 047,4	1 329,9
10.	Сирдарё вилояти	745,7	1 275,7	530,0
11.	Тошкент вилояти	3 003,0	3 003,0	–
12.	Фарғона вилояти	2 894,4	3 813,4	919,1
13.	Хоразм вилояти	1 442,7	2 070,1	627,5
14.	Тошкент шаҳри	4 064,7	4 064,7	–
Жами		29 668,1	40 139,7	10 471,7

2020 йилдан бошлаб маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг маҳаллий бюджетларни мустақил шакллантириш ва тасдиқлаш бўйича ваколат доираси кенгайтирилди. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ҳокимликлари келгуси йил учун мўлжалланган тегишли бюджет лойиҳаларини Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар Кенгашларига кўриб чиқиш учун тақдим этади. Ўз навбатида, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар Кенгашлари маҳаллий бюджетлар тўғрисида қарор қабул қилади.

2020 йилдан бошлаб маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг маҳаллий бюджетларни мустақил шакллантириш ва тасдиқлаш бўйича ваколат доираси кенгайтирилди. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ҳокимликлари келгуси йил учун мўлжалланган тегишли бюджет лойиҳаларини Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар Кенгашларига кўриб чиқиш учун тақдим

¹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг йиллик ҳисобот маълумотлари асосида тайёрланган.

этади. Ўз навбатида, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар Кенгашлари маҳаллий бюджетлар тўғрисида қарор қабул қилади.

4.20-жадвалдан кўриш мумкинки, 2021 йилдан маҳаллий бюджетлар даромад базасини мустаҳкамлаш, умумдавлат солиқларидан доимий равишда ажратмалар бериш билн боғлиқ ислоҳотлар натижасида кучли донор худудлар, яъни Тошкент шаҳри, Навоий, Тошкент вилоятлари харажатларини бириктирилган даромадлар ҳисобига қоплш имкониятларига эга бўлиб, улар учун трансфертлар ажратилмаётир.

Ушбу ҳолат худудларда ҳудудий иқтисодий салоҳиятдан оқилона фойдаланиш орқали маҳаллий бюджетларнинг даромад базаларини мустаҳкамлаш билан боғлиқ ислоҳотларнинг пировард натижасидир.

Республика бюджетидан молиялаштиришга ўтказилган харажатлар:

- умумтаълим мактаблари иш ҳақи ва ягона ижтимоий солиқ харажатлари;
- мактабгача таълим муассасаларининг иш ҳақи ва ягона ижтимоий солиқ харажатлари;
- кўп квартирали уй-жой фондига туташ худудларни таъмирлаш харажатлари;
- иссиқлик тармоқлари ва қозонхона ускуналарини капитал таъмирлаш харажатлари.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар Кенгашлари тегишли равишда:

Қуйидагиларни тасдиқлайди:

- Қорақалпоғистон Республикаси бюджетидан, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетларидан, туманлар ва шаҳарлар бюджетларидан ҳудудий бюджет маблағларини тақсимловчиларга ажратиладиган бюджет маблағларининг чекланган миқдорларини;
- Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджетидан, вилоятлар вилоят бюджетларидан ва Тошкент шаҳри шаҳар бюджетидан туманлар ва шаҳарлар бюджетларига ажратиладиган тартибга солувчи бюджетлараро трансфертларнинг чекланган миқдорларини;
- Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджети, вилоятлар вилоят бюджетлари, Тошкент шаҳри шаҳар бюджети, туманлар ва шаҳарлар бюджетлари даромадларининг прогнозини маъқуллайди;
- Қонунда белгиланган тартибда маҳаллий бюджетлар, туманлар ва шаҳарлар бюджетларига ўзгартиришлар киритиш тўғрисида қарорлар қабул қилади.

2021 йилда бюджет тизими бюджетлари ҳисобидан харажатларни амалга ошириш ва ишларни бажариш қуйидаги ҳолларда таъқиқланди:

- молиялаштириш манбаси аниқ бўлмаса;
- белгиланган тартибда тасдиқланган лойиҳа ҳужжатларисиз ёки лойиҳа ҳужжатларини қурилиш-монтаж ишлари билан параллел равишда олиб бориш;
- пудратчи (лойиҳачи) ташкилотларни тендер (конкурс) ўтказмасдан танлаб олиш асосида.

ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. Кимлар солиқ норезиденти ҳисобланади?
2. Юридик ва жисмоний шахсларни солиққа тортишнинг объектив зарурлиги нимада?
3. Юридик ва жисмоний шахсларни солиққа тортишнинг ҳуқуқий асосларига қайси меъёрий ҳужжатлар киради.
4. Юридик ва жисмоний шахсларни солиқларни тўлаш мажбурияти қайси қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган?
5. Юридик ва жисмоний шахслар томонидан тўланадиган солиқларнинг иқтисодий аҳамияти нимада?
6. Юридик ва жисмоний шахслар томонидан тўланадиган қайси солиқлар маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиради?
7. Юридик ва жисмоний шахслардан ундириладиган солиқларнинг жамиятда қандай роли мавжуд?
8. Солиқ тўловчининг ҳуқуқи деганда нимани тушунасиз?
9. Солиқ тўловчилар қандай ҳуқуқларга эга?
10. Солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари қайси қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган?
11. Солиқ маслаҳатчилари ташкилоти қандай хизматлар кўрсатади?
12. Қандай шахслар солиқ агентлари деб эътироф этилади?
13. Солиқ тўловчининг мажбурияти деганда нимани тушунасиз?
14. Солиқ тўловчи жисмоний шахслар ўз мажбуриятларини бажармаган ҳолатларда қандай жавобгарликларга тортилади?
15. Солиқ мажбурияти деганда нимани тушунасиз?
16. Жисмоний шахсларнинг солиқ мажбурияти қачон юзага келади?
17. Қачон жисмоний шахсларнинг солиқ мажбурияти бажарилган ҳисобланади?
18. Солиқ тўловчи томонидан солиқ мажбурияти бажарилмаганда солиқ органи томонидан қандай таъсир чоралари кўрилади?
19. Солиқларни тўлашни кечиктириши ёки бўлиб-бўлиб тўлаш имкониятини бериш тартиби қандай?
20. Солиқларни тўлаш муддатларини ўзгартиришга ваколатлари қайси органларга берилган.

21. Солиқ тўловчининг идентификация тузилишини тушунтиринг?
22. Нима мақсадда солиқ тўловчиларга идентификация рақами берилади?
23. СТИР қандай тартибда қайси орган томонидан берилади?
24. СТИР солиқ тўловчи жисмоний шахсларнинг қайси тоифаларига берилади?
25. Солиқ тўловчининг идентификация рақами билан жисмоний шахснинг шахсий идентификация рақамининг ўзаро фарқли жиҳатлари нимада?
26. Кимлар жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини тўловчилари ҳисобланади?
27. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини кимлар ҳисоблайди?
28. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги бўйича қандай имтиёзлар қўлланилади?
29. Якка тартибдаги тадбиркор тадбиркорлик фаолиятининг қандай турлари билан шугулланиши мумкин?
30. Якка тартибдаги тадбиркор неча нафаргача ходим ёллаши мумкин?
31. Оилавий тадбиркорликка таъриф беринг?
32. Жами йиллик даромад тўғрисидаги декларация деганда нимани тушунасиз?
33. Бюджет – солиқ соҳасида амалга ошириладиган манзилли тадбирларда солиқ сиёсатининг ўрни.
34. Солиқ маъмурчилигининг барқарор солиқ тизими жорий этилишидаги ўрни.
35. Ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашда қўлланиладиган солиқ имтиёзлар.
36. Бюджет – солиқ сиёсатининг устивор йўналишлари белгиланган.
37. Иқтисодиётимизда макроиқтисодий барқарорликни янада оширишда солиқ маъмуриятчилигининг ўрни ва аҳамияти.
38. Мамлакатимизда солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириши борасида ҳукуватимиз томонидан чиқарилган қарор ва фармонларни қайд этинг?
39. Солиқ сиёсатида солиқ маъмурчилигининг тутган ўрни ва унинг асосий йўналишлари.
40. Мамлакатимизда солиқ тизимини соддалаштириши ва солиқларни бир хиллаштириши бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирлар нималардан иборат?
41. Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириши, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириши чора-тадбирларини кўрсатиб беринг?

TEST SAVOLLARI

1. Бюджет праметрлари қайси меёрий ҳужжат билан тузилади.

- A. Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан.
- B. Ўзбекистон Республикаси Президентниг фармони билан
- C. Қонунчилик палатаси қарори билан.
- D. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан.

2. Солиқ органлари томонидан олиб бориладиган кайдан солиқ назорати шакллари биласиз.

- A. солиқ текширувлари, солиқ мониторинги.
- B. солиқ аудити, камерал назорат.
- C. жорий назорат, охирги назорат.
- D. ревизия, солиқ назорати.

3. Солиқ органлари солиқ текширувларининг қандай турларда ўтказилади.

- A. Камерал солиқ текшируви, сайёр солиқ текшируви, солиқ аудити.
- B. Ички солиқ текшируви, сайёр солиқ текшируви, солиқ аудити.
- C. Ташқи солиқ текшируви, ички солиқ текшируви, солиқ аудити.
- D. Ташқи солиқ текшируви, ички солиқ текшируви, иқтисодий назорат.

4. Ўзбекистон Республика бюджетига 2020 йилда солиқлар тушуми белгиланган прогноз кўрсаткичига нисбатан неча фоизга бажарилган.

- A. 104 фоиз.
- B. 105 фоиз.
- C. 103 фоиз.
- D. 106 фоиз.

5. Солиқ юки калькулятори қандай хизмат тури ҳисобланади.

- A. Интерактив хизмат тури.
- B. Электрон хизмат тури.
- C. Ёрдам хизмат тури.
- D. Шахсий хизмат тури.

6. 2020 йилдан бошлаб Республикамиз солиқ тизимида неча солиқ тури мавжуд.

- A. 9 та
- B. 10 та
- C. 11 та
- D. 13 та

7. Солиқ текширувларини ўтказиш учун номзодларни қандай тартиб орқали танлаб олинади.

- A. Таҳлика -таҳлил дастури ёрдамида танланади.
- B. Солиқ қўмитаси таклифи асосида танланади.
- C. Солиқ инспекциялари таклифига кўра танланади.
- D. Камерал назорат асосида танланади.

8. Камерал солиқ текшируви натижалари бўйича қандай молиявий санкциялар қўлланилади.

- A. Қўлланилмайди.
- B. Молиявий ва пеня ундирилади.
- C. Боқимандалар ундирилади.
- D. Жарималар қўлланилади.

9. 2020 йил 1 январдан бошлаб солиқ имтиёзлари қайси меёрий ҳужжатлар асосида берилади.

- A. Солиқ кодекси ва Президент қарори.
- B. Вазирлар Маҳкамаси ва Олий мажлис қарорлари
- C. Вазирликлар ва қўмиталар ҳужжатлари.
- D. Қонунчилик.

10. Солиқ тўловларини кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлаш имконияти қайси органлар томонидан берилади.

- A. Давлат солиқ қўмитаси, божхона органларининг таклифи бўйича, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари.
- B. Божхона органлари, Солиқ қўмитаси, Маҳалла ва оилани кўллаб қувватлаш вазирлиги, Прокуратура органлари.
- C. Солиқ инспекциялари, Суд тизими, Вилоят ҳокимияти.
- D. Барча жавоблар нотўғри.

11. Солиқ механизмнинг йўналиши қандай келиб чиқади.

- A. солиқ сиёсатидан
- B. банкдан
- C. кредитдан
- D. суғуртадан

12. Солиқ сиёсати чораларини ишлаб чиқишда энг муҳим вазифа

- A. солиқ тушумларининг ётарлилиги
- B. банк тушумларининг ётарлилиги
- C. кредит тушумларининг ётарлилиги
- D. Суғурта тушумларининг ётарлилиги

13. Солиққа тортиш тизимини такомиллаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири

- A. солиқ тизимини тартибга солиш, солиқ турларини камайтириш, ҳисоб-китоб механизмни соддалаштириш ва улар бўйича тўлов даврийлигини камайтириш ҳисобланади.
- B. солиқ тизимини тартибга солиш
- C. солиқ турларини камайтириш
- D. ҳисоб-китоб механизмни соддалаштириш

14. Давлат солиқ сиёсатини тайёрловчи ва уни тўлиқ ҳаётга тадбиқ қилишнинг қандай ролини бажаради

- A. тизимли
- B. босқичма-босқич
- C. тартибли
- D. ташкилотчилик ва бошқарувчилик

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қайси фармонида Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепсияси тўғрисида сўз юритилган

- A. ПФ-5468 29. 06. 2018 й.   C. ПФ-5468 28. 06. 2018 й.
 B. ПФ-5460 29. 07. 2018 й.   D. ПФ-5568 27. 06. 2018 й.

16. Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепциясининг асосий йўналишлари нечта?

- A. 10   B. 7   C. 6   D. 8

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қайси қарорида солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида сўз юритилган?

- A. ПҚ-4389 10. 07. 2019 й.   C. ПҚ-5468 28. 08. 2018 й.
 B. ПҚ-5116 18. 07. 2017 й.   D. ПҚ-5468 29. 06. 2018 й.

18. Солиқ маъмурчилигини такомиллаштириш стратегияси қачон қабул қилинган?

- A. ПҚ-5468 29. 06. 2018 й.   C. ПҚ-5468 28. 08. 2018 й.
 B. ПҚ-5116 18. 07. 2017 й.   D. ПҚ-4389 10. 07. 2019 й.

19. Солиқ механизмнинг йўналиши қандай келиб чиқади.

- A. кредитдан   C. солиқ сиёсатидан
 B. банкдан   D. суғуртадан

20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Солиқ маъмуриятчилигида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги қарор қачон қабул қилинган?

- A. ПҚ-4389 10. 07. 2019 й.   C. ВМ- 359 05. 06. 2020 й.
 B. ПҚ-5116 18. 07. 2017 й.   D. ПҚ- 5468 29. 06. 2018 й.

V B O B

ҲУДУДЛАР ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ҲАМДА МАҲАЛЛИЙЛАШТИРИШНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ АСОСИДА ЮҚОРИ ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТЛИ ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШ

5.1. ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТЛИ ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг барча босқичларида, барча мамлакатларда инсон ҳаётининг асосини моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш ташкил этади. Чунки, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнлари бўлмаса, айирбошлайдиган, тақсимлайдиган ва истеъмол қиладиган неъматларнинг ўзи бўлмайди. Ҳар қандай жамиятда инсоният истеъмолсиз яшай олмаганидек, ишлаб чиқармасдан ҳам туролмайди. Бу масала ҳозирги кунда жаҳон мамлакатларининг катта муаммосига айланган. Чунки, дунёда рўй бераётган жаҳон иқтисодий инқирозлари, аҳоли сонининг ошиб бориши ва бошқа сабабларга кўра, аҳоли жон бошига тўғри келадиган маҳсулотлар миқдорининг ўсиш суръатлари сусайиши, бу кўрсаткичнинг айрим мамлакатларда сезиларли даражада пастлиги кузатилмоқда. Дунё мамлакатлари рейтингида бу кўрсаткич бўйича Ўзбекистон ҳам 187 та мамлакатлар ичида 134-ўринда туриши ҳам яхши кўрсаткич эмас. Агар аҳоли сонининг ошиб бориши ва ҳар бир кишининг товарлар ва хизматларга бўлган талаби ошиб боришини ҳисобга олсак, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни ривожлантириш ўта жиддий ва долзарб ҳаётий масала эканлиги ҳаммага аён бўлади. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз президенти ва ҳукумати мустақилликка эришган кундан бошлаб то ҳозирги кунгача ишлаб чиқариш жараёнини аҳоли турмуш даражаси ва сифатини оширишнинг асосий манбаи ва йўли деб қараб уни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериб келмоқда.

Мамлакатимиз президенти Ш. Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисида қилган маърузасида – «Истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва аҳолининг уларга бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондириш, жумладан, мақбул нархлар бўйича кенг турдаги озиқ-

овқат маҳсулотлари билан халқимизни тўлиқ таъминлаш олдимида турган муҳим вазифалар қаторига киради»¹, деб таъкидлашлари ҳам шундан келиб чиққан ғоядир. Президентимизнинг бу гаплари аҳолининг ўсиб борувчи талабларини мавжуд имконият ва ресурсларимизни реал ҳисобга олган ҳолда 2030 йилгача ЯИМ ҳажмини 2 бараварга ошириш вазифаси қўйилгани ва мамлакатимизда амалга оширилаётган инвестициялар ҳажмининг асосий қисмини ишлаб чиқаришни, унда қўлланиладиган янги техника ва технологияларни ривожлантиришга сарфланаётгани бу соҳага қаратилган катта эътиборнинг далилидир. Бунинг устига Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясида «ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш»² вазифаси қўйилгани муаммонинг жиддийлигидан далолат беради.

Ишлаб чиқариш жараёнида турли омилларнинг бир-бирлари билан ўзаро таъсирда бўлиши ва бирикиши асосан турли хилдаги корхоналарда амалга оширилади. Бундай корхоналар сонининг ўсиши ва йириклашуви айни пайтда иқтисодиётдаги товар ва хизматлар турлари ва ҳажмининг ўсишидан дарак беради. Юзаки қараганда, ҳар бир корхонадаги (давлат, хусусий, қўшма корхона, фермер, деҳқон, томорқа хўжалиги) индивидуал ишлаб чиқариш мустақил, бир-биридан ажралган ҳолда амалга ошадиганга ўхшаб кўринади. Аммо хилма-хил товарлар ва ресурсларнинг узлуксиз оқимида индивидуал ишлаб чиқарилган товарлар ва маблағларнинг ҳаракатлари бир-бири билан қўшилиб, ўралиб-чатишиб кетади. Чунки алоҳида олинган индивидуал ишлаб чиқарувчиларнинг фаолияти ва айрим маблағлар, маҳсулотларнинг ҳаракати ўзаро боғлангандир. Шу сабабли, индивидуал меҳнатлар ва товарлар ҳаракатининг қўшилиб кетиши, бутун ижтимоий ишлаб чиқаришнинг, жами яратилган товар ва хизматларнинг ҳаракатини билдиради. Демак, ижтимоий ишлаб чиқариш ўзаро боғланган ва алоқада бўлган барча индивидуал ишлаб чиқаришларнинг йиғиндисидир. Ҳар бир индивидуал ишлаб чиқариш, унинг сармояси ва ресурслари эса ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ажралмас бир бўлагидир.

¹ Ш.Мирзиёев. «Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз» // Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 15 декабрь.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, ПФ-4947-сонли Фармони.

Қўшилган қиймат – ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) жараёнида муайян бир фирма, корхонада янгидан яратилган, бевосита ўстирилган, маҳсулотнинг олдинги қийматига қўшилган қиймат. Корхона томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар, товарлар, хизматларни сотишдан олган тушумлар билан корхонанинг бошқа корхоналардан ресурслар (материаллар, ярим фабрикатлар) сотиб олиш учун қилган харажатлари айирмаси тарзида аниқланади. Қўшилган қиймат – ишлаб чиқаришнинг пировард натижасидир. Мазмунан Қўшилган қиймат ишлаб чиқарилган ёки яратилган товар ва хизматлар нархининг бир қисми сифатида гавдаланади.¹

Яратилган маҳсулот қиймат жиҳатдан ҳам уч қисмдан иборат бўлади:

1) ишлаб чиқариш жараёнида истеъмол қилинган ишлаб чиқариш воситалари қийматининг маҳсулотга ўтган қисми **амортизация фонди (АФ)**;

2) янгидан вужудга келтирилган маҳсулотнинг бир қисми, яъни, ишчиларга тегишли қисми – **зарурий маҳсулот қиймати (ЗМ)**;

3) янгидан вужудга келтирилган маҳсулотнинг мулкдорлар, тадбиркорлар ва жамият учун ишлаб чиқарилган қисми – **қўшимча маҳсулот қиймати (ҚМ)**дан иборатдир (5.1-жадвал).

5.1 - ж а д в а л

Ялпи ички маҳсулотнинг технологик босқичлар бўйича тузилиши (шартли рақамлар мисолида)

Изчил тармоқлар	Оралиқ маҳсулот (хомашё, ёқилғи)	Қўшилган қиймат				Ялпи ички маҳсулот	Жами ижтимоий маҳсулот
		Амортизация	Иш ҳақи	Солиқ ва тўловлар	Фойда		
	Истеъмол қилинган ишлаб чиқариш воситалари қиймати (с)	Зарурий маҳсулот (v)	Қўшимча маҳсулот (m)				
Пахта ишлаб чиқариш	40	30	30	20	20	100	140
Пахтани қайта ишлаш	140	40	50	25	30	145	285
Тўқимачилик	285	50	60	30	40	180	465
Тикувчилик	465	45	50	35	30	160	625
Жами	930	165	190	110	120	585	1515
	c=1095	v=190	m=230			585	1515

Соф маҳсулот бевосита ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишда банд бўлган менежерлар, ишчилар, деҳқонлар ва муҳандислар, техник ходимлар ва бошқаларнинг сарф қилинган жонли меҳнати билан яратилган зарурий ва қўшимча маҳсулотдан иборатдир.

Зарурий маҳсулот деб ишчи ва хизматчилар иш вақтининг бир қисми бўлган зарурий иш вақтида зарурий меҳнат билан яратилган, ишчи кучини нормал ҳолатда сақлаш ва қайта тиклаш учун зарур бўлган маҳсулотга айтилади. Бунга келгуси авлод ишчиларини етиштириш,

яъни ишчиларнинг оиласи ва болалари учун зарур бўлган маҳсулот ҳам киради.

Соф маҳсулотнинг зарурий маҳсулотдан ортикча қисми, яъни кўшимча иш вақтида ходимларнинг кўшимча меҳнати билан яратилган қисми **кўшимча қиймат** дейилади.

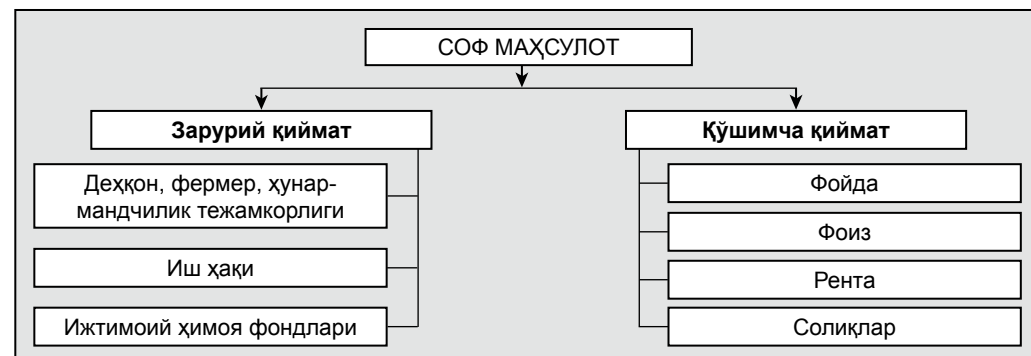
Ишлаб чиқаришнинг тизими ва мулкчиликнинг шаклидан қатъий назар ҳар бир корхонада, тармоқда кўшимча маҳсулот ҳажмини кўпайтиришга ҳаракат қилинади. У асосан уч йўл билан – ишловчилар сонини кўпайтириш, иш кунини узайтириш ва иш куни чегараси ўзгармаган ҳолда зарурий иш вақтини камайтириш эвазига кўшимча иш вақтини кўпайтириш йўли билан амалга оширилади.

Янгидан яратилган соф маҳсулотнинг таркиби ва шакллари 5.1-расмда аниқроқ тасвирлаш мумкин.

Фойданинг турли тўловлардан қолган қисми эса тадбиркорларнинг соф фойдаси бўлиб, унинг ҳисобидан ўзларининг истеъмолини қондиради, инвестицияни, турли социал йўналишдаги ишларни амалга оширадilar. Кўришиб турибдики, кўшимча маҳсулотни кўпайтириш ҳеч кимга зарар бермайди, аксинча жамият аъзоларининг ҳаммаси учун манфаатлидир.

Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш орқали кўшимча қийматга таъсир қиладиган омилларни ҳам билиш зарурдир. Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга бир қанча омиллар таъсир қилади:

- 1) фан-техника тараққиётни тезлаштириш, энергияларнинг хом-ашё ва материалларнинг янги турларини топиш ва унинг натижаларини тезлик билан ишлаб чиқаришда қўллаш;
- 2) табиий ва иқтисодий омилларни ҳисобга олиб ишлаб чиқаришни рационал жойлаштириш, ихтисослаштириш ва кооперациялаш;
- 3) иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва унинг ташкилий бўғинларини ўзгартириш;

5.1-расм. Зарурий ва кўшимча қийматнинг шакллари.

- 4) ишлаб чиқарувчиларни моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантириб, уларнинг фаоллигини ошириш;
- 5) мавжуд табиий, моддий ва меҳнат ресурсларидан оқилона, тежаб-тергаб фойдаланиш, янги, арзон, сифатли хомашё ва энергия турларини, экинларнинг янги ҳосилдор навларини, чорва молларининг маҳсулдор зотларини топиб, ишлаб чиқаришга жорий қилиш;
- 6) кишиларнинг билим савиясини, малакасини ошириш, етук ишчи ва мутахассислар тайёрлаш.

Булар ичида фан-техника тараққиёти натижаларини ишлаб чиқаришда қўллаш, ҳамма ишга инновацион ёндашиш омили ҳозирги кунда республикамиз учун долзарб ва муҳим аҳамият касб этади. Фан-техника тараққиётининг эволюцион ва революцион шакллари фарқланади. *Эволюцион* шаклда ривожланиш деганда, ФТТнинг мавжуд технологияси асосида, машиналар ва ускуналар қисман модернизациялаш асосида ривожланиши тушунилади. *Революцион* шаклда ривожланиши деганда эса, фан-техниканинг бир қанча соҳаларида бирданга катта ўзгаришлар бўлиб, техниканинг энг сўнгги янгиликларини, авлодларини ишлаб чиқаришда қўллаш, принципиал янги технологик тизимга ўтиш тушунилади. Фан-техника тараққиётининг кейинги шаклда ривожланиши юксак самара беради. Шунинг учун ҳам айрим меъёрий ҳужжатларда ва мамлакатимиз Президенти Ш. Мирзиёев маърузаларида иқтисодиётнинг барча тармоқларини ҳозирги замон фан ва техникасининг энг янги ютуқлари асосида тайёрланган техника ва технологиялар билан қайта қуроллантириш лозимлигини таъкидламоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармонида «ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш»¹ вазифаси қўйилган.

Ўзбекистон миллий иқтисодиётида моддий товарлар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг ЯИМдаги мутлақ миқдори ва нисбий улуши ҳисобга олинади. Улар қуйидаги маълумотлар билан тавсифланади (5.2-жадвал).

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, ПФ-4947-сонли Фармони, 3.2-банди.

5.2 - ж а д в а л

Ўзбекистон ЯИМда товарлар ва хизматлар улуши
(жорий нархларда)¹

Кўрсаткичлар	Ялпи ички маҳсулот	Шу жумладан:			
		Ишлаб чиқарилган товарлар қиймати	Кўрсатилган хизматлар қиймати	Соф солиқлар	
2017	млрд. сўм	302536,8	165782,9	101 961,90	34792
	%	100	54,8	33,7	11,5
2018	млрд. сўм	406 648,50	231565,7	129 507,00	45575,8
	%	100	56,9	31,8	11,2
2019	млрд. сўм	510 117,20	297005,5	167 849,00	45262,7
	%	100	58,2	32,9	8,9
2020	млрд. сўм	580 203,20	341467,5	194 363,50	44372,2
	%	100	58,9	33,5	7,6

Жадвалдан кўринадики, 2017 йилда ЯИМ ҳажмининг 54,8 фоизини ишлаб чиқарилган моддий товарлар ташкил этган бўлса, 2020 йилга келиб эса бу кўрсаткич 58,9 фоизни ташкил этди. Бундан кўришимиз мумкинки, кейинги даврларда ишлаб чиқариш ҳажми тўхтовсиз ўсиб бориш билан бир қаторда мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасига кенгрок эътибор бериши натижасида ЯИМ таркибида моддий ишлаб чиқаришнинг улуши нисбатан пасайиб, номоддий ишлаб чиқариш улуши эса ўсиб бормоқда.

Шу билан бирга мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳаси сезиларли равишда ривожланиб бормоқда. Республика ЯИМдаги хизмат кўрсатишнинг улуши 2017 йилда 33,7 фоизни ташкил қилган бўлса, 2018 йилда бу кўрсаткич 31,8 фоизни, 2020 йилда эса 33,5 фоизни ташкил қилди. Бу эса мамлакатимизда кейинги йилларда аҳолининг турмуш шароитини яхшилаш учун олиб бораётган комплекс тадбирлар қаторида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштиришга қаратилган Давлат дастурларининг амалга оширилиши натижаси ҳисобланади.

Маълумки, ҳар йили йилнинг бошида мамлакатимизда олдинги йилдаги ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг яқунлари ва янги йилдаги иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг устувор йўналишлари белгилаб олинади. Ушбу устувор йўналишлардан келиб чиқувчи вазифалар амалга оширилиб, салмоқли натижа ва сезиларли ўзгаришлар қўлга киритилмоқда. Иқтисодиётнинг юқори барқарор суръатлар билан ўсиши ва макроиқтисодий мувозанати ва мутаносиблиги маълум даражада таъминланмоқда, ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш ва модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, диверсификациялаш ишлари давом эттирилмоқда. Шунини айтиш керакки, бугунги кунда мам-

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида.

лакатимизда бу борадаги ишлар танқидий таҳлил қилиниб, янгича ёндашув билан олиб борилмоқда. Айни вақтда бу таҳлиллар юқори салоҳиятга эга бўлган корхоналарга ҳар бир турдаги маҳсулотни хомашё ва ярим фабрикат бўйича чуқур қайта ишлашнинг узоқ ва яқин келажакдаги йилларга мўлжалланган аниқ истиқболга эга бўлган мутлақо янги дастурий комплекс ёндашуви асосида ишлаб чиқаришни йўлга қўйишни талаб этмоқда. Бу кўрилган чора ва тадбирлар натижасида ялпи ички маҳсулотнинг барқарор ўсиш суръатлари таъминланиб келмоқда.

Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш ва саноат тармоқларининг рақобатбардошлигини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирларнинг амалга оширилиши саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2020 йилда 2019 йилга нисбатан 1,6 фоизга ўсишини таъминлади. Юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга йўналтирилган саноат тармоқларида динамик ривожланиш таъминланди. 2020 йилда маҳаллий хомашё ресурсларини босқичма-босқич чуқур қайта ишлаш ва тайёр истеъмол маҳсулотлар номенклатурасини кенгайтириш тармоқлари эвазига саноат маҳсулотларининг юқори ўсиш суръатларига эришилди.

Ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришнинг тармоқ таркибида ҳам сезиларли ўзгаришлар юз берди (5.3-жадвал).

5.3 - ж а д в а л

Ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулотнинг асосий тармоқлар бўйича таркиби (%)¹

	2017	2018	2019	2020
I. ЯИМ, жами шу жумладан:	100,0	100,0	100,0	100,0
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	88,5	88,8	91,1	92,4
Маҳсулотларга соф солиқлар	11,5	11,2	8,9	7,6
II. Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	100,0	100,0	100,0	100,0
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	34,0	31,5	28,0	28,2
Саноат	22,2	26,5	29,3	28,5
Қурилиш	5,7	6,1	6,6	7,0
Хизматлар	38,1	35,9	36,1	36,3

Республика ялпи ички маҳсулотининг ишлаб чиқариш таркиби бўйича саноат маҳсулотининг нисбатан тезроқ ўсиши натижада унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2017 йилдаги 22,2 фоизни, қурилиш эса 5,7 фоизни ташкил қилган эди, 2020 йилда эса саноат ЯИМ таркибида ўз ўрнини 28,5 фоизгача етказди, қурилиш эса 7,0 фоизни ташкил этди. Шу давр ичида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари салмоғининг 34,0 фоиздан

¹ М а н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

28,2 фоизга қадар пасайиши эса мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти таркибининг такомиллашиб, унда саноат, қурилиш ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг улуши йилдан-йилга ошиб бораётганлигини англатади. Айти пайтда ялпи ички маҳсулот таркибидаги соф солиқлар ҳиссаси 11,5 фоиздан 7,6 фоизга қадар қисқарганлиги мамлакатимиздаги солиқ юкиннинг тобора пасайиб бораётганлигини кўрсатади.

5.2. ХУДУДЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИ ВА УНДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

Миллий иқтисодиёт тараққий топиши ва мамлакат аҳолиси фаровонлигини таъминлашнинг энг бирламчи омили мамлакат ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий салоҳияти ва ундан самарали фойдаланиш билан бевосита боғлиқдир. Зеро, ҳудудларда барқарор ривожланиш кўрсаткичларига эришмасдан туриб, миллий иқтисодиётни ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини таъминлаш ҳақида фикр билдиришнинг ўзи мантикий нуқтаи назардан самарасиз бўлиб ҳисобланади.

Шундай экан, ҳозирги ривожланаётган даврда ва чуқур ислохотлар фониди республикамиз ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини атрофлича таҳлил қилиш муҳим ва оқилона иқтисодий қарорлар қабул қилишда ҳар қачонгидан ҳам долзарблик касб этмоқда.

Бу борада, республикамиз ҳудудларини барқарор ва жадал ривожлантириш учун уларнинг комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожланишини, табиий хом-ашё ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини, иқтисодий ва инвестициявий салоҳиятини, шунингдек, ҳудудларнинг бошқа қиёсий устунликларини баҳолашнинг ягона тизимини жорий этиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 1 майда ПҚ-4702-сон «Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида»ги қарори [20] га мувофиқ статистик кўрсаткичлар ва сўровномалар натижалари асосида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолаш тизими жорий этилди. Бу эса, ўз навбатида республика ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини таҳлил қилиш борасидаги муаммоларнинг амалий ечими бўлиб хизмат қилмоқда.

Шу ўринда қайд этишимиз жоизки, бугунги кунга қадар Ўзбекистон Республикасида ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг жорий ҳолатини чуқур таҳлил қилишда истиқболга йўналтирилган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш учун уни комплекс баҳолашнинг ҳамда юзага келаётган муаммоларни ҳал қилиш бўйича комплекс чора-

тадбирлар ишлаб чиққан ҳолда уларга тезкорлик билан ва лозим даражада жавоб қайтаришнинг ягона мувофиқлаштирилган механизми мавжуд эмас эди. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолаш тизими эндиликда республика миқёсида ёки алоҳида олинган ҳудудлар кесимида иқтисодий-ижтимоий соҳаларга доир қарорлар қабул қилишда, айти ҳудудлардаги тизимли муаммоларни аниқлашда, ҳудудларнинг реал иқтисодий салоҳиятини баҳолашда, аҳоли турмуш даражаси ва даромадларини таҳлил қилишда, шунингдек, энг муҳими жойлардаги маҳаллий ижро органлари раҳбарларининг фаолиятларини доимий кузатиб бориш асосида масъулиятини ошириш ва уларнинг фаолияти самарадорлигини ҳолисона баҳолашда ўзига хос методология ҳисобланади.

Мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудуди ўзига хос. Бир вилоят ичидаги туманларнинг имкониятлари ҳам бир-бирига ўхшамайди. Шу боис Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлар иқтисодиётини ривожлантириш масалалари алоҳида, манзилли тарзда муҳокама қилиб борилмоқда. Давлатимиз раҳбари жойларга чиқиб, аҳоли билан гаплашиб, белгиланаётган чора-тадбирларнинг долзарб ва амалий бўлишига катта эътибор қаратмоқда. Марказдаги раҳбарлар қарорлар қабул қилишда ҳокимларнинг умумий ҳисоботлари билан кифояланиб қолаётгани танқид қилиниб, бундан буён ҳудудларга оид ҳар бир масалани аниқ туман, қишлоқ, маҳалла, соҳа ва корхона кесимида, муаммонинг энг қуйидаги илдизига тушиб, уни ҳал қилиш зарур. Дастурлар ишлаб чиқишни ҳар бир қишлоқдан бошлаш, қайси қишлоқда қайси йўналишни ривожлантириш, бунга қанча маблағ ажратиш кераклигини аниқ кўрсатиш талаб этилади.¹

Айти ушбу вазифаларнинг ижросини таъминлаш борасида республикамизда амалиётга жорий қилинаётган ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолаш тизими муҳим аҳамият касб этади. Мазкур рейтинг баҳолаш тизими кенг қамровли ва ҳудудларни комплекс баҳолаш имкониятига эга бўлиб, ўз ичига қуйидаги асосий йўналишларни қамраб олади:

- барқарор ва мутаносиб иқтисодий тараққиётни таъминлаш, иқтисодий ислохотлар самарадорлиги;
- янги иш ўринлари яратиш, ишсизликни камайтириш ва меҳнат бозори самарадорлигини таъминлаш;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев раислигида 2020 йил 7 май куни ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантиришнинг муҳим йўналишларига бағишлаб ўтказилган видеоселектор материаллари.

- ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини ошириш ва аҳоли турмуш сифатини яхшилаш;
- аҳоли ва бизнес учун зарур шарт-шароитлар яратиш, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг барқарорлиги ҳамда ишончилигини таъминлаш;
- ҳудудларнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш, уларнинг иқтисодиётини янада диверсификация қилиш;
- ишбилармонлик муҳити сифатини яхшилаш, тадбиркорликни доимий қўллаб-қувватлаш ва жадал ривожлантириш;
- ҳудудларнинг молиявий мустақиллигига эришиш ҳамда банк-молия соҳасини ривожлантириш;
- маҳаллий ҳокимият органларининг фуқаролар мурожаатлари билан ишлаш самарадорлиги ва маълумотларнинг очиқлигини ошириш.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалий рўёбга чиқариш доирасида қабул қилинган 20 дан ортиқ қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 180 дан ортиқ фармонлари ва 450 дан ортиқ қарорларида назарда тутилган чора-тадбирларнинг сўзсиз, ўз вақтида ва сифатли ижро этилишини таъминлаш ҳозирги босқичда кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Шу билан бирга, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, шунингдек, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ишини ташкил этиш ва фаолиятини баҳолашнинг амалдаги тизими олдимишга қўйилган вазифаларни самарали ҳал қилишга имкон бермаяпти. Хусусан,

биринчидан, ижро этувчи ва вакиллик ҳокимияти марказий органларининг маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро ҳамкорлигининг даражаси ҳудудларда ечимини кутаётган муаммоларни ҳал қилиш бўйича уйғун фаолиятни таъминламайди. Аксарият ҳолларда уларнинг фаолияти бир марталик хусусиятга эга, алоҳида топшириқларни бажаришдан иборат бўлиб қолган. Бунинг устига, жойларда йиғилиб қолган муаммоларни ҳал қилиш бўйича лозим даражада ташаббус кўрсатилмаяпти;

иккинчидан, ижро этувчи ва вакиллик ҳокимияти органлари мансабдор шахсларининг ҳудудларга хизмат сафарларини самарали мувофиқлаштиришнинг мавжуд эмаслиги амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг такрорланишига олиб келмоқда, оқибатда маҳаллий давлат ҳокимияти органларини асосий функционал мажбуриятларини бажаришдан чалғитмоқда;

учинчидан, ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёнини баҳолаш амалиёти жойларда ишларнинг ҳақиқий аҳолини танқидий таҳлил

қилишга асосланмаган, энг асосийси, эришилган иқтисодий кўрсаткичлар аҳолининг ҳаёт сифатига қай даражада ижобий таъсир этаётганлигига катъий баҳо берилмаяпти. Республика давлат органларининг ҳудудлардан ажралиб қолганлиги ҳудудларнинг ўзига хос хусусиятлари, ривожланиш даражаси ва талаб-эҳтиёжини инобатга олган ҳолда, асослантирилган ва ҳар томонлама пухта ўйланган ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш имконини бермаяпти;

тўртинчидан, республика ва маҳаллий бюджет маблағларини шакллантириш ва тақсимлаш, инвестиция дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда бажаришнинг амалдаги механизмлари, биринчи навбатда, энг устувор лойиҳаларни манзилли, ўз вақтида ва мутаносиб молиялаштиришни таъминламаяпти;

бешинчидан, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг муҳим дастурларини амалга ошириш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган ишларни ташкил этиш ўрнига аксарият ҳолларда кўплаб йиғилишлар ўтказилмоқда ва уларнинг якуни бўйича чуқур ўйланмаган қарорлар қабул қилинмоқда.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҳаракатлар стратегиясида «Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш»¹ вазифаси белгиланиб, уни амалга ошириш жараёни жадаллик билан олиб борилмоқда.

Ялпи ички маҳсулотнинг барқарор ўсишини таъминлашда уни тўғри ҳисоблаш муҳим аҳамиятга эга. Унинг ҳажмини тўғри ҳисоблаб чиқиш учун эса мазкур йилда ишлаб чиқарилган барча маҳсулот ва хизматлар бир марта ҳисобга олиниши такрор ҳисобларга йўл қўйилмаслиги зарур. ЯИМ ҳажмини топишда сотилган ва қайта сотилган маҳсулотларни кўп марта такрор ҳисобга олишларни бартараф қилиш учун, ҳозирги даврда иқтисодиётнинг барча корхона ва тармоқларидаги қўшилган қийматлар йиғиндисини ҳисобга олинади.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида кенг жамоатчилик муҳокамалари асосида қабул қилинган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида учинчи устувор йўналиш «Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш», дея номланган ҳолда вилоят, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлан-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, ПФ-4947-сонли Фармони, 1-илова 3.1-банд.

тириш, уларнинг мавжуд салоҳиятидан самарали ва оптимал фойдаланиш алоҳида 3. 5-йўналиш сифатида белгиланганлиги ҳам бежиз эмас. Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида 2017 йилдан ҳар бир ҳудудни комплекс ривожлантириш борасида кенг қўламли ишлар бошланди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг жойларда ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг бориши, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва сифатини янада оширишга қаратилган бунёдкорлик ва ободонлаштириш ишлари билан яқиндан танишиш, халқ билан учрашиш ва мулоқот қилиш мақсадидаги ҳудудларга ташрифларида биринчи навбатда ҳудудлар иқтисодиётидаги ўсиш нуқталарини белгилаш ва шу орқали ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Статистик маълумотларга қараганда, 2019 йилда Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотининг 27,3 %и саноат ишлаб чиқариши салмоғига тўғри келди. Мазкур тармоқда яратилган қўшилган қийматларнинг ўсиш суръатлари ЯИМ суръатларидан юқори. 2019 йилда саноат тармоғида яратилган қўшилган қийматлар 6,6 % га ўсган. Жорий йилда мазкур тармоқнинг мамлакат иқтисодий ўсишидаги салмоғи 1,6 фоизни ташкил қилди (5.4-жадвал).

5.4 - ж а д в а л

Ялпи ички (ҳудудий) маҳсулот ҳажми (ўтган йилга нисбатан фоизда)¹

	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Ўзбекистон Республикаси	104,5	105,4	105,8	101,6
Қорақалпоғистон Республикаси	106,0	105,5	107,5	102,6
<i>вилоятлар:</i>				
Андижон	104,2	109,8	105,9	102,8
Бухоро	102,5	105,4	106,2	101,8
Жиззах	104,2	104,0	108,7	101,6
Қашқадарё	103,4	101,8	101,6	102,1
Навоий	101,3	104,7	105,2	107,1
Наманган	103,6	104,5	107,6	104,8
Самарқанд	101,4	100,6	105,7	102,4
Сурхондарё	103,5	104,7	103,7	104,4
Сирдарё	95,4	103,5	109,7	100,1
Тошкент	101,0	107,0	107,5	102,6
Фарғона	98,8	107,7	104,5	103,0
Хоразм	104,6	103,1	105,8	102,3
Тошкент ш.	111,7	111,9	108,8	101,5

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2017–2020 йиллар давомида бир қатор ҳудудларда ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯҲМ) ўзининг инфратузилмасидан келиб чиққан ҳолда юқори кўрсаткичларга эга бўлмоқда. Жумладан, Тошкент шаҳри, Андижон, Наманган, Тошкент вилоятлари ижтимоий-иқтисодий салоҳияти юқори бўлганлиги сабабли уларда йиллар давомида ЯҲМ ошиб борган. Шунингдек, ҳудудларни маҳаллий саноатга ихтисослаштириб, кластерлар ташкил этилди.

Шунингдек, саноатни юксак даражада ривожлантириш ҳамда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир тармоқ дастурларининг изчил ижроси барча тармоқлар фаолиятида қўшимча қийматга эга рақобатбардош 108 маҳсулотларни тайёрлашда муҳим омил бўлмоқда. Саноат маҳсулотларининг қарийб 80,0 фоизи қайта ишлаш ҳиссасига тўғри келаётгани бунга яққол мисолдир.

Миллий иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар йўналишларидан бири саноат мажмуидаги таркибий ўзгаришлар ҳисобланади. Саноат тармоқларининг барқарор ривожланишини таъминлаш мақсади янги техника ва технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш ва таркибий қайта тузиш жараёнлари билан ифодаланади. Мамлакат таркибий сиёсатининг бош мақсадларидан бири ҳам саноатда таркибий қайта тузишни амалга ошириш орқали Ўзбекистон иқтисодиёти рақобатбардошлигини таъминлашдан иборат.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши бозорни истеъмол товарлари ва хизматлари билан тўлдириш, тармоқ ва ҳудудий монополизмга барҳам бериш, рақобат муҳити вужудга келиши ва кенгайиши, илмий-техника натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш ҳамда экспорт салоҳиятини юксалишига ижобий таъсир кўрсатади. Ҳудудлар мисолида айтадиган бўлсак, йиллар давомида истеъмол товарларини ишлаб чиқариш ва аҳоли эҳтиёжларини қондириш масаласи бирмунча қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Лекин, ҳудудларнинг қишлоқ хўжалигига мўлжалланганлиги ва унда етиштирилаётган маҳсулотларнинг қайта ишланиши ва тўғридан-тўғри истеъмолчиларга етказилаётганлиги бу муаммони бирмунча юмшатмоқда. Жумладан, Қашқадарё, Навоий, Самарқанд, Сурхондарё, Тошкент ва Хоразм вилоятларида халқ истеъмол товарларини ишлаб чиқариш ҳолати ошиб бормоқда. Лекин айрим ҳудудларда эса фақатгина уларни бир хил ҳолатда етказиш билан шуғулланиш учрайди. Масалан, Андижон, Жиззах, Сирдарё, Наманган вилоятлари ва Тошкент шаҳрида 2019 йилга нисбатан 2020 йилда деярли ўзгаришсиз қолган (5.5-жадвал).

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида узоқ йиллардан буён нотеқислик мавжуд. Ҳар бир маъму-

5.5 - ж а д в а л

Худудлар кесимида истеъмол товарлари ишлаб чиқариш
(амалдаги нархларда, млрд.сўм)¹

	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.*
Ўзбекистон Республикаси	59690,4	83512,6	110321,0	119 159,8
Қорақалпоғистон Республикаси	1209,2	1815,0	2377,6	2 818,3
<i>вилоятлар:</i>				
Андижон	9853,1	21385,38	26179,4	26 611,1
Бухоро	3112,1	3661,298	5311,1	6 634,5
Жиззах	1299,5	1821,466	2351,6	2 591,8
Қашқадарё	2549,3	2891,736	3899,8	4 480,3
Навоий	2193,6	2528,294	3243,4	3 866,3
Наманган	3090,5	4135,575	6030,0	6 192,1
Самарқанд	5919,2	7848,18	8745,3	11 677,9
Сурхондарё	1068,4	1217,967	1601,3	2 032,4
Сирдарё	1516,6	1895,164	2840,3	2 525,4
Тошкент	5785,5	7700,895	10859,0	13 153,1
Фарғона	3740,8	4530,083	7216,3	7 450,0
Хоразм	2374,3	3904,729	5673,9	6 202,7
Тошкент ш.	14275,8	17840,07	21997,7	21 971,1

* Дастлабки маълумот.

рий-худудий бирлик, бундай бирликлар таркибидаги шаҳар ва туманлар маълум бир объектив қонуниятлар асосида ташкил этилган бўлиб, уларнинг географик ва худудий жойлашуви, иқтисодиётининг таркиби, саноат ва қишлоқ хўжалигининг ривожланганлик даражаси, демографик ҳолати, шунингдек, иқлими, сув ва табиий ресурслар салоҳияти билан бир-биридан фарқ қилади.

Мисол тариқасида, Сирдарё, Хоразм ва водий вилоятлари (Фарғона, Андижон, Наманган) фойдали қазилмалар ва минерал хом ашё ресурслари жуда кам, ўз навбатида, Қорақалпоғистон Республикаси ҳамда Навоий, Тошкент, Қашқадарё, Сурхондарё ва Бухоро вилоятлари эса ресурсларга бой худудлар саналади.

Худудлар иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланишни рағбатлантириш ва дахлдорликни кучайтириш мақсадида маҳаллий бюджетлар даромад базасини мустаҳкамлашга қаратилган маҳаллий давлат органлари ваколатлари кенгайтириб келинмоқда.

Давлат бюджети тизимини қонуний мувофиқлаштиришга қаратилган яна бир меъёрий ҳужжат бу, Қонунчилик палатаси томонидан 2019

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

йил 21 ноябрда қабул қилинган, Сенат томонидан 2019 йил 30 ноябрда маъқулланган – 2020 йил учун «Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги қонуни ҳисобланади.

Мазкур қонуннинг ўзига хос ижобий томонлари қуйидагилар:

- бюджет жараёни барча иштирокчиларининг масъулияти ва жавобгарлигини ошириш;
- бюджетни қабул қилиш ва ижросини таъминлашда парламент назоратини кучайтириш;
- бюджет интизомини мустаҳкамлаш;
- бюджет маблағларидан оқилона ва самарали фойдаланиш.

Шунингдек, мазкур қонун орқали, Республика бюджети вазирлик ва идоралар кесимида Парламент томонидан тасдиқланиши; Маҳаллий бюджетлар худудий бюджет маблағларини тақсимловчилар кесимида маҳаллий кенгашлар томонидан тасдиқланиши ва Давлат бюджети барқарорлигини таъминлаш учун Ташқи қарзни жалб этиш бўйича имзоланадиган янги шартномаларнинг чегараланган ҳажми 4.0 млрд. АҚШ долларида белгиланди.

5.6 - ж а д в а л

2021 йил учун маҳаллий бюджетлар даромадлари, харажатлари ва тартибга солувчи бюджетлари трансфертлари, миллиард сўмда¹

№	Худудлар	2020		2021		Тартибга солувчи бюджетлараро трансфертлар
		Даромад	Харажат	Даромад	Харажат	
1.	Қорақалпоғистон Респ.	2833,3	2833,3	1614,2	2915,6	1301,4
2.	Андижон вилояти	2187,4	2803,6	2352,2	3228,8	876,7
3.	Бухоро вилояти	2142,3	2142,3	1935,4	2375,4	440,0
4.	Жиззах вилояти	1050,8	1499,0	1212,9	1702,9	490,0
5.	Қашқадарё вилояти	2935,7	3693,8	2570,3	4147,6	1577,3
6.	Навоий вилояти	1353,6	1353,6	1535,8	1535,8	–
7.	Наманган вилояти	2016,5	2994,2	1970,6	3254,5	1284,0
8.	Самарқанд вилояти	2714,8	3036,6	2657,0	3759,7	1102,7
9.	Сурхондарё вилояти	1741,6	2580,7	1754,7	3048,3	1293,6
10.	Сирдарё вилояти	751,1	1095,0	745,7	1279,9	534,2
11.	Тошкент вилояти	2582,9	2582,9	3009,8	3009,8	–
12.	Фарғона вилояти	3005,6	3357,5	2904,9	3815,0	910,1
13.	Хоразм вилояти	1402,2	1859,2	1442,7	2075,6	632,9
14.	Тошкент шаҳри	3556,1	3556,1	4068,6	4068,6	–
	Жами	30273,9	35387,8	29774,7	40217,6	10443,0

¹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари асосида.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича аҳоли сони ва ишчи кучи ресурслари (минг киши)¹

Кўрсаткичлар	2017		2018		2019		2020	
	Аҳоли сони	Ишчи кучи ресурслари	Аҳоли сони	Ишчи кучи ресурслари	Аҳоли сони	Ишчи кучи ресурслари	Аҳоли сони	Ишчи кучи ресурслари
Ўзбекистон Республикаси	32656,7	18666,3	33255,5	18829,6	33905,2	18949	34558,9	19142,3
Қорақалпоғистон Республикаси	1842,3	1054,6	1869,8	1064,8	1898,3	1063,0	1923,8	1069,0
<i>вилоятлар:</i>								
Андижон	3011,7	1722,2	3066,9	1733,3	3127,7	1741,7	3188,2	1752,9
Бухоро	1870,2	1073,1	1894,8	1077,8	1923,9	1081,0	1946,9	1070,4
Жиззах	1325	756,2	1352,4	765,7	1382,1	764,1	1410,6	774,6
Қашқадарё	3148,4	1784,6	3213,1	1806,8	3280,4	1813,8	3334,5	1817,6
Навоий	958	547,2	979,5	552,0	997,1	555,8	1013,8	556,3
Наманган	2699,6	1549,5	2752,9	1564,2	2810,8	1573,9	2867,4	1579,5
Самарқанд	3720,1	2079,6	3798,9	2103,4	3877,4	2117,1	3947,4	2130,4
Сурхондарё	2514,2	1423,9	2569,9	1442,7	2629,1	1456,9	2681	1457,6
Сирдарё	815,9	475,2	829,9	480,5	846,3	484,5	861,1	485,7
Тошкент	2861,2	1623,9	2898,5	1627,2	2941,9	1607,3	2994	1614,9
Фарғона	3620,2	2031,1	3683,3	2043,1	3752	2052,1	3819,9	2068,5
Хоразм	1805	1000,6	1835,7	1013,4	1866,5	1029,6	1893,1	1042,4
Тошкент ш.	2464,9	1544,6	2509,9	1554,7	2571,7	1608,2	2677,2	1722,3

Барча мамлакатларда бўлгани каби бизда ҳам давлат бюджетининг асосий қисмини маҳаллий бюджетлар орқали молиялаштириш кўзда тутилган. Мамлакатда кейинги йилларда маҳаллий бюджетларнинг ҳуқуқий мустақиллиги ва молиявий ресурсларни харажат қилишда бир қатор энгилликлар тақдим этилди. Бу, ўз навбатида, маҳаллий бюджетларда молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятларини кенгайтирмоқда.

Ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни ривожлантириш ҳисобига кўшимча солиқ тушумларига эришиш, ҳудудларни субвенциядан чиқариш ва умумдавлат солиқларини маҳаллий бюджетларда қолдириш ва ҳоказолар бевосита маҳаллий бюджетлар даромадларининг ошишига, бу эса ўз навбатида ҳудудларда турмуш фаровонлигини оширишга хизмат қилмоқда. Натижада 2018 йилдаёқ барча маҳаллий бюджетлар субвенциядан тўлиқ чиқарилди ва бугунги кунда тартибга солувчи бюджетлараро трансфертлар қўлланилмоқда (5. 5-жадвал).

Шу каби аҳоли сони ва зичлиги, меҳнат ресурслари ва ишлаб чиқариш қувватларининг номуносив жойлашиши ҳам тенгсизликни келтириб чиқаради. Айнан шунинг учун ҳам, мамлакат ҳудудларини муносив ривожлантириб бориш ва уларда истикомат қилаётган аҳолига яшаши ва фаолият олиб бориши учун тенг шароитлар яратиш масаласи Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг энг асосий устувор йўналишларидан биридир.

Масаланинг дозарблиги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳам қуйидагича таъкидланган: – ... урбанизация жараёнларини жадаллаштирган ҳолда, ҳудудларни комплекс ривожлантириш, аҳоли учун муносив турмуш шароитини яратиш керак. Ана шу ишлар доирасида 7 та йирик шаҳар – Андижон, Бухоро, Самарқанд, Қарши, Фарғона, Наманган, Нукусга туташ бўлган 12 та йўлдош шаҳарча танлаб олиниб, уларни ривожлантириш юзасидан комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Ана шу вазифа билан боғлиқ яна бир масала шуки, асосий ишчи кучи яшайдиган ва иш ўринлари яратилаётган ҳудудларимиз ўртасида тафовут мавжуд»¹.

Мамлакатимиз иқтисодиётида олиб борилаётган изчил ислохотлар натижасида аҳоли сони ва ишчи кучи ресурслари ўртасидаги тафовутни кўришимиз мумкин. Таҳлилларга кўра, 2017 йилда республика аҳоли сони 32,7 млн. кишини ташкил этиб, ишчи кучи ресурслари сони 18,7 млн. кишини ташкил этган бўлса, 2020 йилда аҳоли сони 34,6 млн. киши

ва ишчи кучи ресурслари сони 19. 1 млн. кишини ташкил этди. Сўнги йилларда ишчи кучи ресурслари жиҳатидан Самарқанд (2130,4 минг киши), Фарғона (2068,5 минг киши), Қашқадарё (1817,6 минг киши) вилояти ҳисобига тўғри келади (5.7-жадвал).

«2020 йилда янги иш ўринларини ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш параметрлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори лойиҳаси ишлаб чиқилди.

Республикада жорий йилнинг биринчи ярим йиллиги ҳолатига меҳнат ресурслари сони 19,1 млн. кишини ташкил этиб, бу кўрсаткич 2019 йилнинг мос даврига нисбатан 0,6 фоизга ошди. Ишсизлик даражаси иқтисодий фаол аҳолининг 13,2 фоизни ташкил этди.

Жорий йил биринчи ярим йиллигида мамлакат бўйича Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги тизимидаги аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларига иш сўраб мурожаат қилган 273 минг нафар фуқаронинг 40 фоизи, шунингдек, хусусий бандлик агентликлари томонидан жорий йилнинг январь-апрель ойларида 2890 нафардан зиёд ишсиз фуқаро ишга жойлаштирилди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // «Халқ сўзи», 2020 йил 25 январь.

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

Аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари томонидан кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш мақсадида Тошкент шаҳрининг Яшнобод ва Юнусобод туманларида «Кунлик ишчилар маркази»лари очилди ва ҳар кунлик ишчиларни Jobsafe платформаси орқали рўйхатга олиш йўлга қўйилди. Мирзо Улуғбек, Учтепа, Шайхонтохур туманлари, шунингдек Тошкент вилоятининг Тошкент тумани ҳамда республиканинг бошқа ҳудудларда «Кунлик ишчилар маркази»лари очилиши режалаштирилган.

«Камбағал ва ишсиз аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш, уларнинг меҳнат фаоллигини ошириш ва касб-хунарга ўқитишга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори лойиҳаси ишлаб чиқилди.

Қарор лойиҳасида ишсиз фуқароларни касб-хунарга ҳамда тадбиркорликка ўқитишга қаратилган қуйидагиларни назарда тутувчи умуммиллий тизим жорий этилади:

- Қорақалпоғистон Республикаси Нукус шаҳри, вилоятлар марказлари ва Тошкент шаҳрида жойлашган «Ишга марҳамат» мономарказлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар туман (шаҳар)ларида жойлашган ишсиз ва банд бўлмаган аҳолини касб-хунарга ўқитиш марказлари;
- Тошкент шаҳрининг туманларида Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги ўрта махсус таълим муассасаларида ишсиз ёшлар, хотин-қизлар ҳамда ўз малакасини оширмоқчи бўлган фуқаролар учун ташкил этиладиган қисқа муддатли касб-хунарга ўқитиш курслари;
- маҳалла гузарларида, маҳалла ҳудудларидаги ўқув муассасалар, корхона ва ташкилотлар, ташаббускор тадбиркорлик субъектлари биноларида, бошқа бўш турган жойларда ишсиз ва банд бўлмаган аҳолини касб-хунарларга ўқитиш марказлари ҳузурида ташкил этилган маҳалла аҳолисини касб-хунарга ўқитиш масканлари ташкил этилади.

Шунингдек, Тошкент шаҳридаги «Ишга марҳамат» мономарказида, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлардаги «Ишга марҳамат» мономарказларида 2020–2021 йилларда иш қидирувчи шахслар, хорижга меҳнат миграциясига кетмоқчи бўлган фуқаролар, нодавлат ўқув марказлари битирувчилари ва бошқа аҳоли тоифалари учун WorldSkills стандартлари асосида Ишчи касблар бўйича касбий малакани баҳолаш марказлари ташкил этилди.

Пандемия шароитига қарамасдан, карантин даврида 131,2 минг нафар ишсиз фуқаро ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб қилиниб, уларнинг бандлиги таъминланди. Шу сабабли пандемия шароитида ишчи кучи бозорига кириб келаётган кўплаб ёшларнинг ўз вақтида иш ўринларига эга бўлмаслиги натижасида ҳамда чет давлатларда ишлаб юрган шахсларнинг юртимизга қайтиб келиши натижасида 2020 йилда ишсизлик даражаси бирмунча ошиб кетди (10,5 фоиз) (5.8-жадвал). Шу билан бирга, карантин даврида шахсий томорқаларни ривожлантириш учун Бандликка кўмаклашиш жамғармасидан субсидиялар бериш дастури орқали деҳқон хўжаликлари ва шахсий томорқаларда банд бўлган фуқаролар сони 201,1 минг нафарга ортди.

Шунингдек, коронавирус пандемиясининг меҳнат бозорига салбий таъсирини юмашатиш мақсадида меҳнат органлари томонидан 588,2 минг (30 ёшгача бўлганлар 159,9 минг ва аёллар 229,4 минг) нафар ишсиз ва банд бўлмаган аҳолига хизматлар кўрсатилди. Хусусан, 501,1 минг нафари доимий иш ўринларига ишга жойлаштириш ва жамоат ишларига жалб қилиш орқали бандлиги таъминланди, 15,0 минг нафар

5.8 - ж а д в а л

Ҳудудларда бандлик ва ишсизлик даражаси (фоизда)¹

Кўрсаткичлар	2017		2018		2019		2020	
	Банд-лик	Ишсиз-лик	Банд-лик	Ишсиз-лик	Банд-лик	Ишсиз-лик	Банд-лик	Ишсиз-лик
Ўзбекистон Республикаси	69,2	5,8	67,4	9,3	68,3	9,0	66,1	10,5
Қорақалпоғистон Республикаси	58,3	6,0	62,9	9,5	63,0	9,1	61,3	10,5
<i>вилоятлар:</i>								
Андижон	73,0	6,0	69,6	9,6	70,2	9,2	67,1	10,9
Бухоро	72,5	5,5	70,7	9,0	69,3	8,9	67,8	10,6
Жиззах	60,0	5,0	61,6	9,4	67,2	9,2	66,0	11,0
Қашқадарё	65,4	6,1	64,8	9,7	64,1	9,3	61,5	11,1
Навоий	72,4	5,2	69,2	8,7	69,5	8,5	67,6	9,4
Наманган	63,4	5,8	63,8	9,5	66,5	9,1	64,4	10,6
Самарқанд	69,7	6,5	66,3	9,7	65,4	9,3	62,8	11,0
Сурхондарё	66,6	6,7	65,2	9,5	67,2	9,3	63,6	11,1
Сирдарё	71,1	5,1	70,5	9,6	69,0	9,3	65,0	11,0
Тошкент	75,2	5,2	71,4	9,0	71,5	8,9	69,0	10,5
Фарғона	69,9	6,4	66,0	9,7	67,6	9,3	64,6	10,9
Хоразм	66,9	5,7	64,6	9,5	66,2	9,1	63,5	10,9
Тошкент ш.	80,8	4,5	77,5	7,9	80,5	7,4	83,2	8,0

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

ишсиз фуқаро касб-хунарга ўқитилди, 27,0 минг нафарига Бандликка кўмаклашиш жамғармасидан 10,1 млрд. сўм ишсизлик нафақаси тўлаб берилди.

Жаҳон иқтисодиётидаги илғор тажрибаларга кўра ҳудудлар иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш орқали ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришда эркин иқтисодий зоналар ва кичик саноат зоналари фаолияти муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда мамлакатимизда 23 та эркин иқтисодий зона фаолият олиб бораётган бўлса, уларнинг 20 таси 2016 йилдан кейин ташкил этилди. Бунда умумий эркин иқтисодий зоналардан ташқари алоҳида соҳалар, жумладан туризм, фармацевтика каби муҳим соҳаларда эркин иқтисодий зоналар фаолияти йўлга қўйилганлигини алоҳида қайд этиб ўтиш зарур.

Фаолият кўрсатаётган эркин иқтисодий зоналар, технопарклар ва кичик саноат зоналари фаолиятини умумий тартибга солиш нуктаи назаридан 2020 йил 17 февралда Ўзбекистон Республикасининг «Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. 2016 йил 26 октябрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини фаоллаштириш ва кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ПФ-4853-сонли фармони асосида барча эркин иқтисодий зоналар мақоми, имтиёзлари тенглаштирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Нукус-фарм», «Зомин-фарм», «Косонсой-фарм», «Сирдарё-фарм», «Бойсун-фарм», «Бўстонлик-фарм» ва «Паркент-фарм» эркин иқтисодий зоналарини ташкил этиш тўғрисида» 2017 йил 3 майдаги ПФ-5032-сон Фармони билан фармацевтикага ихтисослашган ва соҳани ривожлантиришга қаратилган 7 та эркин иқтисодий зоналар ташкил этилди. Умуман 2016 йилдан буён эркин иқтисодий зоналар фаолиятига доир 10 дан фармон ва қарорлар қабул қилинди.

Таъкидлаш керакки, «эркин иқтисодий зоналар асосан йирик минтақавий бозорларга чиқиш имкониятига эга қулай географик ҳудудлар ҳамда хом ашё ресурсларига бой ҳудудларда барпо этилади. Бу мазкур иқтисодий зоналарда ишлаб чиқариладиган ёки қадокланадиган товарларни реализация қилиш имкониятини оширади. Саноати ривожланган давлатларда эса ушбу зоналар инфраструктураси ривожланмаган, давлатнинг бошқа ҳудудларига қараганда ривожланиш суръати паст даражада бўлган ҳудудларда ташкил қилинади. Бу фуқароларни иш билан таъминлаш, ички ва ташқи молиявий ресурсларни улар ҳудудига йўнал-

тириш, инфраструктураси ривожланмаган ҳудудларни ривожлантириш имкониятини вужудга келтиради»¹.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда 21 та эркин иқтисодий зона ва 100 дан ортиқ кичик саноат зоналари фаолият юритмоқда. Саноат тармоқлари бўйича 9 та, фармацевтика тармоқларида 7 та, қишлоқ хўжалик тармоқлари бўйича 2 та, туризм, транспорт логистика, спорт инвентарларини ишлаб чиқариш тармоқларида 1 тадан ЭИЗлар ташкил этилган. «Навоий», «Ангрен», «Жиззах», «Ургут», «Ғиждувон», «Қўқон» ва «Хазорасп» экрин иқтисодий зоналарида умумий қиймати 46 миллион долларга тенг 62 та лойиҳа амалга оширилган, 4 минг 600 тан ортиқ иш ўринлари яратилган.²

ЭИЗ томонидан 2019 йил ноябрь ойи якуни ҳолатига 194 та инвестиция лойиҳалари амалга оширилган (5.9-жадвал).

5.9 - ж а д в а л

ЭИЗлардаги инвестиция лойиҳалари тўғрисида маълумот³

2019 йил ноябрь ойи ҳолатига

№	Эркин иқтисодий зона номи	Жами амалга оширилган лойиҳалар			
		Сони	Қиймати (млн. долл.)	Шундан, хорижий инвестиция	Иш ўринлари сони
Ўзбекистон Республикаси бўйича		194	1191,9	389,4	13 363
1.	“Нукус-фарм” ЭИЗ	3	16,2	3,9	430
2.	“Ғиждувон” ЭИЗ	13	44,9	0,0	776
3.	Бухоро-агро ЭИЗ	0	0,0	0,0	0
4.	“Жиззах” ЭИЗ	16	106,5	55,9	1 614
5.	“Навои” ЭИЗ	32	170,9	50,0	1 269
6.	“Наманган” ЭИЗ	0	0,0	0,0	0
7.	“Ургут” ЭИЗ	31	102,3	19,6	1 634
8.	“Сирдарё” ЭИЗ	21	75,2	26,5	1 332
9.	“Сирдарё-фарм” ЭИЗ	3	51,0	0,0	516
10.	“Термиз” ЭИЗ	0	0,0	0,0	0
11.	“Ангрен” ЭИЗ	50	585,3	221,4	4 409
12.	“Чорвоқ” ЭТЗ	0	0,0	0,0	0
13.	“Қўқон” ЭИЗ	19	32,2	10,4	1 216
14.	“Хазорасп” ЭИЗ	5	7,1	1,7	157

¹ Камалов М.М. Эркин иқтисодий зоналарнинг ҳуқуқий мақоми. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮУ, 2018. 116-б.

² <http://www.xs/index.php/homepage/i-tisodijot/item/11367-erkin-tisodij-zonalar-va-kichik-sanoat-zonalarini-rivozhlantirish-masalalari-mu-okama-ilindi>

³ Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги расмий вебсайти (www.mift.uz) маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Лойиҳаларнинг қиймати жами 1191,9 млн. доллар (шундан, 389,4 млн. доллари хорижий инвестиция)ни ташкил этади. Ушбу лойиҳалар орқали 13363 нафар янги иш ўринлари ташкил этилган.

Шунингдек, фармацевтика тармоғини ривожлантириш мақсадида ташкил этилган ЭИЗлар ҳам ҳозирги кунда амалга оширилаётган ва истикболдаги қатор лойиҳалар мавжуд (5.10-жадвал).

5.10 - ж а д в а л

Фармацевтика соҳаси ЭИЗларидаги инвестиция лойиҳалари тўғрисида маълумот³

2019 йил ноябрь ойи ҳолатига

№	Эркин иқтисодий зона номи	Жами амалга оширилган лойиҳалар		Жами амалга оширилаётган лойиҳалар		Жами истикболли лойиҳалар	
		Сони	Қиймати (млн. долл.)	Сони	Қиймати (млн. долл.)	Сони	Қиймати (млн. долл.)
Ўзбекистон Республикаси бўйича жами		7	67,5	33	210,0	24	216,8
1.	“Нукус-фарм” ЭИЗ	3	16,2	3	16,4	2	16,9
2.	“Андижон-Фарм” ЭИЗ	0	0,0	0	0,0	8	50,5
3.	“Зомин-фарм” ЭИЗ	0	0,0	3	10,2	4	104,5
4.	“Косонсой-фарм” ЭИЗ	0	0,0	6	8,6	7	43,1
5.	“Сирдарё-фарм” ЭИЗ	3	51,0	7	107,9	0	0,0
6.	“Бойсун-фарм” ЭИЗ	1	0,3	4	8,2	2	1,1
7.	“Паркент-фарм” ЭИЗ	0	0,0	6	18,7	0	0,0
8.	“Бўстонлик-фарм” ЭИЗ	0	0,0	4	40,0	1	0,7

Фармацевтика соҳасидаги ЭИЗларда жами 7 та лойиҳалар амалга оширилган, уларнинг қиймати 67,5 млн. долларга тенг. Қолаверса, ҳозирга қадар уларда умумий қиймати 210,0 млн. доллар миқдоридagi жами 33 та лойиҳалар амалга оширилмоқда. Келгусида яна 24 та истикболли лойиҳалар амалга оширилиши натижасида 216,8 млн. доллар миқдоридagi инвестициялар ўзлаштирилиши режалаштирилган.

Йиллар кесимида ЭИЗга киритилган инвестициялар ҳажмини макроиқтисодий кўрсаткичларга нисбатан таҳлили шуни кўрсатадики, ушбу ҳудудларга киритилган хорижий инвестицияларнинг мамлакат ЯИМдаги улуши 2013 йилда 0,1 %ни ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич 2014–2018 йиллар оралиғида ўртача 0,1–2,6 %ни ташкил қилган.²

¹ Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги расмий вебсайти (www.mift.uz) маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

² **Каримқулов Ж.И.** Эркин иқтисодий ҳудудларга хорижий инвестицияларни жалб қилишни ривожлантириш йўналишлари. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. ТМИ. 2019 йил. 24-б.

Шунингдек, туманларни ҳам комплекс иқтисодий ривожлантириш мақсадида бугунги кунга қадар 348 та кичик саноат зонаси ташкил этилиб, ўз фаолиятини давом эттирмоқда. Натижада эркин иқтисодий зоналарда умумий қиймати 2,6 миллиард долларлик 453 та лойиҳа амалга оширилиши натижасида 36 мингга яқин иш ўрни яратилган. Кичик саноат зоналарида эса 5 триллион сўмлик 1 минг 497 та лойиҳа ишга туширилиб, 36 мингдан зиёд кишининг бандлиги таъминланган.

Республикамиздаги ҳар бир ҳудуд ўзига хос туристик имкониятларга эга ва бу жиҳат халқаро кенг жамоатчилик томонидан ҳам мунтазам эътироф этилиб келинмоқда. Мавжуд юқори туризм имкониятлари ва ундан ҳар томонлама самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» 2016 йил 2 декабрдаги ПФ-4861-сонли, «Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида» 2018 йил 3 февралдаги ПФ-5326-сонли, «Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сонли, «Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сонли «Туризм, спорт ва маданий мерос соҳаларида давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2021 йил 6 апрелдаги ПФ-6199-сонли Фармонлари, шунингдек «Кириш туризмни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 6 февралдаги ПҚ-3509-сонли, «Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 7 февралдаги ПҚ-3514-сон қарорлари қабул қилинди.

2016 йил 2 декабрь ойида туризм соҳасини ҳар томонлама ривожлантиришга масъул Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ташкил этилди. Туризм индустрияси меҳмонхона бизнесини қўллаб-қувватлашга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди.

Республикада туризм ва спорт соҳаларини янада ривожлантириш, аҳолини жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш, инфратузилмани яхшилаш, туризм салоҳияти юқори бўлган ҳудудларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш орқали туристлар саёҳати учун қулай шарт-шароитлар яратиш, маданий меросни муҳофаза қилишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар босқичма-босқич амалга оширилаётганлигидан келиб чиққан ҳолда 2021 йил апрель ойида Ўзбекистон Республикаси Туризм ва спорт вазирлиги ташкил этилди.

Мамлакатимизда давлат-хусусий шериклиги шартномаси имзоланган ва амалга оширилаётган лойиҳалар таҳлили (31.12.2020 йил ҳолатига)

Лойиҳалар амалга оширилиши режалаштирилган тармоқлар	Лойиҳалар сони (дона)	Лойиҳаларнинг ўртача давомийлиги (йил)	Лойиҳалар учун талаб этиладиган инвестициялар миқдори (млн. АҚШ доллариди)	Лойиҳаларда асосий ташаббускор	Лойиҳалар амалга оширилаётган ҳудуд
Энергетика	5	25	2170	Давлат ташаббуси	Навоий, Сирдарё, Самарқанд, Тошкент в.
Коммунал хизматлар	2	10	1,4	Давлат ташаббуси	Хоразм вилояти
Соғлиқни сақлаш	11	15	4,7	Хусусий ташаббус	Тошкент ш., Қашқадарё, Самарқанд, Хоразм, Жиззах, Сурхондарё
Сув ҳўжалиги	2	15	6,1	Хусусий ташаббус	Сирдарё ва Тошкент в.
Таълим	1	24	1	Хусусий ташаббус	Бутун республика
Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш	5	10	11,05	Давлат ташаббуси	Наманган, Фарғона, Бухоро
Жами	26	X	2194,25	X	x

фалар ижросида муҳим ўринга эга. Айни имкониятлардан фойдаланган ҳолда энергетика, коммунал хизматлар, соғлиқни сақлаш, сув ҳўжалиги, таълим, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш каби соҳаларда ҳудудлар кесимида қарийб 2,2 миллиард АҚШ долларига тенг қатор лойиҳалар амалга оширилмоқда (5.11-жадвал).

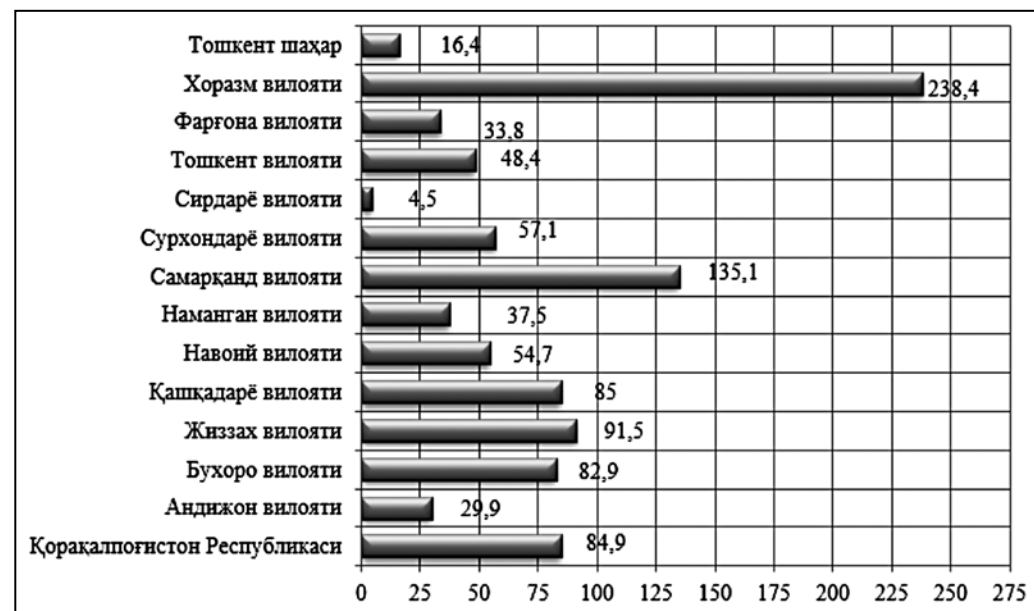
Таҳлиллардан аён бўлмоқдаки, энергетика соҳасида Навоий, Сирдарё, Самарқанд ва Тошкент вилоятларида амалга оширилаётган лойиҳалар истиқболда ҳудудларнинг ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий тараққиётига хизмат қилади. Чунки энергетика соҳаси ривожисиз нафақат ижтимоий соҳа, балки бизнес тараққиётини ҳам тасаввур қилишнинг ўзи мураккаб. Таълим, соғлиқни сақлаш, сув ҳўжалиги ва бошқа соҳаларда амалга оширилаётган давлат-хусусий шериклик лойиҳалари аҳамияти борасида юқоридаги фикрларни такрорлаш мумкин.

Ҳудудий қишлоқ ҳўжалигини ривожлантиришдан кўзланган асосий мақсад – мавжуд салоҳиятдан унумли фойдаланган ҳолда етиштирилаётган қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари ҳажми ва сифатини ошириш, экспорт улушини кўпайтириш ва саноат асосида уларни қайта ишлаш йўналишини кучайтириш. Ҳудудий қишлоқ ҳўжалигини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат: экин майдонларидан самарали фойдаланиш; имконият мавжуд бўлган ҳудудларда янги ерларни

2016 йилданок мамлакатимизда туризм соҳаси иқтисодиётнинг стратегик тармоқларидан бири сифатида белгиланди. Қабул қилинган фармон ва қарорлар асосида соҳадаги имкониятлар кенгайтирилди. «Фуқароларидан юртимизга виза талаб этилмайдиган мамлакатлар сони 9 тадан 86 тага етказилди, 53 та давлат учун «электрон виза» тизими жорий этилди». Туризм соҳасини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш мақсадида давлат бюджетидан субсидиялар ажратиш амалиётлари йўлга қўйилди.

Мамлакатимиз туризм салоҳиятидан самарали фойдаланиш, миллий маданий меросни миллий ва халқаро жамоатчиликка кенг тарғиб қилиш, зиёрат туризми, экологик туризм, гастрономик туризмни ҳамда уларнинг инфратузилмасини ривожлантириш борасида чора-тадбирлар амалга оширилиб келинмоқда. 2021 йилда ҳудудлар миқёсида туризм инфратузилмаси дастури учун ажратилган маблағлар қуйидагича (5.2-расм).

Фақатгина давлат бюджети маб ағлари ёки банк кредитлари ҳисобидан молиялаштириш орқали ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётини молиялаштириш асосида минтақалар иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш имконсиз. Бу борада хусусий секторнинг ижтимоий маъсулиятини ошириш, давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги (шериклиги) асосида лойиҳаларни амалга ошириш ҳам олдимиздаги стратегик вази-

5.2-расм. 2021 йилда туризм инфратузилмаси дастури учун ҳудудлар кесимида ажратилган маблағлар, млрд сўмда.

ўзлаштириш; йирик мажмуалар барпо этиш йўли билан саноатлашган шаклда чорвачиликни ривожлантириш; ҳудуднинг нисбий устунликларини ҳисобга олиб, боғдорчиликни ривожлантириш. Пахта етиштириладиган майдонлар ҳосилдорлигини ошириш учун ернинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга оид комплекс тадбирлар ишлаб чиқилиши лозим. Айни чоғда, унинг муқобил варианты сифатида бундай ҳудудларда сувсизликка ва шўрга чидамли, нисбатан кам меҳнат талаб этадиган пахтадан бошқа экин турларини жойлаштириш лозим. —Ҳисоб-китобларга кўра, шундай майдонларда вилоят табиий-иқлим шароитига мос келадиган эртаги сабзавотлар етиштирилса, учинчи йилдан бошлаб, ҳар гектаридан 5–10 млн. сўм атрофида даромад олиш мумкин бўлади. Ушбу кўрсаткич мос равишда ем-хашак экинлари ва мойли экинлар бўйича 2–3 млн. сўмни, мевазорлар ва интенсив боғлар бўйича 8–10 млн. сўмни, табиий газдан бошқа муқобил энергия турларини қўллаш ҳисобига иссиқхоналарда мева ва сабзавот етиштириш бўйича 25–30 млн. сўмни ташкил этади. Бундай майдонларда кўпчилик туманларда ем-хашак етиштириш (6760 га ёки жами майдонларнинг 85,5 фоизи) тавсия этилади. Бу вилоятда чорва озукаси таъминотини яхшилаш орқали чорвачилик маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ошириш имконини беради. 1085 гектарни ёки жами майдонларнинг 13,7%ини мевали боғлар ва сабзавот

экинлари етиштириш учун ажратиш кўзда тутилмоқда». Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари: узумчилик; мевачилик; эртанги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш; мойли экинлар етиштириш; чорвачилик; асаларичилик; балиқчилик.

Ўзбекистонда аграр ислохотларни амалга ошириш, тақибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш натижасида, фермер ва деҳқонларимизнинг фидокорона меҳнати ва омилкорлиги туфайли 2018 йилда ҳам мўл ҳосил етиштирилган эди. Жумладан, 6,4 миллион тонна ғалла, 2,3 миллион тоннадан пахта, 15,7 миллион тоннадан ортиқроқ мева ва сабзавот етиштирилган бўлса 2019 йил якунларига кўра 7,2 миллион тонна ғалла, 16,2 миллион тоннадан ортиқроқ мева ва сабзавот етиштирилди.¹

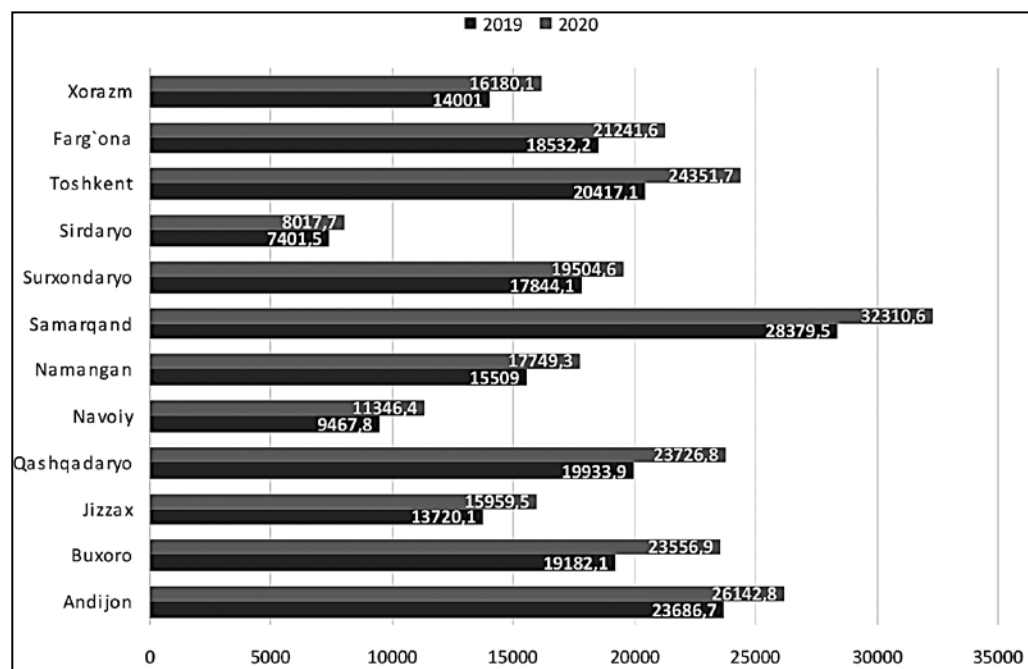
Умумий ҳолда хулоса сифатида таъкидлаш лозимки, минтақалар иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш орқали ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштириш борасидаги ҳукуратимизнинг комплекс ёндашуви аллақачон ўзининг натижаларини бериш билан бирга истиқболда жадал суръатлардаги тараққиётимизга ҳам хизмат қилади. Бунда энг асосийси интеграциялашган ва мувозанатли ижтимоий-иқтисодий тараққиёт орқали аҳоли турмуш фаровонлиги юксалиб бориши узвий равишда таъминланади.

5.3. ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ МАҲАЛЛИЙЛАШТИРИШНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ишлаб чиқариш миллий минтақавий, муниципал иқтисодиётларнинг ривожланиш асоси ҳисобланади. Чунки у инсонларнинг эҳтиёжларини қондириш учун зарурий ускуналар ва буюмларни ишлаб чиқарибгина қолмай, балки шаҳар ҳокимликлари ижтимоий сиёсати ва хизмат кўрсатиш соҳасининг молиявий манбаи бўлиб ҳам хизмат қилади. Шаҳар жойларда ишлаб чиқариш банд ерлар, ишлаб чиқариш бинолари ва иншоотлари, инженерлик ва транспорт инфратузилмаси объектлари ҳамда меҳнат ресурсларини ўз ичига оладиган кўп функцияли мажмуани муҳассамлаштиради.

Иқтисодиётда амалга ошириладиган туб таркибий ўзгаришларнинг муҳим йўналишларидан бири импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришларни вужудга келтириш ва ривожлантириш ҳисобланади. Импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирувчи ишлаб

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари.

5.3-расм. 5.3-расм. Ҳудудлар кесимида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари (амалдаги нархларда, млрд.сўм).

чиқаришни вужудга келтириш учун қуйидаги босқичларда ишлар амалга оширилади:

- мамлакатга тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш, хорижий инвестициялар иштирокида қўшма корхоналар ёки соф чет эл капиталига асосланган корхоналар ташкил этиш асосида янги турдаги, илгари мамлакатда бўлмаган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ташкил этилади;
- сўнгра мамлакатда ва унинг ҳудудларида мазкур тайёр маҳсулотларнинг баъзи бутловчи қисмларини маҳаллий хом ашё асосида ишлаб чиқариш учун янги қўшма корхоналар, миллий корхоналар ташкил этилиб, импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш йўлга қўйилади;
- бундай маҳсулотлар ишлаб чиқариш кучайтирилиб, тайёр маҳсулот таннархидаги улуши босқичма-босқич ошириб борилади.

Ҳар бир саноат корхонаси ўзининг ишлаб чиқариш тузилмасига, ўзаро алоқадорликда бўлган ишлаб чиқариш бўлимларининг муайян таркибига эга бўлади. Бир заводли саноат корхонасининг асосий ишлаб чиқариш бўлими цех ҳисобланади. Цех бу корхонанинг ишлаб чиқариш, ҳудудий ва маъмурий жиҳатдан алоҳидалашган қисми бўлиб, унда заводнинг ихтисослашувига мувофиқ, маълум ишлар мажмуи бажарилади. Корхонада тайёрланаётган маҳсулот ва бажарилаётган ишларнинг характери ва мазмунига кўра, асосий, ёрдамчи, хизмат кўрсатувчи ва қўшимча ишлаб чиқариш, мос равишда, асосий, ёрдамчи, хизмат кўрсатувчи ва қўшимча цехлар ҳамда хўжаликлар ажратилади. Асосий ишлаб чиқарилган маҳсулотларни ташқи истеъмолчиларга етказиб бериш учун бўлинмалар тузилади. Бунда хом ашё, материаллар, яримфабрикатларни тайёр маҳсулотларга айлантириш бўйича ишлаб чиқариш жараёнининг маълум қисми бажарилади ёки қандайдир маҳсулотни тайёрлаш жараёнида, яъни сотишга мўлжалланган маҳсулотни тайёрлашда қатнашадиган қатор босқичларда амалга оширилади.

Металлга ишлов бериш ва машинасозлик корхоналарига нисбатан олганда, асосий цехлар таркибига: қуйиш, темирчилик, механик ишлов бериш, чилангарлик, пайвандчилик- йиғув цехларини киритиш мумкин. Тарихан ишлаб чиқариш мажмуалари илмий-техникавий ва ижтимоий ривожланиш таъсирида ўз кўринишини ўзгартириб борди, уларни жойлаштириш характери ҳам ўзгарди; шаҳарлар, заводлар ўрнига бундай ҳудудлардан ташқарида ишлаб чиқаришларни жойлаштириш, уларнинг алоҳидалашуви юзага келди; инновацион технологиялар ва конвейер линияларни жорий этиш, автоматлаштириш ва компьютерлаштириш ҳамда

шу билан боғлиқ равишда ишлаб чиқаришда ишловчилар сони ва иш вақтининг қисқариши ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқаришига, саноат объектларининг ҳудудий-режали трансформациялашувига олиб келди.

Шаҳарсозлик миллий тажрибасида саноат ишлаб чиқаришларини шаҳарларда жойлаштириш муҳим роль ўйнаган. Чунки давлатни металл ва ускуна билан таъминлаш зарурияти давлатларда шаҳарлар вужудга келишининг муҳим тарихий шартларидан бири ҳисобланган. Шундай қилиб, шаҳарларда ишлаб чиқариш майдонларини жойлаштиришнинг махсус усулларини тавсифловчи қуйидаги даврларни ажратиш мумкин:

1. Интеграцион давр (саноат инқилоби бошланган даврдан XIX аср охиригача). Аҳоли пунктларининг бир бутун жамоаси завод атрофидаги қатор турар-жойлар сифатида шаклланди. Аҳоли яшаш жойлари ва саноат ҳудудлари бу ерда ягона бир бутунни ташкил қилди; турар-жойлар бевосита меҳнатни тақдим қилиш жойларига айланди.

2. Алоҳидалашув даври (XIX аср охири – XX асрнинг 70–80 йиллари). Бу давр бўҳронли индустриаллаштириш, ишлаб чиқаришнинг юксалиши, йирик корхоналар қурилиши (кимё, нефтни қайта ишлаш ва бошқалар), санитар- гигиеник қонунчиликнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Бу ерда саноат ва аҳоли яшаш туманларининг ажралиши юз берди, шаҳарларни функционал зоналаштириш тамойили амалга ошди.

3. Табақалашув даври (XX асрнинг 70–80 йилларидан бошлаб) ҳудудларда ишлаб чиқаришларни жойлаштириш корхоналарнинг санитар тавсифлари, технологиялар, касб-корликлар, ишлаб чиқариш қувватлари, эгалланган ҳудуднинг қўламлари, темир йўл транспортининг мавжудлиги, ишчилар сони, шаҳар қурилиши шароитларини ҳисобга олиб зоналаштириш нуқтаи назаридан лойиҳалаштирилди. Бу давр бозор муносабатлари, техник жараён ва глобаллашувнинг тезлашишини ҳисобга олиб, ҳудудий тузилмалар трансформацияси, меъёрий ҳужжатларнинг тартибга келтирилиши билан тавсифланади.

Шаҳарларни архитектура-режалаштиришнинг асосий таркибий қисми ҳисобланган саноат ҳудудлари шаҳар жойларни ташкил қилиш тамойилларига сифат жиҳатдан таъсир кўрсатди. Айтилганда саноат ҳудудий тузилмаларининг шаклланиши аҳоли пунктларининг архитектура-режалаштириш каркасига боғлиқ бўлди. Шундай қилиб, у ёки бу тузилмаларнинг узлуксиз ўзаро алоқадорлиги амал қилади. Саноат зонаси (кластери, тармоғи, тумани) деганда, умумий муҳандислик коммуникацияларига эга бўлган, бир-бири билан технологик боғланган ва боғланмаган, саноат корхоналари гуруҳлари асосида шаклланган шаҳар таркибидаги ягона ҳудудий тузилмани тушунамиз. Шаҳар ҳудудларидаги саноат

корхонаси кам ёки умуман боғлиқ бўлмаган, атроф-теваракдан кўлами жиҳатдан ажралиб турадиган анклавларни ўзида мужассамлаштиради. Улар шаҳарнинг бир қисми ҳисобланади ва айна вақтда, нисбатан автоном амал қилади; атрофдаги қурилишлар билан функционал ва ижтимоий алоқалар уларда амалда мавжуд эмас, маҳаллий аҳоли орасидан ишловчиларнинг маълум сони бундан мустасно.

Ҳозирги вақтда шаҳарлар аввалги йилларда тўпланган ҳудудий хarakterдаги муаммоларга дуч келмоқдалар. Тажрибанинг кўрсатишича, кўплаб шаҳарларнинг ё стихияли равишда, ёки совет даврида мамлакатни интенсив индустриалаштириш доирасида янада ривожлантириш учун катта баланс захираларига эга бўлган яхши ер майдонларини ишлаб чиқариш майдонлари учун ажратилишини ҳисобга олиб режалаштирилган таркиби вужудга келди.

Ишлаб чиқаришни қайта дислокациялаш маҳаллий ҳокимиятлар босими остида ёки бозордаги ўзгаришлар шароити сабабли амалга оширилиши мумкин, яъни бунда тумандаги иш юритиш харажатлари шундай даражага етадики, бунда маҳаллийлаштиришнинг бошқа ўрни фойдали бўлиб қолади. Саноат объектининг жойлаштириш ўрнини танлаш алгоритмини умумий кўринишда қуйидагича тасвирлаш мумкин:

- жойлаштириш минтақавий омилларини таҳлил қилиш. Бунда устувор мамлакат ёки минтақани танлаш юзага келадиган муаммолар сонига нисбатан афзалликларнинг етарли сондаги мавжудлиги билан белгиланган;
- минтақавий жиҳатдан жойлаштиришнинг муқобил вариантларини ишлаб чиқиш;
- дастлаб баён қилинган талабларга жавоб берадиган ер майдонларини аниқлаш;
- жойлаштириш муқобилини баҳолаш ва маҳаллийлаштиришнинг охириги вариантини танлаш.

Корхонани жойлаштириш бўйича қарор қабул қилишнинг ҳар бир даражасида турли омиллар етакчилик қилади (5.11-жадвал).

Бўлғуси корхонанинг жойлашган ўрни ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг характерига ҳам боғлиқ бўлади. Масалан, қишлоқ хўжалиги мажмуаси корхоналарини жойлаштиришда кўп даражада табиий ва ижтимоий- демографик омиллар таъсир кўрсатади, озик-овқат саноати корхоналарини маҳаллийлаштиришни эса хом ашё ва истеъмол омиллари белгилайди. Саноат корхоналарини жойлаштиришда энергия манбалари, сув захиларини топишнинг қулайлиги ва хом ашёга яқинлиги етакчи омиллар ҳисобланади. Корхоналар уч сабаб: зарурлиги (фойда-

Корхонани маҳаллийлаштиришни танлашга таъсир кўрсатувчи омиллар

Қарор қабул қилиш даражаси	Асосий омиллар
Мамлакат	Табиий омиллар. Ишлаб чиқариш учун зарур бўлган хом ашё ресурсларининг мавжудлиги. Ҳукумат барқарорлиги ва умумий ривожланиш стратегияси. Хўжалик юритишнинг иқтисодий ва солиқчилик шароитлари. Меҳнат ресурсларини қиймати ва малакаси бўйича баҳолаш.
Минтақа	Мол етказиб берувчилар ва хом ашё манбаларининг жойлашуви. Мақсадли сотиш бозорлари. Ҳуқуқий қонунчилик. Инвестицион жозибдорлик.
Шаҳар	Мос келадиган ҳудудларнинг мавжудлиги. Шаҳар ҳамкорлигини ривожлантириш умумий тизими, хавфсизлик, ижтимоий соҳани ривожлантириш, хизмат кўрсатиш имкониятлари, яшаш шароитлари ва ҳ.к. Меҳнат ресурсларини топишнинг осонлиги, меҳнатга ҳақ тўлаш ставкаси, малакаси, меҳнат унумдорлиги, касаба уюшмаларининг фаолияти.
Жойни танлаш	Ишлаб чиқаришни жойлаштириш учун мос келадиган жойларнинг мавжудлиги, майдони, нархи. Ер майдонини қўлга киритиш ёки ижарага олишнинг имконияти. Транспорт имкониятлари. Ижтимоий инфратузилманинг мавжудлиги.

ли қазилмаларни қазиб олиш, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги, балиқчилик), сақлаш муддати ва муомала харажатларини камайтиришга кўра хом ашё манбаларига яқин жойлаштирилиши мумкин.

Ҳудуднинг транспорт қулайлиги, йўлларнинг мавжудлиги, муҳандислик коммуникациялари, омборхона хўжалигининг ривожланиш даражаси жойлаштиришнинг муҳим шартлари ҳисобланади. Корхонанинг жойлаштириш ўрнини танлаш қуйидаги мезонлар асосида аниқланади:

- материаллар мавжудлигига кўра. Бу, айниқса, транспорт харажатларини пасайтириш мақсадида материал сиғимли корхоналар учун муҳимдир;
- меҳнат ресурсларига кўра. Бунда иккита ҳолат ҳисобга олинади: минтақадаги меҳнат ресурсларининг сифат-сони ва ишчи кучининг баҳоси;
- товарлар савдоси ва солиқларни ҳисобга олиш. Турли минтақаларда солиққа тортиш, молиявий қўллаб-қувватлаш, солиқ сиёсати бўйича турли тизимлар амал қилган вазиятларда қўлланилади. Корхона бу шароитлар мақбулроқ бўлган ҳудудда жойлашади;
- транспорт воситаларининг ҳолатига кўра. Бунда корхонанинг фойдалилиги кафолатланган транспорт хизматлари билан таъминланадиган жойлашиш ўрни танланади. Корхонани транспорт

тармоқлари, портлар, аэропортлар, автомагистралларга яқин жойлаштириш зарур бўлади;

- энергия манбаларининг яқинлигига кўра. Бу энергия сиғимли корхоналар учун айниқса муҳим ҳисобланади. Бироқ ҳозирги вақтда бу мезон электр энергиясидан кенг фойдаланилиши туфайли илгаригидек аҳамиятли эмас;
- атроф-муҳитга кўра. Бу мезон охириги йилларда катта аҳамият касб этмоқда ва экологик хавфсизлик нуктаи назаридан маълум минтақаларда айрим корхоналарнинг қурилиши чекланмоқда.

Ушбу ишлар меҳнат тақсимотининг ривожлантирилиб, чуқурлаштирилиб бориши, ишлаб чиқаришни ихтисослаштирилиши асосида унинг кооперациялашуви, яъни саноат кооперация алоқаларининг кенгайтирилиб бориши йўли билан амалга оширилади. Меҳнат тақсимоти ва ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви, саноат кооперацияларининг ривожланиши асосида мамлакат ва унинг ҳудудларида рақобатбардош, импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирилган янги ишлаб чиқаришларнинг ташкил этилиши жараёнлари ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш (productive localization) деб аталади.

«Маҳаллий ишлаб чиқариш» («локальное производство»), «ишлаб чиқарувчиларнинг маҳаллийлаштирилиши» (localization of production) аталари иқтисодий адабиётларда XX асрнинг 70-йилларидан бошлаб кенг қўлланила бошланди. Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш деганда, амалдаги ва янги импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқаришларни ўзлаштириш ва кенгайтириш асосида бозорда импорт маҳсулотларига ўхшаш, рақобатбардош миллий маҳсулотларнинг ишлаб чиқарилиши тушунилади. Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш орқали чет эл товарларининг мамлакат ички бозорига интервенсияси қисқартириб борилади ва ушбу товарларга бўлган қарамликдан халос бўлинади.

Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин иқтисодиётни тубдан таркибий ўзгартириш, импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирилган товарлар ишлаб чиқаришларни ўзлаштириш ва ривожлантириш мақсадида кенг қўлланила бошланди. Бу тажриба энг муҳим истеъмол маҳсулотларини ишлаб чиқариш соҳаларида, автомобилсозлик саноатида жорий этилиб, катта самара берди.

Саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини шакллантириш, амалга ошириш ва ҳисобот тизимини юритиш ҳамда ушбу жараёнда давлат бошқаруви органлари ва лойиҳалар ташаббускорларининг ўзаро ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисида низом тасдиқланди (17. 12. 2019 йилдаги 1009-сон ВМҚга қаранг).

Ҳужжат Президентнинг «Давлат ва хўжалик бошқаруви ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти органларининг ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва саноат тармоқларида кооперация алоқаларини жадаллаштиришнинг янги тизимини жорий этиш бўйича масъулиятини янада ошириш тўғрисида» 2019 йил 24 августдаги ПҚ-4426-сон қарорига мувофиқ қабул қилинди.

Низомда белгиланишича, импорт ўрнини босувчи тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар, эҳтиёт қисмлар, хомашё ва материалларни ишлаб чиқариш (ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш) билан боғлиқ жараён маҳаллийлаштириш ҳисобланади. Маҳаллийлаштириш бўйича чора-тадбирлар дастури Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги, Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги, Давлат Солиқ Қўмитаси, Давлат Божхона Қўмитаси, Монополияга қарши курашиш қўмитаси, Давлат статистика қўмитаси, Давлат активларини бошқариш агентлиги, «Ўзстандарт» агентлиги, шунингдек:

- Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳузуридаги Тармоқ бозорлари ва экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш тадқиқотлари маркази;
- Қорақалпоғистон Жўқорғи Кенгеси раисининг, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва саноатда кооперация алоқаларини кенгайтириш масалалари бўйича ёрдамчиси ва ишчи гуруҳ;
- лойиҳа ташаббускорлари (импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи хўжалик юритувчи субъектлар) маҳаллийлаштириш жараёни иштирокчилари ҳисобланади.

Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва саноат кооперациясини ривожлантириш жараёнларини чуқурлаштириш бўйича ваколатли орган этиб белгиланди.

Низомда маҳаллийлаштириш жараёни иштирокчиларининг вазифалари, улар томонидан маҳаллийлаштириш дастурини шакллантириш, амалга ошириш бўйича амалга ошириладиган функциялар, шунингдек уларни амалга ошириш муддатлари белгиланган. Бу маҳаллийлаштириш дастурини шакллантириш ва уни амалга ошириш жараёни иштирокчиларининг ўзаро ҳамкорлиги схемасида акс этган.

Лойиҳалар маҳаллийлаштириш дастурига уларнинг кўрсаткичлари қуйидаги мезонларга жавоб берган ҳолда киритилади:

- маҳаллийлаштириладиган маҳсулотларнинг республика ҳудудига доимий равишда, катта миқдорда импорт қилиниши;

- маҳаллийлаштириладиган маҳсулот ишлаб чиқариш қуввати ва мавжуд хомашё базаси негизида қўшилган қиймат занжирини яратиш имкониятининг мавжудлиги;
- тармоқ ва ҳудудий корхоналарда мавжуд технологик ускуналарнинг тез ишдан чиқувчи бутловчи буюмлари, эҳтиёт қисмлари ва материалларини ишлаб чиқаришга қаратилганлиги;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг маҳаллийлаштириш даражаси камида 36% бўлиши;
- маҳаллийлаштирилаётган маҳсулотга ички ва ташқи бозорда етарли даражада талабнинг мавжудлиги;
- ишлаб чиқариш инфратузилмасининг мавжудлиги, айниқса, бўш бино ва кичик саноат зоналаридаги мавжуд инфратузилмадан фойдаланилиши;
- йирик ва кичик корхоналар ўртасида кооперация алоқалари йўлга қўйилганлиги.

Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва саноат тармоқларида кооперация алоқаларини жадаллаштириш инвестицияларни жалб қилиш ва экспортни рағбатлантириш билан биргаликда - Вазирлар Маҳкамаси, давлат ва хўжалик бошқаруви ҳамда маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари раҳбарларининг энг муҳим вазифалари.

Юқоридагилардан келиб чиқилганда қуйидаги тизим вужудга келди:

биринчидан, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларида ҳокимнинг ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва саноатда кооперация алоқаларини кенгайтириш масалалари бўйича ёрдамчиси пайдо бўлади. Унга реал ваколатлар берилди. Масалан, у ҳудудда маҳаллийлаштиришнинг аниқ рўйхатини ва маҳаллийлаштиришнинг ҳудудий дастурлари лойиҳаларини шакллантиради, уларда назарда тутилган мақсадли параметрларга эришишнинг мониторингини олиб боради. Ҳоким ёрдамчиси раҳбарлигида доимий асосда фаолият кўрсатувчи ишчи гуруҳи ташкил этилади;

иккинчидан, ҳар йили мониторинг олиб бориладиган юридик шахслар рўйхати тузилади. Бу давлат улуши юқори бўлган (50% ва ундан ортиқ) юридик шахслар ва улар улушнинг 50%и ва ундан ортиғига эгаллик қиладиган корхоналарга тааллуқли. Уларда, хусусан, раҳбарнинг маҳаллийлаштириш, саноатда кооперация алоқаларини кенгайтириш ҳамда ахборот технологиялари масалалари бўйича биринчи ўринбосари пайдо бўлади. Маҳсулотлар сотиб олиш бўйича импорт шартномалари (уларга қўшимча шартномалар) ва уларнинг техник талаблари у билан

келишилади. Импорт харидлари ва валюта ресурсларидан самарали фойдаланилиши ҳар чоракда ташқи аудитдан ўтказилади;

учинчидан, Ҳисоб палатасида импортни доимий таҳлил ва мониторинг қилиш бўйича алоҳида таркибий тузилма ташкил этилади. Унинг вазифаларига бюджет ва давлат мақсадли жамғармаларининг маблағлари ҳисобидан, шунингдек мониторинг юритиладиган корхоналар томонидан амалга оширилган импорт ҳажмлари ва номенклатурасини доимий таҳлил қилиш (иккинчиданга қаранг), давлат харидларининг асосланганлиги, импортнинг нарх бўйича белгиланган параметрларга мувофиқлигини ўрганиш киради. Бўлинма маҳаллийлаштириш жараёнини такомиллаштириш юзасидан тайёрланган маълумотларни ҳар чоракда Президент Администрациясига киритиб боради;

тўртинчидан, Вазирлар Маҳкамасининг Макроиқтисодий таҳлил, таркибий ўзгартиришлар, молия-банк тизими ва хусусий тадбиркорлик масалалари котибияти тузилмасида Иқтисодиёт тармоқларида ва ҳудудларда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурларини ишлаб чиқиш ва саноатда кооперация алоқаларини ривожлантириш масалалари шуъбаси ташкил қилинди;

олтинчидан, Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва саноат кооперациясини ривожлантириш жараёнларини чуқурлаштириш бўйича ваколатли орган сифатида белгиланди. Идорага қўшимча вазифалар юклатилди.

Маҳаллийлаштирилган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳажми 2020–2021 йиллар давомида камида 20%га, хусусан, импорт улуши юқори бўлган товарларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ҳисобига оширилиши керак. Шунингдек, технологик асбоб-ускуналарнинг тез ишдан чиқувчи бутловчи буюмлари, эҳтиёт қисмлари ва материаллари ҳам маҳаллийлаштирилади. Мамлакатимизда мавжуд полимер, ип-калава, чарм, жун, ипак, мис, табиий тош, қишлоқ хўжалиги ва бошқа бирламчи хом ашёларни чуқур қайта ишлаш орқали қўшилган қиймат занжири яратилади.

Маҳаллийлаштириш дастури доирасида ички бозорда талаб юқори бўлган импортнинг ўрнини босувчи ва экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчиларнинг кредитлари бўйича кафиллик ва фоиз тўловларини компенсация қилишни Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси таъминлайди. Қўллаб-қувватланадиган лойиҳалар Жамғармани бошқариш бўйича кенгаш томонидан маъқулланади (13. 08. 2019 йилдаги ПФ-5780-сон Фармон).

Корхоналар ўртасидаги кооперация алоқаларини кенгайтириш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ўзаро чамбарчас боғлиқ

жараёндин. Тармоқ ичидаги ва тармоқлараро саноат кооперациясининг кенгайиши тайёр маҳсулот, бутловчи буюм ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш учун шарт-шароит яратади.

Маълумки, маҳаллийлаштириш жараёни иқтисодиётнинг жадал ва барқарор ривожланишини таъминлаш, унинг ташқи омилларга боғлиқлигини камайтириш, ишлаб чиқариш жараёнларига янги, самарали технологияларни татбиқ қилишни жадаллаштириш, маҳаллий хомашё ва ишлаб чиқариш ресурсларидан кенг фойдаланиш, шу асосда замонавий рақобатдош маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш, валюта маблағларидан тежамли ва оқилона фойдаланиш, шунингдек, янги иш жойларини яратиш имконини беради. Маҳаллийлаштириш дастурининг амалга оширилиши қуйидаги ижобий жиҳатлар билан тавсифланади:

- мавжуд ишлаб чиқариш қувватларидан самарали фойдаланиш;
- турли саноат тармоқларининг қўшилган қиймати юқори бўлган маҳсулотлари экспортини кўпайтириш ва анъанавий экспорт салмоғини камайтириш;
- самарали ички ва тармоқлараро ишлаб чиқариш кооперация алоқаларини ривожлантириш;
- иқтисодиётнинг реал секторида мамлакатимиз корхоналарининг кооперацияси салоҳиятидан юқори даражада фойдаланиш;
- маҳаллий хомашёни қайта ишлашни кенгайтириш, ишлаб турган корхоналарни замонавийлаштириш ва янгиларини ташкил этиш ҳисобидан иқтисодиёт таркибини такомиллаштириш ва ҳ. к.

2019 йил давомида барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан инвестицияларни ўзлаштириш ҳажми 220,7 трлн сўмга етказилиб, тасдиқланган йил прогнозига нисбатан 2 баробарга ўсди. Шу ўринда асосий капиталга инвестициялар ҳажми 189,9 трлн сўмни, 2018 йил кўрсаткичларига нисбатан ўсиш даражаси эса 1,3 баробарни ташкил этди.¹

Асосий капиталга инвестициялар ҳажмининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2018 йилда 30 фоиздан амалдаги 36,2 фоизга қадар ўсди (умумий инвестициялар ҳажмининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2019 йил натижалари билан 42,1% ташкил этди).

Ҳисобот даврида 2,8 мингдан ортиқ ижтимоий, инфратузилма ва ишлаб чиқариш объектлари фойдаланишга топширилди: 145 та йирик ишлаб чиқариш объектлари, 167 та йирик ҳудудий лойиҳалар, 2,5 мингдан зиёд ижтимоий ва инфратузилма объектлари.

¹ <https://mift.uz/uz/news/uzbekiston-respublikasining-2019-jil-uchun-investitsiya-faolijatisarisobi>

Инвестиция фаолиятининг сезиларли ўсиши 13,3 млрд. долл. ни ташкил этган хорижий инвестицияларнинг оқими ва ўзлаштирилиши билан бевосита боғлиқ бўлиб, унда:

- тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлар – 9,3 млрд. доллар (шундан асосий капиталга – 6,6 млрд. долл. ;)
- давлат кофлати остидаги хорижий инвестициялар ва кредитлар – 4,0 млрд. доллар (шундан асосий капиталга – 3,2 млрд доллар) ўзлаштирилди.

Бунда ўзлаштирилган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитларнинг умумий инвестициядаги улуши 37 фоизга етказилди (таққослаш учун 2018 йилда бу кўрсаткич 10,5%ни ташкил этган).

БМТнинг Савдо ва тараққиёт бўйича конференциясининг (ЮНКТАД) ҳисоботида кўра, жаҳон миқёсида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми кетма-кет учинчи йил пасайиб, глобал молиявий инқироздан сўнг дарҳол кузатилган энг паст даражага етди. 2018 йил охирида бу кўрсаткич 19 %га камайди (2017 йилда – 16%).

Бундан ташқари, ривожланаётган мамлакатлар бўйича ЮНКТАДнинг ҳисоботида кўра, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажмининг ижобий ўсиши Осиёда кузатилиб, унинг ҳажми 5%га ўсди. Шу ўринда Марказий Осиё мамлакатларида хорижий инвестицияларнинг ўсиши ўртача 8-10 %ни ташкил этган бўлса, Ўзбекистон Республикасида бу кўрсаткич 2018 йилнинг шу даврига (2,9 млрд. доллар, шундан асосий капиталга – 1,6 млрд доллар) нисбатан 3,2 баробарни ташкил этди (9,3 млрд доллар, шундан асосий капиталга – 6. 6 млрд доллар) ва Марказий Осиё мамлакатлари орасида ўсиш суръатлари бўйича республикамиз етакчиликни таъминлади.

Хорижий инвестицияларни республикага жалб қилиш бўйича асосий хорижий ҳамкорлар сифатида Хитой, Россия ва Германияни эътироф этиш мумкин, шу билан бирга Ўзбекистон иқтисодиётига инвестиция киритадиган давлатлар умумий сони 50 тадан ошди. Натижада йирик инвестор-давлатларнинг умумий жалб қилинаётган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлардаги улуши 34%гача қисқарди.

2018 йил кўрсаткичларига нисбатан тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитларни жалб қилишнинг фаол ўсиши электротехника маҳсулотларини ишлаб чиқариш (ўсиш – 7,5 баробар), металлургия (ўсиш – 4,6 баробар), тўқимачилик (ўсиш – 2,5 баробар), чарм-пойафзал (ўсиш – 2,1 баробар) ва нефть-газ (ўсиш – 2 баробар) тармоқларида кузатилди.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлар оқимининг ўсиш суръати ҳудудий аҳамиятга эга бўлган лойиҳаларда ҳам мустаҳ-

камланиб бориб, уларнинг умумий ҳажми 2019 йилда 4,8 млрд долларни (шундан асосий капиталда – 4,2 млрд доллар) ташкил этиб, 2018 йил мос даврига нисбатан 4 баравар ва 2017 йилга нисбатан 24 баравар кўпайди. Фақат хорижий капитал иштирокида ҳудудларда умумий қиймати 858,5 млн долларга тенг 167 та лойиҳа фойдаланишга топширилди.

2020 йил ва ундан кейинги йилларда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитларни фаол жалб қилиш, уларни электр энергетика, ахборот технологиялари, шунингдек мавжуд ҳом ашёни чуқур қайта ишлаш орқали юқори қўшилган қиймат занжирини яратишга қаратилган кимё саноати, электротехника маҳсулотларини ишлаб чиқариш, енгил саноат, қишлоқ хўжалиги ва қурилиш материаллари ишлаб чиқариш каби устувор соҳалардаги лойиҳаларни амалга ошириш орқали уларнинг йўналишларини диверсификация қилиш ишлари давом эттирилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 9 январдаги ПҚ-4563-сон қарори билан тасдиқланган Инвестиция дастурига мувофиқ 2020 йилда молиялаштиришнинг барча манбалари ҳисобидан асосий капиталга қарийиб 233,2 трлн. сўм капитал қўйилмалар ўзлаштирилиши режалаштирилган, бунда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитларнинг – 7,1 млрд. доллар, давлат кафолати остидаги хорижий инвестициялар ва кредитлар – 2,7 млрд. доллар ўзлаштирилиши режалаштирилмоқда.

Хусусан, 2020 йилда ижтимоий, инфратузилма ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган 2 мингдан зиёд объектлар фойдаланишга топширилиши режалаштирилган: 206 та йирик ишлаб чиқариш қувватлари, 240 та ҳудудий ишлаб чиқариш объектлари, 1,6 мингта ижтимоий ва инфратузилма аҳамиятига эга объектлар.

5.4. МАҲАЛЛИЙЛАШТИРИШ АСОСИДА ЮҚОРИ ҚЎШИМЧА ҚИЙМАТЛИ ТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШ

Ҳозирги даврда иқтисодий адабиётларда илгари сурилган ғояларда, тавсияларда ва реал амалиётда эътибор берилган асосий кўрсаткичлар қиймат кўрсаткичлари бўлиб, уни (қийматни) оширишга интилиш тенденцияси мавжудлиги яққол кўринади.

Ҳар бир масалага икки томонлама ёндашиб, ҳар бир товарнинг (маҳсулотнинг) ўзида ҳам қиймат, ҳам нафлилик мавжудлигини, унинг қайси бирини кўпайтиришни тўғри англамаслик зиддиятли, тесқари ҳаракат қилишимизга сабаб бўлади. Ҳозирги вақтда кўпгина мамлакатларда, жумладан, бизнинг мамлакатимизда ҳам қийматни кўпайтиришга

кўпроқ ҳаракат қилинмоқда, чунки хўжаликлар фаолиятини баҳолашда истиқбол кўрсаткичларини, унинг қийматини оширишга ундовчи, рағбатлантирувчи кўрсаткичлардан иборат бўлиб қолмоқда.

Қиймат ҳажмини, қўшилган қийматни, қўшимча қийматни кўпайтиришга интилиш бунга ёрқин мисол бўла олади.

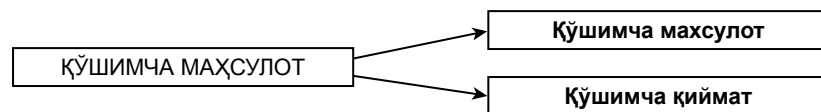
Ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий жамиятда зарурий маҳсулот билан бир қаторда қўшимча маҳсулотга нисбатан ҳам объектив зарурат мавжуд бўлади. Масалан, ибтидоий жамоа тузумида, меҳнат қуроллари ўта содда бўлган даврда, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот шу қадар оз эдики, у ҳаттоки энг зарур эҳтиёжларни қондиришга ҳам етарли эмасди. Бироқ, кишилар ўзларининг иш вақтларининг бир қисмини қўшимча иш вақти, бинобарин қўшимча меҳнат сифатида ажратиб меҳнат қуролларини, истеъмол буюмлари захираларини тайёрлаш учун сарфлашга мажбур эдилар. Жамият тараққиётининг ҳамма босқичларида қўшимча маҳсулот мавжуд бўлиб, турли босқичларда унинг ижтимоий шакли турлича бўлади. Масалан, у қулдорлик жамиятида қулдорлар ёки латифундистлар даромади, феодал жамиятида уч кўринишдаги (баршчина, оброк, пул солиғи) ер рентаси, капитализмда эса қўшимча қиймат кўринишларида намоён бўлган.

Жамиятда ишлаб чиқарувчи кучларнинг доимий равишда ривожланиб бориши меҳнат унумдорлигининг ошиб боришини таъминлайди ва унинг эвазига зарурий иш вақтининг қисқаришига, тегишли равишда, қўшимча иш вақтининг ва бинобарин қўшимча қийматнинг ўсишини таъминлаш имкониятини яратади.

Шундай қилиб, соф маҳсулотнинг икки таркибий қисмларга ажратилиши ижтимоий тараққиётнинг барча босқичлари ва барча ижтимоий-иқтисодий тизимлар учун умумий иқтисодий қонуниятга айланади. Бу қонуният ҳар қандай ижтимоий ишлаб чиқаришнинг табиатидан, кишилик жамияти прогрессив ривожланиши қонунидан келиб чиқади.

Объектив зарурият ва жараён сифатида қўшимча қийматнинг вужудга келиши ва ўсиши ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши ҳамда ижтимоий меҳнат унумдорлигининг ошиши билан боғлиқдир. Бу жараёнлар инсонга ўз иш вақти ва меҳнатининг ҳаёт кечириши учун зарур бўлган неъматларни яратишга сарфланувчи қисмини камайтириш, ва шунга мувофиқ ҳолда, бошқалар учун маҳсулот яратувчи қўшимча иш вақти ва қўшимча меҳнатни кўпайтириш имконини берди.

Қўшимча маҳсулот ялпи ички маҳсулотнинг таркибий қисми бўлганлиги учун унда мавжуд бўлган икки томонлама хусусият, яъни қиймат ва нафлилик хусусиятлари қўшимча маҳсулотга ҳам мансуб бўлади, яъни қўшимча маҳсулот икки томонлама хусусиятга эга бўлади.

Бу ерда шунини таъкидлаш жоизки, ишлаб чиқарувчи кучлар ривожланиши натижасида меҳнат унумдорлигининг ўсиши (зарурий маҳсулот ўзгармаган ҳолатда) қўшимча қийматнинг ўсишига олиб келади.

Яна шу нарсани ҳам таъкидлаш жоизки, айрим эълон қилинган мақола ва китобларда айрим муаллифлар қўшимча маҳсулот, қўшилган қиймат ва қўшимча қийматни бир хил синоним тушунча деб қарамоқдалар. Лекин улар орасида жуда катта фарқ мавжуддир.

Қўшилган қиймат – амортизация фонди, иш ҳақи, турли ижтимоий фондлар, солиқ ва бошқа тўловларни ўз ичига олади.

Қўшимча маҳсулот эса қўшилган қийматдан амортизация, иш ҳақи ва турли ижтимоий фондлар чегириб ташлангандан қолган қисмини ўз ичига олади. Қўшимча қиймат эса қўшимча маҳсулотнинг бир томонини, яъни қиймат томонини ифода этади.

Мамлакатимизда ЯИМнинг нафақат миқдоран ўсиб бориши, балки унинг таркибий тузилмасининг сифат жиҳатидан такомиллашиб бориши ҳам алоҳида эътиборга молик. Бунда унинг ўсишига таъсир кўрсатган омиллар таҳлили, яъни қўшилган улушларнинг таркиби ҳамда ЯИМнинг ўсишига қўшган ҳиссасини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтиришни таъминлайдиган кимё, нефт-газ ва нефт-кимё саноатини, машинасозлик, металлни қайта ишлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, енгил, озик-овқат саноатининг юқори технологияларга асосланган тармоқларини ва бошқа соҳаларни юксак даражада ривожлантириш олдимизга қўйилган мақсадларга эришишнинг асосий манбаи бўлиши даркор.

Республика миллий иқтисодиётида эришилган бу ижобий натижалар таркибий қайта қуришлар асосида бутунлай янги иқтисодиёт мажмуасининг бунёд этилганлиги, биринчи навбатда энг муҳим макроиқтисодий ва такрор ишлаб чиқариш нисбатларини давлат томонидан самарали тартибга солишнинг натижаси ҳисобланади. Бунда асосий эътибор иқтисодиётнинг тармоқ тузилиши, ҳудудларнинг таркибий тузилишини такомиллаштиришга қаратилади.

Таркибий сиёсатнинг ҳудудий жиҳатларини таъминлаш одамлар турмуш даражасида вужудга келган ҳудудий номуносивликни бартараф этиш, ресурслар ва ишлаб чиқариш имкониятларидан самарали фойдаланишга эришишда катта аҳамиятга эга бўлади. Шунингдек, бунда ишлаб

чиқарилаётган маҳсулот турини ўзгартириш, унинг сифатини яхшилаш ва маҳсулот тайёрлашга кетадиган жами харажатларни камайтириш талаблари ҳам ҳисобга олинади.

Иқтисодиёт тузилишидаги ўзгартиришлар, четдан маҳсулот олиб келишни қисқартириш, иқтисодиётнинг хомашё етиштиришга қартилган бир томонлама йўналишини бартараф этиш ва унинг экспорт имкониятини кенгайтириш, тармоқлар ичидаги ва ҳудудий жиҳатдан вужудга келган номуносивликларни бартараф этиш асосида иқтисодиётнинг мутаносиб ва барқарор ривожланишини таъминлаш вазифаларини ҳал этиш билан боғлиқликда амалга оширилди.

Мамлакатдаги иқтисодий ривожланиш даражаси ошириш ва юқори қўшимча қийматни яратувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш аввало инвестиция фаолияти тараққиёти, инвестиция муҳитига бевосита боғлиқ. Шу боис мамлакатимизда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш учун энг қулай инвестиция муҳитини шакллантиришга муҳим вазифа деб қаралмоқда, шу мақсадда иқтисодиётни либераллаштириш, давлат бошқарувини ислоҳ қилиш, тадбиркорлик субъектлари фаолиятига аралашувни чеклаш, лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини қисқартириш ва содалаштириш, товарлардан эркин фойдаланишни таъминлаш, шунингдек, ҳудудларда зарур инфратузилмани яратиш борасида кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Мазкур соҳадаги ишларнинг ҳолатини таҳлил қилиш инвестиция лойиҳаларини ўз вақтида ва тўла-тўқис амалга оширишга, инвестицияларни жалб этиш ва ўзлаштиришга тўқинлик қилаётган айрим тизимли камчиликлар мавжудлигини кўрсатди. Хусусан, инвестиция дастурини шакллантиришнинг амалдаги тизими истиқболли инвестиция лойиҳаларини босқичма-босқич тайёрлашни, лойиҳа ҳужжатлари ўз вақтида ишлаб чиқилишини таъминламаяпти, бу эса молиялаштиришнинг очилиши, маблағлар ўзлаштирилиши, оқибатда эса қувватлар ишга туширилиши кечиктирилишига олиб келмоқда. Инвестиция дастурларини ишлаб чиқиш ва мониторинг қилиш жараёнига илғор ахборот-коммуникация технологиялари татбиқ этилмаган.

2017 йилда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри, шунингдек, алоҳида туман ва шаҳарларни ривожлантириш бўйича 40 дан ортиқ дастурлар қабул қилинди.

Улар ижросини таъминлаш ҳамда ҳудудлар иқтисодий ўсишини тезлаштириш ва доимий иш ўринларини яратиш мақсадида 2017–2018 йилларда саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизматлар соҳасида ҳар бир туман учун истиқболли янги 2077 та йирик лойиҳа тасдиқланди.

Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилояти ҳудудларидаги туманларда саноат соҳасида 1 619 та янги корхона ташкил этилиб, бу 2016 йилга нисбатан 1,2 марта кўпдир. Янгидан ташкил этиладиган корхоналарга солиқ тўлови бўйича 5 йилдан 10 йилгача имтиёзлар, шу жумладан, мулк, ер ва ободонлаштириш солиқлари ҳамда Республика йўл жамғармаси йиғимларидан озод этиш каби имтиёзлар қўлланиб келинмоқда. 47 та узоқ, етиб бориш қийин бўлган туманларда янги ташкил этилган ва микрокредит олган якка тартибдаги тадбиркорлар 6 ой муддатга катъий белгиланган солиқ тўловидан озод этилди.

Ҳудудларда муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантиришга ёндашув тубдан ўзгартирилди, аҳолининг эҳтиёжлари кўпроқ инобатга олинган бўлди. Хусусан, сўнгги йилларда биринчи марта 2700 км. автомобиль йўллари ва 5,1 минг км. паст кучланишли электр тармоқлари қуриш ва капитал таъмирлашга давлат маблағлари йўналтирилди.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарлари бошчилигида, Бош вазир ва унинг ўринбосарларига бириктирилган Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар ҳудудларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожланиш секторларига бўлинишини назарда тутувчи иш ташкил этишнинг янги тизими жорий этилди.

Жамоатчилик олдида ҳисобот бериш, аҳоли турмуш даражаси ва сифатини ошириш вазифаларини сўзсиз амалга ошириш мақсадида жойларда ишларни ташкил этишнинг «маҳалла – туман (шаҳар) – вилоят – республика» тамойили асосидаги янги тизими жорий этилди.

Мазкур тизимнинг жорий этилиши ижро этувчи ва вакиллик ҳокимияти марказий органларининг маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро ҳамкорлигининг даражаси ҳудудларда ечимини кутаётган муаммоларни ҳал қилиш бўйича уйғун фаолиятни таъминлаб берди. Шунингдек, секторлар томонидан уйма-уй юриш ва аҳоли билан учрашувлар асосида маҳалладаги долзарб муаммоларни аниқлаш орқали туман (шаҳар)ни ривожлантириш бўйича дастурларга таклифлар ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этди.

Ҳудудларда ижтимоий-иқтисодий сиёсат ўзгартирилди, бунда иш ўринлари ташкил этиш ва одамлар учун муносиб турмуш шароитларини яратиш устувор мақсад этиб белгиланди:

- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича 11 та, шунингдек алоҳида туман ва шаҳарларни ривожлантириш бўйича 36 та дастур қабул қилинди;

- нисбатан орқада қолган ва ортиқча иш кучи мавжуд ҳудудларни жадал ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди;
- 2017 йилнинг 1 июлидан бошлаб Тошкент шаҳри ва пойтахт туманларида ўтказилаётган тажриба доирасида янги замонавий тизим татбиқ этилиб, унга кўра, туман маҳаллий бюджетларининг қўшимча даромадларини тегишли маҳаллий бюджетлар тасарруфида қолдириш имкони яратилди;
- ҳудудларда муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантиришга ёндашув тубдан ўзгартирилди;

Эркин иқтисодий зоналар, технопарклар, кичик саноат ҳудудлари ташкил қилиниши тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларини жалб қилиш, янги юқори технологик ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, ҳудудларни табиий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг асосий омили бўлди.

Президент Шавкат Мирзиёев жойларда ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг бориши, халқнинг ҳаёт даражаси ва сифатини янада оширишга қаратилган бунёдкорлик ва ободонлаштириш ишлари билан яқиндан танишиш, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган дастурларни қабул қилиш мақсадида 2017 йилнинг ўтган даври мобайнида республиканинг барча минтақаларига ташриф буюрди:

2018 йилда Янги ташкил этилган саноат корхоналарида 7 000 дан ортиқ ишлаб чиқариш қуввати фойдаланишга топширилди, 100 дан ортиқ янги турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Натижада қайта ишлаш саноатининг жами саноатдаги улуши 80 фоиздан ортиқни ташкил этди, меҳнат унумдорлиги қарийб 6 фоизга ошди.

Маҳаллий хом-ашёни чуқур қайта ишлаш бўйича янги юқори технологик ишлаб чиқариш қувватларини ташкил этишга қаратилган йирик инвестицион лойиҳаларнинг амалга оширилиши қарийб 67,4 триллион сўмлик капитал қўйилмаларни ўзлартириш имконини берди.

Саноатни модернизация ва диверсификация қилиш, янги технологияларни жорий этиш, маҳаллий хом ашёни чуқур қайта ишлаш дастурларини амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилди:

- Миллий валюта тезкор ўзгаришини юмшатиш мақсадида иқтисодиётнинг базавий тармоқлари корхоналарига молиявий ёрдам бериш бўйича қарор қабул қилинди.
- 2017 йилда 7 400 та янги ташкил этилган саноат корхоналарида ишлаб чиқариш қувватлари фойдаланишга топширилди ҳамда 150 дан ортиқ янги турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш ўзлаштирилди.

ди. Натижада қайта ишлаш саноатининг жами саноатдаги улуши 80 фоиздан ортиқни ташкил этди, меҳнат унумдорлиги 5,6 фоизга ошди;

- Инвестиция дастури доирасида маҳаллий хом ашёни чуқур қайта ишлаш бўйича янги юқори технологик ишлаб чиқариш қувватларини ташкил этишга қаратилган йирик инвестицион лойиҳаларнинг амалга оширилиши қарийб 64,5 триллион сўмлик капитал қўйилмаларни ўзлаштириш имконини берди.

2017 йилда 161 та замонвий ва йирик ишлаб чиқариш қуввати ишга туширилди:

- Қишлоқ хўжалиги техникаси ва автомобиль шиналари ишлаб чиқариш корхонаси;
- Қандим газни қайта ишлаш комплекси муддатидан олдин ишга туширилиши қўшимча 5,6 миллиард куб метр табиий газни казиб олиш ва қайта ишлаш имкониятини яратди;
- Тошкент вилоятида совуқ катанкали пўлат маҳсулотини ишлаб чиқариш бўйича янги замонавий завод қурилиб, унинг ишга туширилиши мамлакатнинг варақли прокат импортига боғлиқлигини пайсантириш имконини беради.

2018 йилда Иқтисодиётда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектлари сони 229,7 мингтадан 262,9 мингтага ёки 14,5 фоизга кўпайди. Бунда тадбиркорликни ривожлантириш борасида амалга оширилган қуйидаги ислохотлар муҳим роль ўйнади:

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг молиявий хўжалик фаолиятига боғлиқ бўлмаган режали текширувлар, шунингдек 42 турдаги фаолиятга лицензиялар ва рухсатномалар бериш бекор қилинди ҳамда 25 фаолият тури учун лицензия ва рухсатнома бериш муддатлари қисқартирилди;
- давлат мулки ҳамда ер участкаларини тадбиркорлик субъектларига электрон савдолар орқали сотишга бозор механизмлари жорий этилди;
- соғлом рақобат муҳити ривожланишини рағбатлантириш, бизнес учун тенг шароитлар яратиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди ҳамда монополь корхоналар томонидан ишлаб чиқариладиган 27 турдаги юқори ликвидли товар, хомашё ва материалларни фақат биржа савдолари орқали сотиш механизми жорий этилди;
- қишлоқ хўжалиги соҳасида турли даражадаги ишлаб чиқарувчилар ўртасида ҳисоб-китоб қилиш механизмлари йўлга қўйилди;

- ёқилғи-энергетика ресурслари, нон, ун ва бошқа стратегик аҳамиятга эга товарлар нархларини шакллантиришнинг бозор механизмлари дастлабки босқичи амалга оширилди;
- 27 та юқори ликвид хом ашё ва материаллар ҳамда маҳсулотларни монополист корхоналар томонидан ички бозорга реализация қилишни фақатгина биржа савдолари орқали амалга ошириш тартиби ўрнатилди;
- аҳолини тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш мақсадида «Ёшлар – келажагимиз», «Ҳар бир оила – тадбиркор», «Обод маҳалла», «Обод қишлоқ» каби қатор Давлат дастурлари қабул қилинди;
- соғлом рақобатни чекловчи яқка тартибдаги солиқ ва божхона имтиёзлари ҳамда афзалликларини тақдим этиш амалиёти бекор қилинди;
- рақобатбардош ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, соғлом рақобат муҳитини қўллаб-қувватлаш, ички бозорни сифатли истеъмол товарлари билан таъминлаш мақсадида божхона-тариф тизими такомиллаштирилди. Хусусан, 6 200 турдаги товарлар бўйича ноль ставкадаги импорт божлари белгиланди, 8 мингдан ортиқ турдаги товарлар бўйича божлар 2 баробарга пасайтирилди.

Қабул қилинган чора-тадбирлар натижасида умумий қиймати 41 млн. АҚШ долларидан ортиқ бўлган «Nanyang M&F Home Textile» (Хитой) ва «Shanghai mar-jan industrial Co ltd» (Хитой) каби йирик ишлаб чиқариш қувватлари фойдаланишга топширилди.

«Coca-Cola Bottlers Uzbekistan» кўшма корхонаси ишлаб чиқаришининг «Anadolu Group» (Туркия) компанияси томонидан 100 млн. АҚШ долларига модернизация қилинди.

«Индорама» (Сингапур) компанияси томонидан кимё ва тўқимачилик саноатида умумий қиймати 1,2 млрд. АҚШ долларидан ортиқ янги лойиҳаларнинг амалга оширилиши билан 1 000 дан ортиқ янги иш ўринлари яратилди.

Сурхондарё вилояти Шеробод туманида цемент ишлаб чиқариш, шунингдек, Қарши-Китоб темир йўл линиясини электрлаштириш бўйича инвестиция лойиҳалари қабул қилинди.

Ҳудудларда 20 та эркин иқтисодий зона ташкил этилган бўлиб, республика бўйича жами 1 690,3 млн. АҚШ доллари миқдорида 281 та инвестиция лойиҳаси амалга оширилди. Мазкур лойиҳаларнинг ишга туширилиши натижасида 25 мингдан ортиқ иш ўринлари яратилди. 2018 йилда республика худудида 135 та кичик саноат зонаси ташкил этилиб,

830,7 млрд. сўмлик жами 914 та лойиҳа амалга оширилди, натижада 13 мингта янги иш ўринлари ташкил этилди.

Мева-сабзавот маҳсулотларига экспорт контрактларини «Ўзагроэкспорт» АЖ томонидан эълон қилинган нархлардан паст бўлмаган нархлар бўйича тузиш, шунингдек, мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт контрактини тузмасдан, «Ўзагроэкспорт» АЖ расмий веб-сайтида қайд этилган нархлардан паст бўлмаган нархлар бўйича инвойс асосида божхона расмийлаштирувидан ўтказиш тартиби бекор қилинди.

Рақобатбардош ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, соғлом рақобат муҳитини қўллаб-қувватлаш, шунингдек маҳаллий экспортчилар учун савдо шароитларини яхшилаш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар ва асосий экспорт товарлари нархларининг жаҳон бозор конъюнктурасидан ошиши натижасида товар ва хизматлар экспорти 13,6 фоизга ошди.

2019 йилда Рағбатлантирувчи солиқ-бюджет сиёсати ва хусусий сектор субъектларини мақсадли кредитлар билан қўллаб-қувватлаш натижасида *юқори инвестицион ва истеъмол фаоллигининг* сакланиб қолиши иқтисодий ўсишнинг асосий омили бўлди. Бунда, асосий капиталга инвестицияларнинг ўсиш суръати **33,9 %**ни ташкил этди ва уларнинг ЯИМдаги улуши **37,1 %**гача ўсди.

Инвестицияларнинг ўсиши, асосан, тадбиркорлик фаолияти, ижтимоий ва саноат инфратузилмасини ривожлантириш, иқтисодиётнинг асосий тармоқларида ишлаб чиқариш қувватларини янгилаш ва таркибий ўзгартириш, шу жумладан, қишлоқ хўжалигини молиялаштириш бўйича *давлат дастурларини амалга ошириш* билан боғлиқ бўлди.

Рўйхатдан ўтган корхоналар ва ташкилотлар сони **419,5** мингта ни ташкил этиб, 2018 йилнинг шу даврига нисбатан **80,5** мингтага ёки **23,7 %**га ошди.

96,7 мингта янги корхона ва ташкилотлар ташкил этилди, бу 2018 йилга нисбатан 1,8 мартага кўпдир. Шундан масъулияти чекланган жамиятлар – 60,8 мингта, хусусий корхоналар – 18,6 мингта, оилавий корхоналар – 3,2 мингта, муассасалар – 2,8 мингта ва бошқалар – 1,3 мингта ни ташкил этди.

ЯИМда саноат тармоғи улуши 2017 йилдаги 22,2 фоиздан 2019 йилда 30,0 фоизгача ошиши билан боғлиқ бўлган таркибий ўзгаришлар юз берди.

2019 йил якунига саноат корхоналари ва ташкилотлари сони 70,6 мингта ни ташкил этиб, 2018 йилнинг мос даврига нисбатан 124,1 %га ошди. Жумладан, ишлаб чиқариш (қайта ишлаш) саноатида – 124,4 %

(жами саноатдаги улуши 94,6 %), тоғ-кон саноати ва очик конларни ишлаш – 129,5 % (жами саноатдаги улуши 3,3 %), электр, газ, буғ билан таъминлаш ва ҳавони кондициялаш – 119,8 % (жами саноатдаги улуши 0,5 фоиз) ва сув билан таъминлаш, канализация тизими, чиқиндиларни утилизация қилиш – 105,0 % (жами саноатдаги улуши 1,6 %) ўсишига эришилди.

Республика корхоналари томонидан 331,0 трлн. сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди, бу 2018 йилга нисбатан 6,6 % кўп, демакдир.

Ишлаб чиқарилган юк автомобиллари сони 271,1 мингта, енгил автомобиллар сони 5,3 мингта ни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан 1,2 мартага, автобуслар сони 1,5 мингта бўлиб, 2018 йилга нисбатан 1,6 мартага, автомобиль двигателлари сони 200,6 мингтага етказилиб, 2018 йилга нисбатан 1,3 мартага ошди.

2020 йил якунига кўра, асосий капиталга қўйилган инвестициялар ҳажми реал қийматида 2019 йилга нисбатан 8,2 фоизга камайди ва 202 трлн сўмни ташкил қилди. Марказлаштирилган манбалардан молиялаштириладиган инвестициялар ҳажми 34,9 фоизга камайиб, 39,3 трлн сўмни ташкил этди.

Шунингдек, бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган инвестициялар 33,6 фоизга, ЎТТЖ маблағлари 75,7 фоизга, ҳукумат томонидан таъминланган хорижий инвестициялар ва кредитлар 28 фоизга камайган.

2020 йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми 32,7 фоизга (кафолатланмаган хорижий кредитларни инобатга олмаган ҳолда) камайиб, 2,9 млрд долларни (доллар эквивалентида пасайиш 33,8 фоизга етди) ташкил этди.

Кафолатланмаган хорижий кредитлар қуйидаги тармоқларда инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш ҳисобига ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 1,6 баробардан зиёд (2,4 млрд доллардан 3,5 млрд долларгача) ўсди, жумладан:

- НКМК – 636,5 млн доллар;
- «Ўзбекнефтгаз» АЖ – 154,8 млн доллар («Шўртан ГКМ» МЧЖ – ишлаб чиқариш қувватини ошириш» – 122,7 млн доллар);
- «Ўзэлтехсаноат» АЖ – 101,8 млн доллар (маиший музлатгичлар ишлаб чиқариш – 48 млн доллар);
- АТКР вазирлиги – 89,4 млн доллар (кенг полосали телекоммуникация тармоғини ривожлантириш – 35,5 млн доллар);
- «Ўзқурилишматериаллари» АЖ – 91 млн доллар.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг 22,1 фоизи табиий газ ишлаб чиқариш соҳасидаги лойиҳаларни амалга оширишга, 22,5 фоизи бошқа металл бўлмаган минерал маҳсулотларни ишлаб чиқариш, 9,3 фоизи қурилиш ишларига йўналтирилган.

Бундан ташқари, экспорт салоҳияти юқори бўлган – машинасозлик, электротехника, металлургия, кимё ва фармацевтика тармоқларида асосий капитални шакллантириш учун тўғридан-тўғри инвестицияларнинг даражаси пастлигича қолмоқда.

Таъкидланишича, инвестициялар соҳасидаги мавжуд тенденцияларнинг давом этиши 2021 йилда иқтисодий ўсиш суръатларига (5,1% даражасида деб прогноз қилинмоқда) эришишга таҳдид солиши мумкин, бу эса иқтисодиётга жалб қилинган инвестициялар ҳажмини сезиларли даражада оширишга қаратилган инвестиция муҳитини яхшилаш бўйича амалий чораларни ва уларнинг самарадорлигини оширишни талаб қилади.

Инвестицияларнинг асосий манбалари ҳисобланган давлат ташқи қарзи, Тикланиш ва тараққиёт фонди маблағлари, кафолатланмаган хорижий кредитлар ва тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, шунингдек тижорат банклари кредитларининг ЯИМга нисбати 2019 йилда 23,1 фоизни ташкил этган бўлса, 2020 йил якунига кўра ушбу кўрсаткич ЯИМнинг 20,1 фоизини ташкил этди.

ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. Ишлаб чиқариш омиллари нималардан иборат?
2. Ишчи кучи нима, унинг меҳнат тушунчасидан нима фарқи бор?
3. Капитал тушунчасига таъриф беринг ва унинг таркибига нималар киришини тушунтириб беринг.
4. Ишлаб чиқариш жараёнининг мазмунини ва унинг икки томонини тушунтиринг.
5. Оддий ва кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг моҳияти нимада?
6. Ишлаб чиқаришнинг умумий ва пировард натижаларини тушунтириб беринг.
7. Яратилган маҳсулотнинг натурал ва қиймат таркиби нималардан иборат?
8. Зарурий ва қўшимча маҳсулот нима, қўшимча маҳсулот нормаси ва масаси формуласини ёзиб тушунтиринг.
9. Қўшилган меҳнат, қўшилган капитал ва қўшилган маҳсулот тушунчаларини изоҳлаб беринг.
10. Сўнгги қўшилган меҳнат ва капитал унумдорлигининг пасайиб бориш қонунининг моҳияти нима ва у ҳозирги даврда амал қиладими?

ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Яратилган маҳсулот қиймат жиҳатдан қандай қисмлардан иборат бўлади?

- А) Амортизация фонди, зарурий маҳсулот қиймати, қўшимча маҳсулот қиймати*
- Б) Амортизация фонди, зарурий маҳсулот қиймати
- В) Зарурий маҳсулот қиймати, қўшимча маҳсулот қиймати
- Г) Қўшимча маҳсулот қиймати

2. Қандай маҳсулотга ишчи ва хизматчилар иш вақтининг бир қисми бўлган зарурий иш вақтида зарурий меҳнат билан яратилган, ишчи кучини нормал ҳолатда сақлаш ва қайта тиклаш учун зарур бўлган маҳсулотга деб айтилади?

- А) Зарурий маҳсулот*
- Б) Қўшимча маҳсулот
- В) Янги маҳсулот
- Г) Инновацион маҳсулот

3. Фан-техниканинг бир қанча соҳаларида бирданига катта ўзгаришлар бўлиб, техниканинг энг сўнгги янгиликларини, авлодларини ишлаб чиқаришда қўллаш, принципиал янги технологик тизимга ўтиш қандай шакл ҳисобланади?

- А) Революцион*
- Б) Эволюцион
- В) Босқичма босқич
- Г) Чизикли

4. 2017 йилда ЯИМда хизмат кўрсатиш улуши улуши неча фоизни ташкил этган?

- А) 33,7 фоиз
- Б) 35,7 фоиз
- В) 32,5 фоиз
- Г) 35,5 фоиз

5. 2020 йилда аҳоли сони ва ундан ишчи кучи ресурслари сони қанчани ташкил этган?

- А) Аҳоли сони – 34,6 млн. киши ва ишчи кучи ресурслари сони – 19,1 млн. киши*
- Б) Аҳоли сони – 32,6 млн. киши ва ишчи кучи ресурслари сони – 23,1 млн. киши
- В) Аҳоли сони – 31,7 млн. киши ва ишчи кучи ресурслари сони – 20,3 млн. киши
- Г) Аҳоли сони – 33,9 млн. киши ва ишчи кучи ресурслари сони – 24,2 млн. киши

6. Ўзбекистон Республикаси Туризм ва спорт вазирлиги қачон тузилган?

- А) 2021 йил апрель ойида
- Б) 2019 йил март ойидан
- В) 2018 йил январь ойидан
- Г) 2017 йил ноябрь ойидан

VI БОБ

ИҚТИСОДИЁТДА СОҒЛОМ РАҚОБАТНИ ТАЪМИНЛАШ ҲАМДА ДАВЛАТ КОМПАНИЯЛАРИНИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ҚИЛИШ ЙўНАЛИШЛАРИ

6. 1. СОҒЛОМ РАҚОБАТНИ ТАЪМИНЛАШ ВА МОНОПОЛИЯНИ ЧЕКЛАШ – ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ УСТУВОР ЙўНАЛИШЛАРИ СИФАТИДА

Бугунги кунда, самарали ва адолатли рақобат муҳитини яратиш ҳамда товарлар ва хизматлар бозоридаги монополияни босқичма-босқич камайтириш иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш вазифаларини ҳал этиш учун устувор йўналиш бўлиб қолмоқда. Адолатли рақобат муҳитини таъминлаш ва монополистик фаолиятни чеклаш – эркин бозор иқтисодиётининг асосий тамойил ва тамал тошларидан бири саналади. Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 14 ноябрдаги «Рақобат тўғрисида»ги қонунида рақобат тушунчасига қуйидагича таъриф берилган: «Рақобат – хўжалик юритувчи субъектларнинг (рақобатчиларнинг) мусобақалашуви бўлиб, бунда уларнинг мустақил ҳаракатлари улардан ҳар бирининг товар ёки молия бозоридаги товар муомаласининг умумий шарт-шароитларига бир томонлама тартибда таъсир кўрсатиш имкониятини истисно этади ёки чеклайди»¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги «Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6019-сонли Фармонида белгилаб берилганидек, товар ва молия бозорларида монополияни босқичма-босқич камайтириш орқали самарали рақобат муҳитини яратиш мақсадида мамлакатимизда иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш, нархни ортиқча тартибга солишдан воз кечиш ва давлатнинг иқтисодиётга таъсирини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Сўнгги йилларда тадбиркорлик фаолияти соҳасида 86 та айрим лицензияланадиган фаолият турлари ва рухсат бериш тартиб-тамомойиллари, шу жумладан 38 та турини 16 тага бирлаштириш, 25 та тури бўйича расмийлаштириш муддатларини қисқартириш

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги қонуни. 4-модда. www.Lex.uz.

7. Асосий цехлар таркибига қуйидагиларнинг қайсилари кирди?

- А) қуйиш, темирчилик, механик ишлов бериш
- Б) чилангарлик, пайвандчилик
- В) йиғув цехлари
- Г) барча жавоблар тўғри*

8. Корхонанинг жойлаштириш ўрнини танлаш қандай мезонлар асосида аниқланади?

- А) Материаллар мавжудлигига кўра, меҳнат ресурсларига кўра, товарлар савдоси ва солиқларни ҳисобга олиш, транспорт воситаларининг ҳолатига кўра*
- Б) Материаллар мавжудлигига кўра
- В) меҳнат ресурсларига кўра
- Г) товарлар савдоси ва солиқларни ҳисобга олиш

9. «Маҳаллий ишлаб чиқариш» («локальное производство»), «ишлаб чиқарувчиларнинг маҳаллийлаштирилиши» (localization of production) ата-малари иқтисодий адабиётларда қачондан қўлланила бошланди?

- А) XX асрнинг 70-йиллари*
- Б) XIX асрнинг 60-йиллари
- В) XVIII асрнинг 50-йиллари
- Г) XXI асрнинг 70-йиллари

10. 2019 йил давомида барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан инвестицияларни ўзлаштириш ҳажми 220,7 трлн сўмга етказилди. Ушбу кўрсаткич тасдиқланган йил прогнозига нисбатан неча баробар ўсди?

- А) 2 баробар*
- Б) 4 баробар
- В) 3 баробар
- Г) 5 баробар

11. Ишлаб чиқарувчи кучлар ривожланиши натижасида меҳнат унумдорлигининг ўсиши (зарурий маҳсулот ўзгармаган ҳолатда) қўшимча қийматга қандай таъсир кўрсатади?

- А) Ўсишига олиб келади*
- Б) Пасайишига олиб келади
- В) Таъсир қилмайди
- Г) тўғри жавоб келтирилмаган

12. ... – амортизация фонди, иш ҳақи, турли ижтимоий фондлар, солиқ ва тўловларни ўз ичига олади. Нуқталар ўрнига тўғри жавобни топинг.

- А) Қўшилган қиймат
- Б) Асосий фонд
- В) Айланма фонд
- Г) Амортизация

ҳамда 14 та лицензия ва рухсат берувчи ҳужжатларни беришни марказлаштириш орқали бекор қилинди ва солиқ юки камайтирилди.

Кейинги йилларда маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан ишлаб чиқариладиган кўплаб озиқ-овқат (алкоголсиз ичимликлар, шарбатлар, нон, нон маҳсулотлари, гўшт ва сут маҳсулотлари, қандолатчилик маҳсулотлари ва бошқалар) ҳамда айрим ноозиқ-овқат товарлар (мебель, гилам ва гилам маҳсулотлари, тўқимачилик ва бошқалар) бозорларида рақобатнинг ривожланишини таъминлади. Қурилиш материаллари, кабель ва сим маҳсулотлари, пул ўтказмалари хизматлари бозорида йирик компанияларнинг монополияси тугатилди.

Яратилган биржа механизми бозор иштирокчиларини юқори ликвидли ва монопол турдаги хом ашё ва материаллар билан бир хилда таъминлаш имконини берди. Амалга оширилаётган ислохотлар натижасида сўнгги йилларда монопол корхоналар сони икки баравардан ортиққа камайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида таъкидланганидек, «товар ва молия бозорларида эркин рақобат муҳитини шакллантириш ҳамда тадбиркорларга хомашё сотиб олиш учун тенг имкониятлар яратиш зарур. Ҳозирги кунда электр энергияси, газ, қимматбаҳо металллар, минерал ўғитлар, транспорт хизматлари каби йўналишларда монопол бозорлар мавжуд бўлиб, уларда кўплаб муаммолар сақланиб қолмоқда»¹.

6.1-расм. Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитаси томонидан товарлар ва молия бозорларида ўтказилган диагностика натижалари.²

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 29.12.2020 й. <https://president.uz/uz/lists/view/4056>

² www.antimon.gov.uz

Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитаси томонидан 2020 йилда товарлар ва молия бозорларида ўтказилган 85 та рақобат диагностикаси натижаларига кўра, 15 та монополлашган бозорлар, 42 та рақобатни чекловчи эксклюзив ҳуқуқлар, 4 300 та давлат иштирокидаги ва уларнинг назоратидаги корхоналар ҳамда 40 турдаги товарлар билан ички бозорлар тўйинмаганлиги аниқланган (6.1-расм).

Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитаси товарлар ва молия бозорларида ўтказилган диагностика натижалари асосида монополистик фаолиятни чеклаш ва адолатли рақобатни таъминлаш чораларини амалга оширади.

Бугунги кунда 95 та хўжалик юритувчи субъектлар товарлар ва молия бозорларида устун мавқега эга бўлиб. Бу ҳолат адолатли рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатади (6.2-расм).

Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитаси маълумотларига кўра товар ва молия бозорларида устун мавқега эга хўжалик юритувчи субъектларнинг 42,5 фоизи 45 та товарлар тури бўйича, 57,5 фоиз фоизи эса 61 та хизматлар тури бўйича устун мавқени қўлга киритган. Таҳлилларга кўра товар ва молия бозорларида устун мавқега эга хўжалик юритувчи субъектларнинг 85,2 фоизини давлат иштирокига эга корхоналар ташкил этади.

6.2-расм. Товарлар ва молия бозорларида устун мавқега эга хўжалик юритиш субъектлари.¹

¹ www.antimon.gov.uz

Тадқиқотларга кўра, мамлакат иқтисодиётидаги рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган қуйидаги тизимли муаммолар ҳал этилмаган:

- иқтисодиётда давлатнинг ҳаддан зиёд юқори иштироки;
- нархларнинг ҳаддан ортиқ тартибга солиниши;
- имтиёз ва преференцияларнинг самарасиз тизими;
- бизнес субъектларига юқори тартибга солиш юки ва тармоқ тартибга солувчи органларнинг рақобатни ривожлантиришдан манфаатдор эмаслиги;
- табиий монополия ҳолатини суиистеъмол қилиш;
- рақобатга қарши ҳолатларга қарши курашиш ҳуқуқий механизмларнинг такомиллашмаганлиги.

1. Давлатнинг иқтисодиётдаги ҳаддан зиёд юқори иштироки.

Бугунги кунда товар ва молия бозорларида давлат иштирокидаги хўжалик юритувчи субъектлар устун мавқега эга бўлиб қолмоқда, масалан, монопол ташкилотларнинг 80 фоизи давлат улушига эга ёки давлат улушига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектлар томонидан назорат қилинади.

Давлат иштирокидаги хўжалик юритувчи субъектлар рақобат ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган давлат унитар корхоналари (ДУК) ва шўъба корхоналар кўринишида ўзларининг назорати остидаги тузилмалар ташкил этмоқда. Бугунги кунда бундай корхоналар сони 4 300 тадан ортиқни ташкил этмоқда, шу жумладан акциядорлик ва масъулияти чекланган жамиятлари шаклида – 1 300 тадан ортиқ, давлат унитар корхонаси шаклида – 1 800 тадан ортиқ ва уларнинг аффилиланган шахслари – 1 100 тадан ортиқ.

Бозор муҳитининг ривожланмаганлиги ва давлатнинг иқтисодиётдаги ҳаддан зиёд юқори иштироки давлат иштирокидаги алоҳида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг самарасизлигига олиб келмоқда, бу эса «ўзаро кесишувчи» субсидиялаш, солиқ ва божхона имтиёзлари, преференциялар, имтиёзли кредитлар тақдим этиш кўринишидаги давлат кўмаги орқали қопланмоқда.

Молия ва капитал бозорларида (биржа, марказий депозитарий, банклар) давлатнинг иштироки ва унинг ваколатларининг юқори концентрацияси сақланиб қолмоқда, бу эса манфаатлар тўқнашувини келтириб чиқармоқда ва бозор механизмларининг ривожланишига тўсқинлик қилмоқда.

Масалан, фонд биржасидаги қимматли қоғозлар операциялари бўйича ҳисоб-китоб хизмати давлатга тегишли «Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки» АЖнинг монополияси ўрна-

тилган. Умуман олганда, банк секторининг 83 фоизи давлат иштирокида фаолият кўрсатмоқда.¹

2. Нархларнинг ҳаддан ортиқ тартибга солиниши. Бугунги кунда давлат томонидан нархларни тартибга солиш (декларация қилиш, тасдиқлаш, қатъий белгиланган ёки чекланган нархларни (тарифларни), тартибга солиш коэффицентини, устама ва рентабелликнинг чегараланган даражасини ўрнатиш ва нархни тартибга солишнинг бошқа усуллари) 30 дан ортиқ товар ва хизматларга нисбатан амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, табиий монополиялар соҳасида 10 хил турдаги товар (иш, хизмат)лар тартибга солинишига қарамасдан, амалда истеъмолчилар ва етказиб берувчилар тоифалари, шунингдек, ҳудудий принципга қараб ўрнатиладиган 137 хилдаги нарх даражалари орқали тартибга солинмоқда.

Монопол корхоналар ва табиий монополия субъектлари томонидан фойдаланилаётган харажатларга асосланган нархларни шакллантириш усули харажатларга минимал фойдани қўшиш схемасидан иборат бўлиб, у харажатларнинг асоссиз ўсишига ундайди, ишлаб чиқариш таннархининг пасайишини рағбатлантирмайди, харажатларнинг ўсиши эса, нархлар ва тарифларнинг истеъмолчилар учун тўғридан-тўғри ошириш ҳисобига қопланади.

3. Имтиёз ва преференциялар тақдим этишнинг самарасизлиги. Давлат кўмагини кўрсатишнинг монополияга қарши тартибга солиш воситалари мавжуд эмаслиги берилаётган имтиёз ва преференцияларнинг самарасизлигига олиб келмоқда ва рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Сўнгги йилларда 40 мингдан зиёд хўжалик юритувчи субъектларга, яъни фаолият юритаётган субъектлар умумий сонининг 12 фоизига солиқ имтиёзлари берилган. Бундай вазият товар ва молия бозорларида тенг бўлмаган шароитларни вужудга келтиради.

4. Бизнес субъектларига тартибга солиш юқининг юқорилиги ва тармоқни тартибга солувчи органларнинг ўз соҳасида рақобатни ривожлантиришга манфаатдор эмаслиги. Вазирлик ва идораларнинг ўзлари томонидан тартибга солинадиган тармоқларда рақобатни ривожлантириш бўйича фаолияти сустлигича қолмоқда. Иқтисодиёт соҳасида

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги «Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6019-сонли Фармони билан тасдиқланган «2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш Стратегияси». www.lex.uz.

мавжуд 38 та давлат органидан фақатгина 11 тасига ўз соҳасида рақобатни ривожлантириш бўйича тўғридан-тўғри функциялар юклатилган.

Қонун ҳужжатларининг тартибга солиш таъсирини ва рақобат муҳитига таъсирини баҳолашнинг тўлақонли тизими татбиқ этилмаган. Бунинг натижасида, амалдаги 61 гага яқин лицензиялар доирасида 266 тадан ортиқ фаолият турини лицензияланиши ҳамда 137 турдан ортиқ рухсат бериш тартиб тамойилларини назарда тутувчи қийин ва мураккаб лицензиялаш тизими, шунингдек, бизнесга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатувчи 6 мингдан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжат ва 40 мингта техник жиҳатдан тартибга солувчи ҳужжатларда тадбиркорлик субъектларининг бозорларга кириши учун сунъий тўсиқлар сақланиб қолмоқда.

Қонун ҳужжатларида тадбиркорлик ва инвестиция фаолиятини амалга ошириш эркинлигининг барча асосий кафолатлари мустаҳкамланган бўлса-да, Жаҳон банки маълумотларига кўра охириги йилларда Ўзбекистонда тўғридан-тўғри инвестицияларнинг соф оқими кўрсаткичи пастлигича қолиб ЯИМга нисбатан 0,5-1,2 фоизни ташкил этмоқда, Иқтисодий эркинлик индексида мамлакатимиз 180 та давлат орасида 114-ўринни эгалламоқда, Инвестиция фаолиятини эркинлик индикатори бўйича кўрсаткич 100 дан 20 га тенг бўлмоқда.

5. Табиий монополия ҳолатини суистеъмол қилиш. Чекланган рақобат муҳитига эга бўлган бозорларнинг, биринчи навбатда, табиий монополиялар соҳаларининг мавжудлиги, ўзаро боғлиқ бўлган бозорларга таъсир қилиб, аксарият ҳолларда, уларни монополлаштиради.

Табиий монополиялар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, табиий монополия субъектларига табиий монополия соҳасига киритилмаган товарлар (ишлар, хизматлар) бозорларидаги рақобатни чеклаш учун ўз мавқеидан фойдаланишни ман этилганлигига қарамасдан, бугунги кунда бир қатор ўзаро боғлиқ рақобат таъминлаш имконияти мавжуд бўлган бозорлар, мисол учун, темир йўллари транспорти соҳасида - темир йўллари чипталарини сотиш, юк вагонларини таъмирлаш, вагон-ресторанлар хизматлари, вагонларни тозалаш ва бошқа бозорлар амалда монополлаштирилган.

6. Рақобатга қарши ҳаракатларга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмлари такомиллашмаганлиги. Бозорга кириш учун тўсиқларни бартараф этишда, йирик корхоналар монополиясига ва «картель» келишувларга қарши курашишда, инсофсиз рақобатнинг олдини олишда таъсирчан механизмлар мавжуд эмас ва амалда монополияга қарши органнинг қарорлар қабул қилишда мустақиллиги чекланган.

Рақобатни чеклашга йўл қўймаслик бўйича превентив ва олдини олувчи чоралар тизими шаклланмаган, йирик корхоналарни қўшиб юбориш

ва қўшиб олиш бўйича битимлар устидан таҳлил ўтказиш ва самарали монополияга қарши назоратни амалга ошириш механизми ўрнатилмаган, савдолар жараёнида рақобатни чеклашни олдини олишнинг ҳуқуқий механизмлари самарасизлигича қолмоқда, монополияга қарши орган фаолияти самарадорлигининг энг муҳим кўрсаткичлари ишлаб чиқилмаган.

Товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш, тадбиркорлик субъектлари фаолияти учун тенг шароитларни яратиш, ошкораликни таъминлаш ва давлат хариди тартиб-таомилларини янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги «Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6019-сонли Фармони билан «2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш Стратегияси» тасдиқланган.

Стратегиянинг асосий мақсади самарали фаолият юритадиган бозорларни ва соғлом рақобат муҳитини шакллантириш ҳисобига иқтисодий ўсишни ва инновацияларни рағбатлантириш, инвестициялар оқимини ошириш ва янги иш ўринларини яратиш ҳисобланади.

Стратегиянинг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

- рақобатни ҳимоя қилиш ва ривожлантириш тизимини трансформация қилиш;
- шаффофлик ва кириш учун тенг шароитларни таъминлаган ҳолда самарали фаолият юритадиган бозорларни яратиш;
- тадбиркорлик субъектларининг маъмурий юқини ва харажатларини, иқтисодиётда давлатнинг иштироки даражасини камайтириш, шунингдек, давлат кўмаги тақдим этилишини тартибга солиш;
- нархларни (тарифларни) давлат томонидан оқилона тартибга солиш тизимини яратиш;
- табиий монополиялар соҳаларининг рақобат мавжуд бозор ҳолатига ўтиши учун тўсиқларни бартараф этиш;
- рақобат чекланишини олдини олувчи воситаларни жорий этиш;
- рақобат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талаблари бузилишига нисбатан, биринчи навбатда, «картель» келишувлар ва тил бириктиришларга нисбатан ҳуқуқий таъсир чораларини кучайтириш;
- рақамли иқтисодиётни монополияга қарши тартибга солишнинг самарали воситаларини жорий этиш;
- монополияга қарши орган фаолиятининг шаффофлигини ва самарадорлигини таъминлаш, жамиятда рақобат маданиятини ва рақобатга қарши ҳаракатларнинг ҳар қандай кўринишларига нисбатан муросасизликни шакллантириш ва бошқалар.

6.3-расм. «2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш Стратегияси»да кўзда тутилган рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат улушини қисқартириш бўйича янги механизмлар.¹

«2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш Стратегияси»да рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат улушини қисқартириш бўйича қуйидаги янги механизмлар кўзда тутилган (6.3-расм):

1. «Сариқ саҳифалар тамойили» – агар бозорда 5 тадан ортиқ хусусий корхоналар мавжуд бўлса, бу бозорда давлат иштирокидаги корхоналарни ташкил этиш таъқиқланади.
2. Лицензиялаш, рўйхатга олиш, аккредитациядан ўтказиш ва рухсат бериш ваколати берилган соҳаларда давлат органлари, монополиялар ва ягона етказиб берувчилар томонидан **давлат иштирокидаги корхоналарни таъсис этишига чекловлар** киритилди.
3. «Тартибга солиш гильотинаси» – тадбиркорлик фаолиятига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадиган норматив-ҳуқуқий ва техник жиҳатдан тартибга солиш ҳужжатларни қисқартириш белгиланган.
4. Давлат органлари ва монополияларда фаолиятнинг рақобат тўғрисидаги қонунчилик талабларига мувофиқлигини таъминлаш ва бузилишини олдини олиш бўйича «**Монополияга қарши комплаенс тизими**» жорий этиш белгиланди.
5. Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинишида рақобат муҳитига таъсирини мажбурий баҳолаш ўтказилиши белгиланди. Биргина 2020 йилда Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитаси томонидан 753 та

¹ www.antimon.gov.uz

6.4-расм. Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитаси томонидан қонун ҳужжатларини рақобатга таъсирини баҳолаш натижалари, 2020 й.¹

норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари ўрганилиб, уларнинг 37 фоизи ёки 334 тасида рақобатга зид нормалар мавжудлиги аниқланган (6.4-расм).

6. Давлат буюртмачиси, стратегик аҳамиятга эга бўлган хўжалик жамияти ва корхонаси билан манфаатлар тўқнашувига эга бўлган хўжалик юритувчи субъект давлат харидларини ёки энг яхши таклифларни танлаб олишнинг ёхуд тўғридан-тўғри музокаралар иштирокчиси бўлиши мумкин эмас (бундан давлат томонидан ҳимоя қилиниши лозим бўлган шахсларнинг хавфсизлигини таъминлаш, Ўзбекистон Республикасида мудофаа қобилиятини, хавфсизликни таъминлаш ва ички тартибни сақлаш учун амалга ошириладиган давлат харидлари, шунингдек давлат сирлари билан боғлиқ бўлган давлат харидлари мустасно).

7. Давлат буюртмачиси, стратегик аҳамиятга эга бўлган хўжалик жамияти ва корхонаси тендер ва танлов савдолари ҳамда энг яхши таклифларни танлаб олиш тартиб-таомиллари ҳамда тўғридан-тўғри музокаралар ўтказилишидан аввал у билан аффилиланган шахслар ҳақидаги маълумотларни давлат харидлари махсус ахборот порталида жойлаштиришга мажбурдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги «Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6019-сонли Фармони билан 2021 йил 1 январдан бошлаб:

- а) давлат харидлари ҳамда стратегик аҳамиятга эга хўжалик жамиятлари ва корхоналарнинг харидлари ижрочилари: тендер ва танлов савдолари ҳамда энг яхши таклифларни танлаб олиш яқунлари бўйича ғолиб деб расман эълон қилинган кундан ёки тўғридан-тўғри музокаралар яқунлари бўйича қарор қабул қилинган кундан эътиборан икки кун мобайнида давлат харидлари махсус ахборот порталида

¹ www.antimon.gov.uz

тегишли маълумотларни жойлаштириш орқали бевосита ёки билвосита 25 фоиз ёки ундан кўп акцияларга (улушга) ҳақиқатдан назорат қилишга эга бўлган ўзининг якуний манфаатдор шахслари (бенефициарлари) тўғрисидаги ахборотларни ошкор қилишлари;

ўзларининг веб-сайтларида ва махсус ахборот порталида доимий асосда тендер ва танлов савдолари ҳамда энг яхши таклифларни танлаб олиш тартиб-таомиллари ҳамда тўғридан-тўғри музокаралар якунлари бўйича имзоланган шартнома мажбуриятлари бажарилиши ҳақидаги маълумотларни жойлаштириб боришга мажбур;

б) давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари, табиий монополия субъектлари, товар ёки молия бозорида устун мавқега эга хўжалик юритувчи субъектлар, шунингдек охириги уч йилда товар сотишдан олинган жами тушумининг ўртача йиллик миқдори 30 миллиард сўмдан ошадиган корпоратив буюртмачиларда фаолиятнинг рақобат тўғрисидаги қонунчилик талабларига мувофиқлигини таъминлаш, уларнинг бузилиши хавфларини аниқлаш ва олдини олиш бўйича ички ташкилий тартиб-таомиллар тизими (монополияга қарши комплаенс) жорий этилади.

Олдимизда давлат иштирокидаги хўжалик юритувчи субъектлар монополиясининг иқтисодиёт рақобатбардошлигига салбий таъсирини янада камайтириш, имтиёз ва преференциялар бериш тизими самарадорлигини ошириш, шунингдек тадбиркорлик субъектларига нисбатан тартибга солиш юқини пасайтириш бўйича кечиктириб бўлмайдиган вазифалар турибди.

«2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш Стратегияси»ни 2024 йилга қадар амалга оширишда эришиладиган мақсадли кўрсаткичлари сифатида қуйидагилар белгиланган:

1. Монополлашган товар бозорлари сонини камида 45 фоизга камайтириш.
2. Монопол корхоналар сонини 40 фоизга қисқартириш.
3. Монопол корхоналарнинг камида 80 фоизда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий қилиш.
4. Иқтисодиётда тақдим этилган имтиёзлар ҳажмини ЯИМ кўрсаткичига нисбатан 10 фоизгача камайтириш.
5. Эксклюзив ҳуқуқлар ва преференцияларни тақдим этишни кўзда тутган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг камида 60 фоизини бекор қилиш.
6. Иқтисодий эркинлик индексида Инвестицион фаолият эркинлиги индикатори бўйича кўрсаткични 20 дан 80 гача ошириш.

7. Глобал рақобатбардошлик индексида Ўзбекистон Республикасининг иштирок этиши ва унинг кўрсаткичларини изчил равишда яхшилаш.

8. Товар, молия ва рақамли бозорлар иштирокчилари сонини камида 25 фоизга ошириш.

9. Давлат харидлари иштирокчилари сонини 40 фоизга ошириш.

10. Давлатнинг иқтисодиётдаги иштироки кўрсаткичини ЯИМ кўрсаткичига нисбатан 40 фоизгача пасайтириш.

11. «Тартибга солиш гильотина» усули фойдаланган ҳолда амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлардаги тадбиркорлик фаолиятини қийинлаштирувчи ва рақобатга салбий таъсир кўрсатувчи нормаларни камида 30 фоизга қисқартириш.

6.2. ДАВЛАТ КОМПАНИЯЛАРИНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ВА ТРАНСФОРМАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ ЗАРУРИЯТИ, ТАМОЙИЛЛАРИ ВА ТАРТИБИ

Республика иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни амалга оширишда давлат компанияларини трансформация қилишнинг аҳамияти катта. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев таъкидлаб ўтганидек, «иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга оширишда давлат компанияларини трансформация қилишни жадаллаштириш керак»¹.

Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулкнинг устувор мавқеини янада кучайтиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган «2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»нинг қабул қилиниши билан жадал тусга кирди. Ҳаракатлар стратегиясида «давлат мулкни хусусийлаштиришни янада кенгайтириш ва унинг тартиб-таомилларини содаллаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг устав жамғармаларида давлат иштирокини камайтириш, давлат мулки хусусийлаштирилган объектлар базасида хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, фойдаланилмаётган давлат мулки объектларини, жумладан, «ноль» харид қиймати бўйича сотиш жараёнларини янада содаллаштириш» каби муҳим вазифаларни амалга ошириш белгилаб берилди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 29.12.2020 й. <https://president.uz/uz/lists/view/4056>

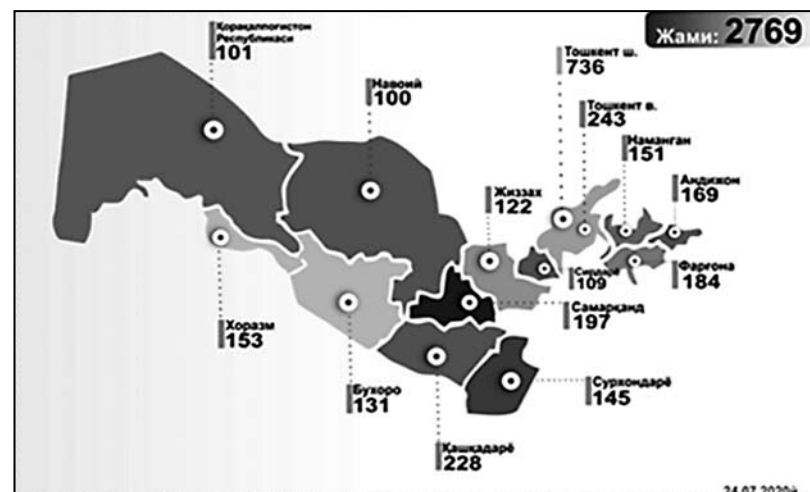
Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги қонунига мувофиқ:

- *давлат тасарруфидан чиқариш* – давлат корхоналарини ва ташкилотларини хўжалик ширкатлари ва жамиятларига, оммавий мулк бўлмайдиган бошқа корхоналар ва ташкилотларга айлантириш;
- *хусусийлаштириш* – жисмоний шахсларнинг ва давлатга тааллуқли бўлмаган юридик шахсларнинг оммавий мулки объектларини ёки давлат акцияли жамиятларининг акцияларини давлатдан сотиб олишидир.

Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш қуйидаги принципларга таянган ҳолда амалга оширилади:

- давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш шакллари мекнат жамоасининг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда аниқлаш;
- давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш вақтида мулкни пулли ва пулсиз топширишни қўшиб олиб бориш;
- пулсиз ва пулли хусусийлаштирилдиган мулкдан улуш олишда фуқароларнинг ҳуқуқлари тенглиги;
- давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш шароитида барча фуқаролар ижтимоий ҳимоя қилинишини таъминлаш;
- ошкоралик давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тадбирларини амалга ошириш устидан давлат ва жамоат назоратини йўлга қўйиш;
- рақобат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларига риоя этиш.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, иқтисодиётимизнинг айрим тармоқ ва соҳаларида давлат иштирокидаги корхоналар сони ва уларнинг ишлаб чиқаришдаги салмоғи йирикликда қолмоқда. Бу эса Ҳаракатлар стратегиясида иқтисодиётда давлат иштирокини қисқартириш ва хусусийлаштиришни кенгайтириш бўйича белгиланган вазифаларни тўлақонли амалга оширишга тўсиқ бўлмоқда. Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлигининг маълумотларига кўра 2020 йилнинг 24 июли санасига республикада 2769 та давлат улуши мавжуд компаниялар ёки улар таъсисчилигида фаолият кўрсатаётган корхоналар мавжуд бўлиб, уларнинг 736 таси (26,6 фоизи) Тошкент шаҳрида, 243 таси Тошкент (8,8 фоизи), 228 таси Қашқадарё (8,2 фоизи), 197 таси Самарқанд (7,1 фоизи), 184 таси Фарғона (6,6 фоизи), 169 таси Андижон (6,1 фоизи), 153 таси Хоразм (5,5 фоизи), 151 таси Наманган (5,5 фоизи), 145 таси Сурхандарё (5,2 фоизи), 131 таси Бухоро (4,7 фоизи), 122 таси Жиззах (4,4 фоизи), 109 таси Сирдарё (3,9 фоизи), 100 таси Навоий (3,6 фоизи) вилоятларида ҳамда 101 таси Қорақалпоғистон Республикасида (3,6 фоизи) фаолият кўрсатган (6.5-расм).

6.5-расм. Ўзбекистон Республикасида давлат улуши мавжуд компаниялар ва улар таъсисчилигидаги корхоналар сони¹, (24.07.2020 й. ҳолатига)

Мавжуд 2769 та давлат активларига эга корхоналарнинг 1018 таси маъсулияти чекланган жамият (36,8 фоизи), 250 таси акциядорлик жамияти (9,0 фоизи) ва 1 501 таси давлат унитар корхонаси (54,2 фоизи) шаклида фаолият кўрсатган (6.1-жадвал).

6.1 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикасида давлат улуши мавжуд компаниялар ва улар таъсисчилигидаги корхоналарнинг ташкилий-ҳуқуқий шакли ва соҳалар бўйича таркиби¹

(24.07.2020 й. ҳолатига)

№	Кўрсаткичлар	Сони, бирлик	Жамига нисбатан, фоизда
1.	Ташкилий-ҳуқуқий шакли:	2769	100
1.1.	Маъсулияти чекланган жамият (МЧЖ)	1018	36,8
1.2.	Акциядорлик жамияти (АЖ)	250	9,0
1.3.	Давлат унитар корхонаси (ДУК)	1 501	54,2
2.	Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалар бўйича:	2769	100
2.1.	Транспорт, савдо ва хизмат кўрсатиш	800	28,9
2.2.	Бозор ва савдо комплекслари	545	19,7
2.3.	Қурилиш ва саноат	470	17,0
2.4.	Ижтимоий соҳа	341	12,3
2.5.	Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат	295	10,6
2.6.	Ахборот-коммуникация соҳаси	241	8,7
2.7.	Бошқа соҳалар	77	2,8

М а н б а: Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги маълумотлари. www.davaktiv.uz.

¹ <https://davaktiv.uz/uz/menu/davlat-aktivlarini-isobini-juritish-jnalishi-va-natizhalar>

² <https://davaktiv.uz/uz/menu/davlat-aktivlarini-isobini-juritish-jnalishi-va-natizhalar>

Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалар кесимида таҳлил этилганда давлат улуши мавжуд компаниялар ва улар таъсисчилигидаги корхоналарнинг 28,9 фоизи транспорт, савдо ва хизмат кўрсатиш, 19,7 фоизи бозор ва савдо комплекслари, 17,0 фоизи қурилиш, 12,3 фоизи ижтимоий соҳа, 10,6 фоизи қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат, 8,7 фоизи ахборот-коммуникация ва 2,8 фоизи бошқа соҳаларда фаолият кўрсатган.

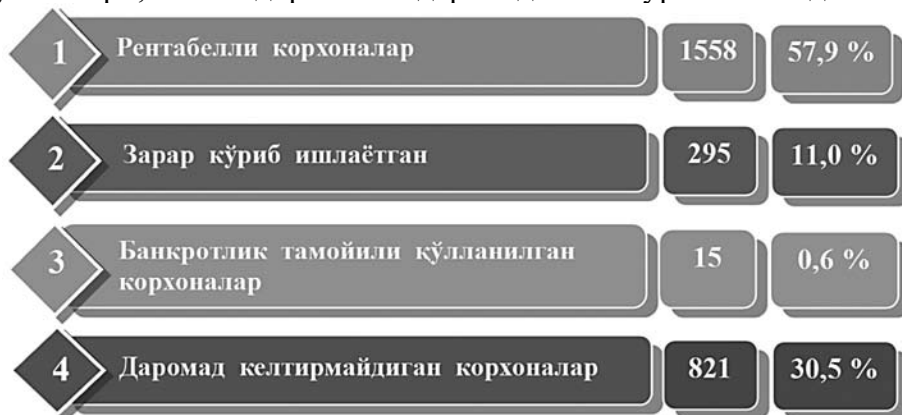
Республикамиз иқтисодиётида давлат улушини қисқартириш ва хусусийлаштириш жараёнларини жадаллаштиришни талаб этадиган асосий омиллардан бири – бу «ҳозирги вақтда давлат иштирокидаги корхоналарнинг аксарияти молиявий барқарор бўлмагани учун давлатга оғир юк бўлиб қолаётганидир»¹.

Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлигининг маълумотларига кўра 2020 йилнинг 1 ноябри ҳолатига давлат активлари мавжуд 2689 та корхоналарнинг 295 таси (11,0 фоизи) зарар келтириб ишлаган, 15 тасига (0,6 фоизи) нисбатан банкротлик тамойили қўлланилган, 821 та (30,5 фоиз) давлат активлари умуман даромад келтирмаган (6.6-расм).

Республикамизнинг амалдаги қонунчилигига мувофиқ давлат активларини хусусийлаштириш учун савдога чиқариш ва сотиш қуйидаги 7 босқичдан ташкил топган (6.7-расм):

I босқич. Хусусийлаштириладиган давлат корхоналари ва активларини хатловдан ўтказиш.

Бу босқичда фақат мол-мулк таркиби хатловдан ўтказилиб, активнинг хусусиятлари, жозибдорлиги ва даромадлиги ўрганилмайди.

6.6-расм. Ўзбекистон Республикасида давлат улуши мавжуд компаниялар ва улар таъсисчилигидаги корхоналарнинг молиявий кўрсаткичлари², (01.11.2020 й. ҳолатига)

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 29.12.2020 й. <https://president.uz/uz/lists/view/4056>

² <https://davaktiv.uz>

Ўтказиш муддати: акция пакетлари ва улушлар учун – 2-3 ой; давлат кўчмас мулк объектлари учун – 20 кун.

II босқич. Хусусийлаштириладиган давлат корхоналари ва активларини баҳолаш.

Баҳолашни ўтказиш мажбурий бўлиб, бозор ахборотлари танқислиги сабаб баҳолашда қиёсий усул қўлланилмайди, аксарият активлар харajatлар ёндашуви асосида баҳоланади.

Ўтказиш муддати: акция пакетлари ва улушлар учун – 1-2 ой; давлат кўчмас мулк объектлари учун – 15-20 кун.

III босқич. Экспертиза босқичи.

Бу босқичда бошланғич нарх баҳолаш тўғрисидаги ҳисоботнинг ишончлилигини экспертизадан ўтказиш натижалари тўғрисидаги эксперт хулосасида аниқланган миқдорда белгиланади.

Ўтказиш муддати: акция пакетлари ва улушлар учун – 10-15 кун; давлат кўчмас мулк объектлари учун – 10 кун.

6.7-расм. Давлат активларини савдога чиқариш ва сотиш босқичлари¹

¹ <https://davaktiv.uz>

IV босқич. Сотишни ташкил этиш.

Бу босқичда давлатга тегишли акция пакетлари ва улушлар биржа ёки аукцион орқали, давлат кўчмас мулк объектлари эса аукцион савдолари орқали сотилади.

V босқич. Бошланғич нархни пасайтириш.

Бунда 2 ой мобайнида талабнома тушмаган тақдирда бошланғич нарх 50 фоизга пасайтирилади. Пасайтириш қадами 15 кунда 10 фоиздан.

VI босқич. Сотиш шартларини ўзгартириш.

Бу босқичда давлатга тегишли акция пакетлари ва улушлар бўйича нархни номинал қийматигача ва ундан паст миқдоргача пасайтириш, давлат кўчмас мулк объектлари учун эса «Ноль» харид қийматида савдога чиқариш мумкин бўлади.

VII босқич. Сотилмаган активларни тасарруф қилиш.

Сотилмаган активларни тасарруф қилиш давлат улушини сотиб олиш талаби билан жамиятдан чиқиш ҳамда бузиш ва ер участкаларини захира ерлар тоифасига ўтказиш орқали амалга оширилади.

Давлат активлари электрон онлайн шаклда ўтказиладиган аукционлар ва танловлар орқали қуйидаги босқичларда реализация қилинади (6.8-расм).

Аукционлар ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ва ундан фойдаланишни амалга ошириш имконини берувчи ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ва алоқа воситаларининг ташкилий тартибга солинган мажмуи – ахборот тизимида ўтказилади. Аукционлар

ўтказишда Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғида жойлашган, сотувчининг ва сотиладиган давлат активларининг электрон ахборот базасига (кейинги ўринларда ахборот базаси деб аталади) ягона кириш нуктасини тақдим этадиган ресурс – ихтисослаштирилган веб-порталдан фойдаланилади.

Электрон аукцион – харидорни мусобақа асосида аниқлаш бўйича веб-порталда ўтказиладиган савдолар шакли, бунда давлат активнинг олди-сотди шартномасини тузиш ҳуқуқига оммавий тарзда энг катта нархни таклиф этган иштирокчи эга бўлади.

Аукцион ўтказиш учун буюртмачилар - оператор билан веб-порталда савдоларни ўтказиш бўйича электрон хизматлар кўрсатилиши бўйича шартнома тузадилар.

6.3. ДАВЛАТ УЛУШИ МАВЖУД БЎЛГАН КОРХОНАЛАРНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА ЭРИШИЛГАН НАТИЖАЛАР

Давлат улуши мавжуд бўлган корхоналарни хусусийлаштириш ҳамда трансформация қилиш Янги Ўзбекистонни барпо қилишга қаратилган ислохотлар даврида жадал тусга кирганлигини қайд этиш жоиз. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 11 октябрдаги ПФ-5552-сонли «Давлат мулки объектларини ва ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни тадбиркорлик субъектларига сотиш тартибини соддалаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармонида кўрсатиб ўтилганидек бўш турган давлат мулки объектларини сотиш ва ер участкаларини беришда тадбиркорлик ва инвестиция лойиҳаларини жадал амалга оширишга тўсқинлик қилаётган бир қатор ортиқча бюрократик тартиботлар ва қийинчиликлар мавжуд бўлиб, уларни бартараф этиш бўйича қўшимча чоралар кўриш зарурияти юзага келди.

Республика ҳудудларида инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш, тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун фойдаланилмаётган давлат мулки объектлари ва ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни тадбиркорлик субъектларига сотишни жадаллаштириш мақсадида мазкур фармон билан давлат мулки объектлари ва ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни сотишнинг қуйидаги соддалаштириш тартиблари жорий этилди:

- бўш турган давлат кўчмас мулк объектларини уларни баҳоламасдан, 1 сўмга тенг қийматдаги бошланғич нархда «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончасида аукционга чиқариш орқали инвестициявий ва ижтимоий мажбуриятларни белгилаган ҳолда ўрнатилган тартибда сотиш;

6.8-расм. Давлат мулкини ягона электрон савдо майдончаси орқали харид қилиш тартиби¹

¹ Муаллифлар томонидан тузилди.

- инвестициявий лойиҳаларни амалга ошириш учун аукцион ўтказма-сдан, инвестор билан тўғридан-тўғри музокаралар орқали инвестициявий (камида 1 млн. АҚШ доллари эквивалентида) ва ижтимоий мажбуриятлар белгилаган ҳолда бўш турган давлат кўчмас мулк объектларини сотиш тўғрисида қарорлар қабул қилиш;
- «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончасида аукцион орқали халқаро ва давлат аҳамиятидаги автомобиль йўлларига туташ ҳудудлардаги ер участкаларидан доимий фойдаланиш ҳуқуқини уларнинг тоифаларидан қатъий назар тасдиқланган намунавий лойиҳалар бўйича йўлбўйи ва туристик инфратузилма объектларини ташкил этиш учун сотиш;
- сотиладиган давлат мулки объектларига кадастр ҳужжатларини расмийлаштириш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Қурилиш вазирлиги ҳузуридаги Қурилиш назорати инспекцияси томонидан давлат объектларини сотишга тайёрлашда хулосалар берилишини Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва тегишли маҳаллий бюджетлар ҳисобидан амалга ошириш;
- давлат кўчмас мулк объекти бўйича олди-сотди шартномаларини тузишни савдо натижалари (музокаралари) бўйича баённома имзолангандан сўнг ўн кундан ортиқ бўлмаган муддатда амалга ошириш;
- мулк ҳуқуқини тасдиқловчи давлат ордерини давлат кўчмас мулк объекти бўйича сотиб олиш тўловлари ва пеня (юзага келган тақдирда) тўлиқ ҳажмда тушган кундан бошлаб беш кун ичида, тасарруф этиш ҳуқуқини эса, харидорга инвестициявий ва ижтимоий мажбуриятлар тўлиқ бажарилган (инвестициявий ва ижтимоий мажбуриятлар билан сотилган тақдирда) деб топилган ва пеня (юзага келган тақдирда) тўлиқ ҳажмда тўланган кундан бошлаб бериш;
- балансда сақловчи сотилган давлат кўчмас мулк объекти бўйича олди-сотди шартномаси харидор томонидан тақдим этилган кундан бошлаб беш кун ичида қабул қилиш-топшириш далолатномаси расмийлаштирилишини ва сотилган давлат кўчмас мулк объектнинг харидорга топширилишини таъминлаш.

Мазкур фармон билан юридик ва жисмоний шахслар томонидан қуйидаги тўловларни амалга ошириш талаблари бекор қилинди:

- давлат мулки объектларини хусусийлаштиришга буюртманома берганлик учун Давлат рақобат қўмитасининг бюджетдан ташқари жамғармасига базавий ҳисоблаш миқдорининг уч баравари миқдорида тўланадиган йиғим;

- мулк ҳуқуқини тасдиқловчи давлат ордерини берганлик учун давлат божи.

Булардан ташқари вазирлик, идоралар ва хўжалик бошқарув органларига хатлов натижасида аниқланган давлат ва хўжалик бошқарув органлари улуши устун мавқега эга бўлган ташкилотларнинг фаолиятига мос бўлмаган ва фойдаланилмаётган бўш турган кўчмас мулк объектлари негизида қисқа муддатли ва узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган инвестициявий лойиҳаларни амалга ошириш кўзда тутилган объектлар рўйхатини тасдиқлаш, зарурат бўлганда уларни 10 йилгача муддатга бўлиб тўлаш имкониятини кўзда тутган ҳолда, савдоларга чиқариш, фойдаланилмаётган ерлар ва фаолият кўрсатмаётган ишлаб чиқариш майдонлари негизида кичик саноат зоналарини барпо этиш вазифалари юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 11 октябрдаги ПФ-5552-сонли «Давлат мулки объектларини ва ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни тадбиркорлик субъектларига сотиш тартибини соддалаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони ижросини таъминлаш жараёнида эксперимент тариқасида 444 та бўш турган давлат кўчмас мулк объектлари 1 сўмга тенг қийматдаги бошланғич нарх бўйича электрон савдо майдончасида аукционга чиқарилиб, шундан 310 та объект 172 млрд. сўм инвестиция киритиш ҳамда 3 536 та янги иш ўринлари яратиш шарти билан 11,2 млрд сўмга сотилди.

Иқтисодиётда давлат иштирокини янада қискартириш, фонд бозорини ривожлантириш ва соғлом рақобат муҳитини яратиш, фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш жамият ва давлат фаолиятининг барча соҳаларини жадал ва барқарор ривожлантириш учун асос ҳисобланади. Шу билан бирга, давлат активларини бошқаришда тизимли муаммолар тўпланиб келди, жумладан:

биринчидан, устав капиталида давлат улуши бўлган корхоналарнинг кундалик хўжалик фаолиятига давлат органлари аралашувининг юқори даражадалиги, бозор тенденцияларига мослашувчанлик ва сезувчанликнинг йўқлиги, давлат иштирокидаги корхоналарнинг солиқ ва божхона, шу жумладан яқка тартибдаги хусусиятга эга бўлган имтиёзларга ҳаддан ташқари боғлиқлиги;

иккинчидан, стратегик режалаштириш, хавф-хатарларни таҳлил қилиш ва бошқариш тизимининг йўқлиги, шу жумладан ишлаб чиқаришнинг паст техник даражаси, кўплаб ихтисосликка кирмайдиган активлар мавжудлиги, молиявий ресурсларнинг ишлаб чиқаришга тааллуқли бўлмаган мақсадларга йўналтирилиши сабабли давлат иштирокидаги корхоналарнинг инвестициявий жозибадорлиги пастлиги;

учинчидан, давлат активларини ҳисобга олишнинг тартибли тизими йўқлиги, хусусийлаштириш жараёнларини бошқариш самарадорлигининг пастлиги, фаолият кўрсатмаётган корхоналар ва бўш ётган объектларнинг ишлаб чиқариш фаолиятини тиклаш учун институционал салоҳиятнинг сустлиги.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 январдаги ПФ-5630-сонли «Давлат активларини бошқариш, монополияга қарши курашишни тартибга солиш тизимини ва капитал бозорини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони қабул қилиниши мазкур муаммолар ечимини топиш ва бартараф этишда муҳим қадам бўлди. Давлат активларини бошқаришнинг самарали механизмларини жорий этиш мақсадида Фармонга асосан Ўзбекистон Республикаси Хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси негизида Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлигини ташкил этилди ва унга давлатнинг, шу жумладан хориждаги активларини бошқариш, хусусийлаштириш тадбирларини амалга ошириш (хусусан, давлат улушларини сотиш), давлат мулкларини ижарага бериш, давлат иштирокидаги корхоналарда корпоратив бошқарувни жорий этиш, давлат иштирокидаги иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш, банкротлик, баҳолаш фаолиятини давлат томонидан тартибга солишни таъминлаш, мулкни баҳолаш стандартларини тасдиқлаш ва риэлторларни сертификатлаш бўйича ва-зифа, функция ва ваколатлар ўтказилди.

Давлат активларини бошқариш, давлат иштирокидаги иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш соҳасида давлат сиёсатининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

- давлат иштирокидаги корхоналарнинг устав капиталидаги давлат улушини бошқаришнинг бозор механизмларини ишлаб чиқиш;
- давлат иштирокидаги корхоналарда замонавий корпоратив бошқарув усуллари жорий этиш, ушбу корхоналар фаолиятининг самарадорлиги учун уларнинг бошқарув органлари масъулиятини ошириш;
- давлат иштирокидаги корхоналарни хусусийлаштиришдан олдин тайёрлашнинг, шу жумладан уларнинг жозибадорлигини ва уларни бошқаришнинг самарадорлигини оширишни кўзда тутувчи самарали механизмларини жорий этиш бўйича хорижий, халқаро институтлар ва компаниялар билан самарали ишлашни ташкил этиш;
- давлат иштирокидаги корхоналарнинг устав капиталидаги давлат улушларини босқичма-босқич қисқартириш, самарали ва шаффоф хусусийлаштиришни таъминлаш;

- давлат иштирокидаги иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш, улар фаолияти самарадорлигини ошириш дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишда қатнашиш.

Мазкур фармоннинг аҳамиятли жиҳатларидан бири шундаки, Давлат активларини бошқариш агентлиги ҳузурида юридик шахс мақомига эга бўлмаган бюджетдан ташқари «Давлат активларини бошқариш, трансформация ва хусусийлаштириш жамғармаси» ташкил этилди.

Давлат мулки объектларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳамда хусусий мулк ва тадбиркорликни ривожлантириш учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш мақсадида 2019 йил 19 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Давлат мулки объектларидан самарали фойдаланиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5666-сонли фармони қабул қилинди. Фармонга мувофиқ қуйидаги тартиб белгиланди:

- давлат мулки объектларини (акциялардан ташқари) сотиш бўйича савдолар «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончасида амалга оширилади;
- 2019 йил 1 июлдан бошлаб давлат кўчмас мулк объектларини ижарага бериш бўйича савдолар «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончаси орқали амалга оширилади;
- давлат кўчмас мулк объектларини ижарага бериш учун электрон савдоларга чиқаришда, улар бўйича ижара тўловининг энг кам ставкаси объектни балансда сакловчилар томонидан ижарага бериш мақсадида кўрсатилган фаолият туридан келиб чиққан ҳолда кўрсатилади;
- «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончасига 1 сўмга тенг қий-матдаги бошланғич нарх бўйича қўйилган давлат кўчмас мулк объек-тлари улар тўлиқ сотилмагунга қадар савдолардан олинмайди.

Мазкур фармон билан 2019 йил 1 мартдан Ўзбекистон Республи-каси Президенти ҳужжатлари ёки Ўзбекистон Республикаси Вазир-лар Маҳкамаси ёхуд Давлат тендер комиссиясининг қарорлари билан бошқача тартиб ўрнатилмаган бўлса, давлат кўчмас мулк объектлари ва давлат улушлари учун сотиб олиш тўловларини тўлашда, савдолар ўтка-зилган санадаги белгиланган базавий ҳисоблаш миқдори (кейинги ўрин-ларда – БХМ) баравари миқдорида ҳисобланадиган сотиб олиш тўловла-ри миқдоридан келиб чиққан ҳолда, сотиб олиш тўловларини тўлашнинг қуйидагича белгиланган муддатларини жорий этиш тартиби ўрнатилди:

- БХМнинг 3 000 бараваригача - олди-сотди шартномаси тузилган кундан бошлаб уч ойдан кўп бўлмаган муддатда;

- БҲМнинг 3 000 бараваридан юқори, лекин БҲМнинг 7 000 барабаридан кўп бўлмаганда - олди-сотди шартномаси тузилган кундан бошлаб олти ойдан кўп бўлмаган муддатда;
- БҲМнинг 7 000 бараваридан юқори, лекин БҲМнинг 15 000 барабаридан кўп бўлмаганда - олди-сотди шартномаси тузилган кундан бошлаб бир йилдан кўп бўлмаган муддатда;
- БҲМнинг 15 000 бараваридан юқори, лекин БҲМнинг 20 000 барабаридан кўп бўлмаганда - олди-сотди шартномаси тузилган кундан бошлаб икки йилдан кўп бўлмаган муддатда;
- БҲМнинг 20 000 бараваридан юқори бўлганда - олди-сотди шартномаси тузилган кундан бошлаб уч йилдан кўп бўлмаган муддатда.

Шунингдек:

- хўжалик жамиятлари устав капиталидаги давлат акциялари пакетлари қонунчиликда назарда тутилган тўлов муддатларини узайтириш ва чегирмалар тақдим этиш механизмлари қўлланилмаган ҳолда сотилиши;
- ваколатли давлат органлари қарорлари бўйича сотилган давлат мулки объектларининг олди-сотди шартномаларини мажбурий равишда нотариал тасдиқлаш талаб этилмаслиги;
- «Ноль» харид қийматида сотишда, шу жумладан, аввал сотилган давлат мулки объектлари бўйича инвестиция мажбуриятлари бажарилган деб қабул қилинган пайтдан бошлаб бир йил давомида янги иш ўринларини сақлаб қолиш тартиби бекор қилиниши каби янги тартиблар киритилди.

Банк соҳасидаги ҳозирги ҳолат таҳлили банк секторида давлатнинг юқори даражадаги аралашуви, давлат иштирокидаги банкларда менежмент ва таваккалчиликларни бошқариш сифатининг етарли эмаслиги, иқтисодиётда молиявий воситачиликнинг паст даражаси каби банк секторини иқтисодий янгиланишлар ва жамият эҳтиёжларига мос равишда ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган қатор тизимли муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда. Банк хизматлари соҳасида хусусий сектор ривожланишини рағбатлантириш, банкларнинг инвестициявий жозибдорлигини, банк хизматлари оммабоплиги ва сифатини ошириш учун банк секторини тубдан трансформация қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сонли «2020–2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида»ги фармони қабул қилинди ва унда давлат улуши мавжуд тижорат банкларини комплекс трансформация қилиш, банклардаги давлат акциялари пакетини зарур

тажриба ва билимга эга бўлган инвесторларга танлов асосида сотиш, шунингдек, давлат улуши мавжуд тижорат банклари ва корхоналарни бир вақтнинг ўзида ислоҳ қилиш орқали банк секторида давлатнинг улушини камайтириш чоралари белгиланди. Жумладан:

- банк активларининг умумий ҳажмида давлат улуши бўлмаган банклар активлари улушини жорий 15 фоиздан 2025 йилга келиб 60 фоизгача ошириш;
- банклар мажбуриятларининг умумий ҳажмида банкларнинг хусусий сектор олдидаги мажбуриятлари улушини жорий 28 фоиздан 2025 йил якунига 70 фоизгача ошириш;
- 2025 йилга келиб давлат улуши мавжуд камида учта банк капиталларига зарур тажриба, билим ва обрўга эга камида учта стратегик хорижий инвесторларни жалб қилиш;
- умумий кредитлаш ҳажмида нобанк кредит ташкилотлари улушини жорий 0,35 фоиздан 2025 йилга келиб 4 фоизгача ошириш.

Халқаро молия институтлари кўмагида «Ипотека-банк» АТИБ, «Ўзсаноатқурилишбанк» АТБ, «Асака» АТБ, АТ «Алоқабанк», «Қишлоқ қурилиш банк» АТБ ва «Туронбанк» АТБдаги давлат улушларини босқичма-босқич хусусийлаштириш, бунда биринчи босқичда уларни институционал ўзгартиришни (фаолиятини трансформация қилиш), иккинчи босқичда эса давлат акциялари пакетини сотиш белгиланди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузурида Давлат улушига эга тижорат банкларини трансформация қилиш ва хусусийлаштириш бўйича лойиҳа офиси ташкил этилди ҳамда унга қуйидаги ҳуқуқлар берилди:

- тижорат банкларини трансформация қилиш ва хусусийлаштириш жараёнларига маслаҳатчи сифатида халқаро консультантларни жалб қилиш;
- тижорат банкларини трансформация қилиш ва хусусийлаштириш масалаларида халқаро молия институтлари ва салоҳиятли хорижий инвесторлар билан музокаралар олиб бориш ва битимлар тузиш.

Давлат улуши мавжуд бўлган корхоналарни хусусийлаштириш ҳамда трансформация қилиш борасида қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг ижроси бўйича амалга оширилган ишлар натижасида 2017–2020 йиллар давомида бир қатор давлат иштирокидаги корхоналарни хусусийлаштиришга эришилди (6. 2-жадвал).

Келтирилган 6.2-жадвал маълумотларидан маълумки, республика мизда 2017 йилдан 2020 йилнинг 9 ойи якунига қадар жами 2851 давлат улуши мавжуд ва улар таъсисчилигидан ташкил этилган корхоналар ва

6.2 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикасида давлат иштирокидаги корхоналарни хусусийлаштириш динамикаси

Худудлар	2017 йил		2018 йил		2019 йил		2020 йил (январь-сентябрь)	
	сони	фоизда	сони	фоизда	сони	фоизда	сони	фоизда
Қорақалпоғистон Респ.	52	9,6	74	8,9	67	8,0	29	4,6
<i>вилоятлар:</i>								
Андижон	61	11,2	66	8,0	111	13,2	52	8,2
Бухоро	9	1,7	43	5,1	47	5,6	42	6,6
Жиззах	50	9,2	38	4,6	37	4,4	63	10,0
Қашқадарё	16	3,0	69	8,2	64	7,6	62	9,8
Навоий	14	2,6	28	3,3	29	3,4	20	3,2
Наманган	52	9,6	65	7,8	77	9,1	15	2,5
Самарқанд	22	4,0	60	7,2	34	4,0	36	5,7
Сурхандарё	64	11,8	73	8,7	60	7,1	25	4,0
Сирдарё	18	3,3	38	4,6	26	3,1	19	3,0
Тошкент	84	15,5	133	15,9	117	13,9	93	14,7
Фарғона	40	7,4	84	10,1	112	13,3	118	18,7
Хоразм	39	7,2	52	6,2	31	3,7	18	2,8
Тошкент ш.	21	3,9	12	1,4	30	3,6	40	6,3
Жами	542	100	835	100	842	100	632	100

Ма н б а: «Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати» статистик тўплами асосида тузилган.
www.stat.uz

объектлар хусусийлаштирилди. Агар 2017 йилда жами 542 та давлат улушига эга корхоналар ва объектлар хусусийлаштирилган бўлса, бу кўрсаткич 2018 йилда 835, 2019 йилда 842 ва 2020 йилнинг дастлабки 9 ойида 632 бирликни ташкил этди.

Хусусийлаштирилган давлат улушига эга корхоналар ва объектлар вилоятлар кесимида таҳлил этилганда, 2019 йилда жамига нисбатан Тошкент (13,9 фоиз), Фарғона (13,3 фоиз), Андижон (13,2 фоиз), Наманган (9,1 фоиз), Қорақалпоғистон Республикаси (8,0 фоиз), Қашқадарё (7,6 фоиз) ва Сурхандарё (7,1 фоиз) вилоятлари етакчилик қилганини кўриш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги маълумотларига кўра 2020 йил январь-декабрь ойларида 1191 та давлат активлари (208 та акция пакетлари (улушлари) ва 983 та бино ва иншоотлар) 5,3 трлн. сўм харид қийматида 4,7 трлн. сўм инвестиция киритиш ва 18,0 мингта иш ўринларини яратиш шarti билан савдога чиқарилган.

Шу даврда, 6,0 трлн. сўм қийматга эга 837 та давлат активлари хусусийлаштирилган, жумладан:

а) 775 та давлат активлари (92 та акция пакетлари (улушлари) ҳамда 683 та бино ва иншоотлар) 1,1 трлн. сўм харид қийматида 4,8 трлн. сўм инвестиция киритиш ва 13,9 мингта иш ўринларини яратиш шarti билан;

23 та йирик давлат активлари (13 та акция пакетлари (улушлари) ва 10 та бино ва иншоотлар) 898,5 млрд. сўм харид қийматида 3,6 млрд. сўм инвестиция киритиш ва 2,9 минг иш ўринларини яратиш шarti билан сотилган.

МАЪЛУМОТ УЧУН:

- «Кафолат» АЖ (25фоиз) – 22,6 млрд. сўмга, «Шохруд» МЧЖ (51фоиз) – 11,9 млрд. сўмга, Тошкент тантаналар уйи (Версал) – 35,3 млрд. сўмга, Хоразм вилоятидаги «Тикувчилик мажмуаси» – 95,9 млрд. сўмга, «Наманган вино» АЖ (57,24фоиз) – 10,0 млрд. сўмга;
- собиқ «Чорсу» меҳмонхона мажмуаси 25,0 млн. АҚШ доллари миқдоридида инвестиция киритиш ва 150 та янги иш ўринларини ташкил этиш шarti билан 16,9 млрд. сўмга;
- «Ўзбекистон» меҳмонхонаси (давлат улуши – 80,1 фоиз) 24 ой мобайнида 23,2 млн. АҚШ доллари тўлаш, 1,5 йил ичида 100 млрд. сўм инвестиция киритиш ва тўрт юлдузли меҳмонхона ташкил этиш шarti билан;
- Тошкент савдо маркази (Собиқ ГУМ) бино ва иншоотлари – 242,8 млрд. сўмга, «Uz-prista recycling» МЧЖнинг 49,0 фоиз давлат улуши – 29,8 млрд. сўмга, «Тўйтепа металл қурилмалари» АЖнинг 84,4 фоиз давлат акция пакети – 20,0 млрд. сўмга, 4,0 млн. АҚШ доллари инвестиция киритиш шarti билан, «Афросиёб Палас» ДУК меҳмонхона мулкий мажмуаси – 43,3 млрд. сўмга;
- «Кўнгирот сода заводи» МЧЖнинг 51,0 фоиз хўжалик жамияти улуши – 25,0 млн. АҚШ доллари қийматида 190,0 млн. АҚШ доллари инвестиция киритиш шarti билан сотилган.

б) 45 та давлат унитар корхоналари хўжалик жамиятларига айлантирилиши натижасида 4,9 трлн. сўм қийматидаги давлат улушига эга бўлган устав фонди (капитали) шакиллантирилган;

в) 15,1 млрд. сўм қийматидаги 17 та давлат активлари (16 та акция пакетлари (улушлари) ва 1 та бино) давлат улушини ошириш ҳисобига хўжалик жамиятларининг устав фондаларига (капиталларига) берилган.

Давлат активларини 2017–2020 йилларда сотишдан олинган тушумлар динамикаси 6.3-жадвалда келтирилган.

6.3 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикасида давлат активларини сотишдан олинган тушумлар динамикаси

Худудлар	2017 йил		2018 йил		2019 йил		2020 йил (январь-сентябрь)	
	млн. сўм	фоизда	млн. сўм	фоизда	млн. сўм	фоизда	млн. сўм	фоизда
Қорақалпоғистон Респ.	6 537,7	2,9	5 718,4	2,6	3 378,3	0,7	6 779,9	2,2
вилоятлар:								
Андижон	5 012,8	2,2	5 578,8	2,5	5 640,7	1,2	2 304,8	0,8
Бухоро	8 025,1	3,5	9 104,7	4,1	25 229,9	5,3	16 224,5	5,4
Жиззах	3 336,1	1,5	5 459,4	2,4	5 248,1	1,1	5 692,6	1,9
Қашқадарё	8 293,5	3,6	5 342,8	2,4	3 948,3	0,7	10 439,4	3,5
Навоий	1 248,3	0,5	2 010,1	0,9	10 591,6	2,2	3 441,2	1,1
Наманган	29 809,1	13,1	11 605,7	5,2	32 370,7	6,7	17 119,7	5,7
Самарқанд	4 198,2	1,8	9 336,3	4,2	8 645,3	1,8	5 308,3	1,7
Сурхандарё	3 998,0	1,8	3 771,2	1,7	6 463,9	1,4	3 837,9	1,3
Сирдарё	1 794,7	0,8	2 178,0	1,0	1 451,4	0,3	3 357,6	1,1
Тошкент	28 586,9	12,5	16 233,7	7,2	11 267,3	2,3	18 833,3	6,3
Фарғона	10 984,1	4,8	10 161,2	4,6	19 342,1	4,0	17 066,8	5,7
Хоразм	3 536,9	1,5	5 753,0	2,6	3 781,1	0,8	9 596,6	3,2
Тошкент ш.	112 919,8	49,5	130 795,1	58,6	262 632,2	54,7	77 744,4	25,9
Жами	228 281,2	100	223 048,2	100	480 038,6	100	300 357,3	100

Маълумот асоси: «Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати» статистик тўплами асосида тузилган.
www.stat.uz

Республикамизда 2017 йилдан токи 2020 йилнинг дастлабки 9 ойи якунига қадар давлат активларини ва объектларини хусусийлаштиришдан жами 1 231 725,3 млн. сўм тушум олинган. Йиллар кесимида қаралганда 2017 йилда 228 281,2 млн. сўм, 2018 йилда 223 048,2 млн. сўм, 2019 йилда 480 038,6 млн. сўм ва 2020 йилнинг дастлабки 9 ойида 300 357,3 млн. сўмлик давлат активлари сотилган.

Давлат активларини сотишдан олинган тушумлар қиймати салмоғи бўйича Тошкент шаҳри етакчилик қилмоқда. Хусусан, Тошкент шаҳрининг жами тушумларга нисбатан салмоғи 2017 йилда 49,5, 2018 йилда 58,6, 2019 йилда 54,7 ва 2020 йилнинг дастлабки 9 ойида 25,9 фоизни ташкил этган. Шунингдек 2019 йилда 2017 йилга нисбатан йирик салмоққа эга Наманган вилояти улуши 13,1 дан 6,7 фоизга, Тошкент вилояти эса 12,5 дан 2,3 фоизгача пасайган.

6.4. ДАВЛАТ КОРХОНАЛАРИНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ВА ТРАНСФОРМАЦИЯ ҚИЛИШНИ ЖАДАЛЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Илғор хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда, устав капиталида давлат улуши мавжуд бўлган корхоналарни трансформация қилиш жараёнлари билан биргаликда улар фаолият юритадиган соҳада бозор муносабатлари тамойилларига тўлиқ ўтиш, рақобат муҳитини шакллантириш ҳамда хусусий секторни жалб қилиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, бозор ва савдо комплексларини замонавий кўринишга келтириш, санитария-гигиена талаблари даражасида сақлаш, бозор фаолияти учун зарур инфратузилмани шакллантириш бугунги кунда ҳал этилиши талаб қилинадиган муҳим вазифалардан саналади.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда қулай инвестициявий муҳитни яратиш, хусусий мулк эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш юзасидан тизимли ислохотлар амалга оширилганлигига қарамай, давлат улуши сақланиб қолаётган айрим тармоқлар ва йирик корхоналарда бозор механизмларига ўтишнинг кечикаётганлиги янги турдаги рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, илғор технологияларни жорий этиш, меҳнат унумдорлигини ошириш, хусусий капитални фаол жалб қилган ҳолда янги иш ўринлари яратишга тўсқинлик қилмоқда.

«BUYUK KELAJAK» халқаро нодавлат нотижорат ташкилоти экспертлари томонидан ишлаб чиқилган «Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепцияси»да таъкидланишича республикамиз иқтисодиётининг стратегик аҳамиятга эга асосий асосий соҳаларида давлат улуши 2018 йил ҳолатига 70-80 фоизни ташкил этган ва уни 2035 йилгача 10-15 фоизга тушириш тавсия этилган (6. 9-расм).

«BUYUK KELAJAK» халқаро нодавлат нотижорат ташкилоти экспертлари давлат мулкни хусусийлаштиришнинг 3 хил вариантини баҳолаш асосида улар олиб келиши мумкин бўлган натижаларни ажратиб кўрсатган:

1. Улгуржи хусусийлаштириш:

- оммавий хусусийлаштириш сотилаётган активлар максимал қийматини таъминламайди;
- мулк исталмаган инвесторларга ўтказилишига имкон яратади;
- иқтисодиётнинг муҳим соҳаларида шок ходисаларга олиб келади.

2. Давлат мулкни сақлаб қолиш:

- ривожланиш бошида қўшимча инвестиция манбаларини жалб этишга имкон бермайди;

6.9-расм. «BUYUK KELAJAK» халқаро нодавлат нотижорат ташкилотининг иқтисодиётда давлат улушини қисқартириш бўйича тавсиялари¹

- хусусий халқаро инвестициялар кириб келишига тўсқинлик қилади;
  - самарасиз корхоналарни тўлиқ молиялаштиришни талаб қилади.
- 3. Босқичма-босқич тўлиқ хусусийлаштириш:**
- инвесторларга иқтисодиётга давлат аралашувининг камайиши ҳақида сигнал жўнатади;
  - активнинг сотилган акциялар пакети учун «адолатли» қийматни олишга имконият беради;
  - самарасиз активлардан шокли ҳодисаларсиз қутулишга имкон беради;
  - эҳтимолий исталмаган инвесторларнинг бозорга киришини чеклаш;
  - стратегик активларнинг самарадорлигини ошириш ва бозор баҳосини оширишга имконият беради.

«BUYUK KELAJAK» экспертлари давлат мулкани босқичма-босқич хусусийлаштириш ялпи ички маҳсулотнинг ўртача йиллик ўсиш суръатини тезкор сценарийда 13,5 фоизга етказиши мумкин деб баҳолаганлар.

¹ М а н б а: Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепцияси. «BUYUK KELAJAK» халқаро нодавлат нотижорат ташкилоти. <https://uzbekistan2035.uz/wp-content/uploads/2019/05/> - 47 б.

Давлат иштирокидаги корхоналарда истеъмолчига йўналтирилган замонавий бошқарув усуллари, очиқлик, шаффофлик ва бозор тамойилларини жадал жорий этиш, таннархни пасайтириш орқали даромадларни ошириш, ислохотлар жараёнида хусусий капитал иштироки учун кенгрок имкониятлар яратиш, иқтисодиётда давлат иштирокни қисқартириш ва рақобат муҳитини янада яхшилаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 октябрдаги ПФ-6096-сонли «Давлат иштирокидаги корхоналарни ислох қилишни жадаллаштириш ҳамда давлат активларини хусусийлаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони қабул қилинди ва у давлат иштирокидаги корхоналарни хусусийлаштириш ва трансформациялашнинг янги даврини бошлаб берди.

6.4 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикасида давлат активларини сотишдан олинган тушумлар динамикаси

Тармоқ, ҳудуд ва корхоналар номи	Сони
I. Трансформация қилинадиган йирик давлат корхоналари ва хўжалик бирлашмалари	
Металлургия тармоғи корхоналари	1
Нефть-газ тармоғи корхоналари	3
Энергетика тармоғи корхоналари	4
Ахборот технологиялари ва мобил алоқа тармоғи корхоналари	2
Кимё саноати корхоналари	2
Геология тармоғи корхоналари	12
Молия ташкилотлари корхоналари	1
Озиқ-овқат тармоғи корхоналари	1
Машинасозлик ва электротехника тармоғи корхоналари	1
Йўл-транспорт инфратузилмаси тармоғи корхоналари	1
Коммунал уй-жой қурилиш ва сув хўжалиги тизимидаги корхоналар	1
Транспорт соҳаси корхоналари	3
Жами	32
II. Корпоратив бошқарув ва молиявий аудит жорий этиладиган, операцион самарадорлиги ошириладиган давлат иштирокидаги корхоналар	
Металлургия тармоғи корхоналари	4
Нефть-газ тармоғи корхоналари	1
Энергетика тармоғи корхоналари	3
Ахборот технологиялари ва мобил алоқа тармоғи корхоналари	1
Меҳмонхона ва бошқа хизматлар	1
Молия ташкилотлари корхоналари	6
Озиқ-овқат тармоғи корхоналари	3
Йўл-транспорт инфратузилмаси тармоғи корхоналари	17
Коммунал уй-жой қурилиш ва сув хўжалиги тизимидаги корхоналар	1
Транспорт соҳаси корхоналари	1

Д а в о м и

Тармоқ, ҳудуд ва корхоналар номи	Сони
Қишлоқ хўжалиги корхоналари	1
Жами	39
III. Хусусийлаштиришдан олдин тайёрлаш ва инвестициявий жозибдорлигини ошириш орқали оммавий савдоларда тўлиқлигича давлат акция пакетлари (улушлари) сотиладиган корхоналар	
Қурилиш ва қурилиш индустрияси корхоналари	6
Лойиҳа-тадқиқот ташкилотлари	26
Кимё саноати корхоналари	2
Молия ва лизинг корхоналари	4
Нефть-газ тармоғи корхоналари	4
Ахборот технологиялари тармоғи корхоналари	2
Виночилик тармоғи корхоналари	5
Меҳмонхона ва бошқа хизматлар	5
Бошқалар	8
Жами	62
IV. Давлат акция пакетлари (улушлари) тўлиқлигича оммавий савдолар орқали хусусий секторга сотиладиган корхоналар	
Қорақалпоғистон Республикаси	7
Андижон вилояти	7
Бухоро вилояти	18
Жиззах вилояти	5
Қашқадарё вилояти	33
Навоий вилояти	11
Наманган вилояти	7
Самарқанд вилояти	15
Сирдарё вилояти	3
Сурхондарё вилояти	9
Тошкент вилояти	18
Фарғона вилояти	11
Хоразм вилояти	10
Тошкент шаҳри	120
Газета, нашриёт ва журналлар	109
Ахборот технологиялари корхоналари ва компьютер хизматлари кўрсатиш марказлари	26
Хусусий сектор ривожланган соҳадаги тиббиёт муассасалари	27
Ёғ-мой саноати корхоналари	12
Виночилик тармоғи ва шароб савдо корхоналари	31
Жами	479
V. Хусусий секторга сотиладиган давлат кўчмас мулк объектлари	15

Маъна: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 октябрдаги ПФ-6096-сонли «Давлат иштирокидаги корхоналарни ислоҳ қилишни жадаллаштириш ҳамда давлат активларини хусусийлаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони 1,2,3,4 ва 5-иловалари асосида тузилган.

Мазкур фармонга мувофиқ:

- 32 та йирик давлат корхоналари ва хўжалик бирлашмалари трансформация қилинади (6.4-жадвал);
- 39 та давлат иштирокидаги корхоналарда корпоратив бошқарув ва молиявий аудит жорий этилиши орқали уларнинг операцион самарадорлиги оширилади;
- 62 та корхоналарнинг давлат акция пакетлари (улушлари) хусусийлаштиришдан олдин тайёрлаш ва инвестициявий жозибдорлигини ошириш орқали оммавий савдоларда тўлиқлигича сотилади;
- 479 та корхоналарнинг давлат акция пакетлари (улушлари) тўлиғича оммавий савдолар орқали хусусий секторга сотилади;
- 15 та давлат кўчмас мулк объектлари хусусий секторга сотилади.

Фармонда белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун Молия вазирлиги марказий аппарати тузилмасида «Давлат иштирокидаги йирик корхоналарни трансформация қилиш департаменти» ташкил этилди. Департаментнинг асосий вазифалари этиб трансформация қилинадиган давлат иштирокидаги корхоналарда қуйидагиларни амалга ошириш белгиланди:

- Молия вазирлиги томонидан давлат номидан акциядор (иштирокчи, мулкдор) ваколатлари ва функцияларини амалга оширишни ташкил этиш;
- 2021 йил 1 апрелга қадар 2019–2020 йиллар учун молиявий ҳисоботларни халқаро молиявий ҳисоботлар стандартлари (IFRS) асосида тайёрлаш ҳамда халқаро кредит рейтингларини олиш графигини Вазирлар Маҳкамасига тасдиқлаш учун киритиш;
- 2021 йил 1 апрелга қадар ҳар бир корхона учун нуфузли халқаро консалтинг ташкилотларини танлов асосида жалб қилган ҳолда молиявий соғломлаштириш, операцион самарадорликни ошириш ҳамда ўрта ва узоқ муддатли ривожланиш стратегияларини ишлаб чиқиш;
- 2021 йил 1 июлга қадар харидлар ва бошқарув тизимларини аудитдан ўтказиш ҳамда «мувофиқлик тизими» (комплаенс) ва коррупцияга қарши хизматларни шакллантиришни назарда тутадиган замонавий корпоратив бошқарув тизимини жорий этиш;
- 2021 йил 1 июлга қадар кузатув кенгашларига ва корхоналар бошқарувига халқаро танлов асосида чет эллик соҳа мутахассисларини (жумладан, ватандошларни) фаол жалб этиш орқали кузатув кенгашлари таркибининг камида 30 фоизини ва корхона бошқарувининг камида 3 нафар раҳбар ходимини малакали халқаро мутахассислар билан тўлдириш.

Фармонга кўра:

- давлат акция пакетлари (улушлари) тўлиғича оммавий савдолар орқали хусусий секторга сотиладиган корхоналар соф активларининг давлат акция пакетлари (улушлари)га нисбатан пропорционал қиймати 100 млн. сўмдан ошмаса, уларни истисно тариқасида, соф активларининг пропорционал улушига тенг (соф активлари устав капиталидан кам бўлганда номинал) қийматда оммавий савдоларга қўйиб бориш имконияти яратилди;
- давлат акция пакетлари (улушлари) битта лот асосида савдога чиқарилади;
- соф активларининг пропорционал улушига тенг (соф активлари устав капиталидан кам бўлганда номинал) қийматда оммавий савдоларга чиқарилган қиймати 100 млн. сўмдан ошмаган давлат акция пакетлари (улушлари) уч ой давомида сотилмаган тақдирда, улушлар «1 сўм» бошланғич нархда, акция пакетлари «1 та акция – 1 сўмдан битта лот» тамойили асосида қайта савдога чиқарилади (Маълумот учун: амалиётда давлат активлари 5 ойгача савдода турганидан сўнг дастлабки нархнинг 50 фоизигача пасайганидан сўнг сотилиши кузатилмоқда. Мазкур ислоҳат натижасида давлат активларини тезкорлик билан сотилиши таъминланади);
- давлат объектларини «ноль» харид қийматида сотиш амалиёти бекор қилинади ва улар ўз ваколати доирасида Қорақалпоғистон Республикаси Жўкорғи Кенгеси ва халқ депутатлари вилоятлар Кенгашига, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси ва вилоятлар ҳокимлари ҳамда Давлат мулкани сотишда тендер савдоларини ўтказиш бўйича давлат комиссиясининг қарорларига асосан инвестиция ҳамда ижтимоий мажбуриятлар асосида «1 сўм» бошланғич қийматда оммавий савдоларга чиқарилади;
- давлат унитар корхоналари хўжалик жамиятларига ўзгартирилган ҳолда уларнинг давлат акция пакети (улуши) сотилади (давлат унитар корхоналарини хўжалик жамиятларига ўзгартиришда уларнинг устав капитали хатлов ва баҳолаш ўтказмаган ҳолда солиқ органларига топширилган охири бухгалтерия баланси маълумотлари асосида соф активлари қийматида, соф активлари манфий бўлган тақдирда, корхона устав капитали миқдорида белгиланади).

Фармон доирасида тадбиркорлик субъектларига ҳам бир қатор енгилликлар берилиши натижасида давлат активларини хусусийлаштиришни жадаллаштириш, шу асосда иқтисодиётга қўшимча инестиция киритилишини таъминлаш кўзда тутилмоқда, жумладан:

а) давлат активларини сотиб олувчилар тўловларни қонунчиликда белгиланган тартибда бўлиб-бўлиб тўлаш шарти асосида амалга ошириши мумкин. Давлат улушларини бўлиб-бўлиб тўлаш шарти билан сотиб олиш шартномалари доирасида белгиланган графикка асосан қисман тўловни амалга оширган харидорларга тўлиқ тўловлар амалга оширилгунга қадар улуш қийматининг тўланган қисмига мутаносиб равишда жамият бошқарувида иштирок этиш ва дивидендлар олиш ҳуқуқи асосида «тасарруф этиш ҳуқуқисиз» эгалик сертификати берилади;

б) давлат кўчмас мулки объектларини сотиб олиш шартномалари доирасида қисман тўловни амалга оширган харидорларга сотиб олиш тўловини тўлиқ амалга оширгунга қадар «тасарруф этиш ҳуқуқисиз» давлат ордери берилади.

Маълумот учун: олдинлари инвесторлар давлат активларини бўлиб тўлаш шарти билан сотиб олишда харид қилинган мулкка харид тўловлари тўлиқ амалга оширилмагунга қадар эгалик қилиш имкони бўлмаган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва халқига мурожаатномасида белгиланган вазифаларни амалга ошириш доирасида Агентлик томонидан 83 та йирик ва жозибадор давлат активларини тезкорлик билан савдога чиқариш ва салоҳиятли инвесторларга сотиш ишлари амалга оширилмоқда, жумладан:

- «Coca-cola Ichimligi Uzbekiston» МЧЖ ҚК устав капиталидаги 57,1 фоиз давлат улушини ошкоралик ва шаффофлик асосида сотиш жараёни бошлаб юборилди;
- «Собиқ «Ўзбекэнерго» АЖ маъмурий биноси «E-ijro auksion» электрон савдо майдончаси орқали танлов савдосига чиқарилган;
- «Фарғонаазот» АЖ ва «Дехқонобод калий заводи» АЖ назорат акция пакетларини салоҳиятли инвесторларга сотиш бўйича 2021 йил 1 апрелига қадар танлов амалга оширилади.
- шу билан бирга, 12 та алкоголь маҳсулотларини ишлаб чиқариш корхоналари, 2 та нефт ва газ тармоғи корхоналари, Бўстонлик туманида жойлашган 41 та туристик объектларни, шунингдек 22 та бошқа йирик корхона ажратиб олинган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ҳукумати томонидан қабул қилинган хусусийлаштиришга оид қарорлар доирасида Агентлик томонидан 216 та йирик ва жозибадор давлат активларини хусусийлаштириш бўйича чоралар кўрилмоқда. 2021 йил давомида жами 5,6 трлн. сўмлик 1319 та давлат активларини оммавий савдоларга чиқарилади шундан камида 1162 тасини (90 фоиз) сотишга эришилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига мурожаатномасида таъкидлаганидек «Жорий йилдан барча давлат корхоналарини ислоҳ қилиш дастури амалга оширилмоқда. Жумладан, келгуси йилда Навоий кон-металлургия комбинати, Ўзбекнефтгаз, Ўзбекгидроэнерго, Ўзавтосаноат халқаро молия бозорига чиқиб, давлат кафолатисиз маблағ жалб қилиш имкониятига эга бўлади. Тан олиш керак, мутахассисларнинг билим ва малакаси, йирик корхоналарнинг техник имкониятлари уларни мустақил трансформация қилиш учун етарли эмас. Шунинг учун электр энергетикаси, нефть-газ ва кимё саноати, машинасозликдаги йирик корхоналар ҳамда тижорат банкларини ислоҳ қилишга Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Осиё тараққиёт банки ҳамда MacKenzie, Boston Consulting Group, Rothschild каби халқаро тан олинган компаниялар жалб этилди. Умуман олганда, давлат улуши бўлган корхоналар сони келгуси икки йилда камида 3 баробар қисқартирилади»¹.

Хусусийлаштиришдан олдин тайёрлаш ва инвестициявий жозибадорлигини оширишнинг манзилли дастурлари орқали оммавий савдо-ларга чиқариладиган 197 та давлат активлари бўйича Республика ишчи гуруҳлари шакллантирилади ва тасдиқлаш учун Давлат тендер комиссияга киритилади. 2021 йил 1 февралга қадар халқаро молия институтлари (ХМК, ЕТТБ, ЖБ ва бошқалар), шунингдек нуфузли халқаро ва маҳаллий консалтинг компаниялари («Эрнст энд Янг Эдвайсорий», «Делойт», «Вайт энд Кейс», «КейПиЭмДжи», «Прайс Уотерхаус Куперс») жалб қилинади. Жалб қилинган консалтинг ташкилотлари ёрдамида 2021 йил 1 мартга қадар комплекс молиявий ва юридик ўрганишлари амалга оширилади (*қўчмас мулк объектлари бундан мустасно*).

Банклар фаолиятига рақамли технологияларни кенг жорий этиш эътиборимиз марказида бўлади. 2021 йилда «Саноатқурилишбанк», «Асакка банк», «Ипотека банк», «Алоқабанк», «Туронбанк» ҳамда «Қишлоқ қурилиш банк»ни хусусийлаштиришга тайёрланмоқда. Камида битта йирик банкдаги давлат улуши стратегик инвесторларга тўлиқ сотилади. Бу борада етакчи Европа банклари билан музокаралар олиб борилмоқда.

Таркибий ислохотларнинг яна бир йўналиши давлатнинг иқтисодиётдаги иштирокини камайтиришдир.

Биз давлат активларини очиқ-ошкора ва самарали сотиш учун халқаро молиявий ва ҳуқуқий маслаҳатчиларни жалб этган ҳолда қатор корхоналарни хусусийлаштиришга оид кенг қамровли ишларни бошладик.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 29.12.2020 й. <https://president.uz/uz/lists/view/4056>

Келгуси йилда «Фарғонаазот» ва «Деҳқонобод калий» заводлари, «Кокакола ичимлиги» корхонаси, «Билдирсой» ва «Чорвоқ» оромгоҳлари, «Ичан қалъа» ва Hyatt Regency меҳмонхоналари, «Пойтахт» бизнес мажмуаси, алкоголь, ёғ-мой каби тармоқлардаги 83 та йирик корхонадаги давлат улуши сотувга қўйилади.

Давлат активлари ва корхоналарининг катта қисмини хусусийлаштириш, қолганларини трансформациялаш, уларда замонавий корпоратив бошқарув ҳамда комплаенс тизимларини жорий этишга қаратилган бу чора-тадбирлар истиқболда уларнинг самарадорлигини ошириш ва бозор тамойилларини жорий этишга имкон яратади.

6. 5. МОНОПОЛИЯГА ҚАРШИ КОМПЛАЕНС НАЗОРАТ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

Давлат органлари ва монополияларда фаолиятнинг рақобат тўғрисидаги қонунчилик талабларига мувофиқлигини таъминлаш ва бузилишини олдини олиш бўйича «Монополияга қарши комплаенс тизими»нинг аҳамияти катта.

Монополияга қарши комплаенс – бу фаолиятнинг рақобат тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларига мувофиқлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар хавфини аниқлаш ва уларнинг олдини олишга қаратилган ички ташкилий чора-тадбирлар ва таомиллар тизими саналади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги «Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6019-сонли Фармони ижроси, шунингдек, рақобат қонунчилиги бузилишини олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 2 мартда «Монополияга қарши комплаенс тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 114-сонли Қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан «Давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий этиш ва унинг ишлаш тартиби тўғрисидаги Низом», шунингдек, давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий этиш бўйича «йўл харита» тасдиқланди.

Юқоридаги Низом қуйидагилар учун тадбиқ этилади:

- 2021 йил 1 январдан – тажриба тариқасида давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ҳамда Президентнинг

2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сонли Фармони билан тасдиқланган рўйхатга киритилган давлат иштирокидаги корхоналар:

1. «Uzbekistan Airways» акциядорлик жамияти.
  2. «Кварц» акциядорлик жамияти.
  3. «Асака» акциядорлик тижорат банки.
  4. «UzAuto motors» акциядорлик жамияти.
  5. «Ўзтрансгаз» акциядорлик жамияти.
  6. «Навоиазот» акциядорлик жамияти.
  7. «Иссиқлик электр станциялари» акциядорлик жамияти.
  8. «Ўзбекистон миллий электр тармоқлари» акциядорлик жамияти.
  9. «Қизилқумцемент» акциядорлик жамияти.
- 2022 йил 1 январдан – табиий монополия субъектлари, товар ёки молия бозорида устун мавқега эга хўжалик юритувчи субъектлар, шунингдек охириги 3 йилда товар сотишдан олинган жами тушумнинг ўртача йиллик миқдори 30 миллиард сўмдан ошадиган корпоратив буюртмачиларда.

Куйидагилар монополияга қарши комплаенс тизимининг асосий вазифалари ҳисобланади:

- рақобат тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатлари талабларининг эҳтимолий бузилиш хавфларини аниқлаш ва баҳолаш ҳамда уни бошқариш;
- давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг рақобат тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатлари талабларига мувофиқлигини таъминлаш ва мониторинг қилиш;
- давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида рақобат тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатлари талаблари бузилишининг ҳамда уларнинг раҳбарлари томонидан ўз вазифаларини бажариш жараёнида рақобатга зид хатти-ҳаракатлар амалга оширилишининг олдини олиш;
- давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимини ишлаш самарадорлигини баҳолаш ва таъминлаш;
- давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ходимларида рақобат тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатлари талаблари бузилишининг олдини олиш ва мунтазам равишда ушбу йўналиш бўйича уларнинг маънавиятини ошириш юзасидан ўқитиш йўли билан рақобат тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларига доир фикрларини ривожлантириш.

Давлат иштирокидаги монопол корхоналар ва давлат органларида монополияга қарши комплаенс тизимини жорий этишнинг асосий сабаби, монополияга қарши қонунчиликни бузилиш ҳолатларининг аксарияти билиб ёки билмаган ҳолда давлат иштирокидаги корхоналар ва давлат органлари томонидан содир этилмоқда. Монополияга қарши комплаенс тизими монополияга қарши давлат органи иштирокида ишлаб чиқилади ва кўрсатиб ўтилган ташкилотларда қонунчиликнинг бузилишига олиб келадиган ҳолатлар таҳлил қилиниб, ички идоравий ҳужжат қабул қилинади. Ушбу тизим, кўрсатилган ташкилотларни фақат жазолаш эмас, балки қонунбузилишларни олдини олиш мақсадида превентив механизмни жорий этишдан иборат.

«Давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий этиш ва унинг ишлаш тартиби тўғрисидаги Низом»га кўра давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий этиш, унинг фаолият юритишини таъминлаш ва мониторинг қилиш мақсадида ташкилий тузилма, штатдаги ходимлари сони ва фаолият хусусиятига мувофиқ ваколатли шахс (бўлинма) тайинланади.

Хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий этиш, унинг фаолият юритишини таъминлаш ва мониторинг қилиш ички аудит хизматида юкланиши мумкин.

Давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимини ташкил этиш ва унинг ишлаш самарадорлигини баҳолаш давлат бошқаруви органларида раҳбар томонидан, маҳаллий ижро этувчи ҳокимиятда ҳоким томонидан ва хўжалик юритувчи субъектларда ижро этувчи орган ёки кузатув кенгаши томонидан амалга оширилади.

Давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий этиш ва унинг фаолиятини мониторинг қилиш ваколатли шахси (бўлинмаси) томонидан амалга оширилади.

Монополияга қарши комплаенс тизимининг ишлаш самарадорлигини баҳолаш. Давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимининг ишлаш самарадорлигини баҳолаш учун асосий кўрсаткичлар белгиланади ва уларни ҳисоблаш методикаси монополияга қарши курашиш органи томонидан ишлаб чиқилади.

Ваколатли шахс (бўлим) давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда моно-

полияга қарши комплаенс тизимининг эришилган асосий самарадорлик кўрсаткичларини баҳолайди (йилда камида бир марта).

Давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектларда монополияга қарши комплаенс тизимининг ишлаш самарадорлигини баҳолаш бўйича асосий кўрсаткичларга эришилгани тўғрисидаги ахборот монополияга қарши комплаенс ҳақидаги ҳисоботга киритилади.

Монополияга қарши комплаенс ҳақидаги ҳисобот. Монополияга қарши комплаенс ҳақидаги ҳисобот куйидагиларни ўз ичига қамраб олади:

- рақобат тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатлари талабларининг бузилиш хавфлари бўйича ўтказилган баҳолаш ишларининг натижалари ҳамда камайтириш бўйича чора-тадбирларнинг бажарилиши;
- монополияга қарши комплаенс тизимининг асосий самарадорлик кўрсаткичларига эришилгани ҳақидаги ахборот.

Давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тасдиқланган монополияга қарши комплаенс бўйича ҳисобот ўзларининг расмий веб-сайтида жойлаштирилади ва уч иш куни ичида монополияга қарши курашиш органига юборилади.

ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. Соғлом рақобатни таъминлаш ва монополияни чеклаш тадбирларининг иқтисодий тараққиётдаги аҳамияти нималарда намоён бўлади?
2. Товарлар ва молия бозорларининг қайси соҳалари ва маҳсулот турларида монопол устун мавқе сақланиб қолмоқда?
3. Мамлакат иқтисодиётидаги рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган қандай тизимли муаммолар мавжуд?
4. «2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш Стратегияси»нинг асосий мақсади ва вазифалари нималардан иборат?
5. Давлат компанияларини хусусийлаштириш ва трансформация қилиш деганда нимани тушунасиз?
6. Давлат компанияларини хусусийлаштириш ва трансформация қилишнинг зарурияти ва аҳамияти нималарда намоён бўлади?
7. Давлат компанияларини хусусийлаштириш ва трансформация қилиш қандай тамойиллар асосида амалга оширилади?
8. Давлат компанияларини хусусийлаштириш ва трансформация қилишнинг асосий босқичлари ва хусусиятларини очиб беринг.
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида

давлат компанияларини хусусийлаштириш ва трансформация қилиш босқичида қандай вазифалар белгилаб берилган?

10. Ўзбекистон Республикасида 2020 йил якунида давлат улуши мавжуд компаниялар ва улар таъсисчилигидаги корхоналар сони қанча бўлган, улар ташиқлий-ҳуқуқий ва таркиби жиҳатидан қандай тавсияланади?
11. Давлат активларини савдога чиқариш ва сотиш босқичлари қандай тартибда амалга оширилади?
12. Давлат мулкни ягона электрон савдо майдончаси орқали харид қилиш тартиби қандай?
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 11 октябрдаги ПФ-5552-сонли «Давлат мулки объектларини ва ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни тадбиркорлик субъектларига сотиш тартибини соддалаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони ижросини таъминлаш юзасидан қандай натижаларга эришилди?
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 октябрдаги ПФ-6096-сон Фармонида трансформация қилинадиган, корпоратив бошқарув ва комплаенс тизими жорий этиладиган ҳамда хусусийлаштириш орқали сотиладиган давлат компаниялари хусусида қандай вазифалар белгилаб берилган?
15. «Монополияга қарши комплаенс тизими»нинг моҳияти ва вазифалари нималардан иборат?

ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Рақобат – бу:

А) хўжалик юритувчи субъектларнинг (рақобатчиларнинг) мусобақалашуви бўлиб, бунда уларнинг мустақил ҳаракатлари улардан ҳар бирининг товар ёки молия бозоридаги товар муомаласининг умумий шарт-шароитларига бир томонлама тартибда таъсир кўрсатиш имкониятини истисно этади ёки чеклайди;

Б) хўжалик юритувчи субъектнинг ёки шахслар гуруҳининг устунлигига олиб келадиган, товар ёки молия бозоридаги рақобатнинг ҳолатига таъсир кўрсатадиган битимлар тузиш ва (ёки) бошқа ҳаракатларни содир этиш;

С) хўжалик юритувчи субъектлар ҳаракатларини бундай хўжалик юритувчи субъектлардан бирортаси билан ҳам бир шахслар гуруҳига кирмайдиган юридик ёки жисмоний шахс билан келишиб олиш;

Д) товар ёки молия бозорида икки ёки ундан ортиқ хўжалик юритувчи субъектнинг бозорнинг мазкур иштирокчиларидан ҳар бирининг манфаатларини қаноатлантирадиган ва улардан ҳар бирига олдиндан маълум бўлган, рақобатни чеклашга олиб келадиган ёки олиб келиши мумкин бўлган ҳаракатлари.

2. Устун мавқе – бу:

А) товар ёки молия бозорида хўжалик юритувчи субъектнинг ёхуд шахслар гуруҳининг рақобатлашувчи хўжалик юритувчи субъектларга боғлиқ бўлмаган

ҳолда унга ўз фаолиятини амалга ошириш ва рақобатнинг ҳолатига ҳал қилувчи таъсир кўрсатиш, тегишли бозорга бошқа хўжалик юритувчи субъектларнинг киришини қийинлаштириш ёхуд уларнинг иқтисодий фаолият эркинлигини бошқача тарзда чеклаш имкониятини берадиган ҳолат;

Б) товар ёки молия бозорида икки ёки ундан ортиқ хўжалик юритувчи субъектнинг бозорнинг мазкур иштирокчиларидан ҳар бирининг манфаатларини қаноатлантирадиган ва улардан ҳар бирига олдиндан маълум бўлган, рақобатни чеклашга олиб келадиган ёки олиб келиши мумкин бўлган;

С) хўжалик юритувчи субъектлар ҳаракатларини бундай хўжалик юритувчи субъектлардан бирортаси билан ҳам бир шахслар гуруҳига кирмайдиган юридик ёки жисмоний шахс билан келишиб олиш;

Д) ҳаракатлари хўжалик юритувчи субъектнинг ёки шахслар гуруҳининг устунлигига олиб келадиган, товар ёки молия бозоридаги рақобатнинг ҳолатига таъсир кўрсатадиган битимлар тузиш ва (ёки) бошқа ҳаракатларни содир этиш.

3. Давлат тасарруфидан чиқариш деганда нима назарда тутилади?

А) давлат корхоналарини ва ташкилотларини хўжалик ширкатлари ва жамиятларига, оммавий мулк бўлмайдиган бошқа корхоналар ва ташкилотларга айлантириш жараёни;

Б) жисмоний шахсларнинг ва давлатга тааллуқли бўлмаган юридик шахсларнинг оммавий мулки объектларини ёки давлат акцияли жамиятларининг акцияларини давлатдан сотиб олиши;

С) давлат корхоналарини акциядорлик жамиятларига айлантириш жараёнини;

Д) давлат активларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш тадбирларини.

4. Хусусийлаштириш тушунчаси нимани англатади?

А) жисмоний шахсларнинг ва давлатга тааллуқли бўлмаган юридик шахсларнинг оммавий мулки объектларини ёки давлат акцияли жамиятларининг акцияларини давлатдан сотиб олиши;

Б) давлат корхоналарини ва ташкилотларини хўжалик ширкатлари ва жамиятларига, оммавий мулк бўлмайдиган бошқа корхоналар ва ташкилотларга айлантиришни;

С) давлат активларини ким ошди савдолари орқали сотишни;

Д) давлат корхоналарига комплаенс тизимини жорий этишни.

5. Давлат корхонаси – бу:

А) давлат мулкидаги, ўзига тезкорлик билан бошқариш учун берилган мулк негизида ташкил этилган давлат унитар корхонаси шаклидаги тижорат ташкилоти;

Б) устав фонди (устав капитали) акциядорларнинг акциядорлик жамиятига нисбатан ҳуқуқларини тасдиқловчи муайян миқдордаги акцияларга тақсимланган тижорат ташкилоти;

С) устав капитали улушларга (пайларга) бўлинган тижоратчи ташкилот;

Д) якка шахс томонидан бошқариладиган ва устав капитали ягона шахсга тегишли бўлган корхона.

6. Акциядорлик жамияти – бу:

А) устав фонди (устав капитали) акциядорларнинг акциядорлик жамиятига нисбатан ҳуқуқларини тасдиқловчи муайян миқдордаги акцияларга тақсимланган тижорат ташкилоти;

Б) давлат мулкидаги, ўзига тезкорлик билан бошқариш учун берилган мулк негизида ташкил этилган давлат унитар корхонаси шаклидаги тижорат ташкилоти;

С) якка шахс томонидан бошқариладиган ва устав капитали ягона шахсга тегишли бўлган корхона;

Д) устав капитали улушларга (пайларга) бўлинган тижоратчи ташкилот.

7. Электрон аукцион – бу:

А) харидорни мусобақа асосида аниқлаш бўйича веб-порталда ўтказиладиган савдолар шакли, бунда давлат активнинг олди-сотди шартномасини тузиш ҳуқуқига оммавий тарзда энг катта нархни таклиф этган иштирокчи эга бўлади;

Б) оператор билан веб-порталда савдоларни ўтказиш бўйича электрон хизматлар кўрсатилиши бўйича шартнома;

С) давлат мулкини биржа орқали сотиш;

Д) тендер.

8. Республикамизнинг амалдаги қонунчилигига мувофиқ давлат активларини хусусийлаштириш учун савдога чиқариш ва сотиш қўйидаги неча босқичдан ташкил топган?

А) 7;

Б) 5;

С) 8;

Д) 12.

9. Хусусийлаштириладиган давлат корхоналари ва активларини хатловдан ўтказиш муддати қанча?

А) акция пакетлари ва улушлар учун – 2-3 ой; давлат кўчмас мулк объектлари учун – 20 кун;

Б) акция пакетлари ва улушлар учун – 1 ой; давлат кўчмас мулк объектлари учун – 10 кун;

С) акция пакетлари ва улушлар учун – 3-4 ой; давлат кўчмас мулк объектлари учун – 5 кун;

Д) акция пакетлари ва улушлар учун – 1-2 ой; давлат кўчмас мулк объектлари учун – 15-20 кун.

10. Давлат мулки сотувга қўйилганда 2 ой мобайнида талабнома тушмаган тақдирда бошланғич нарх қанчагача пасайтирилади?

А) 15 кунда 10 фоиздан;

С) 30 кунда 4 фоиздан;

Б) 20 кунда 5 фоиздан;

Д) 10 кунда 15 фоиздан.

11. Давлат активларини электрон онлайн шаклда ўтказиладиган аукционлар ва танловлар орқали неча босқичда реализация қилинади?

А) 3;

Б) 4;

С) 6;

Д) 5.

12. Бўш турган давлат кўчмас мулк объектлари ва корхоналари қайси платформа орқали сотувга чиқарилади?

- А) «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончаси орқали;
- Б) электрон магазин орқали;
- С) ягона давлат хизматлари портали орқали;
- Д) ижтимоий тармоқлар орқали.

13. Монополияга қарши комплаенс – бу:

А) фаолиятнинг рақобат тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларига мувофиқлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар хавфини аниқлаш ва уларнинг олдини олишга қаратилган ички ташкилий чора-тадбирлар ва таомиллар тизим

Б) хўжалик юритувчи субъектлар ҳаракатларини бундай хўжалик юритувчи субъектлардан бирортаси билан ҳам бир шахслар гуруҳига кирмайдиган юридик ёки жисмоний шахс билан келишиб олиш;

С) товар ёки молия бозорида икки ёки ундан ортиқ хўжалик юритувчи субъектнинг бозорнинг мазкур иштирокчиларидан ҳар бирининг манфаатларини қаноатлантирадиган ва улардан ҳар бирига олдиндан маълум бўлган, рақобатни чеклашга олиб келадиган ёки олиб келиши мумкин бўлган ҳаракатлари;

Д) рақобатчилар ёки бошқа шахслар томонидан тарқатиладиган, товар ёки молия бозорида айрим хўжалик юритувчи субъектга афзалликлар яратадиган ёхуд хўжалик юритувчи субъектни (рақобатчини) ёки рақобатчи ишлаб чиқарган товарни ёмонловчи ёлғон, ноаниқ ёки бузиб таққослаш.

14. Монополияга қарши комплаенс тизими 2022 йил 1 январдан қайси соҳаларга жорий этилади?

А) табиий монополия субъектлари, товар ёки молия бозорида устун мавқега эга хўжалик юритувчи субъектлар, шунингдек охириги 3 йилда товар сотишдан олинган жами тушумнинг ўртача йиллик миқдори 30 миллиард сўмдан ошадиган корпоратив буюртмачиларга;

Б) тажриба тариқасида давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ҳамда Президентнинг 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сонли Фармони билан тасдиқланган рўйхатга киритилган давлат иштирокидаги корхоналарга;

С) барча хўжалик юритувчи субъектларга;

Д) монопол корхоналарга.

15. Монополияга қарши комплаенс тизимини ташкил этиш ва унинг ишлаш самарадорлигини баҳолаш давлат бошқаруви органларида ким томонидан амалга оширилади?

- А) шу органлар раҳбарлари томонидан;
- Б) ҳоким томонидан;
- С) ижро этувчи орган томонидан;
- Д) кузатув кенгаши томонидан.

VII БОБ

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ҚУЛАЙ ИШБИЛАРМОНЛИК МУҲИТИНИ ЯРАТИШ

7.1. ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ДАВРИДА ҚУЛАЙ ИШБИЛАРМОНЛИК МУҲИТИНИ ЯРАТИШ ВА ЯНАДА КУЧАЙТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ўзбекистонда 2017 йилдан бошлаб мустақил тараққиётнинг сифат ва мазмун жиҳатдан янги босқичига қадам кўйилди. Шу даврга қадар амалга ошириб келинаётган иқтисодий ислохотларга танқидий руҳ билан ёндашилиб, уларнинг самарадорлигини таъминлашга қаратилган кескин ва жадал чора-тадбирлар белгиланди.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида: «Энди ҳар биримиз, энг аввало, давлат бошқаруви органлари раҳбарларининг вазифаси – ўзимиз масъул бўлган соҳа ва тармоқда ишларнинг аҳволини танқидий баҳолаш асосида зиммамизга юклатилган вазифаларни масъулият билан бажаришни таъминлашдан иборат. Шундай давр келди.

Ана шу талабни, шунингдек, 2017–2021 йилларда Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракат стратегияси лойиҳасини кенг муҳокама қилиш давомида келиб тушган таклифларни инобатга олган ҳолда, 2017 йил учун мўлжалланган иқтисодий ва ижтимоий дастурнинг ўн битта энг муҳим устувор вазифасини белгилашни таклиф этаман»¹, деб алоҳида таъкидлаб ўтди.

Мазкур устувор вазифалар олиб борилаётган ислохотлар самарасини янада ошириш, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривож-

¹ Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси (2017 йил 14 январь). – www.uza.uz

ланиши учун шарт-шароитлар яратиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ҳамда ҳаётнинг барча соҳаларини либераллаштириш бўйича устувор йўналишларни амалга ошириш мақсадида аҳоли ва тадбиркорларни ўйлантираётган долзарб масалаларни ҳар томонлама ўрганиш, амалдаги қонунчилик, ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва илғор хорижий тажрибани таҳлил қилиш, шунингдек кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида ишлаб чиқилган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ўз ифодасини топди.¹

Эътиборли жиҳати шундаки, юқорида кўрсатиб ўтилган асосий йўналишлар ҳамда уларнинг таркибида белгиланган барча чора-тадбирлар ўз мазмунига кўра бевосита ёки билвосита тарзда мамлакатимизда қулай ишбилармонлик муҳитини яратишга ва янада кучайтиришга қаратилгандир.

Қулай ишбилармонлик муҳити – бу тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш, самарали амалга ошириш учун зарур бўлган шарт-шароитлар мажмуидир. Бундай шарт-шароитлар таркибига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва уларни муҳандислик-коммуникация тармоқларига улашнинг соддалаштирилган тартиби;
- давлат ва назорат идораларининг корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятига аралашувини кескин камайтириш ҳамда тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий эркинлигини ва ҳуқуқларини кенгайтириш;
- тадбиркорлик фаолияти субъектларининг давлат бошқаруви идоралари, солиқ ва назорат тизимлари билан ўзаро муносабатларида очиқлик ва шаффофликни таъминлаш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига солиқ, божхона ҳамда бошқа тўловлар бўйича тадбиркорлик фаолиятини жадал ривожлантириш ва унинг самарадорлигини оширишга қўмақлашадиган қўшимча имтиёзлар ва преференциялар бериш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг тижорат банклари билан ўзаро ҳамкорлик механизмларини янада такомиллаштириш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ташқи иқтисодий фаолиятда кенг иштирок этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон. - <https://lex.uz/docs/3107036>

- кичик бизнесни давлат харидларига жалб этиш;
- тадбиркорлик фаолиятини суғурталаш жараёнларини қулайлаштириш ва ҳ. к.

Демак, иқтисодиётда қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш орқали мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ички ва ташқи омилларнинг ўзаро таъсири таъминлаш, бу борада турли даражадаги тадбиркорларнинг эркин ва самарали ҳаракати учун рағбат ва шароитларни барпо этиш мақсади кўзда тутилган бўлиб, бу борадаги саъй-ҳаракатлар мамлакатимизнинг янги тараққиёт даврида юритиб келинаётган иқтисодий сиёсатининг марказий бўғинини ташкил этмоқда.

Жумладан, Ҳаракатлар стратегиясининг учинчи – «Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари» бўлимининг 3.4-банди «Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш» деб номланиб, унда қуйидаги устувор йўналишлар белгилаб берилди:

- хусусий мулк ҳуқуқи ва кафолатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнес ривожини йўлидаги барча тўсиқ ва чекловларни бартараф этиш, унга тўлиқ эркинлик бериш, «Агар халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва кучли бўлади» деган тамойилни амалга ошириш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорлик тузилмаларининг фаолиятига давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари томонидан ноқонуний аралашувларнинг қатъий олдини олиш;
- давлат мулкни хусусийлаштиришни янада кенгайтириш ва унинг тартиб-таомилларини соддалаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг устав жамғармаларида давлат иштирокини камайтириш, давлат мулки хусусийлаштирилган объектлар базасида хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;
- инвестиция муҳитини такомиллаштириш, мамлакат иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий, энг аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни фаол жалб қилиш;
- корпоратив бошқарувнинг замонавий стандарт ва усулларини жорий этиш, корхоналарни стратегик бошқаришда акциядорларнинг ролини кучайтириш;

- тадбиркорлик субъектларининг муҳандислик тармоқларига уланиши бўйича тартиб-таомил ва механизмларни такомиллаштириш ва содалаштириш;
- мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини тартибга солишда давлат иштирокини камайтириш, давлат бошқаруви тизимини марказлаштиришдан чиқариш ва демократлаштириш, давлат-хусусий шерикликни кенгайтириш, нодавлат, жамоат ташкилотлари ва жойлардаги ўзини ўзи бошқариш органларининг ролини ошириш.¹

Умумий ҳолда, мамлакатимизда ишбилармонлик муҳитини кучайтириш борасида 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ўз ифодасини топган чора-тадбирлар тўғрисидаги маълумотни куйидаги жадвал орқали кўриш мумкин (7.1-жадвал).

7.1 - ж а д в а л

Ўзбекистонда ишбилармонлик муҳитини кучайтириш борасида 2017–2021 йилларда мамлакатни ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида ўз ифодасини топган чора-тадбирлар тўғрисидаги маълумот²

Йил	Ҳаракатлар стратегияси доирасидаги йил номи билан боғлиқ Давлат дастурининг ишбилармонлик муҳитига оид тадбирлар ифодаланган бўлими	Мазкур бўлимдан ўрин олган тадбирлар сони ва бандлари
2017 йил	3.4. Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш	19 та тадбир (170–188-бандлар)
2018 йил	3.5. Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш	11 та тадбир (125–135-бандлар)
2019 йил	3.3. Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва янада ривожлантириш 3.4. Иқтисодиётни бошқаришнинг бозор механизмларини жорий этиш ва унга давлат аралашувини камайтириш	11 та тадбир (68–78-бандлар) 7 та тадбир (79–85-бандлар)
2020 йил	3.8. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантиришни таъминлайдиган ишбилармонлик муҳитини яратиш	8 та тадбир (83–90-бандлар)
2021 йил	3.8. Хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантиришни таъминлайдиган ишбилармонлик муҳитини яратиш	5 та тадбир (84–88-бандлар)

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон. – <https://lex.uz/docs/3107036>

² Муаллиф томонидан тузилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонида 8-илова 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да амалга оширишга оид давлат дастурининг «Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш» деб номланган 3. 4-бўлимида бевосита ёки билвосита тарзда қулай ишбилармонлик муҳитини такомиллаштиришга қаратилган 170-188-бандларидан иборат жами 19 та тадбир белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2017 йилда амалга оширилган асосий ишлар якуни ва Ўзбекистон Республикасини 2018 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Мурожаатномасида «Биз 2018 йилни Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили деб эълон қилган эканмиз, келгуси йили фаол тадбиркорликни ривожлантириш эътиборимиз марказида бўлади. Бу соҳани қўллаб-қувватлаш, бизнес субъектларини жадал ва барқарор ривожлантириш йўлидаги тўсиқ ва ғовларни бартараф этиш бўйича зарур чоралар кўрилади»¹ деб белгилаб берилди.

Ҳаракатлар стратегияси ижросини таъминлаш юзасидан, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тасдиқланди.² Дастурнинг «Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантиришга

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь. – www.uza.uz

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида. 2018 йил 22 январь, ПФ-5308-сон. – <https://lex.uz/docs/3516847>

қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш» деб номланган 3. 5-бўлимнинг 125-135-бандларида қулай ишбилармонлик муҳитини янада кучайтиришга йўналтирилган 11 та тадбир белгилаб берилди.

2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентга Мурожаатномасида «Келгуси йилда тадбиркорлик, бизнес учун янада қулай муҳит яратиш, янги иш ўринлари ташкил этиш, аҳоли даромадларини кўпайтириш, пенсия таъминотини яхшилаш бўйича ҳам кўп ишлар қилишимиз лозим.

... Иқтисодиёт соҳасида олдимизда турган вазифалар ҳақида гапирганда, аввало, кенг қамровли иқтисодий ислохотлар негизида қуйидаги мақсадлар мужассам эканини қайд этиш лозим:

- очик иқтисодиёт, соғлом рақобат, ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш учун зарур шароитларни яратиш;
- иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий секторни жадал ривожлантириш орқали янги иш ўринларини кўпайтириш;
- иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш, меҳнат унумдорлигини ошириш орқали юқори иқтисодий ўсишни таъминлаш;
- «яширин» иқтисодиётга қарши курашиш, унинг ҳажмини кескин қисқартириш;
- валютани эркинлаштириш сиёсатини изчил давом эттириш, барқарор монетар сиёсатни амалга ошириш;
- иқтисодиётни ривожлантиришга доир стратегик вазифаларни рўёбга чиқаришга кодир малакали кадрларни тайёрлаш» эканлиги белгилаб берилди.¹

Бу мақсадларга эришиш учун белгиланган устувор вазифалар 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури ўз ифодасини топди. Жумладан, мазкур дастурнинг «Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва янада ривожлантириш» деб номланган 3.3-бўлимида 11 та (68–78-бандлар) ҳамда «Иқтисодиётни бошқаришнинг бозор механизмларини жорий этиш ва унга давлат аралашувини камайтириш» деб номланган 3.4-бўлимида 7 та (79–85-бандлар)

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь. – www.uza.uz.

тадбир кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун қулай ишбилармонлик муҳитини янада кучайтиришга қаратилди.

Президентимиз 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга навбатдаги Мурожаатномасида ушбу ва кейинги йилларда иқтисодиёт соҳасида амалга ошириш зарур бўлган дастурий ва мақсадли вазифаларга тўхталиб ўтар экан, «... бизнес муҳитини янада яхшилаш биз учун энг муҳим масалалардан бири бўлиб қолади.

Жаҳон банкининг «Бизнес юритиш» рейтингда энг яхши 50 та мамлакат қаторига кириш бўйича барча ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирларни қабул қилдик. Ҳукумат ушбу тадбирларнинг амалий ижросини самарали ташкил этиши зарур.

Яқинда қабул қилинган янги Солиқ кодексига мувофиқ, бу йилдан бошлаб кўплаб янгиликлар амалиётга жорий этилмоқда. Жумладан, солиқ турлари 13 тадан 9 тага камайтирилди. Солиқларни тўлаш муддатини узайтириш ёки бўлиб-бўлиб тўлашга рухсат бериш бўйича енгиллаштирилган механизмлар киритилди»¹ деб таъкидлаб ўтди.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси ижросини таъминлаш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси, парламент палаталари қўшма мажлиси ва ташкилий йиғилишларида белгиланган вазифаларни самарали ва ўз вақтида амалга ошириш мақсадида 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тасдиқланди.² Мазкур дастурнинг «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантиришни таъминлайдиган ишбилармонлик муҳитини яратиш» деб номланган 3.8-бўлимнинг 83–90-бандларида 8 та тадбирни амалга ошириш белгилаб берилди.³

Юқоридагилардан кўринадики, мамлакатимиз таракқиётнинг янги даврига қадам қўйгандан кейинги йиллардаги Президентимизнинг ҳар бир маъруза ва мурожаатларида, шунингдек, йил номи билан боғлиқ

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь. – www.uza.uz.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида. - <https://lex.uz/docs/4751561>

³ Ўша манба.

Давлат дастурларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти-ни янада ривожлантиришни таъминлайдиган ишбилармонлик муҳитини яратишга қаратилган муҳим чора-тадбирлар белгиланиб ва изчил равиш-да амалга оширилиб келмоқда.

7.2. КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҚУЛАЙ ИШБИЛАРМОНЛИК МУҲИТИНИНГ РОЛИ

Ўзбекистонда тараққиётнинг янги даврида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши ўзининг юқори кўрсаткичларини на-моён этмоқда. Мазкур соҳа мамлакатимиз иқтисодиётида барқарор ри-вожланишни таъминлаш, аҳолининг иш билан бандлиги ва даромадлари даражасини ошириш, рақобат муҳитини кучайтиришда фаол иштирок этмоқда.

Мамлакатимизда кейинги йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбир-корликнинг асосий фаолият кўрсаткичларини қуйидаги жадвал орқали кузатиш мумкин (7.2-жадвал).

7.2 - ж а д в а л

Кўрсаткич	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Фаолият кўрсатаётган жами корхоналар, минг бирлик	285,5	323,5	398,1	475,2
Шу жумладан, кичик бизнес корхоналари, минг бирлик	229,7	262,9	334,8	411,2
Фаолият кўрсатаётган жами корхоналар таркибида кичик бизнес корхоналарининг улуши, фоиз	80,5	81,3	84,1	86,5
Янгидан ташкил этилган корхоналар, минг бирлик	41,0	55,0	96,7	95,3
Шу жумладан, кичик бизнес корхоналари, минг бирлик	38,2	48,9	92,9	93,2
Янгидан ташкил этилган корхоналар таркибида кичик бизнес корхоналарининг улуши, фоиз	93,2	88,9	96,1	97,8
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши, фоиз	63,4	60,4	54,2	53,9

Жадвал маълумотларидан кўринадики, мамлакатимизда 2017 йилда жами 285,5 мингта корхоналар фаолият кўрсатган бўлса, таҳлил даврида уларнинг сони 1,7 марта ўсиб, 2020 йилда 475,2 мингтани ташкил эт-ган. Шу жумладан, фаолият кўрсатаётган кичик бизнес корхоналарининг сони тегишли равишда 229,7 мингтадан 411,2 мингтага, яъни 1,8 марта ўсган. Фаолият кўрсатаётган жами корхоналар таркибида кичик бизнес корхоналарининг улуши 2017 йилдаги 80,5 фоиздан 2020 йилда 86,5 фо-изга етган.

Янгидан ташкил этилган корхоналар динамикасида ҳам худди шун-дай ижобий силжишларни кузатиш мумкин. Мамлакатимизда 2017 йил-

да жами 41 мингта корхоналар янгидан ташкил этилган бўлса, таҳлил даврида уларнинг сони 2,3 марта ўсиб, 2020 йилда 95,3 мингтани ташкил этган. Шу жумладан, янгидан ташкил этилган кичик бизнес корхонала-рининг сони тегишли равишда 38,2 мингтадан 93,2 мингтага, яъни 2,4 марта ўсган.

Республикаимизда ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилинишини таъ-минлаш, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва жадал ривожланти-риш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш борасида амалга оширилаёт-ган комплекс чора-тадбирлар 2017–2020 йиллар давомида 288 мингта янги кичик бизнес корхоналарини (деҳқон ва фермер хўжаликларидан ташқари) ташкил этиш имконини берди. Янгидан ташкил этилган жами корхоналар таркибида кичик бизнес корхоналарининг улуши 2017 йил-даги 93,2 фоиздан 2020 йилда 97,8 фоизга етган. Кичик бизнес ва хусу-сий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2017 йилда 63,4 фоизни, 2020 йилда эса 53,9 фоизни ташкил этган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини иқтисодиётнинг бошқа соҳа ва тармоқларида ишлаб чиқариш салмоғидаги ўзгари-шлар орқали ҳам кузатиш мумкин. Хусусан, мазкур соҳанинг sanoat маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улуши 2017 йилдаги 41,2 фоиздан 2020 йилда 27,5 фоизга, қишлоқ хўжалигида тегишли равишда 98,5 фо-издан 97,0 фоизга, савдода 88,4 фоиздан 88,2 фоизга, хизмат кўрсатишда 58,3 фоиздан 51,5 фоизга, юк ташишда 54,2 фоиздан 52,4 фоизга, экспорт

7.3 - ж а д в а л

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес субъектларининг иқтисодиёт тармоқларидаги улуши, фоизда¹

Кўрсаткич	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Саноат	41,2	37,4	25,8	27,5
Қишлоқ хўжалиги	98,5	98,3	98,3	97,0
Инвестиция	38,1	38,0	47,0	49,7
Қурилиш	64,8	73,2	75,8	72,4
Савдо	88,4	86,3	84,3	82,2
Хизмат кўрсатиш	58,3	56,0	52,1	51,5
Юк ташиш	54,2	55,5	54,4	52,4
Йўловчилар ташиш	90,1	89,6	90,4	93,9
Экспорт	22,0	27,2	27,0	20,5
Импорт	53,6	56,2	61,6	51,8

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ту-зилган.

ҳажмида 22,0 фоиздан 20,5 фоизга, импорт ҳажмида 53,6 фоиздан 51,8 фоизга пасайган бўлса, асосий капиталга инвестициялар ҳажмида 38,1 фоиздан 49,7 фоизга, қурилишда 64,8 фоиздан 72,4 фоизга, йўловчилар ташишда 90,1 фоиздан 93,9 фоизга қадар ошган (7.3-жадвал).

Шуни таъкидлаш жоизки, иқтисодиётнинг аксарият тармоқ ва соҳаларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушининг пасайишига кейинги йилларда жаҳон иқтисодиётида давом этаётган коронавир пандемиясининг салбий таъсири сабаб бўлмоқда.

Кичик бизнес субъектларининг мамлакатимизда янги иш ўринларини ташкил қилишдаги натижалари аҳамиятли ҳисобланади (7.4-жадвал).

7.4 - ж а д в а л

Ўзбекистонда иш ўринларини яратишда кичик бизнес субъектларининг улуши¹

Кўрсаткич	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда банд бўлганлар сони, минг киши	10541,5	10128,8	10313,4	9938,2
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликдаги банд бўлганларнинг жами иқтисодиётдаги банд бўлганлар сонига нисбатан улуши, фоиз ҳисобида	78,0	76,3	76,2	75,1

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда ташкил этилаётган янги иш ўринларининг $\frac{3}{4}$ дан кўп қисми кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига тўғри келади. Бу эса кичик бизнес соҳасининг аҳоли бандлигини таъминлаш ва янги иш ўринларини ташкил қилиш муаммосини ҳал этишда муҳим ўрин эгаллашини кўрсатади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиётнинг етакчи бўғинига айланишида мамлакатимизда мазкур соҳа ривожланишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, шу жумладан, бизнесни юритиш билан боғлиқ барча жараёнларни янада либераллаштириш, соддалаштириш ва арзонлаштириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш, бир сўз билан айтганда, қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар муҳим роль ўйнади.

Мамлакатимизда қулай ишбилармонлик муҳитининг тобора яхшиланиб бораётганлигини Жаҳон банкининг «Бизнес юритиш» рейтинги орқали ҳам кузатиш мумкин.

«Бизнес юритиш (Doing Business)», бу – кичик ва ўрта бизнеснинг ишбилармонлик фаоллигини яхшилайдиган ёки чеклайдиган қонунчиликни

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

баҳолайдиган йиллик ҳисобот. Биринчи ҳисобот 2003 йилда нашр этилган бўлиб, «Бизнесни юритиш-2020» (Doing Business 2020) йиллик ҳисоботлар сериясининг 17-нашри ҳисобланади.

2017–2020 йиллар давомида Жаҳон банкининг «Doing Business» халқаро рейтингида республикамизнинг ўрнини яхшилашга қаратилган тадбирларни амалга ошириш орқали қуйидаги натижаларга эришилди (7.5-жадвал).

7.5 - ж а д в а л

Ўзбекистоннинг «Бизнесни юритиш» рейтинги ишбилармонлик муҳити сифат кўрсаткичлари бўйича эгаллаган ўрни¹

Кўрсаткичлар	DB-2020	DB-2019	DB-2018	DB-2017	Рейтингдаги ўзгариш		
					2020 йилда 2019 йилга нисбатан	2019 йилда 2018 йилга нисбатан	2018 йилда 2017 йилга нисбатан
Бизнесни юритиш-нинг умумий рейтинги	69	76	74	87	+7	-2	+13
Корхоналарни рўйхатдан ўтказиш	8	12	11	25	+4	-1	+14
Қурилиш учун рухсатномаларни олиш	132	134	135	147	+2	+1	+12
Электр таъминоти тизимида ураниш	36	35	27	83	-1	-8	+56
Мулкни рўйхатга олиш	72	71	73	75	-1	+2	+2
Кредит олиш	67	60	55	44	-7	-5	-11
Миноритар инвесторларни ҳимоя қилиш	37	64	62	70	+27	-2	+8
Солиққа тортиш	69	64	78	138	-5	+14	+60
Халқаро савдо	152	165	168	165	+13	+3	-3
Шартномаларнинг бажарилишини таъминлаш	22	41	39	38	+19	-2	-1
Тўлов қобилиятсизлигини ҳал қилиш	100	87	72	77	-13	-15	+5

Кейинги 5 йил мобайнида «Бизнес юритиш» рейтингида Ўзбекистон жаҳоннинг 190 мамлакати орасида 2012 йилдаги 166-ўриндан 2017 йилда 74-ўринга кўтарилиб, бизнес юритиш учун энг қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш кўрсаткичи бўйича ислохотчи мамлакатларнинг биринчи ўнталигидан жой олгани юртимизда амалга оширилаётган мутлақо янги йўналишдаги дадил ва изчил ислохотлар самарасидир десак, муболаға эмас.

Бу борада Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ давлатимиз раҳбарининг 2019 йилнинг февраль ойидаги «Жаҳон банки ва Халқаро молия корпорациясининг «Бизнес юритиш» йиллик ҳисоботида Ўзбекистон Республикасининг рейтингини яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» қарори муҳим омил бўлди. Қарорга мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг рейтингини янада яхшилаш бўйича «Йўл харитаси»

¹ Doing Business. Оценка бизнес регулирования. – <http://russian.doingbusiness.org/>

хамда 2022 йилга келиб республиканинг кучли йигирмаликдан ўрин эгаллашини назарда тутувчи «Бизнес юритишни яхшилаш – 2022» мақсадли кўрсаткичлари тасдиқланди.

Шундан келиб чиқиб, Ўзбекистон 2022 йилга қадар Жаҳон банки ва Халқаро молия корпорациясининг «Бизнес юритиш» ҳисоботидаги жаҳон мамлакатларининг биринчи йигирматалиги даражасига мос келадиган энг қулай шарт-шароитларни яратишга интиломда. Бу мақсад Президентимизнинг 2018 йил 13 июлдаги «Жаҳон банки ва Халқаро молия корпорациясининг «Бизнес юритиш» йиллик ҳисоботида Ўзбекистон Республикасининг рейтингини янада яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорида ҳам ўз ифодасини топди.

Мухтасар айтганда, ҳар икки қарор билан яқин 3 йил ичида нафақат рейтингда тадбиркорларнинг эмин-эркин фаолият юритиши учун қулай шарт-шароитлар яратилган 50 дан ортиқ давлатдан илгарилаш, балки мамлакат имижини ижобий томонга ўзгартириш кўзда тутилган. Мамлакатимизда бизнес юритиш шарт-шароитларини халқаро норма ва стандартлар талабларига мослаштириш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш бўйича амалий ҳаракатларни янада кучайтириш учун барча куч ва имкониятлар сафарбар этилмоқда.

Ўзбекистон «Doing Business – 2020» халқаро бизнес жозибдорлиги рейтингда 190 мамлакат ичида 7 поғонага кўтарилиб, 69-ўринни эгаллади. Шунингдек, мамлакатимиз тадбиркорлик муҳитини яхшилашда катта ютуққа эришган давлатларнинг кучли йигирматалигига (ТОР-20) кирди. «Бизнесни рўйхатдан ўтказиш» индикатори бўйича эса давлатимиз 8-ўринни эгаллаб, кучли ТОР-10 таликка кирди.

Дарҳақиқат, бугун мамлакатимизда тадбиркорлик ва ишбилармонлик ҳаракатини кенг қулоч ёйдириш, юртимизнинг инвестициявий жозибдорлигини ошириш, хорижлик инвесторлар учун ўз юртидаги мавжуд шароитлардан ҳам қулайроқ имкониятларни яратиб бериш, уларнинг фаолиятида қонуннинг сўзсиз устуворлигини таъминлаш борасида жуда катта кўламдаги чора-тадбирлар амалиётга жорий этилмоқда. Албатта, бу саъй-ҳаракатлардан мақсад, биринчи навбатда, иқтисодиётимизни юксалтириш, халқимиз фаровонлигини ошириш бўлса, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги имижини янада юксалтириш, халқаро майдондаги обрў-нуфузини баланд кўтариш ҳам пировард вазифадир.¹

¹ Туляков Э. Халқаро эътироф: Ўзбекистоннинг рейтинг шиддат билан юксалмоқда. – <https://uza.uz/uz/posts/khal-aro-etirof-zbekistonning-reytingi-shiddat-bilan-yuksalm-25-10-2019>

«Қулай ишбилармонлик муҳити қашшоқлик даражасининг пастлиги билан боғлиқ бўлиб, норматив тартибга солиш самарадорлигининг яхшиланиши эса тадбиркорликни, стартапларни, инновацияларни ривожлантиришга, шунингдек, кредит ва инвестицияларни жалб қилишга олиб келиши мумкин»¹, – деб таъкидлайди Жаҳон банки.

Ўзбекистоннинг «Doing Business» халқаро рейтингдаги ўрнини яхшилашга қаратилган қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

биринчидан, тадбиркорлик субъектлари учун тўсиқларсиз кредит олишни таъминлаш;

иккинчидан, қарздорлар ва кредиторларнинг таъминланган битимлар бўйича ҳуқуқларини кенгайтириш, кредит маълумоти алмашинуви механизмларини такомиллаштириш;

учинчидан, шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлашнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш;

тўртинчидан, тўловга қобилиятсизликни ҳал қилиш масалаларини такомиллаштириш;

бешинчидан, электр таъминотига уланиш тизимини такомиллаштириш;

олтинчидан, қурилишга рухсат олиш жараёнини соддалаштириш ва бошқалар.

«Бизнес юритиш» ҳисоботида мамлакатимиз кўрсаткичларини яхшилаш бўйича аниқ чора-тадбирлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги «2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5544-сон Фармонида ҳам белгилаб берилди.

Стратегиянинг бош мақсади мамлакатнинг халқаро майдондаги рақобатбардошлилиги даражасини ва инновацион жиҳатдан тараққий этганини белгиловчи асосий омил сифатида инсон капиталини ривожлантириш ҳисобланади.²

Қуйидагилар стратегиянинг асосий вазифалари этиб белгиланди:

- Ўзбекистоннинг 2030 йилга келиб Глобал инновацион индекс рейтингини бўйича жаҳоннинг 50 илғор мамлақати қаторига киришига эришиш;
- барча даражада таълим сифати ва қамровини ошириш, узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш тизимининг иқтисодиёт эҳтиёжларига мослашувчанлигини таъминлаш;

¹ <https://www.gazeta.uz/uz/2019/10/24/doing-business/>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги «2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5544-сон Фармони. – <https://www.lex.uz/>

- илмий тадқиқотлар ва ишланмаларнинг илмий салоҳиятини мустаҳкамлаш ва самарадорлигини ошириш, илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва технологик ишлар натижаларини кенг жорий этиш учун таълим, илм-фан ва тадбиркорликни интеграция қилишнинг таъсирчан механизмларини яратиш;
- инновациялар, илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва технологик ишларга давлат ва хусусий маблағлар киритилишини кучайтириш, бу соҳалардаги тадбирларни молиялаштиришнинг замонавий ва самарали шакллари жорий этиш;
- бошқарувнинг замонавий усуллари ва воситаларини жорий этиш орқали давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш;
- мулкчилик ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлаш, рақобатбардош бозорлар ташкил этиш ва бизнес юритиш учун тенг шарт-шароитлар яратиш, давлат-хусусий шериклигини ривожлантириш;
- барқарор фаолият юритадиган ижтимоий-иқтисодий инфратузилмани яратиш.

Айниқса, бугунги кунда жаҳон иқтисодиётига ўзининг шиддатли салбий таъсирини кўрсатаётган коронавирус пандемияси шароитида тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш, уни салбий таъсирлардан ҳимоя қилиш бўйича янада қулай шароитлар яратилиши муҳим ҳисобланади.

«Бир нарсани алоҳида таъкидлаш керак, пандемия даврида иқтисодиётнинг барқарор ишлаши учун тадбиркорлар давлат билан теппатенг ҳисса қўшдилар. Шунинг учун барчамиз тадбиркорларга елкадош бўлиб, уларни доимо қўллаб-қувватлашимиз шарт»¹, дея таъкидлади бу борада Президентимиз Ш. Мирзиёев.

Шунга кўра, мамлакатимизда пандемиянинг бошланиш палласидаёқ давлат томонидан жиддий чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва изчил амалга оширишга эътибор қаратилди. Бу борадаги кўплаб амалга оширилган тадбирлар қаторида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сонли «Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги ҳамда 2020 йил 3 апрелдаги ПФ-5978-сонли «Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь. ОЦ https://www.uz.uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-oliy-mazhlisga-murozhaatnomasi_198650

қўллаб-қувватлашга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармонларини алоҳида қайд этиш лозим.

Мазкур фармонларда белгиланган кўплаб чора-тадбирлар таркибидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун бевосита тааллуқли бўлган айрим қўллаб-қувватлаш чораларини айрим йўналишларга гуруҳлаш орқали ифодалаш мумкин (7.6-жадвал).

7.6 - ж а д в а л

Коронавирус пандемияси даврида Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш йўналиш ва чоралари¹

Тадбиркорларга солиқ турлари бўйича солиқ ставкаларининг пасайтирилиши ва тўлов муддатининг кечиктирилиши
<ul style="list-style-type: none"> ■ олти ой давомида яқка тартибдаги тадбиркорлар учун ижтимоий солиқнинг ойлик энг кам суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг 50 фоизига қадар камайтириш; ■ қишлоқ хўжалигидаги ерларни суғориш учун фойдаланиладиган ҳажмлар бўйича сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкаларини 50 фоизга пасайтириш; ■ кичик тадбиркорлик субъектлари, бозорлар ва савдо комплекслари, кинотеатрлар, умумий овқатланиш корхоналари, жамоат транспорти корхоналари, спорт-соғломлаштириш муассасалари, шунингдек, йўловчи ташиш, маиший хизматлар кўрсатиш, биоларни, шу жумладан банкетлар ўтказиш учун ижарага бериш фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахсларни 2020 йилнинг 1 июнидан 1 сентябрга қадар бўлган даврда мол-мулк солиғи ва ер солиғини тўлашдан озод қилиш; ■ 2020 йилда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар учун ер солиғини тўлаш муддатини 2020 йил 1 сентябрдан 2020 йил 1 декабрга кўчириш; ■ кичик тадбиркорлик субъектларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сон ва 2020 йил 3 апрелдаги ПФ-5978-сон фармонларига асосан фоизсиз кечиктириш (бўлиб бўлиб тўлаш) берилган, 2020 йил апрель ва май ойлари учун тўланиши лозим бўлган мол-мулк солиғи ва ер солиғи суммалари; 2020 йил 15 май ҳолатига ер солиғи ва мол-мулк солиғи бўйича 2020 йил 1 январдан бошлаб ҳосил бўлган пеня ва жарималар суммаларини ҳисобдан чиқариш кўринишида давлат томонидан кўшимча қўллаб-қувватлаш тақдим этиш; ■ тадбиркорлик субъектларига товарлар (ишлар, хизматлар) импорт қилишда қўшилган қиймат солиғини тўлаш бўйича 120 кун муддатгача кечиктириш олиш ҳуқуқини бериш; ■ божхона органларига мурожаат қилган кунгача бир йилдан кам бўлмаган даврда ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошираётган микрофирма ва кичик корхоналарга товарларни (истеъмол товарларидан ташқари) олиб киришда ундириладиган божхона божи ва акциз солиғини тўлаш муддатини 2020 йил 1 июлгача кечиктиришни қўллаш ҳуқуқи, кейинчалик кечиктирилган суммани 120 кун мобайнида тенг улушларда тўлаш шarti билан бериш; ■ 2020 йилнинг 1 майдан 1 июлгача бўлган даврда микрофирма ва кичик корхоналарга (акцизоти товарлар ишлаб чиқарувчилар, давлат корхоналари ва устав жамғармасида (устав капиталида)

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида. 2020 йил 19 март, ПФ-5969-сон. – <https://www.lex.uz/>; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2020 йил 3 апрель, ПФ-5978-сон. - <https://www.lex.uz/>; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Коронавирус пандемияси даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида. 2020 йил 18 май, ПФ-5996-сон. - <https://lex.uz/docs/4815474>

Д а в о м и

<p>давлат улуши 50 фоиз ва ундан юқори бўлган юридик шахслар бундан мустасно) ижтимоий солиқ ставкаси 12 фоиздан 1 фоизгача камайтириш;</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ микрофирма ва кичик корхоналарда 2020 йил 15 май ҳолатига солиқлар, пенялар ва солиқ қонунчилигини бузганлик учун ҳисобланган жарималар бўйича мавжуд бўлган қарздорликни ундиришни 2020 йил 1 сентябргача тўхтатиш; ■ давлат солиқ хизмати органлари томонидан 2020 йил 15 май ҳолатига микрофирма ва кичик корхоналарнинг банкдаги ҳисобварақларидан пул маблағларини ҳисобдан чиқариш ва ўтказиш бўйича инкассо топшириқномаларини чақириб олиш; ■ микрофирма ва кичик корхоналарга 2020 йил 15 май ҳолатига солиқ мажбуриятларини бажариш бўйича ижро этилмаган тўлов топшириқномаларини қайтариб олиш ҳуқуқини бериш;
<p>Фаолият юритишнинг аҳамиятли даражада секинлашуви (ёки фаолият юритмаслик) сабабли тўловларни тўхтатиш</p>
<ul style="list-style-type: none"> ■ уч ой давомида туристик (меҳмонхона) йиғимини ҳисоблаш ва тўлашни тўхтатиш; ■ олти ой давомида ташқи савдо операциялари бўйича муддати ўтган дебитор қарздорлик учун хўжалик юритувчи субъектларга жарималар қўллашни тўхтатиш;
<p>Вақтинча қийинчиликларни бошдан кечириётган тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш</p>
<ul style="list-style-type: none"> ■ солиқ органлари вақтинча қийинчиликларни бошдан кечириётган хўжалик юритувчи субъектларга мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ бўйича пенялар ҳисоблашни тўхтатиб туриш, шунингдек, солиқ қарзини мажбурий ундириш чораларини кўрмаслик; ■ туристик операторларга, меҳмонхона бизнеси субъектларига, транспорт-логистика компанияларига ва туризм тармоғининг бошқа корхоналарига, шунингдек, ташқи савдо операцияларига жорий этилган чекловлар туфайли молиявий қийинчиликларга дуч келган хўжалик юритувчи субъектларга ажратилган кредитлар бўйича умумий суммаси 5 трлн. сўмлик қарздорликларни тўлаш бўйича кечиктиришни (жарима санкцияларини ҳисобламаган ҳолда) 2020 йил 1 октябрга қадар узайтириш;
<p>Тадбиркорлик фаолиятини назорат қилиш ва текшириш бўйича енгиллик бериш</p>
<ul style="list-style-type: none"> ■ 2021 йил 1 январга қадар тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини солиқ аудитидан ўтказишни тўхтатиш;
<p>Тадбиркорлик фаолиятни янада рағбатлантириш</p>
<ul style="list-style-type: none"> ■ хусусий тадбиркорлик корхоналарига тақдим этилган айланма маблағларни тўлдириш учун, шу жумладан истеъмол бозорини энг зарур товарлар билан тўлдириш учун қайта тикланадиган револьвер кредитлар ажратиш; ■ 2020 йил 31 декабрга қадар белгиланган муайян товарларни олиб киришда божхона божи ва акциз солиғининг ноль ставкаларини белгилаш; ■ 2020 йил 1 апрелдан бошлаб юридик шахслар томонидан газ ва электр энергияси бўйича олдиндан ҳақ тўлаш тўғрисидаги мажбурий талабни 30 фоизгача пасайтириш.

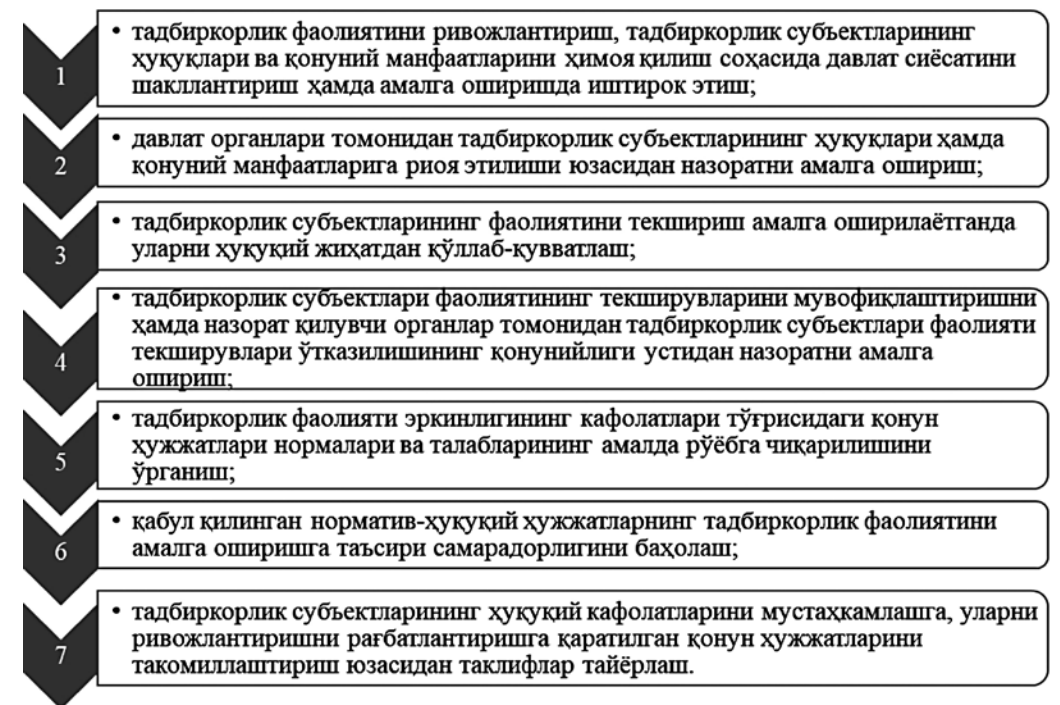
Жадвал маълумотларидан кўринадики, мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш борасида белгиланган чоралар жуда хилма-хил бўлиб, бу ўринда уларнинг барчасини бирма-бир ифодалаш ҳам қийин. Энг муҳими, мазкур чоралар қисқа муддатли ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда такомиллаштирилиб бормоқда.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда қулай ишбилармонлик муҳити таркибида ишбилармонларнинг

ҳақ-ҳуқуқларини, айниқса, хусусий мулк дахлсизлигини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Маълумки, тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш, уларнинг фаолиятига давлат органларининг асосиз аралашувини олдини олиш, хусусий мулк дахлсизлигининг ҳуқуқий механизмларини янада мустаҳкамлаш, шунингдек, тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларининг устуворлиги принципини таъминлаш мақсадида 2017 йил 5 майда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили – Бизнес-омбудсман институти таъсис этилган эди.¹

Мазкур Тадбиркорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакил фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари сифатида куйидагилар белгиланган (7.1-расм).

7.1-расм. Тадбиркорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакил фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари.¹

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили институтини таъсис этиш тўғрисида. 2017 йил 5 май, ПФ-5037-сон. – <https://lex.uz/docs/3193118>

² Қуйидаги манба асосида тайёрланди: Вакилнинг асосий вазифалари, йўналишлари ва ҳуқуқлари. – <https://biznesvakil.uz/uz/menu/directions/>

Шунингдек, Тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакилнинг ўз олдига қўйган вазифаларини бажариши учун тегишли шарт-шароит ва имкониятларни таъминлашга қаратилган бир қатор ҳуқуқлар ҳам берилган (7.2-расм).

Ўтган муддат давомида мазкур Бизнес-омбудсман институти мамлакатимиз тадбиркорларининг ҳақ-ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоялаш борасидаги ўзининг ўрни ва самарасини кўрсатди. Шунга кўра, давлатимиз раҳбари томонидан айрим жойларда давлат органлари тизимидаги раҳбар ва мутасаддилар томонидан тадбиркорларнинг мулкка доир ҳуқуқларини бузиш ҳолатлари давом этаётганлиги қайд этилиб, бундай мансабдорларни маъмурий жавобгарликка тортиш бўйича Бизнес-омбудсманга ваколат бериш таклиф қилинди.

Маълумки, тадбиркорлик фаолиятининг барқарор ривожланиши унинг норматив-ҳуқуқий асосларининг пухта ишлаб чиқишига боғлиқ. Лекин, мазкур серқирра ва мураккаб фаолиятнинг ҳар бир жиҳатини қамраб олишга интилиш қонунчилик ҳужжатлари сонининг ҳаддан зиёд кўпайишига, муайян такрорланишлар ёки зиддиятли ҳолатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин.

Шунга кўра, 2021 йилда тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ 5 мингга яқин норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қайта кўриб чиқилиб, уларнинг сони қисқартирилиши ҳамда Тадбиркорлик кодекси ишлаб чиқиши белгилаб берилди.

Тадбиркорлик кодекси, тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги қонун ҳужжатларини тўлиқ кодификация қилишни таъминлайди. Тадбиркорлик фаолиятини монополияга қарши тартибга солиш тубдан қайта кўриб чиқилади, тадбиркорлик эркинлигини таъминлайдиган кафолатлар ҳамда тадбиркорлик фаолиятига аралашганлик, тадбиркорлик фаолияти субъектлари фаолиятини чеклаш ёки тўхтатиш, уларга зарар етказганлик учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги кучайтирилади. Тадбиркорларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш масаласида жамоатчилик назорати механизмлари кенгайтирилади.¹

Қайд этилишича, кодекс лойиҳасида қуйидагилар назарда тутилади:

- тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги қонун ҳужжатларини тўлиқ кодификация қилиш, миллий иқтисодиётнинг бозор муносабатларига ўтишини ҳисобга олган ҳолда тадбиркорлик фаолиятини монополияга қарши тартибга солишни тубдан қайта кўриб чиқиш;

<p>•тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишига доир қонун ҳужжатларининг давлат органлари томонидан оғишмай ижро этилишини ўрганиш;</p>
<p>•тадбиркорлик субъектларининг фаолияти текширувларини ўтказишнинг қонунийлиги мониторингини амалга ошириш, тадбиркорлик субъектларининг фаолиятига қонунга ҳилоф равишда аралашиб фактларининг олдини олиш юзасидан комплекс чора-тадбирлар кўриш бўйича таклифлар киритиш;</p>
<p>•тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишига доир қонун ҳужжатларининг бузилишига йўл қўйилмаслиги тўғрисида давлат органларининг ҳамда бошқа ташкилотларнинг мансабдор шахсларига ёзма равишда огоҳлантиришлар эълон қилиш;</p>
<p>•қонун ҳужжатларининг аниқланган бузилишларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида давлат органларининг ва бошқа ташкилотларнинг раҳбарларига белгиланган муддатларда бажарилиши мажбурий бўлган тақдимномалар киритиш;</p>
<p>•тадбиркорлик субъектларининг манфаатларини кўзлаб аризалар, даъволар ва шикоятлар билан судларга давлат божи тўламасдан мурожаат этиш;</p>
<p>•давлат органлари ва ташкилотлардан ўз ваколатига кирувчи масалалар юзасидан статистик, таҳлилий материалларни, ҳулосаларни ва бошқа ахборотни сўраш ҳамда олиш;</p>
<p>•давлат органларининг тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш масалаларини кўриб чиқиш билан боғлиқ мажлисларида иштирок этиш;</p>
<p>•зарур бўлган ҳолларда, ўз зиммасига юклатилган вазифаларни амалга ошириш учун давлат органларининг, илмий муассасаларининг ва бошқа ташкилотларнинг раҳбарлари ҳамда мутахассисларини жалб этиш, ишчи гуруҳлар тузиш;</p>
<p>•тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича гумон қилинаётган, айбланаётган ва ҳукм қилинган тадбиркорлик субъектлари вакиллари билан учрашиш учун қамоқда сақлаш жойларига, жазони ижро этиш муассасаларига монеликсиз кириш;</p>
<p>•маъмурий жавобгарликни келтириб чиқарадиган қонун ҳужжатлари бузилиши ҳолатлари юзасидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида баённомалар тузиш.</p>

7.2-расм. Тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакилнинг ҳуқуқлари.¹

¹ https://www.norma.uz/uz/qonunchilikda_yangi/5_ta_kodeks_qabul_qilinadi_7_ta_kodeksning_yangi_tahriri_ishlab_chiqladi

¹ Қуйидаги манба асосида тайёрланди: Вакилнинг асосий вазифалари, йўналишлари ва ҳуқуқлари. – <https://biznesvakil.uz/uz/menu/directions/>

- Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик эркинлигини таъминлайдиган ҳуқуқий, иқтисодий ва ижтимоий шарт-шароитлар ва кафолатлар, тадбиркорлик субъектлари ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатлар муносабати билан юзага келадиган жамоатчилик муносабатларини тартибга солиш;
- тадбиркорлик эркинлиги, инсоннинг иқтисодий ҳуқуқ ва эркинликлари соҳасидаги халқаро стандартларни ҳисобга олган ҳолда ишбилармонлик муҳитини яхшилаш;
- тадбиркорлик субъектлари фаолиятига аралашганлик, тадбиркорлик субъектлари фаолиятини чеклаш ёки тўхтатиб туриш, уларга зарар етказишга қаратилган ноқонуний ва асоссиз ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) содир этганлик учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлигини кучайтириш;
- тадбиркорларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини янада ҳимоя қилиш масалаларида жамоатчилик назорати механизмларини жорий этишни таъминлаш.¹

Шунингдек, бундан 4 йил олдин тадбиркорлик субъектларида текширишлар ўтказиш бўйича эълон қилгани мораторий натижасида ўтган даврда тадбиркорлар сони 2 баробар кўпайиб, 400 мингга етди. Шунинг учун мораторий муддатини яна бир йилга узайтириш таклиф этилди.

Шу билан бирга, Ҳукумат томонидан бозорда тенг рақобат муҳитини яратиш ва ҳалол-пок, замонавий технологиялар асосида ишлаётган виждонли тадбиркорларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадида «яширин иқтисодиёт»ни қисқартиришга қаратилган механизмлар жорий этилади.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёев 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегиясида «кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорлик тузилмаларининг фаолиятига давлат, назорат ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ноқонуний аралашувини қатъий олдини олиш» лозимлиги тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтган эди.²

Президентимиз томонидан 2021 йилда мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасида амалга ошириш кўзда тутилган қатор муҳим чора-тадбирларни белгилаб берилди (7.3-расм).

¹ Ўзбекистонда иккита янги кодекс ишлаб чиқилади. – <https://kun.uz/39081707>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. – <https://www.lex.uz/>

•“Солиқчи – кўмакчи” тамойили асосида тадбиркорлар учун уларнинг бизнес ҳамкорининг солиқ қарздорлиги ҳақидаги маълумотларни олиш имкониятини яратиш
•105 та лицензия ва рухсатнома турларини бекор қилиш, 115 таси бўйича тартиб-қоидаларни соддалаштириш
•Пандемия шароитида айланма маблағ танқислигига дуч келган тадбиркорларга кўмак беришни давом эттириш
•Туризм, транспорт ва умумий овқатланиш соҳаларига берилган имтиёزلарни 2021 йил якунигача узайтириш
•20 мингта тадбиркорнинг 400 миллиард сўмлик ер ва мол-мулк солигини тўлаш муддатини яна бир йилга узайтириш
•1 миллиард сўмгача давлат харидлари доирасида аванс миқдори 30 фоизга етказиш
•Оилавий тадбиркорлик дастурлари доирасида келгуси йилда 6 триллион сўм имтиёзли кредитлар ажратиш
•Ҳукумат томонидан Жаҳон банки билан биргаликда бошланган қишлоқларда тадбиркорликни ривожлантириш дастурини кенгайтириш учун қўшимча 100 миллион доллар йўналтириш

7.3-расм. 2021 йилда мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасида амалга ошириш кўзда тутилган муҳим чора-тадбирлар.¹

Мазкур чора-тадбирларнинг амалга оширилиши мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятининг янада ривожланиши ва кенгайишига, иқтисодиётдаги ишбилармонлик муҳитининг мустаҳкамланишига имкон ярадади.

7.3. ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИДА ЭРКИН РАҚОБАТ ҲАМДА ТЕНГ ИМКОНияТЛАРНИ ТАЪМИНЛАШ – ҚУЛАЙ ИШБИЛАРМОНЛИК МУҲИТИНИ ЯРАТИШНИНГ МУҲИМ ШАРТИ

Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2021 йилдаги вазифа – чуқур таркибий ислохотлар орқали узоқ муддатли барқарор ўсишнинг пойдеворини яратиш борасидаги асосий йўналишлар белгилаб берилди. Жумладан, энг муҳим йўналишлардан бири сифатида «товар ва молия бозорларида эркин рақобат муҳитини шакллантириш ҳамда тадбиркор-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь. – https://www.uz.uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-oliy-mazhlisga-murozhaatnomasi_198650

ларга хомашё сотиб олиш учун тенг имкониятлар яратиш зарур. Ҳозирги кунда электр энергияси, газ, қимматбаҳо металллар, минерал ўғитлар, транспорт хизматлари каби йўналишларда монопол бозорлар мавжуд бўлиб, уларда кўплаб муаммолар сақланиб қолмоқда»¹, деб алоҳида таъкидлаб ўтилди.

Маълумки, бозор – ишлаб чиқарувчи (сотувчи)лар ва истеъмолчи (харидор)лар ўртасида маҳсулот ёки хизматларни пул воситасида айирбошлаш жараёнида вужудга келадиган муносабатлар мажмуасидир. Ёки, бошқача айтганда, бозор – бу муайян маҳсулот ёки хизматларнинг сотувчилари ва харидорларини ўзаро боғловчи механизмдир. Бозорнинг турли белги ва тавсифларига кўра кўплаб турларини ажратиш мумкин.

Ўзбекистон қонунчилигида товар бозори ва молия бозори тушунчалари алоҳида фарқланади. Жумладан, «Товар бозори – товарнинг (шу жумладан бир-бирининг ўрнини босадиган товарнинг) Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ёки унинг бир қисмидаги муомала доираси бўлиб, у Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий бўлинишига мос келмаслиги мумкин ва мазкур муомала доираси чегараларида товарни олиш ёки реализация қилиш имконияти мавжуд бўлади»². Бундан кўринадики, юқоридаги ҳолатда товар бозори тушунчасига унинг муомаласининг қамрови (мамлакат ҳудуди, унинг бир қисми) нуқтаи назаридан ёндашилган бўлиб, фикримизча, бундай таъриф мазкур қонунда кўзда тутилган ҳолатларнинг баёнини аниқроқ ифодалаш мақсадида келтирилган. Агар соддароқ тарзда ифодаланса, товар бозори – бу сотиш учун мўлжалланган барча (молиявий тавсифга эга бўлмаган) маҳсулот ва хизматларнинг олди-сотди муносабатлари ёки жараёнидир. Бу ўринда товар бозорининг объекти таркибига молиявий тавсифга эга бўлмаган маҳсулот ва хизматларнинг киритилмаслиги юқорида таъкидланган қонунчиликда молия бозорининг алоҳида кўрсатиб ўтилиши ҳисобланади. Яъни, қонунчилик товарлар (сотишга мўлжалланган маҳсулот ва хизматлар) ҳамда молия бозорларининг амал қилишидаги ўзига хос хусусиятларга алоҳида эътибор қаратади. Шунга кўра, молия бозори тушунчасига куйидагича таъриф берилган: «Молия бозори – банклар ҳамда бошқа кредит, суғурта ва ўзга молия ташкилотлари томонидан кўрсатиладиган молиявий хизматнинг, шунингдек қимматли қоғозлар бозори профессионал иштирок-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь. – https://www.uz.uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-oliy-mazhlisga-murozhaatnomasi_198650

² Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида» қонуни. ЎРҚ-319-сон, 2012 йил 6 январь. – <https://lex.uz/docs/1931443>

чилари хизматларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ёки унинг бир қисмидаги муомала доираси бўлиб, у Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий бўлинишига мос келмаслиги мумкин ва мазкур муомала доираси чегараларида бундай хизматни кўрсатиш имконияти мавжуд бўлади»¹.

Бозорнинг туридан қатъий назар, унинг иштирокчилари (ҳам ишлаб чиқарувчилар, ҳам истеъмолчилар) учун бозорга кириш эркинлиги бир хилда таъминланган бўлса, товар айирбошлаш рақобат асосида амалга ошади. Маълумки, рақобат – бозор субъектлари иқтисодий манфаатларининг тўқнашувидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафлиликка эга бўлиш учун курашни англатади. Рақобат учун зарур бўлган шарт-шароитларнинг мавжудлиги даражаси рақобат муҳити орқали намоён бўлади.

Рақобат муҳити – бу бозор иштирокчилари, яъни сотувчи ва харидорлар имкон қадар юқори фойда ёки нафлиликни таъминловчи шарт-шароитларга эга бўлиш учун ўзаро кураши таъсирида иқтисодиётдаги вужудга келган ҳолат. Рақобат муҳити эркин ёки чекланган бўлиши мумкин. Эркин рақобат муҳити – бу иқтисодий фаолиятларни имкон қадар объектив иқтисодий қонунларга мувофиқлиги, бозор субъектларининг хатти-ҳаракати, иқтисодий танлов ҳамда нарх шаклланишининг ташқи аралашувларсиз, эркин тарзда амалга ошириши таъминланган ҳолатдир. Бироқ, ўз ўрнида таъкидлаш лозимки, амалда эркин рақобат муҳитини таъминлаш жуда мураккаб жараён ҳисобланади. Чунки, юқорида таъкидлаб ўтилган шарт-шароитлардан қандайдир даражада четга чиқилиши бозор субъектлари фаолияти ёки ҳаракатида турли чеклов ёки тўсиқларнинг пайдо бўлишига олиб келадиги, бунинг оқибатида чекланган рақобат муҳити вужудга келади.

Товар ва молия бозорларида монополияни босқичма-босқич камайтириш орқали самарали рақобат муҳитини яратиш мақсадида мамлакатимизда иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш, нархни ортиқча тартибга солишдан воз кечиш ва давлатнинг иқтисодиётга таъсирини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

«Сўнгги йилларда тадбиркорлик фаолияти соҳасида 86 та айрим лицензияланадиган фаолият турлари ва рухсат бериш тартиб-тамойиллари, шу жумладан 38 та турини 16 тага бирлаштириш, 25 та тури бўйича расмийлаштириш муддатларини қисқартириш ҳамда 14 та лицензия ва рухсат берувчи ҳужжатларни беришни марказлаштириш орқали бекор

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида» қонуни. ЎРҚ-319-сон, 2012 йил 6 январь. – <https://lex.uz/docs/1931443>

қилинди ва солиқ юки камайтирилди. Тадбиркорлик соҳаси изчил ривожланаётгани қайд этилмоқда, сўнгги уч йилнинг ўзидаёқ амалдаги тадбиркорлик субъектлари сони 25 фоизга ошди.

Кўрилатган чоралар маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан ишлаб чиқариладиган кўплаб озиқ-овқат (алкоголсиз ичимликлар, шарбатлар, нон, нон маҳсулотлари, гўшт ва сут маҳсулотлари, қандолатчилик маҳсулотлари ва бошқалар) ҳамда айрим ноозиқ-овқат товарлар (мебель, гилам ва гилам маҳсулотлари, тўқимачилик ва бошқалар) бозорларида рақобатнинг ривожланишини таъминлади. Қурилиш материаллари, кабель ва сим маҳсулотлари, пул ўтказмалари хизматлари бозорида йирик компанияларнинг монополияси тугатилди.

Яратилган биржа механизми бозор иштирокчиларини юқори ликвидли ва монопол турдаги хом ашё ва материаллар билан бир хилда таъминлаш имконини берди. Бугунги кунда Ўзбекистон республика товар хом ашё биржаси товар айланмасининг 65 фоизини монопол маҳсулотлар ташкил этади. Амалга оширилаётган ислохотлар натижасида сўнгги йилларда монопол корхоналар сони икки баравардан ортиққа камайди».²

Шу билан бирга, олдимизда давлат иштирокидаги хўжалик юритувчи субъектлар монополиясининг иқтисодиёт рақобатбардошлигига салбий таъсирини янада камайтириш, имтиёз ва преференциялар бериш тизими самарадорлигини ошириш, шунингдек тадбиркорлик субъектларига нисбатан тартибга солиш юқини пасайтириш бўйича кечиктириб бўлмайдиган вазибалар турибди.²

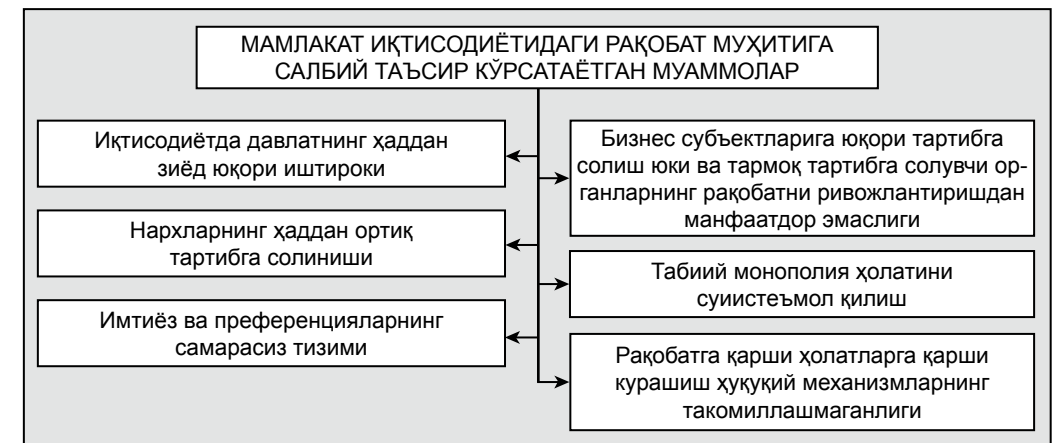
Шунга кўра, Ўзбекистонда 2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш стратегияси қабул қилинди. Мазкур Стратегияда мамлакат иқтисодиётидаги рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган тизимли муаммолар алоҳида белгилаб берилди (7.4-расм).

7.4-расмда ифодаланган ҳар бир муаммога алоҳида тўхталиб ўтамиз.

1. Давлатнинг иқтисодиётдаги ҳаддан зиёд юқори иштироки. Хўжалик юритувчи субъектларнинг давлатга тегишлилиги ва давлат томонидан назорат қилиниши масаласи қонун ҳужжатларида тартибга солинмаганлиги туфайли давлатнинг иқтисодиётдаги иштироки даражасини аниқлашда қийинчиликлар сақланиб қолмоқда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сон Фармонида 1-илова. 2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш стратегияси. – <https://lex.uz/docs/4887654#4889230>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. 2020 йил 6 июль, ПФ-6019-сон. – <https://lex.uz/docs/4887654#4889230>

7.4-расм. Мамлакат иқтисодиётидаги рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган тизимли муаммолар.¹

Бозор муҳитининг ривожланмаганлиги ва давлатнинг иқтисодиётдаги ҳаддан зиёд юқори иштироки давлат иштирокидаги алоҳида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг самарасизлигига олиб келмоқда, бу эса «ўзаро кесишувчи» субсидиялаш, солиқ ва божхона имтиёзлари, преференциялар, имтиёзли кредитлар тақдим этиш кўринишидаги давлат кўмаги орқали қопланмоқда.

Молия ва капитал бозорларида (биржа, марказий депозитарий, банклар) давлатнинг иштироки ва унинг ваколатларининг юқори концентрацияси сақланиб қолмоқда, бу эса манфаатлар тўқнашувини келтириб чиқармоқда ва бозор механизмларининг ривожланишига тўсқинлик қилмоқда.

Масалан, фонд биржасидаги қимматли қоғозлар операциялари бўйича ҳисоб-китоб хизмати давлатга тегишли «Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки» АЖнинг монополияси ўрнатилган. Умуман олганда, банк секторининг 83 фоизи давлат иштирокида фаолият кўрсатмоқда.

2. Нархларнинг ҳаддан ортиқ тартибга солиниши. Бугунги кунда давлат томонидан нархларни тартибга солиш (декларация қилиш, тасдиқлаш, қатъий белгиланган ёки чекланган нархларни (тарифларни), тартибга солиш коэффицентини, устама ва рентабелликнинг чегараланган даражасини ўрнатиш ва нархни тартибга солишнинг бошқа усуллари) юқори ҳисобланади.

¹ Қуйидаги манба асосида тайёрланган: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сон Фармонида 1-илова. 2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш стратегияси. – <https://lex.uz/docs/4887654#4889230>

Монопол корхоналар ва табиий монополия субъектлари томонидан фойдаланилаётган харажатларга асосланган нархларни шакллантириш усули харажатларга минимал фойдани қўшиш схемасидан иборат бўлиб, у харажатларнинг асосиз ўсишига ундайди, ишлаб чиқариш тан-нархининг пасайишини рағбатлантирмайди, харажатларнинг ўсиши эса, нархлар ва тарифларнинг истеъмолчилар учун тўғридан-тўғри ошириш ҳисобига қопланади.

3. Имтиёз ва преференциялар тақдим этишнинг самарасизлиги. Давлат кўмагини кўрсатишнинг монополияга қарши тартибга солиш воситалари мавжуд эмаслиги берилаётган имтиёз ва преференцияларнинг самарасизлигига олиб келмоқда ва рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатмоқда. Хўжалик юритувчи субъектларнинг салмоқли қисмига солиқ имтиёзларининг берилиши товар ва молия бозорларида тенг бўлмаган шароитларни вужудга келтиради.

4. Бизнес субъектларига тартибга солиш юқининг юқорилиги ва тармоқни тартибга солувчи органларнинг ўз соҳасида рақобатни ривожлантиришга манфаатдор эмаслиги. Вазирлик ва идораларнинг ўзлари томонидан тартибга солинадиган тармоқларда рақобатни ривожлантириш бўйича фаолияти сустрелигича қолмоқда. Иқтисодиёт соҳасида давлат органлари орасида ўз соҳасида рақобатни ривожлантириш бўйича тўғридан-тўғри функциялар юклатилганлари жуда оз салмоқни ташкил этмоқда.

Бундан ташқари, қонун ҳужжатларининг тартибга солиш таъсирини ва рақобат муҳитига таъсирини баҳолашнинг тўлақонли тизими татбиқ этилмаган.

5. Табиий монополия ҳолатини суниестемол қилиш. Чекланган рақобат муҳитига эга бўлган бозорларнинг, биринчи навбатда, табиий монополиялар соҳаларининг мавжудлиги, ўзаро боғлиқ бўлган бозорларга таъсир қилиб, аксарият ҳолларда, уларни монополлаштиради.

Табиий монополиялар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, табиий монополия субъектларига табиий монополия соҳасига киритилмаган товарлар (ишлар, хизматлар) бозорларидаги рақобатни чеклаш учун ўз мавқеидан фойдаланишни ман этилганлигига қарамасдан, бугунги кунда бир қатор ўзаро боғлиқ рақобат таъминлаш имконияти мавжуд бўлган бозорлар, мисол учун, темир йўллари транспорти соҳасида – темир йўллари чипталарини сотиш, юк вагонларини таъмирлаш, вагон-ресторанлар хизматлари, вагонларни тозалаш ва бошқа бозорлар амалда монополлаштирилган.

6. Рақобатга қарши ҳаракатларга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмлари такомиллашмаганлиги. Бозорга кириш учун тўсиқларни бартараф этишда, йирик корхоналар монополиясига ва «картель»

келишувларга қарши курашишда, инсофсиз рақобатнинг олдини олишда таъсирчан механизмлар мавжуд эмас ва амалда монополияга қарши органнинг қарорлар қабул қилишда мустақиллиги чекланган.

Рақобатни чеклашга йўл қўймаслик бўйича превентив ва олдини олувчи чоралар тизими шаклланмаган, йирик корхоналарни қўшиб юбориш ва қўшиб олиш бўйича битимлар устидан таҳлил ўтказиш ва самарали монополияга қарши назоратни амалга ошириш механизми ўрнатилмаган, савдолар жараёнида рақобатни чеклашни олдини олишнинг ҳуқуқий механизми самарасизлигича қолмоқда, монополияга қарши орган фаолияти самарадорлигининг энг муҳим кўрсаткичлари ишлаб чиқилмаган.¹

Мамлакатимиз иқтисодиётидаги рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган айрим муаммоларнинг миқдорий жиҳатдан ифодасини қуйидаги жадвал орқали кўриш мумкин (7.7-жадвал).

7.7 - ж а д в а л

Рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган айрим муаммоларни ифодаловчи кўрсаткичлар²

Муаммо йўналиши	Муаммони ифодаловчи айрим кўрсаткичлар	Қиймати
Давлатнинг иқтисодиётдаги ҳаддан зиёд юқори иштироки	Давлат улушига эга ёки давлат улушига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектлар томонидан назорат қилинувчи монопол ташкилотлар салмоғи	Монопол ташкилотларнинг 80 фоизи
	Давлат иштирокидаги хўжалик юритувчи субъектларни рақобат ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган давлат унитар корхоналари (ДУК) ва шўъба корхоналар кўринишида ўзларининг назорати остидаги тузилмаларни ташкил этиши	Жами корхоналар сони 4300 тадан ортиқ, шу жумладан: – акциядорлик ва масъулияти чекланган жамиятлари шаклида – 1300 тадан ортиқ; – давлат унитар корхонаси шаклида – 1 800 тадан ортиқ; – уларнинг аффилиланган шахслари – 1100 тадан ортиқ.
Нархларнинг ҳаддан ортиқ тартибга солиниши	Давлат томонидан нархларни тартибга солиш қўлланилувчи товар ва хизматлар	30 дан ортиқ
	Табиий монополиялар соҳасида тартибга солинувчи товар (иш, хизмат)лар	10 хил турда
	Тартибга солишда истеъмолчилар ва етказиб берувчилар тоифалари, шунингдек, ҳудудий принципга қараб ўрнатиладиган нарх даражалари	137 хилда

¹ 2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сон Фармонида 1-илова. – <https://lex.uz/docs/4887654#4889230>

² Қуйидаги манба асосида тайёрланган: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сон Фармонида 1-илова. 2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш стратегияси. – <https://lex.uz/docs/4887654#4889230>

Д а в о м и

Муаммо йўналиши	Муаммони ифодаловчи айрим кўрсаткичлар	Қиймати
Имтиёз ва преференциялар тақдим этишнинг самарасизлиги	Сўнги йилларда солиқ имтиёзлари берилган хўжалик юритувчи субъектлар сони	40 мингдан зиёд ёки фаолият юритаётган субъектлар умумий сонининг 12 фоизи
Бизнес субъектларига тартибга солиш юқининг юқорилиги ва тармоқни тартибга солувчи органларнинг ўз соҳасида рақобатни ривожлантиришга манфаатдор эмаслиги	Ўз соҳасида рақобатни ривожлантириш бўйича тўғридан-тўғри функциялар юклатилган давлат органлари сони	Мавжуд 38 та давлат органидан 11 тасига
	Тадбиркорлик субъектларининг бозорларга киришида сақланиб қолаётган сунъий тўсиқлар	– амалдаги 61 тага яқин лицензиялар доирасида 266 тадан ортиқ фаолият турини лицензияланиши; – 137 турдан ортиқ рухсат бериш тартиб тамойилларини назарда тутувчи қийин ва мураккаб лицензиялаш тизими; – бизнесга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатувчи 6 мингдан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжат ва 40 мингта техник жиҳатдан тартибга солувчи ҳужжатлар
	Ўзбекистонда охириги йилларда тўғридан-тўғри инвестициялар соф оқими кўрсаткичининг пастлигича қолаётгани	ЯИМга нисбатан 0,5–1,2 фоизни ташкил этмоқда
	Иқтисодий эркинлик индексида мамлакатимиз эгаллаган ўрнининг пастлиги	180 та давлат орасида 114-ўринни эгалламоқда
	Инвестиция фаолиятини эркинлик индикатори бўйича кўрсаткич салмоғининг пастлиги	100 дан 20 га тенг

«Шу ўринда бир масалага алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман. Иқтисодий фаоллик ва аҳоли даромадлари ўсгани сайин, энергия ресурсларига бўлган талаб ортиб боради»¹, деб таъкидлайди Президентимиз ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида.

Энергетика иқтисодиётнинг, умуман, тараққиётнинг қон томири ҳисобланади. Шу боис мазкур соҳани ривожлантириш ўта долзарб. Мамлакатимизда бугунги кунда жами ўрнатилган қувватлари 14 минг мегаваттга тенг электр станциялари мавжуд бўлиб, бу талаб 2030 йилга бориб 20 минг мегаваттга етади. Яъни бугунги электр энергиясига бўлган йиллик эҳтиёж 59–60 млрд. кВт/соат бўлган бир вақтда, 2030 йилга бориб ушбу кўрсаткич 107 млрд. кВт/соатни ташкил этади.

Мамлакатимизда иқтисодиёт тармоқлари ривожланиши ва аҳоли эҳтиёжлари ўсиши натижасида электр энергиясига бўлган эҳтиёж кун сай-

ин ортиб бормоқда. 2000 йилда бир нафар маиший фойдаланувчи бир ойда 114 кВт/соат электр энергияси ишлатган бўлса, охириги йилларга келиб бу кўрсаткич 200 кВт/соатга етди. Бугунги кунда республикамиз бўйича электр энергиясидан умумфойдаланишда аҳоли улуши 26,5 фоизга етган. Ваҳоланки, 1990 йилда ушбу кўрсаткич 13,9 фоиздан иборат эди.

Электр энергияси ишлаб чиқаришга кетадиган харажатларнинг асосий қисмини табиий газ, мазут, кўмир ташкил этмоқда. Мазкур кўрсаткич ҳозирда 43 фоизга тенг ва уларнинг нархи дунё бозорида қимматлашиб бораётгани инобатга олинса, унинг аҳамияти янада ошади. Мамлакатимизда электр энергияси ишлаб чиқариш 86 фоизи иссиқлик электр станциялари ҳиссасига тўғри келади. Ушбу иссиқлик электр станцияларида йилиги 17 млрд. м3 табиий газ сарфланмоқда, ваҳоланки, шунча газни қўшимча қиймат яратиш (синтетик ёқилғи, полипропилен олиш) жараёнларига йўналтириш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, ижтимоий муаммоларни ҳам (аҳоли бандлиги, атроф муҳит муҳофазаси) ҳал этиш имкониятларини яратади.¹

Президентимиз мамлакатимиздаги энергия ресурсларига бўлган талабни қондириш мақсадида нефть-газ ва энергетика соҳаларидаги ислохотларни ва бошланган йирик лойиҳаларни якунига етказишимиз лозимлигини, жумладан, 2021 йилда давлат ва хусусий электр станциялари ҳамда истеъмолчилар ўртасида электр энергияси улгуржи бозорини шакллантириш бошланишини қайд этиб ўтди.

Хорижий инвесторлар билан давлат-хусусий шериклик асосида 6 та янги электр станциясини барпо этиш ишлари бошланган. Келгуси йили Тошкент, Навоий, Самарқанд, Сурхондарё вилоятларида жами қуввати 760 мегаватт бўлган янги электр станциялари ишга туширилиши, Қашқадарё вилоятида умумий қиймати 3 миллиард 600 миллион доллар бўлган, йилига 1,5 миллион тонна керосин, дизель ёқилғиси ва суюлтирилган газ ишлаб чиқарадиган мажмуа тўлиқ маҳсулот беришни бошлаши бу соҳада муҳим қадамлар қўйилганлигидан дарак беради.

Ҳақиқатдан ҳам бугунги кунда ёқилғи-энергия ресурслари барқарор ривожланишнинг энг мураккаб ечимларидан бири бўлиб қолмоқда. Энергия ресурслари омили жамият ҳаётининг барча соҳаларига кириб борди ва мамлакатларнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиши учун зарур шартлардан бирига айланди. Энергия манбаларидан самарали фойдаланиш ва узлуксиз таъминот жамият тараққиёти, камбағалликни

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь. – https://www.uz.uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-oliy-mazhlisga-murozhaatnomasi_198650

¹ Хушвақтов И., Аминов Н. «Яшил энергетика» Ўзбекистонда ушбу йўналишдаги ишлар ривожига нималар тўсқинлик қилмоқда? – <http://parliament.gov.uz/uz/events/opinion/31244/>

2024 йилга қадар эришиладиган Стратегия самарадорлигининг мақсадли кўрсаткичлари¹

Т/р	Кўрсаткич номи	Қиймати
1.	Монополлашган товар бозорлари сонини камайтириш	Камида 45 фоизга
2.	Монопол корхоналар сонини қисқартириш	40 фоизга
3.	Монопол корхоналарда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий қилиш	Камида 80 фоизда
4.	Иқтисодиётда тақдим этилган имтиёзлар ҳажмини камайтириш	ЯИМ кўрсаткичига нисбатан 10 фоизгача
5.	Эксклюзив ҳуқуқлар ва преференцияларни тақдим этишни кўзда тутган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни бекор қилиш	Камида 60 фоизини
6.	Иқтисодий эркинлик индексида Инвестицион фаолият эркинлиги индикатори бўйича кўрсаткични ошириш	20 дан 80 гача
7.	Глобал рақобатбардошлик индексида Ўзбекистон Республикасининг иштирок этиши ва унинг кўрсаткичларини яхшилаш	Изчил равишда
8.	Товар, молия ва рақамли бозорлар иштирокчилари сонини ошириш	Камида 25 фоизга
9.	Давлат харидлари иштирокчилари сонини ошириш	40 фоизга
10.	Давлатнинг иқтисодиётдаги иштироки кўрсаткичини пасайтириш	ЯИМ кўрсаткичига нисбатан 40 фоизгача
11.	«Тартибга солиш гильотина» усули фойдаланган ҳолда амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлардаги тадбиркорлик фаолиятини қийинлаштирувчи ва рақобатга салбий таъсир кўрсатувчи нормаларни қисқартириш	Камида 30 фоизга

Умуман олганда, Ўзбекистонда 2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш стратегияси самарадорлигининг мақсадли кўрсаткичлари билан қуйидаги жадвал орқали танишиш мумкин (7.8-жадвал).

Жадвал маълумотларидан кўринадики, иқтисодиётнинг муҳим тармоқларидаги монопол бозорларда вужудга келаётган муаммоларни ҳал этиш бўйича изчил чораларнинг амалга оширилиши мамлакатимиздаги эркин рақобат муҳитини таъминлашга хизмат қилади.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, мамлакатимизда товар ва молия бозорларида эркин рақобат муҳитини шакллантириш ҳамда тадбиркорларга хомашё сотиб олиш учун тенг имкониятлар яратиш борасидаги чора-тадбирларнинг изчил амалга оширилиши пировардида иқтисодиётимизнинг рақобатбардошлигининг мустаҳкамланишига замин яратади.

¹ Қуйидаги манба асосида тайёрланган: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сон Фармонида 1-илова. 2020–2024 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш стратегияси. – <https://lex.uz/docs/4887654#4889230>

қисқартириш, фаровонликни ошириш, аҳолининг маданий ва маънавий ривожланишида асосий омил бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг энергетика сиёсати мамлакат энергетика хавфсизлигини таъминлаш ҳамда миллий энергетика имкониятларидан жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий ривожланиши учун фойдаланиш, иқтисодиёт тармоқлари ва мамлакат аҳолисини ёқилғи-энергетика ресурслари билан барқарор таъминлаш, қайта тикланувчи энергия манбаларини кенг тарғиб қилиш ва ривожлантиришга қаратилгандир.¹

Мурожаатномада табиий газ таъминотида монополияни бекор қилиб, бозор механизмларини жорий этиш, бунда ишлаб чиқарувчи ва импортёрларга биржа орқали табиий газни сотиш, улгуржи истеъмолчилар эса газни сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлиши, «Ўзтрансгаз» компанияси эса фақат газни транспортировка қилиши кўзда тутилаётгани маълум қилинди.

Шунингдек, Мурожаатномада суюлтирилган газ бозорида хусусий сектор иштирокини кенгайтириш мақсадида унинг импортига ўрнатилган божлар бекор қилиниши, заргарлик соҳасида ҳам тадбиркорларга хомашё сотиб олиш учун кенг имкониятлар яратилиши, 2021 йил 1 мартдан бошлаб, кумушни биржа орқали ишлаб чиқарувчиларга эркин сотиш тартиби ўрнатилиши таъкидланди.

Автомобиль саноатида соғлом рақобат муҳитини ривожлантириш ва корхоналарга тенг шароитлар яратиш орқали соҳада ишлаб чиқарувчилар сони кўпайтиради.

Ўзбекистонда инвестицион дастурлар 2020 йил 9 январдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2020–2022 йилларга мўлжалланган Инвестиция дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ–4563-сон Президент қарори билан тасдиқланган. Қарорга асосан, Ўзбекистон Республикасининг 2020–2022 йилларга мўлжалланган Инвестиция дастурида 850,5 трлн сўм инвестициялар, шу жумладан, 35,5 млрд АҚШ доллари миқдоридagi хорижий инвестициялар ўзлаштирилиши режалаштирилган. Ундан ташқари 2020 йилда 206 та янги ишлаб чиқариш қувватлари ва 31 мингдан зиёд иш ўринлари яратилишини назарда тутовчи йирик ишлаб чиқариш объектлари ва қувватларини ишга тушириш манзилли дастури кўрсатилган.

Шунингдек, 2021 йилдан бошлаб озик-овқат, нефть ва электротехника каби тармоқларда 73 та акциз солиғи бекор қилиниши кўзда тутилмоқда.

¹ Алимов О. Ёқилғи-энергетика соҳасидаги янгича сиёсат – барқарор ривожланиш ва тараққиёт асоси. – https://uza.uz/uz/posts/yoqilgi-energetika-sohasidagi-yangicha-siyosat-barqaror-rivozhlanish-va-taraqiyot-asosi_217647

? ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишидаги қайси асосий тенденцияларни ажратиб кўрсатиш мумкин?
2. Қулай ишбилармонлик муҳити нима ва у ўз ичига қандай таркибий қисмларни олади?
3. Қулай ишбилармонлик муҳитининг кичик бизнес субъектлари фаолиятига таъсирини қандай баҳолаш мумкин?
4. Ўзбекистон Республикаси Президент Ш. Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида қулай ишбилармонлик муҳитига оид қандай фикр-мулоҳазалар билдирилган?
5. Ҳаракатлар стратегиясида қулай ишбилармонлик муҳитини янада кучайтиришнинг қайси йўналишлари белгилаб берилган?
6. Коронавирус пандемияси даврида Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш йўналиши ва чораларини изоҳлаб беринг.
7. Ўзбекистон иқтисодиётида эркин рақобат муҳитини шакллантириш борасида қандай ишларни амалга ошириш муҳим деб ўйлайсиз?
8. Тадбиркорлик фаолиятида тенг имкониятлар яратиш нимани англатади?
9. Ўзбекистонда рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган айрим муаммоларни ифодаловчи қандай кўрсаткичларни биласиз?
10. Ўзбекистонда 2024 йилга қадар эришиладиган Стратегия самарадорлигининг мақсадли кўрсаткичларини изоҳлаб беринг.

V ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Нотўғри ифодаланган жавобни топинг: Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка алоҳида урғу берилиши соҳанинг қуйидаги қатор жараёнларни таъминловчи омил сифатида баҳоланади:

- А. Иқтисодиётда рақобат муҳитини шакллантириш ва рағбатлантириш.
- Б. Йирик корхоналар томонидан ишлаб чиқариш иқтисодий жиҳатдан самарасиз ҳисобланувчи маҳсулот ва хизматларни кооперация асосида етказиб бериш.
- С. Янги иш ўринларини яратиш ва иқтисодиётдаги иккиламчи бандликни таъминлаш.
- Д. Бозор тизимининг мослашувчанлигини пасайтириш. *

2. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда хорижий инвестициялар кенг жалб этилган инвесторлар таркиби тўғри кўрсатилган жавобни топинг:

А. Осиё тараққиёт банки, Ислон тараққиёт банки, АҚШ тараққиёт банки (USADB), Хитой Халқ Республикаси ҳукумати ва бошқа хорижий инвесторлар.

Б. Осиё тараққиёт банки, Ислон тараққиёт банки, Германия тараққиёт банки (KfW), Хитой Халқ Республикаси ҳукумати ва бошқа хорижий инвесторлар. *

С. Европа тараққиёт банки, Ислон тараққиёт банки, Германия тараққиёт банки (KfW), Россия Федерацияси ҳукумати ва бошқа хорижий инвесторлар.

Д. Осиё тараққиёт банки, Сингапур тараққиёт банки, Германия тараққиёт банки (KfW), Хитой Халқ Республикаси ҳукумати ва бошқа хорижий инвесторлар.

3. Қулай ишбилармонлик муҳити – бу:

А. Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш, самарали амалга ошириш учун зарур бўлган шарт-шароитлар мажмуидир. *

Б. Мамлакатдаги иқтисодий муносабатларни ташкил этиш, самарали амалга ошириш учун зарур бўлган шарт-шароитлар мажмуидир.

С. Давлатнинг иқтисодий фаолиятини ташкил этиш, самарали амалга ошириш учун зарур бўлган шарт-шароитлар мажмуидир.

Д. Мамлакатдаги ишбилармонлар учун энг юқори имтиёزلарни белгилаш, уларни солиқ тўлашдан озод этишдан иборат шарт-шароитлар мажмуидир.

4. Бизнес-омбудсман институти – бу:

А. Бирлашган Миллатлар ташкилоти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили.

Б. Бирлашган Миллатлар ташкилоти ҳузуридаги Бизнесменлар ва омбудсманларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили.

С. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили. *

Д. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Кичик бизнес корхоналарининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили.

5. Нотўғри ифодаланган жавобни топинг: Ўзбекистоннинг «Doing Business» халқаро рейтингигаги ўрнини яхшилашга қаратилган қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

А. Тадбиркорлик субъектлари учун тўсиқларсиз кредит олишни таъминлаш.

Б. Қарздорлар ва кредиторларнинг таъминланган битимлар бўйича ҳуқуқларини кенгайтириш, кредит маълумоти алмашинуви механизмларини такомиллаштириш;

С. Шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлашнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш;

Д. Электр таъминотига уланиш тизимини бепул қилиш. *

6. Рақобат муҳити – бу:

А. Бозор иштирокчилари, яъни сотувчи ва харидорлар имкон қадар юқори фойда ёки нафлиликни таъминловчи шарт-шароитларга эга бўлиш учун ўзаро кураши таъсирида иқтисодиётдаги вужудга келган ҳолат. *

Б. Давлат идоралари имкон қадар юқори фойда ёки нафлиликни таъминловчи шарт-шароитларга эга бўлиш учун ўзаро кураши таъсирида иқтисодиётдаги вужудга келган ҳолат.

С. Бозор иштирокчилари, яъни сотувчи ва харидорлар ўртасида ўзаро иқтисодий битим ва келишув таъсирида иқтисодиётдаги вужудга келган ҳолат.

Д. Давлат рақобат қўмитаси ходимлари имкон қадар юқори фойда ёки нафлиликни таъминловчи шарт-шароитларга эга бўлиш учун ўзаро кураши таъсирида иқтисодиётдаги вужудга келган ҳолат.

7. Ўзбекистонда 2024 йилга қадар эришиладиган Стратегия самарадорлигининг мақсадли кўрсаткичлари нотўғри ифодаланган жавобни топинг:

А. Глобал рақобатбардошлик индексида Ўзбекистон Республикасининг иштирок этиши ва унинг кўрсаткичларини яхшилаш.

Б. Товар, молия ва рақамли бозорлар иштирокчилари сонини ошириш.

С. Давлат харидлари иштирокчилари сонини қисқартириш. *

Д. Давлатнинг иқтисодиётдаги иштироки кўрсаткичинини пасайтириш.

8. Ўзбекистонда 2024 йилга қадар эришиладиган Стратегия самарадорлигининг мақсадли кўрсаткичлари нотўғри ифодаланган жавобни топинг:

А. Монополлашган товар бозорлари сонини кўпайтириш. *

Б. Монопол корхоналар сонини қисқартириш.

С. Монопол корхоналарда монополияга қарши комплаенс тизимини жорий қилиш.

Д. Иқтисодиётда тақдим этилган имтиёзлар ҳажминини камайтириш.

9. Ўзбекистонда рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган айрим муаммоларни ифодаловчи кўрсаткичлар нотўғри ифодаланган жавобни топинг:

А. Давлат улушига эга ёки давлат улушига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектлар томонидан назорат қилинувчи монопол ташкилотлар салмоғи.

Б. Давлат иштирокидаги хўжалик юритувчи субъектларни рақобат ҳолатига салбий таъсир кўрсатадиган давлат унитар корхоналари (ДУК) ва шўъба корхоналар кўринишида ўзларининг назорати остидаги тузилмаларни ташкил этиши.

С. Давлат томонидан нархларни тартибга солиш қўлланилувчи товар ва хизматлар.

Д. Табиий монополиялар соҳасида эркин ҳаракат қилувчи иқтисодий субъектлар. *

10. Ўзбекистонда рақобат муҳитига салбий таъсир кўрсатаётган айрим муаммоларни ифодаловчи кўрсаткичлар нотўғри ифодаланган жавобни топинг:

А. Тартибга солишда истеъмолчилар ва етказиб берувчилар тоифалари, шунингдек, ҳудудий принципга қараб ўрнатиладиган нарх даражалари.

Б. Иқтисодий эркинлик индексида мамлакатимиз эгаллаган ўрнининг юқорилиги. *

С. Сўнги йилларда солиқ имтиёзлари берилган хўжалик юритувчи субъектлар сони.

Д. Инвестиция фаолиятининг эркинлик индикатори бўйича кўрсаткич салмоғининг пастлиги.

